

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of the Turkic World

YAZ SUMMER 2020 • SAYI NUMBER 94

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences of the Turkic World

YAZ SUMMER 2020 • SAYI NUMBER 94

Sahibi Owner

Ahmet Yesevi Üniversitesi Adına Mütevelli Heyet Başkanı
Prof. Dr. Muhittin ŞİMŞEK

Yayın Yönetmeni Editor in Chief

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Yayın Kurulu Editorial Board

Prof. Dr. Nâzım Hikmet POLAT • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Yüksel ÇELİK • Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KOÇ • Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Ekber ŞAHİN • Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Tuba DURMUŞ • TOBB ETÜ
Dr. Murat YILMAZ • Cumhurbaşkanlığı Sosyal Politikalar Kurulu Üyesi

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü Managing Editor

Emine Sıdıka TOPTAŞ

Teknik Redaksiyon Redaction

Prof. Dr. Tuba DURMUŞ

Özetlerin İngilizcesi English Abstracts

Ebru SEVEN

Özetlerin Rusçası Russian Abstracts

Liliya SATTAROVA

Sekretery Secretariat

Tuğçe Nur KESİN

Yönetim Merkezi Management Center

Şehit H. Temel Kuşuoğlu Cad.

Nu: 30 06490 Bahçelievler / ANKARA

Tel : (0 312) 216 06 00 • Faks : (0 312) 216 06 09

www.ayu.edu.tr

bilig.yesevi.edu.tr • e-posta: bilig@yesevi.edu.tr

Abonelik Subscription

bilig@yesevi.edu.tr

Abone Bedeli

Yurt içi (Yıllık) : 100 TL (Öğretim üyesi, öğretmen ve öğrencilere %50 indirimlidir)

Yurt dışı (Yıllık) : 150 ABD Doları

Yayın Türü

3 aylık, yaygın, süreli

Baskı Printed by

MERKEZ Repro-Basım-Yayın Ltd. Şti.

+90 (312) 384 78 98

www.merkezrepro.com

Basım Yeri: ANKARA

Basım Tarihi: 20/07/2020

ISSN: 1301-0549

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdıldacan AKMATALİYEV
Millî Bilimler Akademisi / Kırgızistan

Prof. Dr. Ramiz ASKER
Bakü Devlet Üniversitesi / Azerbaycan

Prof. Dr. Viktor BUTANAYEV
Hakas Katanov Devlet Üniversitesi / Rusya Federasyonu

Prof. Dr. Nurettin DEMİR
Hacettepe Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Edward FOSTER
Talisman / ABD

Prof. Dr. Güler GÜLSEVİN
Ege Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Osman HORATA
Hacettepe Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Lars JOHANSON
Mainz Üniversitesi / Almanya

Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN
Marmara Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Rafael MUHAMMEDİNOV
Bilimler Akademisi / Rusya Federasyonu

Prof. Dr. Mahir NAKİP
Çankaya Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Mehmet ÖZ
Hacettepe Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY
Uludağ Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Muhittin ŞİMŞEK
Marmara Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Cengiz TOMAR
Ahmet Yesevi Üniversitesi / Kazakistan

Prof. Dr. Refik TURAN
Gazi Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Musa YILDIZ
Gazi Üniversitesi / Türkiye

Makalelerde ifade edilen fikir ve görüşler sadece yazarların olup, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığının görüşlerini yansıtmazlar.

The opinions and views expressed in the articles are the authors' solely and do not reflect the views of the Ahmet Yesevi University Board of Trustees.

Saygıdeğer okurlar,

bilig'in yeni sayısını sizlerle buluşturmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Tarih, sosyoloji, edebiyat, uluslararası ilişkiler, iktisat, dil ve eğitim disiplinlerinden derlediğimiz on seçkin makaleyi ilgiyle okuyacağınıza inanıyoruz. Covid-19 salgını nedeniyle tüm dünyanın olağanüstü bir dönemden geçtiği bu günlerde *bilig*'e virüsün farklı alanlara etkilerine ilişkin çok sayıda makale gelmektedir. Yayın Kurulu olarak Covid-19 ile ilgili makaleleri değerlendirme sürecine almadan bir süre bekleme yönünde bir karar benimsedik. Zira, bu küresel krizin neden ve sonuçlarını bilimsel bir şekilde ortaya koyacak sağlıklı verilerin henüz yeterli düzeyde oluşmadığı kanaatindeyiz. Yazarlarımızın bu tutumumuzu anlayışla karşılayacağına inanıyoruz.

Mayıs ayı içerisinde Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevveli Heyeti Başkanlığı görevinde devir teslim gerçekleşmiştir. Mütevelli Heyet Başkanlığını beş yıl boyunca başarıyla yürüten Prof. Dr. Musa Yıldız görevi Prof. Dr. Muhittin Şimşek'e teslim etmiştir. Görevi süresince *bilig*'in kalitesinin yükseltilmesine vermiş olduğu eşsiz katkılar için Prof. Dr. Musa Yıldız'a *bilig* Yayın Kurulu olarak minnettarlıklarımızı sunarız.

Türkiye'de akademik atama ve yükselmeye aranan temel kriterlerden biri de SSCI tarafından taranan dergilerde yayın şartıdır. Bununla birlikte Türkiye'de sosyal bilimler alanında bu nitelikte dergi sayısı yok denecek kadar azdır. Hâl böyle olunca *bilig*'e aşırı bir makale akışı söz konusudur. Bu ortamda *bilig* yayın kurulu objektiflik ve bilimsellikten ödün vermeyen şeffaf çalışma yöntemi ile bu yükü göğüslemektedir. Mütevelli Heyet Başkanlığının yayın kuruluna sağladığı dışardan müdahaleye fırsat vermeyen özgür çalışma ortamı ise *bilig*'in indekslerdeki konumunu güçlendirmesindeki en değerli katkıların başında gelmektedir. 2021 yılında 25. yılını dolduracak ve 100. sayısını yayınlamak olan *bilig* yeni dönemde de aynı anlayışla yoluna devam edecektir. Bu konudaki hassasiyetini ve yayın kurumumuzun çalışmalarına sınırsız desteğini ifade eden Mütevelli Heyet Başkanımız Prof. Dr. Muhittin Şimşek'e yeni görevinde başarılar diler, teşekkürlerimizi sunarız.

bilig'in etki faktöründeki artışla ilgili sevindirici bir haberi de sizinle paylaşmak isteriz. Clarivate Analytics'in bünyesinde yer alan Social Science Citation Index'te (SSCI) Area Studies alanında dizinlenen *bilig* bu dizindeki konumunu her geçen yıl daha da güçlendirmektedir. Web of Science Journal Citation Reports (JCR) tarafından Haziran 2020'de açıklanan veriler *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*'nin etki faktörünün (impact factor) istikrarlı bir şekilde artmaya devam ettiğini göstermektedir.

JCR değerlendirme yılları	<i>bilig</i> etki faktörü
2015	0.047
2016	0.098
2017	0.087
2018	0.132
2019	0.219

İlgili raporda yer alan Türkiye adresli 57 dergiden 48'inin etki faktörü bir önceki yıla göre artmış, 9'ununki ise düşmüştür. Dergimizin %66 oranında bir etki faktörü artışıyla en yüksek artış gösteren dergiler arasında yer alması yazarlarımızdan hakemlerimize, sekreteryadan yayın kurulu üyelerine titiz bir ekip çalışmasının neticesidir. Emeği geçen herkesi tebrik ediyoruz.

Yeni sayımızın hayırlı olmasını diler, saygılar sunarız.

Prof. Dr. Fırat Purtaş

Yayın Yönetmeni

Dear readers,

We are pleased to bring the new issue of *bilig* to you. We believe that you will read ten distinguished articles with interest which are compiled from history, sociology, literature, international relations, economics, language and education disciplines. There are numerous articles sent to *bilig* regarding the effects of the virus on different areas during these days when the world went through an extraordinary period due to the Covid-19 pandemic. As the Editorial Board, we have taken a decision on holding articles regarding Covid-19 for a while without taking them into the evaluation process. Because, we are of the opinion that reliable data that will scientifically reveal the causes and effects of this global crisis are not yet adequately generated. We believe that our authors will be tolerant of this attitude of ours.

There was a handover for the post of the Presidency of Board of Trustees of Akhmet Yassawi University in May. Prof. Dr. Muhittin Yıldız, who held the presidency of the Board of Trustees for five years successfully, handed over the administration to Prof. Dr. Muhittin Şimşek. As *bilig* Editorial Board, we present our gratitude to Prof. Dr. Musa Yıldız for his unique contributions to *bilig*'s quality improvement during his tenure.

One of the basic criteria for the academic promotion and assignment in Turkey is the publication requirement in journals that are scanned by the SSCI. However, the number of the journals in social sciences in Turkey that has this quality is rather low. As such, there is an excessive flow of articles to *bilig*. In this occasion, the editorial board of *bilig* resists this burden with its transparent working method that makes no compromise objectivity and scientificness. Provided by the Board of Trustees to the editorial board, the free working environment, which does not allow for external intervention is one of the most valuable contributions in strengthening *bilig*'s position in the indexes. *bilig*, which will complete its 25th year and publish its 100th issue in 2021, will proceed on its way with the same understanding in the new period. We offer our thanks and wish success in his new position to our President of the Board of Trustees, Prof. Dr. Muhittin Şimşek, who expresses his sensitivity on this issue and his unlimited support for the work of our editorial board.

We would like to share with you a glad news about the increase in *bilig*'s impact factor. *bilig*, indexed in the Area Studies field at the Social Science Citation Index (SSCI), which is part of Clarivate Analytics, is strengthening its position in this index every year. The data released by the Web of Science Journal Citation Reports (JCR) in June 2020 indicate that the impact factor of *bilig*, *Journal of Social Sciences of the Turkic World*, continues to increase steadily.

JCR evaluation years	<i>bilig</i> impact factor
2015	0.047
2016	0.098
2017	0.087
2018	0.132
2019	0.219

The impact factor of 48 of 57 journals that are stated in the related report and addressing Turkey increased compared to the previous year while 9 of them decreased. The fact that our journal is among the highest-growing journals with an increase impact factor of 66% is the result of a meticulous team work from our authors to our referees, from the secretariat to the editorial board members. We congratulate everyone who contributed.

We wish our new issue will be of use and we offer our respects.

Prof. Dr. Firat Purtaş
Editor in Chief

Уважаемые читатели,

С радостью представляем Вам новый выпуск журнала «Билиг» и выражаем уверенность в том, что публикуемые в нем десять избранных статей в сфере истории, социологии, литературы, международных отношений, экономики, языка и образования вызовут большой интерес. Отметим, что в эти дни, когда мир переживает необычайный период из-за эпидемии Covid-19, к нам приходит много статей о влиянии вируса на различные сферы жизни. Редакционная коллегия приняла решение о том, что должно пройти некоторое время, прежде чем статьи о Covid-19 будут приняты для оценки и рецензирования. Потому что мы считаем, что достоверные данные, которые с научной точки зрения выявят причины и последствия этого глобального кризиса, еще недостаточно разработаны. Уверены, что наши авторы встретят эту позицию редакции с пониманием.

В мае текущего года произошли изменения в Полномочном совете Международного Университета имени Ходжа Ахмеда Ясави: профессора Мусу Йылдыза, который в течение пяти лет был председателем Совета, сменил на этом посту профессор Мухиттин Шимшек. Редакционный совет «Билиг» выражает глубокую признательность профессору Мусе Йылдызу за большой вклад, который он внес в период пребывания в должности председателя в качественное развитие нашего журнала.

Одним из главных критериев, дающих возможность роста в академической сфере в Турции, является публикация в индексируемых SSCI журналах. Однако в области социальных наук в Турции практически не издаются журналы такого характера. Неудивительно поэтому, что «Билиг» переживает рост потока статей, поступающих для публикации. В этой связи редакция журнала справляется с этим бременем благодаря прозрачному методу работы, который не ставит под угрозу объективность и научность. Попечительским советом обеспечена независимая рабочая обстановка, которая не допускает какого-либо внешнего вмешательства в работу редакции, и это является одним из наиболее ценных вкладов в укрепление позиции «Билиг» в международных индексах. В 2021 году «Билиг» отметит четвертьвековой юбилей и опубликует 100-й выпуск, продолжая следовать своей издательской политике. Мы выражаем благодарность председателю Полномочного совета профессору Мухиттину Шимшеку, который выразил свое понимание по этому вопросу и неограниченную поддержку в работе нашей редакции, и желаем ему успехов на новой должности.

Мы хотели бы поделиться с вами хорошими новостями об увеличении импакт-фактора журнала. «Билиг», индексируемый в области региональных исследований в Индексе цитирования социальных наук (SSCI), который является частью Clarivate Analytics, с каждым годом укрепляет свои позиции в этом индексе. Данные, опубликованные в журнале Web of Science Journal Citation Reports (JCR) в июне 2020 года, показывают, что импакт-фактор журнала социальных наук тюркского мира «Билиг» продолжает неуклонно расти.

оценка JCR за период	импакт-фактор «Билиг»
2015	0.047
2016	0.098
2017	0.087
2018	0.132
2019	0.219

Из упомянутого отчета известно, что 48 из 57 зарегистрированных в Турции журналов повысили свой импакт-фактор, у девяти изданий он понизился по сравнению с предыдущим годом. Тот факт, что наш журнал входит в число самых быстрорастущих журналов с повышением влияния на 66%, является результатом кропотливой командной работы наших авторов и рецензентов, секретариата и членов редколлегии. Поздравляем всех, кто внес свой вклад в этот успех!

Уверены, что настоящий выпуск журнала будет полезен нашим читателям.

Профессор Фырат Пурташ
Главный редактор

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Osman Şimşek

“Düşünce Yöntemi – Kültür Değişmesi” İlişkisinin Modern Türkiye’de Pozitivist Düşünceyi Etkinleştirmesinin Sosyolojisi / 1-28
Sociology of The Effect of The Relationship between The Method of Thought and Cultural Change on Activating Positivism (Positivistic Thought/Ideology) in Turkey

Derya Güler Aydın

Tanpınar’ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nde Weber’in İzsürümü: Rasyonel ve İrrasyonel Değerler / 29-50
Tracing Weber in Tanpınar’s Clock Setting Institute: Rational and Irrational Values

Zerde Duisembekova, Kemal Sinan Özmen

Analyzing Language Learning Beliefs of English Student Teachers: A Cross-Cultural Study Across Turkic Republics / 51-73
İngilizce Öğretmeni Adaylarının Dil Öğrenme İnançlarının İncelenmesi: Türki Cumhuriyetlerde Kültürlerarası Bir Çalışma

Engin Arık

An Experimental Approach to Word Order in Turkish Sign Language / 75-96
Türk İşaret Dili’nde Sözdizime DeneySEL Bir Yaklaşım

Mehmet Alparslan Küçük

Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Geleneğinde “Don Değişirme” / 97-122
From Central Asia to Anatolia in Turkish Tradition “Don Change”

Nuri Adıyeke

Tarih Yazımında Sınırlandırmalar: Tarihçi İçin Ceteris Paribus / 123-135
Limitations in Historiography: Ceteris Paribus for the Historian

Şener Şükrü Yiğitler

Ahmet Midhat Efendi’nin Askerlik ve Savaşa Dair Görüşleri / 137-157
Ahmet Midhat Efendi’s Views on Military Service and War

Halit Çal

Malatya Kırklar Mezarlığı Mezar – Mezar Taşlarında Bezeme / 159-187
Decoration on the Tombstones of Kırklar Cemetery in Malatya

Tuğçe Ersoy Ceylan, Tuncay Kardaş

Kimlik-Güvenlik İlişkisini Anlamak: Toplumsal Kimlik, Sosyal Psikoloji ve Toplumlar-Arası Güvenlik İkilemi / 189-215
Understanding Identity-Security Nexus: Social Identity, Social Psychology and The Inter-Societal Security Dilemma

Seymur Ağazade

Petrol Fiyatları ve Kazakistan Reel Döviz Kuru: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı / 217-248
Oil Prices and Kazakhstan’s Real Exchange Rate: An ARDL Bound Test Approach

Burak Kürkçü

Ömer Aslan (2018). *The United States and Military Coups in Turkey and Pakistan: Between Conspiracy and Reality*. Basingstoke: Palgrave Mcmillan. / 249-255

“Düşünce Yöntemi – Kültür Değişmesi” İlişkisinin Modern Türkiye’de Pozitivist Düşünceyi Etkinleştirmesinin Sosyolojisi*

Osman Şimşek**

Öz

Tevhidi Düşünce bir “Kâinat Ana Sistemi” olarak İslam medeniyetinin (Umran’ının) ana düşünce kaynağını oluşturur. “Tevhit”, “bir”lik, ya da Allah’ın “Ehadiyeti” üzerinde “bir”leme olarak bilinir. Bu bağlamda genelde kâinatta ve özelde dünya üzerindeki her şeyde “tevhit” niteliği bulunmaktadır. Buna göre de dünya üzerinde tüm ilimler, toplum sistemleri, bilgi üretme anlayışları gibi pek çok unsurun *Tevhidi Düşünce* yöntemine (metodolojisine) göre oluşmaktadır. *Tevhidi Düşünce* yöntem geleneğinden modern düşünce yöntem geleneğine geçen bir kültürel değişme sürecinde *Tevhidi Düşünce* geleneği, 19. yüzyıla kadar Osmanlı’yı Cihan hâkimiyeti yapmıştır. Oysa 19. yüzyıldan günümüze kadar aşama aşama yaşanan pozitivist temelli kültür değişmesi (batılılaşma/batılılaştırma) sonucu Türkiye dünya üzerinde; az gelişmiş, taklitçi bilgi üreten bir doğu toplumu şeklinde oryantalist tanımlamaya muhatap olmuştur. Bu noktada yaşanan mevcut durumu “Düşünce Yöntemi-Kültür Değişmesi” bağlamında ele alarak, bu iki unsurun etkileşimi neticesinde ortaya çıkan Türkiye’deki sosyolojik durumunu açıklamak, bu çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Tevhidi Düşünce, düşünce yöntemi, kültürel değişme, pozitivism, medeniyet inşası.

* Geliş Tarihi: 03 Nisan 2018 – Kabul Tarihi: 10 Ocak 2019

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Şimşek, Osman (2020). “‘Düşünce Yöntemi – Kültür Değişmesi’ İlişkisinin Modern Türkiye’de Pozitivist Düşünceyi Etkinleştirmesinin Sosyolojisi. *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 94: 1-28.

** Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

– Ankara/Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-8347-1913

osimsek6666@gmail.com

Giriş

Kainat “*varlık, düşünce ve hareket*” olarak belirtilen üç unsurun bütünüdür. Varlık, hareket noktasıdır. Düşünce ise kılavuz, yol göstericidir, rehberdir. Hareket ise hayatın amacı gibi gözükmetedir. Bundan dolayı düşünce, varlık anlayışının içinde, ona göre yöntemini oluşturan, içsel/soyut/duyusal bir harekettir (Topçu 2010: 17). Yöntem ise geniş manada “bir amaca ulaşmak için tutulan düzenli yol, sistem, usul olarak” belirtilir. Felsefi anlamda yöntem kavramının tanımına bakıldığında Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre “bir gerçeğe erişmek için tutulan mantıklı düşünme yolu” olarak ifade edilir. Modernist-pozitivist bilim bağlamında yöntem, bilgiye ulaşmada kullanılan bir araç konumundadır. Modernist-pozitivist bilim anlayışına göre bilgi, iki yoldan üretilme imkânına sahiptir. Bunlardan birisi ampirik (görgül) yoldur. Diğeri ise “bilimsel yöntem” şeklinde belirtilir. Bilimsel yöntem (metod) ise gerçeğin bulunması ve kanıtlanması için sadece duyu organları ya da salt akılcı bilgi kullanılmaya usullerinin bütününe ifade etmektedir (<http://www.dusunuyorumdergisi.com>). İslam Medeniyetinin bilgi yöntemi ise “Tevhid” anlayışından türetilerek, tevhidi bağlamda yöntemin (yol) izahı ise kâinat anlayışı üzerinden şekillendirilmiş olduğu görülür. Kâinatı ve ondaki her şeyi yaratan Yüce Allah’tır. Buna göre kâinat bir bütün olduğundan, kâinatın içindeki her “şey”, bu bütünü bir parçası durumundadır (<http://www.ozgunsosyaldusunce.com>). Böylece *tevhidi ilmi yöntem*, kainattaki bütünü gören anlayıştan hareketle, soyuttan(düşünce) somut gerçekliklere inerek, “bütünü” “bir”lik (tevhit) halinde gören bir *yöntem* anlayışını sunmaktadır (Bilgiseven 2003: 69). Bu bağlamda modern-pozitivist düşünce yöntemi, toplumdaki tüm şeylere, bilim alanlarına salt akla dayalı olarak bakmaktadır. Yani maddi dünyada sadece görünen şeyi (teki), duyu organlarının vasıtasıyla dışta gördüğüne göre ele alarak, sadece buna göre bilgi üretmektedir. Oysa *Tevhidi Düşünce* yöntemi ise “oluşturmuş olduğu bütüncül(soyut/mana/his) ve somutu(madde/duyu) birlikte ele alan kavramsal “bir”-likçi (tevhidi) bakış açısı üzerinden inşa ettiği ilmi yöntem (metodu) ile; tüm toplumu, içtimai (sosyal) ilimleri, içtimai (sosyal) ilişkilerin mahiyetini “bir” likte ele alan bir bilgi üretme yöntem anlayışına sahiptir (Şimşek 2017: 16). Buna göre *Tevhidi Düşünceye* dayalı bilgi yöntemi, içtimai ilim dalları üzerinden içtimai sistem(düzen) kurmada tüm toplumların/medeniyetlerin; sistemlerini(düzenlerini), iktisadi, hukuki, siyasi, tarihi, eğitimi ... yönlerini biçimlendirir. Böylece bu ilim dallarının oluşmasında “Düşünce

Yöntemi”nin ne olduğunun bilinmesi, toplum ve medeniyet tahlilleri açısından son derece önem taşımaktadır.

Tevhidi Düşünce kurucu bilgi anlayışına kıyamete kadarki her zaman diliminde, özüne uygun yönelinmesi durumunda, lider medeniyeti inşa etme vasfına sahip olduğu açıktır. İlmi hakikatin böyle olmasına rağmen 19. yüzyıldan günümüze kadar aşama aşama yaşanan pozitivist temelli kültür değişmesi (batılılaşma/ batılılaştırma) sonucu Türkiye, dünya üzerinde az gelişmiş, ağırlıklı olarak özellikle sosyal ilimler sahasında taklitçi bilgi üreten bir doğu toplumu olma konumuna oturtulmuştur (<http://ilmar.org/15.03.2018,13.23>). Bu doğu toplumu olma hâli ise oryantalist tanımlamaya göre olmuştur. Bu durumu “*Düşünce Yöntemi-Kültür Değişmesi*” bağlamında ele alarak, bu iki unsurun etkileşimi neticesinde ortaya çıkan sosyolojik görünümü açıklamak, bu çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Çünkü Türkiye’de yaklaşık son 120 yıldır yoğun, ondan 1830’lar sürecine kadar da yavaş yavaş ama düzenli bir Batı düşünce modelinin ithâline yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmaları esasında modern-pozitivist düşünce yönteminin Türkiye’deki kültür değişiminin oluşumu üzerindeki olumlu ya da olumsuz etki veya aynı zamanda hem olumlu hem de olumsuz bütünleşik etki oluşturmasını okumak, bir gereklilik taşımaktadır.

Tevhidi Düşünce ve Pozitivizm Ekseninde “Düşünce Yöntemi” ve “Kültür Değişmesi” Kavramları

Tevhidi Düşünce ve Modern-Pozitivizm Ekseninde “Düşünce Yöntemi” ve “Kültür Değişmesi” Kavramları bu bölümde “düşünce”, tevhit, tevhidi düşünce, düşünce yöntemi, kültürel değişme gibi kavramlar ile mukayeseli bilgi anlayışı çerçevesinde ele alınacaktır. Böylece tevhidi içtimai ilim mantığından, modern sosyal bilim anlayışına geçişte “Düşünce Yöntemi”nin değişmesine bağlı olarak üç unsurun yani;

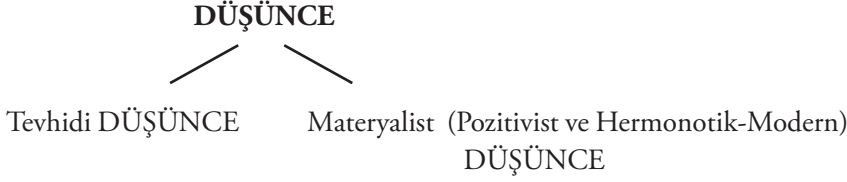
- 1- Osmanlı düşünce yöntemi,
- 2- Osmanlı’dan 1.Yeni Türkiye’ye (bu kavram ileride açıklanmaktadır) geçişin ilmi izahı,
- 3- Yeni sistem inşa etmede “Düşünce Yöntemi”nin etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

“Düşünce” Kavramının Mahiyeti ve Milli Toplum Sisteminin İnşasında “Düşünce Yöntemi”nin Önemi

“Düşünce” yeryüzünde insanlığın var olduğundan bu yana iki temel anlayış üzerinden medeniyetlere, toplumlara, kültürlere yöntem (metod) sunarak, o medeniyetlerin sistemleşmesine ya da düzen kurmalarına yol açmıştır. Kavram itibariyle düşünce “Uzay ve zamanın ötesinde, öznenin dışında, kendiliğinden var olan, duyularla değil, yalnızca ruhen algılanabilen asıl gerçeklik, mütalaa, fikir, ide, idea, dış dünyanın insan zihnine yansımaları, niyet, tasarı” anlamlarını içermektedir (<http://tdkterim.gov.tr>). Mukayeseler yapma, birleştirme, ayırma işlem ve şekillerini kavrama yetisine ise “düşünme” denmektedir. Bu mukayese yapma, ayırma, birleştirmeler sonucunda ulaşılan soyut şeye de “düşünce” adı verilmektedir.

“Düşünce” alışılmış olmayan herhangi bir durumu hemen kavarsa, bunun adı zekadır. Düşünme maddi nesnelere yönelirse somut/madde merkezli düşünme” adını alır. Öte taraftan “düşünme” ideal nesnelere yönelirse o zamanda “soyut düşünme/mana merkezli” düşünme adını alır. “Düşünme eyleminin ürünü, diğer bir deyimle düşünmenin objektifleşmiş şekli ise düşüncedir”. Düşünceler, düşünmenin inşa ediciliği içinde gerçekleşirler. Bu da ancak dil (kelam/söz) yoluyla meydana gelirler. Bu bakımdan düşünce- nin kelam, söz ve dille sıkı bir ilişkisi mevcuttur (Şimşek 2017: 36).

Düşünme üzerinden gerçekleşen “düşünce”nin bu çok yönlü ortaya çıkışı, köken itibariyle birbirlerinden tamamen farklı iki ana düşünme unsurunun “Düşünce Yöntem”lerinin varlığından kaynaklandığı söylenebilir (Şimşek 2017: 35-37). Buna göre maddi dünyaya yön verme açısından düşünce, ana akım itibariyle ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birisi ilahi vahiy kaynaklı olup, vahyin üzerinden maddi dünyaya yön veren *Tevhidi Düşüncedir*. Diğeri ise *Tevhidi Düşünce* dışında salt akıl ile maddi dünyayı inşa eden materyalist düşüncedir. Bu düşünce yapısı içinde hem salt akılcı filozofik düşünce (pozitivizm), hem de salt akıldan beslenen (vahyi de rasyonelleştiren Hristiyanlık anlayışı içerikli hermonotizm gibi) inanç merkezli düşünceden ibarettir (Şimşek 2017: 37-42). Buna göre ana akım olarak “düşünce”, içtimai ya da sosyal dünyaya yön verici türde ikiye ayrılan bir yöntem bilgisi anlayışına sahiptir. Bu bağlamda “düşünce”;

Şekil 1. *Düşünce*

Bu şekil bağlamında *Düşünce Yöntemi* bir medeniyetin/toplumun/insanın; dine, devlete, siyasete, ahlaka, kültüre, eşyaya(maddeye),dünyaya, olaylara, eğitime, paraya, servete, sermayeye, sanayiye, girişimcilğe, gençliğe, aileye, kadına, kendine, başkalarına, azınlığa... velhasıl toplum hayatındaki tüm beşeri, kültürel ve ictimia (sosyal) olay ve olgulara, tüm “şey”lere; nasıl, nereden ve hangi temel öncüller merkezinden bakılmasının “ilmi yöntem”ini ortaya koymaktadır (Şimşek 2017: 35). Buna göre “Düşünce Yöntemi”, bir medeniyete/ topluma, hangi ilmi anlayış ve bilgi üretme yoluyla, hangi toplum düşüncesinin/felsefesinin ilmi yöntemine göre yön vermesini sağlayan ana etkidir. Verdiğimiz şablona göre iki medeniyetin “Düşünce Yöntemi”nin bulunmasına bağlı olarak bu iki ana ayrı düşünce yöntemlerinin oluşturduğu; kültür, kültürel yapı, akıl, içtimai ve sosyolojik yapı farklılıklarının bulunduğu ya da bulunması gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Buna göre sosyoloji bilim sahasında tüm bu farklılıklar “kültürel izafilik” konusudur. Böylece farklı düşünce yapıları üzerinden; farklı medeniyet, toplum ve sistem okumalarının yapılmasının zaruri olduğu söylenebilir.

“Düşünce Yöntemi–Kültür Değişmesi” ilişkisinde “akıl”, son derece önemli bir rol oynamaktadır. Modern Batı felsefesinin oryantalist-materyalist-pozitivist “akıl” kavramı sadece maddi dünya ölçeğinde duyu organları vasıtasıyla görülen “şey”leri değerlendirir. Buna göre duyu organları ile bu görülen, dokunulan şeyler arasındaki sebep-sonuç ilişkilerini ortaya koyan bilgiye “akıl” denmektedir. Bu yönüyle modern Batı düşüncesinde akla sonsuz güven duyulmaktadır (Küçük 1988: 6).

Aklın mahiyeti, düşüncenin “sistem” kurmasına yön verir. Yani düşüncenin meydana geliş zeminini oluşturur. “Düşünce Yöntemi–Akıl” ilişkisi de bir medeniyetin/toplumun; din, kültür, ahlak anlayışının toplum zemininde, topluma, o toplumun insanına yön verici etkisinin oluşmasında temel uygulayıcı yönü bulunmaktadır. Çünkü din, ahlak, kültür gibi anlayışlar bir medeniyetin/toplumun, soyut/mana unsurlarının temelleridir. Buna

göre her bir medeniyetin “Düşünce Yöntemi”, o medeniyetin akıl anlayışına yön veren din, kültür, ahlak gibi soyut unsurların belirleyiciliği ile şekillenmektedir. Bu bağlamda “Düşünce Yöntemi”, her bir toplumun/medeniyetin tutum ve tavır alışına, *dünya görüşüne* yön verdiğine göre her bir medeniyet, kendi medeniyet inşası başlangıcını (buna materyalist medeniyetlerde dâhil), özgün soyut değerleri üzerinden kurmasının gerekliliği ortaya çıkarmaktadır. Bu sistematik işleyiş bizlere bir medeniyet inşasının başlangıcı için “düşünce” konusunun ve “düşünce”ye bağlı olarak oluşan “Düşünce Yöntemi-Akıl” ilişkisinin varlığının ve öneminin gerekliliğini açık olarak göstermektedir. Böylece bir medeniyetin/toplumun “Düşünce Yöntemi”ni anlamadıkça, ne yaşadığımız dünyayı ne de bu dünyayı geçmiş dönemlerden ayıran fark ettirici özelliği/özellikleri kavrayabiliriz” (Yıldırım 2008: 39). Buradan da “Düşünce Yöntemi-Kültür Değişmesi” etkileşimine geçildiğinde, her medeniyetin özgün akıl anlayışı tabanında bu etkileşimin meydana geldiğini belirtebiliriz. Bu noktada; *düşünce yöntemi, akıl ve kültür değişmesi* bir içtimai ve/veya sosyolojik yapının, medeniyet inşası ve onun yapılanmasında temel teşkil eden toplumsal unsurlar olduğu söylenebilir.

Modernist üniversite yapılanmasındaki bilgi, modernist düşünceye göre oluştuğundan buna göre din, aklın altında olup, aklın bir alt kümesi konumdadır (Çiftçi 2008: 149). Dolayısıyla modern düşüncede din, kendisini aklın beş duyu organı çerçevesinde maddeleştirilen bir konuma sokulması bağlamında ancak ele alınabilmektedir. Böylece modern sosyal bilimlerin, maddeleştirilmiş salt akılcı yöntemi kullanması sonucu; ekonomi, sosyoloji, felsefe, psikoloji, siyaset, eğitim gibi medeniyet veya sosyal sistem kurucu sosyal bilim alanlarına bu salt akılcı düşünce yöntemi ile yaklaşmıştır. Buna göre bu bilim dalları da, kendi bilgi sistemini bu salt akılcılık anlayışa göre kurmuştur. Bu bağlamda toplumu ve aydını, salt akılcı sosyal bilim alanlarının ürettiği düşünce yöntemi, açıkça yönlendirmekte ve onların düşünce yapılarına, bilgi üretme yöntemlerine şekil vermektedir. Modern Batı toplumu, bu akılcı düşünce yöntemine göre (yani pozitivist düşünce yöntemine göre) bir toplum felsefesini sistemleştirmiştir. Bu pozitivist toplum felsefesi sistemi ise din ve dine bağlı düşüncelere karşı eleştirel kültürlenmeyi geliştirmiştir (Yıldırım 2008: 39). Oysa Türk-İslam medeniyeti ekseninde Türkiye/Osmanlılar 19.yüzyıla kadar özgün düşünce yöntemleri olan *Tevhidi Düşünce* ilmi yöntem anlayışının başatlığına göre toplum ve insan anlayışı oluşturulmuştur (Şimşek 2017: 213-214). Bu durumu ilmi

ölçülere göre ortaya koymak açısından aşağıdaki tarihsel süreç gelişim çizgisinin varlığı, önemli bir veri kaynağını oluşturmaktadır. Buna göre dünya siyasi ve toplumsal gelişim sürecinde milattan sonraki süreçte şöyle bir çizelgenin oluştuğu görülür:

+-----+-----+

7. yy. 1200 yıl İSLAM MEDENİYETİ 19. yy. 200 yıl BATI MEDENİYETİ 21. yy.

Çizelge 1. M. S. İslam ve Batı Medeniyeti

Bu noktada tarihsel gelişim çizelgesine göre Türkiye *Tevhidi Düşünce* ilmi yöntemine göre yani kendi geçmiş kültürel düşünce yöntemini oluşturan değerlerine dayalı insan-toplum hayatı özelliklerine göre 19. yüzyıla değin bilgi üreterek, dünya liderliğine yön verme kuvvetini taşımıştır. Bu bağlamda örneğin toplumdaki mevcut zekât, ramazan orucu, hac, misafirlik, diğergamlık-paylaşma, siyasi akıl, kültürel bakış açısı, dünya algısı ve benzeri anlayış ve davranışları, *Tevhidi Düşünce* yönteminin inşa ettiği tevhidi iktisat, tevhidi toplum (içtimaiyyat), tevhidi siyaset vs. anlayışı ile tüm iktisadi ve içtimai (topluma yönelik) ilişkilerini düzenlemiştir. Türkiye örneğin bu *Tevhidi Düşünce* yöntemine dayalı tevhidi iktisadi anlayışı oluşturan düşünce yöntemini bırakıp, 1923’teki 1. İktisat Kongresi ile birlikte başlayan süreçte modern Batı’nın pozitivist-liberal düşüncesini merkezine alarak, kendi üniversite yapılanmasını sistemleştirmeye yönelmiştir. Bu pozitivist modern düşünce sistemi üzerinden Türk üniversite olgusu ve toplum anlayışı, düşünce yöntemi vasıtasıyla, Türkiye’de pozitivist (salt akılcı paganizm) modernleştirici etkiye göre toplum düşüncesi, aydın inşası, toplum kurgusunu, devlet ve hükümet sistemini ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda Türk toplumunun özgün düşünce yapısına karşı özellikle 1923 sonrasında modern düşünce yönteminden hareket eden Türkiye ve Türk üniversitesi, takip etmiş olduğu pozitivist modern sosyal bilim düşünce yöntemini benimseyerek, Türk toplum yapısında *kültürel değişmeyi* ortaya çıkarmıştır. Böylece düşünce yöntemi ve yeni kültürlendirme yani kültüre değişmesi etkisi ile Türkiye pozitivist bilgi geleneğine sahip üniversitesi tarafından şekillendirilmesi bağlamında, obskurantist taklitçi ve bilgi aktarmacı bir toplum hâline sokulmuştur.

Tevhit Kavramı, “Tevhidi Düşünce” ve “Kültürel Değişme” Kavramlarının Toplum Sistemine Etkileri

İslam’ın özü tevhittir. Tevhidin, “Kâinat’ın Ana Sistemi” olma vasfına bağlı olarak (Şimşek 2017: 32), İslam umranının (medeniyeti) ya da İslam kültürünün, özgün tahlil ve tasvir kapasitesi yönü ile kendine özgü bir bilgi yöntemine sahiptir (Faruki 2017: 35). Bunu da *Tevhidi Düşünceye* dayalı bilgi yöntemi şeklinde ifade etmekteyiz. Böylece İslam’ın özü olan *Tevhidi Düşünce* anlayışının bilgi yöntemine göre İslam’ın toplum yapısı (içtimai yapısı), kültür ve umran (medeniyet) anlayışlarının temel alındığı düşünce eksenine göre oluşmaktadır. Buna göre İslam medeniyetinin, içtimai düzenine ve kültürüne temel yön verici düşünce anlayışı, tevhit ve *Tevhidi Düşünce* olmaktadır (Faruki 2017: 35). Bundan dolayı tevhit anlayışı, İslam medeniyetine kimliğini vermektedir. Yine tevhit ve buna bağlı *Tevhidi Düşünce* anlayışı içtimai alandaki bütün unsurları, birbirine bağlayarak içtimai yapıyı “tam” bir organik bünyeye dönüştürmektedir. Böylece farklı unsurları bir araya getirmede tevhit, bütüncül birlikçi özelliğini, rengini, bu organik bünyeye vererek (Faruki 2017: 36), hâkim, birlikçi bir medeniyeti ve onun toplum düzeni (sistemi) ile kültürel yapısının oluşmasına yol açmaktadır. Oysa modern Batı düşüncesi anlayışına göre bir kültür anlaşılacak isteniyorsa öncelikle onu doğa felsefesine bağlı, doğanın bir parçası ve sadece doğaya bağlı bir şekilde ele almak gerekir (Romney & C. Moor 2001: 156).

“Kâinat’ın Ana Sistemi” olma vasfına bağlı olarak “*Tevhidi Düşünce*” nin ilmi yöntem anlayışı, İslam medeniyetinin dünya üzerinde “içtimai sistem oluşturucu” vasfına bağlı olarak genel bir “dünya açıklaması” mahiyetindedir. Yani *Tevhidi Düşünce* ilmi yöntem anlayışının içtimai kuruculuk yönüyle evrensel bir açıklama boyutu bulunmaktadır (Braudel 2001: 115). *Tevhidi Düşünceye* dayalı İslam medeniyetinin temsilci olan Osmanlı’nın da bu niteliklere haiz olarak “Türk İhtişamı”nı sergilemesi, 18. yüzyılın son dönemlerine değin sürmektedir. Hatta bu konuda Braudel 19. yüzyılın başlarına kadar “içtimai yapısını, düşünce şeklini *Tevhidi Düşünce* anlayışına göre yapılandırmış olan Osmanlı Devleti için her ne olursa olsun, 19.yüzyıla kadar lider toplumdur” görüşünü savunmuştur. Bu konuda Braudel 19.yüzyıla kadarki Osmanlı için; Türk İmparatorluğu XIX. yüzyılda büyük devletlerin diplomatlarının kötü muamele edecekleri şu “hasta adam değildir” tam aksine Batı medeniyeti için korkutucu bir görünüm sunduğuna dikkat çek-

metedir (Braudel 2001: 125). Braudel’in de dikkatini çektiği gibi Türk-İslam medeniyetini ihtişamı 7. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında ilahi kaynaklı *toplum(iç-timai) düşünce yöntemi* olan *Tevhidi Düşünce* anlayışının, tüm içtimai-kültürel ilim alanlarına ve topyekûn toplum hayatına, toplum zihniyetine ve gündelik yaşama dair “Hak” ve ”adalet” temelli çözümler üretmiş olduğu anlaşılmaktadır. Oysa 19. yüzyılda günümüze değin *aynı Tevhidi Düşüncenin*; yöntemi ilkeleri, nitelikleri, insan ve topluma yön verici ideal öğretisi aynı kurucu sâflığı ile hâlâ mevcut bulunmaktadır. Fakat kültür değışmesi sonucu bundan istifade edilmediği de açık olarak görölmektedir.

Kültür Değişmesi ise bir toplumun fertlerinin kendi kültürlerinin zamanını anlama ve onu özğün çözümlerle aşma konusunda bir zaafa düşüğünü hissetmeye başladıklarında, bu zaafı gidermek için temasa geçilen yeni kültürün “doğrudan doğruya veya vasıtalı bir şekilde tazyikine maruz kalması hâlinde,” kendi kültürlerinde esaslı değışmelerin ortaya çıkması hâline denmektedir (Turhan 2015: 37). Bu kültür değışmesi unsuruna ilaveten bir başka kültüre değışmesi ise *iç bünye özgünlüğüne bağlı gelişen* kültür değışmesidir. Bu ise yukarıda değinilen değışmeyi sağlayan faktörlerle bir temas oluşturmadan sadece iç bünyeden gelen özgünlüğü koruyarak, içtimai gelişmeyi sağlayıcı kültür değışmesi mümkün olabilmektedir (Turhan 2015: 37). Buna göre kültür değışmeleri ana yapısı itibariyle, bir kültüre o kültürün özüne aykırı akıl-zihniyet, düşünce unsurlarının, *hayat tecrübesi* dışardan ithal edilerek (taklit) oluşan çözümler yönünde kültür değışmesi olmakla birlikte (Güngör 1994: 78), “toplumu geliştiren kültür değışmesi” şeklinde iki ana eksenden hareketle, kültür değışmelerine bakmak söz konusu olmaktadır.

Kültür Değişmesi konusunu Türkiye’nin son iki yüzyıllık “siyasi”, “düşünce yöntemi” ve “toplum hayatının” tahlili temelinde değerlendirildiğinde, “toplumu geliştiren kültür değışmesi” modelinden çok daha baskın olarak, “taklit merkezli kültüre değışmesi” modelinin uygulanmış olduğu görülür. Böylece modernleşme düşünce yapısı yani 19. yüzyıldan günümüze değin yani Osmanlı’dan 1.Yeni Türkiye (1923 Cumhuriyet Türkiye’si) sürecine geçilerek oluşan *kültürel değışmesinde*; toplumu, devleti, gündelik hayatı ve içtimai hayatı düzenleyen yasalarda, yapısal olarak modern düşünce yönteminin (pozitivizm) uygulamalarına geçildiği görölmektedir (Güngör 1994: 40). Böylece *Tevhidi Düşünce* yöntem geleneğinden modern düşünce yön-

tem geleneğine geçen bir kültürel değişme sürecinde *Tevhidi Düşünce* geleneği, 19. yüzyıla kadar Osmanlı’yı cihan hâkimi yapmıştır.

12. yüzyıldan bu yana Anadolu’nun Türkleşmesinden dolayı başta İtalyan, Ceneviz ve Venedikliler Türkler üzerinden İslamlaşan Anadolu’ya “Turchia” veya “Turkmenia” diyerek bu bölgeyi “Türkiye” olarak hep ifade etmişlerdir (Ortaylı 2011: 210). Bundan dolayı Batılılarca Anadolu’daki Selçuklu ve Osmanlı ülkesine “Türkiye” denmiştir. Böylece *Tevhidi Düşünceye* dayalı Osmanlı ve sonrasında 1923’te kurulan liberal-pozitivist mahreçli *1. Yeni Türkiye* örnekleme üzerinden somutlaştırarak izah edilmeye çalışılan kültür değişimleri, bir medeniyette ya da toplumda başta; “düşünce sistemi”, “hayat anlayışı”, “hayat tarzını”, “mesleklerin derin anlam değiştirmeleri” üzerinde köklü yapısal kaymaları ortaya çıkarmıştır. Bu durum ise çözülmeye yol açacağından, “olumsuz yönde kültür değişmesi”nin boyutlarını bir ölçüde gözler önüne sermiştir. Buna göre söz konusu “olumsuz yönde kültür değişmesi/değişmeleri”, bir toplum/medeniyet için; telafisi zor, zaman alan ve yeni meşakkatleri içeren bir zaman kaybını ortaya çıkarmaktadır (Turhan 1972: 188). Bu konuda Mümtaz Turhan *Kültür Değişmeleri* adlı eserini 1951’de ilk olarak yazmıştır. Aynı eserin 1972 yılındaki baskısında bu konuda şunları söylemektedir :

“... Kültür değişimleri tetkiki bakımından telafisi çok güç hatta bazen imkânsız kayıplar karşısındayız. Zira bu değişimlerin ne zaman hangi şartlar altında, kimler tarafından meydana getirildiği, bunların ne’i, mahiyeti, şümülü hakkında etraflı, kati, sarih malumattan bu hususta yapılmış ilmi tetkiklerden mahrum bulunuyoruz. Onun için, bütün bu noktaları birer birer araştırmak, değişimler üzerinde müessir olan içtimai-ruhi amilleri meydana çıkarmak gibi gayet güç, zahmetli bir vazife ile karşılaşılıyor” (Turhan 1972: 187-188).

Bu kültür değişimlerini incelemelerinin genel sonuçlarına ulaşmaya, şüphesiz tek bir insanın hatta tek bir ilme (mesela tarih veya sosyolojiye) mensup bir grubun bir nesil içinde başarması mümkün değildir. Bunun için muhtelif ilim şubeleriyle (tarih, sosyoloji, hukuk, felsefe, iktisat, sosyal antropoloji, psikoloji... İlh. ilimlerle) alakalı ekiplerin müşterek, sistemli bir şekilde çalışmaları, araştırmaları lazımdır. Bu konuya yine Mümtaz Turhan’ın açıklamalarıyla devam edelim. Mümtaz Turhan;

“... Esasen hangi devirde, olursa olsun kültür değişimleri bir cemiyette aşağı yukarı aynı içtimai-ruhi faktörler tesiriyle meydana geldiklerinden yalnız derece ve şümul itibariyle birbirinden ayrılacak fakat aralarında mahiyet bakımından büyük bir fark olmayacaktır” (Turhan 1972: 189).

M. Turhan’ın da üzerinde önemle durarak belirttiği gibi medeniyetimizin/ toplumumuzun/ülkemizin yüksek menfaatleri için *Düşünce Yöntemi* üzerinden meydana getirilen olumsuz kültür değişimini, yeniden öze yani *Tevhidi Düşünce* temelli bakış üzerinden dönüştürülmesine yönelik yapılan çalışmanın yetersizliği, süreksizliği ve disiplinsizliğinin fark edilmesi önem taşımaktadır. M.Turhan 1951 yılında ortaya koyduğu bu görüşleri; 1969, 1972 ve 2002 yıllarındaki “Kültür Değişmeleri” adlı eserinde bulunmasına rağmen, 2018 yılı itibariyle Türkiye’nin, Türkiye’deki ilim çevrelerinin (üniversite), ilim ve bürokrasi çevrelerindeki sorumluların, bu konuda en azından 1951 seviyesindeki konuya duyulan kayıtsızlık seviyesinde hâlâ bulunduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Çünkü günümüzde yeniden “inşa” ve “ihya” konuşmaları, yeni medeniyet arayışları üzerinde; toplantıların, çalışmaların, sempozyumların, şûraların... yapılması, bu yoğunlaşmanın hızlanmış gibi gözükmesine yol açsa da esasında Batı medeniyeti pozitivist-hermonotik düşünce ve bilgi üretme yöntemine bağlı kalınması üzerinden bir değişim arayışına girildiği *görülmemektedir*. Bu bağlamda aynı zamanda bir Hristiyan papazı da olan klasik liberal iktisatçı Adam Smith ile başlayan modern iktisat kuramında, liberal-kapitalist bireysel tüketim düşüncesinin gelişmesinin etkisine bağlı olarak (Hilton 2004: 103), Türkiye’de 19. ve 20. yüzyıllardaki modern Batı paradigma anlayışının ekonomik ve toplumsal “düşünce yöntemine duyulan bağlılığına” hâlâ devam eden bir karmaşık/gri alan oluşturmuştur. Günümüzde de Türkiye’de kendi özgün toplum düşünce yöntemi adına ağırlıklı olarak hermonotik (grileşme) düşünce yöntemi üzerinden bu çalışmaların yapıldığı ifade edilebilir. Bu durum ise Türkiye açısından 21. yüzyıl sürecinde de kendi özgün düşünce sistemine yabancılaşmanın devam etmesine; yazar, araştırmacı, ilim adamı, düşünen kesimin öze dönüş, özgün düşünce üretmeye yönelik kısırlık (bir nevi özgün düşünce üretme tembelliği) içindeki hâlinin devamını genel olarak korumakta olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece de “inşa” ve “ihya” ile Batı’dan artık “ayrışıyoruz” gibi görüşler günümüzde öne çıkmaktadır. Hatta bu kesimler, Batı medeniyet değerlerine 21. yüzyıl sürecinde karşı imiş gibi gözükememektedirler. Fakat bu noktada modern düşünce yöntemine itiraz edilmeyip

onda da sabit kalındığı sürece, *Tevhidi Düşünce* yöntemi değil de modern Batı anlayışının *Düşünce Yöntemi* üzerinden kendi milli ve manevi anlayışını düzenlemeye devam edilir olmuştur. Böylece yeni bir bağımlılık sürecinin en son modelinin Türkiye üzerinde uygulanmaya başlatmakta olduğu söylenebilir. Bu yönüyle Türkiye bu kısır döngüden çıkıyormuş gibi gözükse de düşünce üretme yöntemi ve kullandığı kavramsal çerçevesinin bilgi üretmede, modernist Batı paradigması merkezli olmasına devam etmekte olduğu açıktır. Bu durum ise esasında hâlâ aynı durgun nokta etrafında dönlüdüğünün işaretlerini vermektedir. Gelinen noktada yeniden bir sistemli çalışmanın yürütülmesi için *Düşünce Yönteminin* Osmanlı/İslam Medeniyeti/*Tevhidi Düşünce* üzerinden başta içtimai ilimler olmak üzere tüm ilim dallarının tahsisi ile işe başlanılmasının zarureti bulunmaktadır.

Çözülme yönündeki kültür değişmesinin somut başlangıç noktası olan 1807 yılında 3. Selim’in “hal” edilmesi olayıdır. Bu olay üzerinden yaşanan dönüşüm, bir temel oluşturmaktadır. Bu çözülme yönündeki dönüşümde; *düşünce yöntemi* ardından bir dizi siyasi, tarihi içtimai, iktisadi ve kültürel etkilerini oluşmasına yol açmış olduğu görülür. Buna göre; 1838 Balta Limanı Anlaşması, 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı, 1876 Kanuni Esasi, 1905’teki Serveti Fünun üzerinde pozitivist akımı, 1908’de 2. Meşrutiyetin ilanı ve 1923’teki 1. İzmir İktisat Kongresinde pozitivist-liberal iktisat anlayışı ve modelinin tercihi gibi değişmelerin, günümüzde Türkiye üzerinde kültürel çözülme ya da olumsuz kültürel değişmeleri bağlamında oluşturduğu etkilerinin hâlâ aktif olduğu söylenebilir. Çünkü yukarıda ifade edilen tarihlerdeki anlaşma, ferman ve diğer vasıtalarla, siyasi alınan kararlar; pozitivist düşünce yönteminin, modernleşmeci liberal-kapitalist düşünce, toplum ve bilgi üretme anlayışını, modernleşmeci Türk toplumunun oluşturulmasında, aşamalı kültür değişme/değiştirme unsurlarını içermektedir. Bu noktayı aşağıda tarihi kaynakları eşliğinde örnekleriyle açıklanacaktır.

1807’den Günümüze Düşünce Yöntemi-Kültür Değişmesi İlişkisinin Modern Türkiye’de Pozitivist Düşünceyi Etkinleştirmesi

Sultan 3. Selim’in “hal” olayını oluşturduğu içtimai yozlaşma sürecini “düşünce yönteminin değişimi-kültürel değişmesi” bağıntısını, tarih felsefesinden hareketle kültür değişmesi konusu incelenmelidir. Bu yozlaşmanın ortaya konmasının gerçekleştirilmesi içinde günümüzde özgün ilmi araştırmalara ve mukayeseli yöntem çalışmalarına yönelmesi gerekmektedir.

Sultan 3. Selim Döneminden Günümüze Yansıyan Düşünce Yöntemi-Kültürel Değişmenin Sosyolojisi

“Sultan” ve “Halife” olan 3. Selim’in “hal” olayı “Türk-İslam medeniyeti üzerinde nasıl bir düşünce dönüşümüne yol açmıştır” sorusuna aranan cevap ile Batı medeniyet taklitçiliğine yönelik çözülmeyi ortaya çıkaran içtimai kültürel dönüşümü; “Düşünce Yöntemi Dönüşümü-Yozlaşma-Yeniden İnşa” süreçlerinin sosyolojik vetirelerini inceleyerek ancak anlamlandırılabilir. Bu noktada 3. Selim dönemi önemli bir kavşak noktasıdır. Osmanlı Devletinde 3. Selim dönemi, devletin yeniçağa karşı geri kalmaması adına bir takım değişmelerin yapılmaya girişilmesi sürecini ifade etmektedir (Turhan 1972: 192). Esasında bu dönemi başta teknik dünya olmak üzere düşünce dünyasında da serbest-gönüllü değişmeler ile zorunlu içtimai değişmelerin bir arada yaşandığı bir ara geçiş dönemi olarak belirtilir. Bir başka ifade ile yine bu dönem, *Tevhidi Düşünce* temelli düşünmeden Batılılaşmaya/modern pozitivist düşünceye geçişin “intikali”ni sağlayıcı bir aralık olarak görülebilir. Düşünce yöntemi itibarıyla bu ara süreç, *grileşmeye* (ikircikliğe) yönelmeyi sağlayan bir özellik taşımaktadır (Şimşek 2017: 60-66). Bu “geçiş” dönemi böyle bir serbest-gönüllü değişmeyi içerirken, amacı Batılılaşmak değil fakat Batı’daki değişmelerin farkına varılarak kısmen liberal iktisat anlayışına kapı aralamayı ifade etmektedir. Fakat artık 2. Mahmut’tan sonra zorunlu bir Batılılaşma sürecine girilmesinden de söz edilebilir olunmuştur (Turhan 1972: 192).

3. Selim’in 1807’de hal edilmesi sonucu 1808’den itibaren devlete “tanzim”, “tecdit/yenileme” olarak ifade edilen, Batılılaşmanın dayatılması görülmeye başlanmıştır. Böylece *Tevhidi Düşünce* yöntemi üzerinden devlet, siyasal ve içtimai sisteme, toplum ve insan tasarımına yön veren ana *düşünce* akımından uzaklaşmaya/uzaklaştırılmaya başlanılan bir döneme girilmiştir. Buna göre çok uzunca yüzyıllardır Osmanlı Devlet sistematüğünü, toplum yapısını ve medeniyet tasarımını kurmuş olan kök/ana *düşünce yöntemi* olan *Tevhidi Düşünce*nin sistem kurucu yönünden uzaklaşmaya başlanmıştır. Bunun yerine artık gitgide Fransız *ateistik-kaoscu Sosyal Düşünce Sistemi* ne ve onun devleti toplumu yöneten kamu/idare hukuku anlayışı üzerine kurulan bir yapıya doğru evrilen bir kültürel çözüme süreci içine girilmiştir. Bir diğer çözüme alan ise iktisat ve iktisat düşüncesidir. *Tevhidi Düşünce* anlayışının ortaya koyduğu temel sabiteler, kıyamete kadar her dönemde değişmez ola-

rak bulunacaktır. Bu bağlamda iktisat ilmi ve iktisadi gelişmelerde meydana gelecek olan değişimler de sabiteler dışındaki unsurlar üzerinde maddi hayata uyarlanacak “öz”den yani *Tevhidi Düşünce* bakışlı İktisat anlayışından da giderek uzaklaşmıştır. Bunun yerine de artık aydınlanma düşüncesinin geliştirdiği ladinî liberal iktisat anlayış modelinin İngiltere’de klasik liberal iktisat düşüncesi ile kurulan yakınlığın, Osmanlı İktisat Düşüncesine aktarılması giderek önem kazanmaya başlamıştır. Böylece 3. Selim’in hal edilmesi sonrasında, 1808 den itibaren somut olarak Osmanlı düşünce sistemine artık *Toplum-Devlet-İktisat* ve bunları gerçekleştirecek insan unsurunun ilişkisinde, *Tevhidi Düşünce* anlayışının temel zihniyetinden adım adım uzaklaşılma içine girildiği görülür. Bunun yerine de süratle, Batı’dan “modernleşme” adı ile anılan materyalist, pozitivistleşmeye yönelen toplum düşüncesi ve görüşünün öncüllerinin Osmanlı Devleti üzerinde doğrudan açığa çıkmaya başlamıştır. Bu ortaya çıkan Batılılaştırımacı etkiler;

1. İngiliz liberal iktisat anlayışı, modeli ve uygulamalarıyla,
2. Fransız ihtilalinin uyandırdığı ve ortaya koyduğu salt akılcı, ladinî ateistik tabanlı *Sosyal Düşünce* anlayışıdır (Sayar 2000: 186). Bu iki unsurun, Osmanlı Devlet ve toplum yapısı üzerinde yani Toplum-Devlet-İktisat ve “insan”ın düşüncesinde meydana getirdiği yeni kültürleşmenin ya da yozlaşmanın oluşmasında güçlü tesirlerinin bulunduğu söylenebilir.
3. Selim’in tahta çıktığı dönemde zihinlerde bir çözüm aranıyordu: *Bu devlet nasıl kurtarılabilir?* sorunu üzerine yoğunlaşmış olan zihinler, mevcut durumdan bir çıkış aramaktaydılar. Sultan 3. Selim, Osmanlı Devleti’nin Avrupa’ya açılmasının sağlayacağı imkânları, kendisi için bir çözüm yolu olarak görmekteydi. Bu bağlamda da öncelikle ordunun düzelmesiyle de çıkışa yönelebileceğine inanmaktaydı. Bu konuda yapılan ilk hamlelerden birisi, başta iktisadi konular olmak üzere liberalizme yakın duruşlu bir görünüm ortaya konulması olmuştur. Ancak Sultan 3. Selim döneminde liberalleşmeye dönük bu tedbirler, temelde İslami çerçeveye ters düşmeyen iktisat siyaseti hedeflerini içermekteydi (Sayar 2000:185). İşte bu noktadan sonra *Tevhidi Düşünce-Modern Batı Düşüncesi* ayırımı üzerinden; *devlet aklı ve devlete yön veren ana düşünce sistemiği, sistem yapılanması, medeniyetin önceliği, insan-bürokrat-aydın* kesiminin düşüncesinin ve zihninin karmaşıklaşmasının/grileşmesinin başladığı zaman aralığına, girilmiş olmaktadır. Bu dönemdeki *Bu devlet nasıl kurtarılabilir?* sorusuna çare arayışları ile

bir taraftan devlete ve topluma hakim *Tevhidi Düşüncenin* ve Devleti Aliye olmanın şuuru içinde içtimai duruşa yönelik bir yönetici idraki mevcut iken öte taraftan da başta iktisadi konular olmak üzere liberalizme yakın bir duruşun getirdiği kültürel çözülme sürecinin fark edilememesi gibi unsurlar da bulunmaktaydı. Böylece birbirine zıt iki anlayış ve süreçler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu toplumsal grileşme (ikirciklenme) görünümü, Batı liberal düşüncesine yakın oluşları hazırlayan fikirlerin tohumlandığı bir zaman aralığını içermekteydi. Bu dönemi, liberal düşüncenin ilerde modernleşme adı altında; devlete ve düşünce dünyasına, aydınının-bürokrasinin üzerinden hâkim kılınmasındaki açık bir dönem olması nedeniyle, bu dönemi tohumlanma *süreci olarak* ifade etmek yanlış olmasa gerektir. Bu ikili farklılaşmacı durum, özellikle Osmanlı siyasal birikiminde bir ilk olmasının getirdiği (kültürel çözülmeye yol açacak uygulamaları oluşturacağına yönelik) tecrübesizlik sonucu, liberalizme duyulan yakınlığı oluşturmasını kuvvetlendirmiştir. Tevhit toplumunun ve *Tevhidi Düşünce* anlayışının hâkim olduğu bir toplumsal yapıda liberalizme duyulan bu yakınlık, gayrimüslim yapıya duyulan muhabbet/hayranlık üzerinden *Tevhidi Düşünce*den tedrici bir süreç dâhilinde zihnen kopuşu da ifade etmektedir. *Tevhidi Düşünce*den zihnen kopuş, Batı’ya ve Batılının teknik yönüne ve onun gelişmiş görünümlü insanına duyulan hayranlık, esasında Tevhit İnancının teknik özü itibarıyla *Tevhit Düşüncesinin* içtimai birlik anlayışına ters düşen onu zedeleyen bir sonucun oluşmasına yol açmak anlamına da gelmekteydi. Böylece giderek güçlenen liberal düşünce ve buna karşın *Tevhidi Düşünce* bilgi yönteminden uzaklaşma, Osmanlı Devletinin zaafa düşmesine yol açmıştır. Buna göre Osmanlı Devletinde “düşünce yönteminde” meydana gelen özden uzaklaşma, medeniyetin içtimai çözümlmesine yol açan ana noktayı oluşturduğu ifade edilebilir. Çünkü İslam medeniyetinin din anlayışının dünyayı çepçevre sardığını ve insanın da İlahi emire göre Allah’a “kulluk” yapmak üzere dünyaya gönderilmiş olduğu açık bir hükümdür. Tevhidin dünya ölçüğünde bir nizam-ı alem (düzen verici), sistem kurucu anlayışını tesis eden içtimai bakışı *Tevhidi Düşüncenin* ürettiği bilgi yöntemine göre kurucu şeklini almaktadır. Dolayısıyla *Tevhidi Düşünce*ye dayalı dünya görüşünün tüm unsurları, güçlü bir metafizik bağ ile dünyanın maddi şartlarını sistemleştiren bir düşünce yöntem anlayışına göre şekil almışlardır. *Tevhidi Düşünce* temel düşünce yönteminin temel amacı ise maddi dünyadaki *her şeyin*; devletin, toplumun, üretimin, siyasetin, iktisadi davranışın, tarımsal üretimin, çevre

korumasının, kadının, eşin, çocuğun, gencin, eğitimin Allah’ın emir ve yasak ölçülerine göre düzenlenmesini içermektedir. Buna göre İslam medeniyetinin hâkim devlet olma başarısını sağlayan Tevhidi içtimai birliği sağlayıcı ana unsurun ise Tevhid dini olduğunu gösteren Fetih Suresi 29. Ayetine göre anlamak mümkündür. Bu ayete göre;

“*Muhammed, Allah’ın Resülüdür. Onunla beraber olanlar inkârcılara (materalistlere, aydınlanmacı modernistlere) karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler*”. Bu ayete göre *Tevhidi Düşünce* üzerinden hareket eden; düşünce adamları, içtimai sorumluluk taşıyan yöneticiler, kanaat önderleri, ilim adamı-aydınlar (öğretim üyeleri), girişimciler, eğitimciler, askerler,..., her meslekten olan Tevhit ehli insanların birbirlerine karşı merhametli ve dayanışma içinde olan birlik şuuruna sahip olduklarına dikkat çekildiği söylenebilir. Bu beyan çerçevesinde *Tevhit Düşüncenin*, fert ve toplum ölçeğinde, Tevhit dışı anlayışa karşı; tepkili, ona hayranlık duymayan (aydınlanma düşüncesi, pozitivizm, eşitsizliği ve hak istismarı ve adaletsizliği besleyen sahte özgürlükçü liberalizm bakışına ve tekelci sömürücü kapitalizme, sekülerizme, salt akılcı (aklı tanrılaştıran) bilim anlayışına, jakobenzime...), onlara karşı daima *din-kültür-ablak-medeniyet-vatan* şuurunu koruyan bir duygu ve fiili tavır içinde olma bilincinin, *Tevhidi Düşünce* merkezli medeniyetin korunmasına işaret etmekte olduğu söylenebilir. Bu durum *Tevhidi Düşünce* yöntemli bilgi anlayışının medeniyet kurucu vasfını ortaya koymaktadır. Fakat bu düşünce hâlinen uzaklaşılması sonrasında ise örneğin anılan siyasi süreçte, giderek artan bir hızla peyderpey oluşan Avrupa ile İslam farklılaşması düşünce farklılığını bilmeyen devlet ricalinin ve aydın kimliğinin oluşturulduğu görülür. Batılılaşma, “modernleşme, pozitivizm ve salt akılcı (aklı tanrı yerine koyan) bilimin, Bilimizim”, söz konusu olan başta bu kesimleri bir yönden imani zaaf içine çekmeye ittiğinden onların bu pagan salt akılcı modern anlayışa duydukları sevgi/muhabbet ve güven dünyevileşme temayülünün güçlenmesine yol açmıştır. Buna göre ise Müslüman Türk-İslam medeniyeti mensupları toplum üzerinde söz söyleme ve karar alma konumundaki aydın ve yöneticilerin *Tevhidi Düşünce* dışı bir şeye yani salt rasyonalite ve onun kalkınma gücüne kısaca *Batı’ya hayranlık* duymaları, medeniyetin düşünce yönteminin değişmesine yol açan en önemli soyut etkilerdendir. İnsanın ve toplumun içtimai davranışlarına yön veren bu soyut düşünce unsurunun etkinliği konusu, Osmanlı 19. yüzyılında, salt akılcı pagan

düşüncesine yönelmeyi çıkış olarak görüp ona sevgi duyulma hâlini oluşturmuştur. Buna göre özellikle Tanzimat bürokrasisinde 1200 yıl dünya sistemine yön vermiş olan kendi medeniyetinin asli düşünce sistemini (ilahi kaynaklı *Tevhidi Düşünce* bilgi yöntemini) bırakıp, modernlik-paganlığa yönelmesi durumu, çözümlenme yönünde kültür değişmesinin oluşmasının en büyük tesirlerinden birini oluşturmuştur (Sayar 2000: 186). Bu durumu Rad Suresi 11. Ayete göre “Bir toplum/millet nefislerini (kendini) bozmadıkça, Allah onların durumunu değiştirmez” hükmüne bakıldığında (Erşahin 2017: 24), Osmanlı aydınının Batı’ya, O’nun düşünce yöntemine sevgi ve muhabbet duyup bu yöntemle hayranlık duygusuyla yönelmesi çözümlenmenin en temel belirleyicilerden olmuştur. Böylece bu sevgi ve hayranlık merkezli meyil etme düşünce yöntemi-kültür değişimleri üzerinden de, kavram ve düşüncelerde karışıklığın oluşmasına, bunun da Osmanlı’nın fikri ve fiili çözümlenmesine çok daha hızlı yönelmesi sürecini arttırmıştır. Çünkü Batı çalışmış salt akılcı bir yöneliş ile makineyi bulmuştur. Bu durum aynı zamanda, 1. Yeni Türkiye’nin pozitivizm üzerinden taklitçi düşünce yöntemi ile uzun yıllar az gelişmişlik potasında daimi olarak anılmasına neden olmuş unsurların başında gelmiş olduğu söylenebilir. Böylece *Tevhidi Düşünce*’ye mesafeli durup buna karşın modernist dehri/materyalist temelli düşünceye hayranlıkla yöneliş, *Tevhidi Düşünce*ye bilinçsizce ortaklık oluşturma temayülü, medeniyet ve devlet temelinin çözümlenme sürecinin tohumlanmasına yol açmış olduğu görülür. Çünkü “...Onunla beraber olanlar inkârcılara karşı çetin...” sert, tavizsiz olmaları gerekirken, bunun aksi olarak Batı’ya duyulan hayranlık, ilahi ölçülere ters düşmeyi yani tevhit nimetinin gereği gibi kıymetini bilmeyi, bu emaneti layıkıyla taşıyamama sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Batı’ya, dehrîye ve dehrîliğe bir başka ifade ile Allah’ın varlığını ve Ehadîyetini inkar eden materyalizme karşı çıkamamayı ifade eden ona *hayranlık* duygusunun beslenmesi, tevhidi medeniyet’teki ahlak çözümlenmesine yol açtığı söylenebilir.

Bu konuda Peygamber Efendimiz’in (SAV) fiten hadisleri de (Hz. Peygamber Efendimizin fitne mefhumuna yönelik sözleri) aynı noktadan yani inançsızın; kendisine ve eserine hayranlık duyma ve *toplumsal (içtimai) ahlakî çöküş-devletin istikbali* etkileşimi bağlamında konuya dikkat çekilmekte olduğu da görülür.

Buna göre Peygamberimiz buyurdular:

“Yemek yiyenlerin sofranıza birbirlerini çağırdukları gibi, çeşitli ümmetlerin (toplumların, milletlerin) sizin aleyhinize birleşmeleri yaklaşmaktadır”.

Bunun üzerine ashaptan birisi; “Ey Allah’ın Resülü o gün (sayıca) az olacağımızdan mı (aleyhimizde birleşecekler)? diye sorar.

Efendimiz (sav) şöyle cevaplandırdılar:

“Hayır, bilakis üzerinizdeki o gün (sayıca) çok olacaksınız. Fakat selin üzerindeki köpük ve çer çöp gibi olacaksınız. Allah, düşmanınızın kalbinden size karşı duyduğu “mehabet”i (korkuyu) çekip alacak ve kalbinize “vehn” (zafiyet) ilka eyleyecek (bu sebeple düşmanınız sizden çekinmeyecek ve korkmayacaktır”.

Bunun üzerine “vehn” nedir sorusu sorulur. Efendimiz; Vehn dünya sevgisi ve ölüm korkusudur” karşılığını verir (Topbaş 2016: 25). Buna göre *Tevhidi Düşünceye* bağlı Osmanlı yönetici insanı vehn (dünya sevgisi, ölüm korkusu ve sekülerleşme düşüncelerinin aydınlanmacı, pozitivist, yönteminin etkisiyle; dünyevi olana hayranlık duyma, onu arzu etme üzerinden, salt akılcı bilimsel bilgiçlik üzerinden dünyevileşmek gibi ahlakı bir zafiyet içine girmiş olduğu görülür. Böylece kıyamete kadar devam edecek olan *Tevhidi Düşüncenin* insan toplum ve medeniyet sistemine Osmanlı sürecinde lider medeniyeti oluşturmaya yön verme etkinliğinden hızla uzaklaşmaya yönelmiştir. Bu bağlamda Osmanlı bürokrat yönetici, ilim adamı kesimi, ağırlıklı olarak *Tevhidi Düşünce* temelli kendi özgün devlet ve toplum (içtimai) sisteminden uzaklaşmıştır. Bunun yerine dünyevileşmeye yönelmiş, maddeye bağlılıkta azamileşmiş, ölüm korkusu ve dünya sevgisi had safhaya çıkmış (tüm bunlar *kültürel* çözülme yönünde ahlaki yozlaşma ve *kültürel değişmelerdir*), dünyacı salt moderniteci bir zihniyeti geliştirdiği ortaya çıkmıştır. Bu kesimler, toplumun içinden devletin yönetiminde ve toplumun fikir hayatına yön vermede öne çıkan bir mekanizmanın oluşmasına katkı vermiştir. Bu *vehn* duygusu taşıyan içten katkının da dışardan gelen Batıcı elitist bürokratik harekete içerde alan açması yoluyla, 19. ve 20. yüzyıl Osmanlı ve Türkiye’sinde; devlet, toplum, insan inşası ve düşünce yapılanmasında, pozitivist düşünceye dayalı kültürel çözümcü anlayışın kurulmasını sağlamıştır. Böylece artık yönetici bürokratlar ve ilmi bilgi üreten aydınlar, *Tevhidi Düşünce* ilmi yöntemine dayalı kurulmuş olan Türk-İslam Devle-

tinin ve onun düşünce yönteminin oluşturduğu sistem anlayışından hızla uzaklaşmaya başlamışlardır. Bu modernleşmeci unsurlar, pozitivist ve materyalist teknik dünya anlayışına hayranlık üzerinde taklide yönelmiş, “*kişi sevdiğiyle beraberdir*” hadisi şerifi bildirimince, yerli gözükken bürokrasi ve ilim çevrelerinin bir kısmı pozitivist, materyalist Batı’ya benzemeyi seven bir akıl ve icraatla, Batıcı devlet aklı ve bilimsel bilgi inşasını benimsemişlerdir. Bu bağlamda topluma tepeden bakan bir yönetim anlayışına sahip materyalist dünya aklının geliştirdiği yeni bir düşünce yönteminin modernleşme adına kurulduğu çözüme yönünde bir kültür değişmesi sürecinin ortaya çıkması gerçekleşmiştir.

Ayet-İçtimai Ahlak-Düşünce Yöntemi-Toplum Sistemi etkileşimli bu yaklaşımına göre, İslam, hem kendi ferdinin ve hem de içtimai (toplum) inşaedicilik için gerekli olan kurucu şahsiyet kurallarından birisi olan “*Allah’ın sevdiğini sevmek, sevmediğine de karşı durmak* (yani ona buğz etmek/kalben soğuk durmak)” tavrını, her insani ve içtimai alanda (iktisat, siyaset, devlet, üniversite, aile, kadın, insan, girişimcilik, sanayi, teknoloji,...) ortaya koyulmasını istemektedir. Yani *Tevhidi Düşünce* anlayışı diğer alanlar gibi içtimai alanlarda da, ferdin, yöneticinin, ilim adamının şahsiyetli tavır sahibi olmasını, tevhidi net bir duruş içinde olmasını istemektedir. Ancak bu hassas ahlak anlayışından uzaklaşılması hâlinde ise Müslüman insan da dünya sevgisini merkeze alan *vehmin* hakim olması sonucu; yozlaşmanın hızlanması ve ilahi yardımın eksilmesine yol açabilme ihtimali gibi maddi dünyayı etkileyen soyut katkının (tevhidin soyut yönü), pozitivist akıl merkezinde kalan bir düşünce için hep göz ardı edilir olmaktadır. Çünkü *Ayet-İçtimai Ahlak-Düşünce Yöntemi-Toplum Sistemi etkileşimi*, *İslam medeniyetinin içtimai sistem kurucu yönü açısından* Düşünce Yöntemi-Kültürel Değişmesi bağlamında inşa ve ihyanın oluşturucu temel unsurlarının başında gelmekte olduğu söylenebilir. Fakat çerçevenin dışına çıkılması hâlinde ise toplumun/medeniyetin çözümlenmesinin ve çöküşünün soyut temellerinin artık oluşmuş olduğu, yukarıda değinilen Fetih Suresi 29. Ayetinin içtimai işaretine göre açık olarak görülmektedir.

3. Selim devrinde bu çözüme yönündeki kültürel değişmelerden söz etmek mümkünse de esasında bu dönem, devlet ricalinin bu süreçte “niyet ve düşünce” olarak *Tevhidi Düşünce*den doğrudan uzaklaşması taraftarı değildir. Buna ilaveten devlet ricalinin; Avrupa kültürüne uyma, O’na benzeme, Ba-

tılılaşma fikrine ve devleti Batılılaştırma sürecine sokmaya, ona yönlendirmeye yönelik *doğrudan bir kültür değişim* anlayışına yakınlığının da tam olarak bulunduğundan söz edilemez. Bu durumunda belirtilmesi gerekir. Ancak başta Sefaretname sahibi olan sefirlerin “Batı ile yüz yüze gelen Osmanlı aydınının satih üstü”, yüzeysel görünümünü ve ondaki maddi değişmeyi de, çıplak gözle gördükleri de bilinmektedir. Buna göre 3. Selim devri reformlarının içtimai/sosyal, iktisadi “inşa edici” bir yanının bulunmadığı ve böylece *Tevhidi Düşünceye* dayalı kök düşünce sisteminden doğrudan bir kaymanın olmadığı açıklıkla belirtilebilir (Sayar 2000: 186). Bu konuda 3. Selim döneminde Fransız İhtilalinin düşünce sisteminin Osmanlı Devleti Aliye’sinde, saray çevresinde ve hatta Osmanlı aydınları üzerinde dahi ani bir düşünce değişimi ve yeni bir tavır geliştirme tesirini *ortaya koymadığı* görülmektedir. Osmanlı aydınlarından olan Atif Efendi, bir layihasında Fransız İhtilali konusunda dönemin aydın bakışını ortaya koymasından görüşleri zamanı anlama bakımından önem taşımaktadır. Atif Efendi Fransız İhtilali için “Voltaire ve Rousseau demekle maruf ve meşhur zındıkların ve anlar misali dehrilerin...” ortaya koydukları görüşleri, “erbab-ı fitne ve fesad” cümbüşü olarak belirtmiştir (Sayar 2000: 187). Böylece Osmanlı aydını, aydınlanma düşüncesini *Tevhidi Düşünce* mantığına göre değerlendirerek onu *zındıklık* olarak belirterek, özgün içtimai düşünce aklına hâlâ sahip olduğu anlaşılır. Atif Efendi buna ilaveten aydınlanma düşünce adamlarının dehriliğinden (pagan/materyalist filozoflarından) söz ederek kendi döneminde, aydınlanma düşüncesine ve materyalist anlayışa karşı bir duruşu, net olarak ortaya koymuştur. Ancak 3. Selim döneminde *Tevhidi Düşünce* “dairesi içinde kalarak fakat bu konudaki iman ve içtimai birlik zaafı neticesinde, doğrudan olmayan bir batılılaşmanın “*tohumlama*” sürecinin varlığından da söz edilebilir. Bilinçli olmayan ama etkisi “*tohumlama*” şeklinde bir sonucu ortaya çıkaran bu süreci, daha sonra 2. Mahmut döneminin başlangıcı olan 1808 ile birlikte Batı medeniyet değerlerine yöneliş, takip etmiştir. Böylece Osmanlı eliti ve tepe devlet yönetimi arasında, İngiliz iktisat sistemi ve Fransız pagan “kaoscu” sosyal düşünce anlayışına yönelik çağrılar, 1830 da zirveye çıkma noktasına ulaşmıştır. Devlet bürokrasini yöneten bürokratlar, Osmanlı kültürel çözülmesini durdurma adına çareler arar gözükererek, *Tevhidi Düşünce*den uzaklaşan modern *debri* /materyalist-liberal düşünceye dayalı ekonomik, siyasi ve bazı kurumsal değişikliklerin yapılmasını yani kültür değişmesi ihtiyacını artık zorunlu görmekteydiler.

Buna göre “*tohumlama dönemi*” artık geçmiş, “*zorunlu düşünce değişim dönemi*” bu bürokratik kesim tarafından başlatılmıştır. Devlete, topluma, medeniyete yön veren *Tevhidi Düşünce* sistemine dayalı devlet yapılanmasında bir tavır değişikliğine girdirilmiştir. Modernist, dehri, materyalist temelli Batı düşüncesini, devlet sistematiğine bu bürokrasinin/bürokratların taşıdığı açıkça görülür olmuştur. Böylece bürokratik elitizm tarafından *Düşünce Yöntemi* üzerinden devlet unsurunda gerçekleştirilen değişim, bu bürokrat yöneticilerin devlete hâkim olma zeminini oluşturmuştur (Sayar 2000: 188). Bu bağlamda artık *Tevhidi Düşünceye* dayalı sistemden çıkılmaya doğru bir evrişmenin belirmeye başlamış olduğu da söylenebilir. Bu durumda Batı medeniyeti ile Osmanlı’nın arasındaki temel fark olan “ilim, ilmi yöntem farklılığı, ilmi düşünce” ve “düşünce farklılığı”ndan oluşan tavır alışlar ve tutumların, bir zihniyet farkı olduğu, Batılılaşma taraftarı olan yerli bürokrasi tarafından görülememiştir (Turhan 1972: 223). Buna göre Batı’dan O’nun modern tekniğinin, modern bilimlerinin ve edebiyatının aktarılması, devlet gerçeğinde artık eski düşüncenin (yani *Tevhidi Düşünceye* dayalı anlayışın) aktif yön verici olarak kullanılamayacağı görüşü öne çıkarılmıştır. Bu noktada Batılı emperyalist ülkelerin azınlık haklarının korunmasına yönelik baskıları da Sultan ve Babıali üzerinde yoğunlaşmıştır. Böylece devlette, eski kanunların ruhuyla ve *Tevhidi Düşünce* temelli yapılanma ile mevcut sorunların aşılamayacağı düşünülmeye başlanmıştır. Bu anlayışın toplumun tepe bürokratik yönetimi ve aydını üzerinde hâkim olması, Osmanlı toplumunun artık *kültürel soğuma* (çözülme) döneminin içine girilmiş olduğunu göstermektedir. Bu gelişmeler çerçevesinde düşünce üzerinden dönüşümün takipçisi olan bir bürokratik kitlenin varlığı etkin bir şekilde oluşmuştur (Ülken 1994: 36). Bu durum başta *düşünce* üzerinden ardından; kurumsal yeni yapılanma, yaşam tarzı değişimi, bürokratik aklın liberalleşmesi ve bilim zihniyetinin modernist aktarmacılığı gibi Batılılaşma tarihimizde ortaya konan gelişmelerin belirgin olarak yaşanmaya başlandığı bir sürece girilmiştir. Bu süreç, 1808 ile başlayan 2. Mahmut dönemi olup, önceki dönemdeki gelişmelerden tamamen ayrı ve yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur (Turhan 1972: 226). Yeniçeri Ocağı’nın Vaka-yı Hayriye adıyla kanlı bir şekilde kaldırıldığı 1826 tarihi, “Batılılaşma ve düşünce dönüşümü” açısından çok keskin bir tarihi ifade etmektedir. Bu tarihten itibaren Tanzimat’ın alt yapısı oluşturularak, o tarihten sonraki “her iktidar”, Osmanlı Devletini geleneksel “din-(tevhidi)devlet bütünselliği” anlayışından aşamalı şekilde

uzaklaştırılmaya başlanmıştır. Bu uzaklaştırılmaya başlamanın ardından da "din ve devlet" bölünmesini içeren "yeni düşünce" anlayışına bağlı olarak, Batılı formatlama temelli yeni "devlet-hukuk-toplum" kurgusunu oluşturmaya yönelinmiştir. Böylece 1826'dan itibaren, hem ladinî modern Batı'ya hem de "Baticılaştırmaya sevgi/muhabbet duyan" bir bürokratik yapının (Fetih Suresinde belirtilen vurgu noktasından hareketle Tevhitten uzaklaşıp, gayrimüslim modele *muhabbet duyan bürokrasi kesiminin*) "bilinçli faaliyetleri" üzerinden Baticılaştırılmış bir toplum inşasının hız kazandırıldığı görülmektedir. Oysa *Tevhit Düşüncesi* üzerine kurulu din anlayışı, tüm İslam dünyasını aynı merkezde toplayan bir "vahdet"tir (Meriç 1975: 64). Fakat din-devlet bölünmesi üzerinden bu dönemde yapılan yeniliklerin savunulması (ki onların başlıcaları; başta "düşünce" üzerindeki değişim olmak üzere; içtimai/sosyolojik eğilimler, bu eğilimlere duyulan teşvik ve yapılan değişiklikler/kazanımlar), bundan sonraki dönemlerde, hatta günümüze kadar devam eden vahdenter uzaklaşıcı ama parçalanmayı güçlendirici etkilerin oluşmasını sağlamıştır (Turhan 1972: 226). Tüm bu değişimleri okumada ortaya çıkan genel sonucu değerlendirildiğinde; 3. Selim, 2. Mahmut, Tanzimat dönemlerinde Osmanlı toplumunun maddi cephesinde (sathi) meydana gelen yozlaşma ve çözümlerin bertaraf edilmesi için yapılan teknik ve maddi kurumsal değişmelere ağırlık verilmesi, söz konusu sultanların kendi dönemlerinde ele aldıkları ağırlıklı konu başlıkları olarak görülmektedir. Oysa *Tevhidi Düşünce* kök temel anlayışına göre düzen yapısı oluşturulmuş olan Osmanlı toplumunda, kalıcı değişimin ana noktasının "*düşünce*" ve "*düşünce yöntemi*" üzerinden gerçekleştirilmesi ihtiyacına yönelik beyanlar, düşük tonda ve gözden kaçacak düzeydeki bir vurgu ile ancak ele alındığı söylenebilir. Bu durumun cılız olarak anlatılması, Baticılığın ve liberalleşmenin güçlü seslendirilmesine karşın yerli düşüncenin *kendisine güvensiz* olarak anlatılmasına yol açmıştır. Böylece modern-liberal Baticı düşüncenin bürokrasi ve ilmi çevrelerde yaygınlaşması, pozitivist temelli modern kavramsal çerçeve ve bakış açısı üzerinden eksik tarih-toplum okuması yapan Baticı aydın kitlenin, Osmanlı elit dünyasına hâkim olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre Osmanlı Devlet yapısı içinde bu Baticı elit kesim, modernleşmeci düşünce yöntem aklı ile dönemin toplum okumasını, yine materyalist pozitivist mahreçli salt akılcı düşünce yönteminden beslenen bilgi aklı ile yapmıştır. Bu *düşünce yönteminin* salt akılcılıktan kaynaklanan şekliyle Osmanlı toplumundaki sorunlara sathi-teknik değişme merkezli değer-

lendirmeler üzerinden yaklaşılması, esasında çözülme yönündeki kültür değişmesini derinleştirdiği söylenebilir. Böylece Osmanlı toplum sisteminde çözülmenin ana kaynağının başındaki unsurlardan birisi de, Batıcılığa duyulan sevgi (muhabbetle) “*kişi sevdiği ile beraberdir*” hükmü çerçevesinde olayları okumadaki salt akılcı bakışla, dini ve tevhidi değerleri ele alan, gri (ikircikli) bir düşünce yöntem anlayışına sahip bürokratik kesimin varlığıdır. Bu etkiyi de bu bürokratik kesimin tutum tavır ve ortaya koydukları eylemlerinden anlamak mümkündür. Bu durumda Osmanlı toplumun/medeniyetinin düşünce yöntemi ile ilgili konumu dikkate alınmadığında, Osmanlı’daki çözülmeye ve Batılılaşmaya yönelmeye yol açıcı ana unsurun ne olduğu, ona nereden ve nasıl bakacağımız sorusu, günümüzde hâlâ etkin olarak varlığını korumaktadır. Çünkü özellikle Cumhuriyet dönemi tarih, toplum, kültür, medeniyet okumaları ağırlık olarak oryantalist mahreçli liberal-pozitivist anlayış ve kavram sistematigi üzerinden gerçekleştirildiğinden, *Tevhidi Düşüncenin* soyut ahlaki yönünün toplum ve düşünce üzerindeki etkisini neredeyse yok saymaktadır. Çünkü salt akılcı yöntem vahiy merkezli bir toplum okumasını kendi birikiminde bulunmadığından, *Tevhidi Düşünceye* dayalı Osmanlı ve Yeni Türkiye kültür toplumuna, kendi bilgi yöntemi ve zihniyet anlayışına göre bakmaktadır. Yerli aydınımız da bu okuma birikimi üzerinden kendi tarih, toplum ve düşünce yöntemine karşı yabancılaşma içine düşerek, *Tevhidi Düşünce* yönteminin medeniyet üzerindeki ihya edici etkisini veya bundan uzaklaşılması hâlinde de içtimai çözülme oluşturduğu etkisini anlama konusunda oldukça çok yüzeysel kalmış olduğu söylenebilir. Bunun sonucunda bu çözülme yönündeki kültürel değişme durumunu açıklamak için daha doğru ve dürüstçe değerlendirmeye tabi kılınma ihtiyacı belirmektedir.

Özellikle 1. Yeni Türkiye sürecinden bu yana pozitivist bilgi aklı ve düşünce yönteminden hareket eden ve bu noktadan tevhidi topluma bakan bir yoğun pozitivist liberal-seküler yazın birikimi bulunmaktadır. Çünkü 1. Yeni Türkiye/Cumhuriyet dönemi düşünce adamları gerek geleneği temsil eden görüşleri savunan kesimler olsun gerekse de salt aydınlanmacı-pozitivist çizgiyi temsil eden yazarlar olsun pek çoğu, pozitivist düşünceden hareket etmekle bilgi ve düşünce ürettikleri söylenebilir.

18. yüzyıldan itibaren “düşünce yöntemi” üzerinde Batı ile temas sağlayan Osmanlı Devletinin önemli yanılıgı; kendi düşünce sisteminin metodu

olan “*Tevhidi Düşünce*” yöntemini kendi değerler düzeni içinde araştırması ve “yeniden inşa etmesi” gerekirken, böyle yapmayıp düşünce metodunu, hayranlık duyduğu Batı’dan ithal etmeye kalkışması olarak söylenebilir. Çünkü iki medeniyet arasındaki yöntem (metodoloji) farkı, dolayısıyla düşünce üretmedeki yöntem farkı; dini, kültürel, akli bakış yapısı ve tarihi mirasın oluşturduğu farklıktan kaynaklanmaktadır. Bu ise Osmanlı ile hem modern Batı’nın hem de klasik Batı’nın “ilimle-değerler” sistemi arasında önemli benzerliklerin bulunması da bu düşünce anlayışı ve düşünce yöntem farklılıklarından meydana geldiği söylenebilir (Türkdoğan 1988: 95).

Bir ikinci yanılığın noktası ise İslam ve Tevhit anlayışı toplum üzerinde insanın, devletin/mensuplarının, sadece ahirete yönelik mutluluğunu değil aynı zamanda dünyadaki hayatında da mutluluğunu sağlayacak niteliksel değerlerine yönelik “din-dünya” birlikteliğini içeren kurumsallaşma sürecini içermektedir (Meriç 1975: 54). Osmanlı 18. yüzyıl sonrası Batı ile girilen temas etkisi sonucu bu bütüncül dinamik özelliği başlatmamış ya da başlatılmamıştır. Böylece içtimai yapıda çok hassas bir şekilde korunması gereken “Tevhit şuuruna” yönelik idrakin zedelenmesi sonucu, “*Tevhidi Düşünce Sistemi*” ne duyulan “güvensizlik” karşısında, materyalizme yönelişe duyulan hayranlığın oluşması sonucu, çözülüş belirmeye başlamıştır.

Sonuç

1807’den itibaren aşama aşama materyalist sosyal düşünce yapısı pozitivist anlayış eşliğinde; modernlik, Batılılaşma, Türk modernleşmesi, temel bakış açısıyla Türk-İslam düşünce dünyasının “Düşünce Yapısına” yön verilir olmuştur. Böylece de Türk-İslam dünyasının düşünce adamları, ilim adamları “obskurantizmin” (kendi hakikatini bilmesinlercilik) içine çekilerek, önce “bilgi edinme” ve sonrasında “bilgi üretme”de materyalist sosyal düşünce anlayışı ve pozitivism “bilim” zihniyetine dayalı müktesebat ile toplumu-muzun ve medeniyetimizin;

-Yöneticilerini,

-Düşünce adamlarını,

-İlim hayatını,

-Kurumları ve kurumların işleyiş dinamiklerini yönlendirmiştir.

Bir medeniyette/toplumda içtimai/sosyal ilimler “medeniyet” inşa eder.

Medeniyeti harekete geçirecek insanın düşünce yapısında içtimai/sosyal ilimler şekil verir. Üniversite ise bütün bunları kendi medeniyet değerlerine göre; kurgulayan, düzenleyen, sistemleştiren toplumun ve medeniyetin ana inşa edici kurumudur.

Batılılaşma sürecinden itibaren adım adım Türk-İslam dünyasında üniversiteler, bir taraftan Türkçe konuşan, Türk-İslam mahreçli isimler taşıyan öğretim üyesi insanımızı barındırırken, öte yandan da aynı insanımızı "ladinî düşünce yöntemli materyalist sosyal düşünce yapısına ve pozitivizme bağlı düşünce üreten bilim adamları" hâline dönüştürülmüştür. Oysa *Tevhidi Düşünce* temeli üzerine kurulu İslam, Hz. Peygamber Efendimiz ile beraber "*Tevhit Düşüncesi*" ne dayalı toplum hayatının oluşturulması için ilk emir olan "oku" ile "sistem inşası" na başlanılmıştır. Her şeyi tevhit yöntemine göre okumak emir sigasıyla "Oku" denerek belirtilmiştir. Buna göre "Oku"; insanın iç dünyaya yönelik olarak (metafizik yönüyle) kendisini "oku" masını, dışta yani maddi dünya içinde ise kainatı, güneş, gökler, ay, gezegenleri okumaya yöneltirken, "aynı anda" iki yönlü okumaya insanı sevk etmektedir. Buna göre örneğin; *Tevhidi Düşünce* merkezinden girişimciliği oku, *Tevhidi Düşünce* merkezinden siyaseti oku, *Tevhidi Düşünce* merkezinden insanı oku, ... gibi tüm ilimleri ve onların alt dallarını *Tevhidi Düşünce* merkezinden okumaların yapılarak içtimai dünya düzeninin denge üzerine sağlanmasının yöntemi ortaya konmuştur. Böylece "*Tevhidi Düşünce*" aynı anda iki boyutuyla yani "kalp" ve "akıl" birlikteliğiyle okuyan insanın, evrensel kâinat merkezli bir bilgiye kavuşmasının yolunu açmaktadır. Bu durumda kültürel çözülmeye kendi düşünce yöntemine bağlılık ile uzak durulması anlamına gelmektedir.

Kaynakça

- Bilgiseven, Amiran Bilgiseven (1994). *Sosyal İlimler Metodolojisi*. İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Bilgiseven, Amiran Bilgiseven (2003). *İlm-i Ledün (Genel Teoloji)*. İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Braudel, Fernand (2001). *Uygurlukların Grameri*. Çev. M. A. Kılıçbay. Ankara: İmge Yay.
- Çiftci, Uğur (2008). *Kant ve Gazzali’de Din-Akıl İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- Erşahin, Seyfettin (2017). *İslam Tarihini Anlama Kılavuzu*. Ankara: Otto Yay.

- Hilton, Matthew (2004). "The Legacy of Luxury Moralities of Consumption Since the 18th Century (London, Thousand Oaks, CA and New Delhi)". *Journal of Consumer Culture* 4 (1): 101-123, 1469-5405.
- Faruki, İsmail Raci (2017). *Tevhid Düşünce ve Hayata Yansımaları*. Çev. E. Okumuş. İstanbul: Mahya Yay.
- Güngör, Erol (1994). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Meriç, Ümid (1975). *Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Sayar, Ahmet Güner (2000). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Küçük, Hasan (1988). *İslam'da ve Batı'da Mantık*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.
- Ortaylı, İlber (2011). *Türkiye'nin Yakın Tarihi*. İstanbul: Timaş Yay.
- Romney, A. Kimball & Carmella C. Moore (May 2001). "Systemic Culture Patterns as Basic Units of Cultural Transmission and Evolution, Inc. (London, Thousand Oaks, CA and New Delhi)". *Cross-Cultural Research* 35 (2): 154-178.
- Şimşek, Osman (2013). *Yeni Ahlak Toplumu İnşası*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Şimşek, Osman (2017). *Medeniyet ve Sistem İnşa Edici Vasfıyla Tevhidi Düşünce*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Topbaş, Osman Nuri (2016). "O'nun Muhteşem Ahlâkı"-12. İstanbul: *Yüzakı Dergisi*.
- Topçu, Nurettin (2010). *Yarınki Türkiye*. Bütün Eserleri-2. Yay. Haz. E. Elverdi ve İ. Kara. İstanbul: Dergâh Yay.
- Turhan, Mümtaz (1972). *Kültür Değişmeleri Sosyal Psikolojik Bakımdan Bir Tetkik*. Millî Eğitim Basımevi.
- Turhan, Mümtaz (2015). *Kültür Değişmeleri Sosyal Psikolojik Bakımdan Bir Tetkik*. Ankara: Altınordu Yay.
- Türkdoğan, Orhan (1988). *Değişme-Kültür ve Sosyal Çözülme*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı.
- Ülken, Hilmi Ziya (2008). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yay.
- Yıldırım, Cemal (2008). *Bilimsel Düşünme Yöntemi*. Ankara: İmge Kitapevi.
<http://tdkterim.gov.tr> (Erişim Tarihi: 03.04.2012).
<http://www.dusunuyorumdergisi.com/yontem-nedir/> (Erişim Tarihi: 19.02.2018).
<http://www.ozgunsosyaldusunce.com> (Erişim Tarihi: 24.02.2018).
<http://ilmar.org/modern-sistemde-kadin-ve-cinsiyet-anlavisina-karsin-turk-islam-medeniyetinde-kadin-ve-cinsiyete-bakis/> (Erişim Tarihi: 15.03.2018).

Sociology of The Effect of The Relationship between The Method of Thought and Cultural Change on Activating Positivism (Positivist Thought/Ideology) in Turkey*

Osman Şimşek**

Abstract

Being the Cosmic Super System, *Tawhidi Thought* accounts for the major source of Islamic civilization. Inherent in the whole universe in general and in everything on Earth in particular, Tawhid refers to the episteme of oneness (Ahad) of Allah. All the sciences, social systems, and epistemological approaches are developed according to the methodology of *Tawhidi Thought*. Before the process of cultural change from the tradition of a thought system in line with tawhid, which is the oneness of Allah, to the system of modern thought, it was the ideology of tawhid that enabled the Ottoman state to dominate the world until the 19th century. However, as a result of the cultural change based on positivism in the form of westernization that has lasted up to the present, Turkey has been a subject of an orientalist definition as an Eastern country which is underdeveloped and just produces imitative scientific information. The main purpose of this study is to explain the sociological situation in Turkey by considering the current situation in the context of “method of thought-cultural change” that emerged as a result of the interaction of these two elements.

Keywords

Thought of method, cultural change, positivism, civilization, construction.

* Date of Arrival: 03 April 2018 – Date of Acceptance: 10 January 2019

You can refer to this article as follows:

Şimşek, Osman (2020). “‘Düşünce Yöntemi – Kültür Değişmesi’ İlişkinin Modern Türkiye’de Pozitivist Düşünceyi Etkinleştirmesinin Sosyolojisi. *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 94: 1-28.

** Assoc. Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Labour Economics and Industrial Relations Department – Ankara/Turkey

ORCID ID: 0000-0001-8347-1913

osimsek6666@gmail.com

Социология влияния отношения «мировоззрение - культурные изменения» на позитивистскую идеологию в современной Турции*

Осман Шимшек**

Аннотация

Монотеизм (Таухид) составляет основу мировоззрения мусульманской цивилизации. Таухид, от «считать единственным», означает единственность Аллаха. В этом контексте во вселенной в целом и во всем мире в частности в каждой вещи присутствуют качества «таухид» - единственности. В соответствии с этим, все науки, социальные системы и эпистемологические подходы разрабатываются, исходя из методологии монотеизма (Таухида). В процессе культурных изменений от традиции системы мышления в соответствии с Таухидом, который постулирует единственность Аллаха, до системы современной мысли, именно идеология Таухида позволила Османскому государству доминировать в мире вплоть до 19-го века. Тем не менее, в результате постепенных культурных изменений, основанных на позитивизме (вестернизации), которые длятся с 19 в. до настоящего времени, Турция стала характеризоваться в мире как малоразвитое и подражательное восточное общество. Основная цель данного исследования - объяснить социологическую ситуацию в Турции в контексте соотношения «метод мышления - культурные изменения», рассматривая ее как результат взаимодействия этих двух элементов.

Ключевые слова

монотеизм (Таухид), мировоззрение, культурные изменения, позитивизм, цивилизационное строительство.

* Поступило в редакцию: 03 апрель 2018 г. – Принято в номер: 10 январь 2019 г.

Ссылка на статью:

Şimşek, Osman (2020). “‘Düşünce Yöntemi – Kültür Değişmesi’ İlişkisinin Modern Türkiye’de Pozitivist Düşünceyi Etkinleştirmesinin Sosyolojisi. *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 94: 1-28.

** Доц., д-р, Университет Анкары Хаджи Байрам Вели, Факультет экономики и административных наук, Департамент экономики труда и производственных отношений – Анкара/Турция
ORCID ID:0000-0001-8347-1913
osimsek6666@gmail.com

Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde Weber'in İzsürümü: Rasyonel ve İrrasyonel Değerler*

Derya Güler Aydın**

Öz

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın eserinde bir kurum olarak işlenen Saatleri Ayarlama metaforu, modernizmle yeni tanışan bir toplumun yaşadığı zihniyet değişimini ve bu değişimin sancılarını ortaya koymak üzere kullanılır. Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (1997) adlı eserinde ortaya koyduğu biçimiyle Asketik çalışma ruhu ve disiplininin doğal sonucu olarak ortaya çıkan sermaye birikimi, kapitalist gelişmenin temel unsurlarından birisidir. Weber'de modernitenin ve bununla birlikte formel rasyonelitenin yükselişi, Protestan Ahlakının gerektirdiği çalışma disipliniyle ilişkilidir. Weber'in rasyonelitenin farklı türleri ve özellikle formel rasyonelite ve bürokrasi gibi temel kavramlar üzerinden ortaya koyduğu modernizm eleştirisi, Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde roman boyunca inşa edilmeye çalışılan bürokratik bir kurum üzerinden sunulmaktadır. Bu çerçevede, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* isimli romanı, iktisat ve sosyoloji alanında oldukça önemli eserler vermiş olan Weber ile buluşturan bu çalışmanın amacı, disiplinler arası bir yaklaşımla, modern toplumda ve/veya bu topluma geçiş sürecinde yaşanması muhtemel sancıların, toplum ve bireyin hayatı üzerinden yeniden düşünülmesini sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler

Tanpınar, Weber, modernite, bürokratik kurumlar, rasyonelizm, değerler.

* Geliş Tarihi: 16 Şubat 2018 – Kabul Tarihi: 23 Mayıs 2018

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Güler Aydın, Derya (2020). "Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde Weber'in İzsürümü: Rasyonel ve İrrasyonel Değerler". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 94: 29-50.

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü – Ankara/Türkiye
ORCID ID: 0000-0001-5110-7578
dgaydin@hacettepe.edu.tr

Giriş

19. yüzyılın son çeyreğiyle birlikte, disiplinler arasında uzmanlaşmaya gidilmiş ve tarih, felsefe, sosyoloji, iktisat gibi alanlar birbirinden ayrı yöntem ve sorunlar temelinde gelişimlerini sürdürmüşlerdir. İktisat gibi kimi disiplinlerde bu uzmanlaşma, baskın yönteminin gereği olarak, insanı ontolojik açıdan doğa ve toplumdan soyutlama noktasına kadar gitmiştir (Güler Aydın ve Akdere 2014). İnsanın özsel bütünlüğü, hem birey hem de toplumsal varlık olması ile mümkündür ve bu bağlamda, farklı disiplinleri bir araya getiren daha çoğulcu bir yaklaşımın yöntemsel olarak en azından sosyal bilimlerde benimsenmesinde yarar vardır. Tanpınar'ı *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* (SAE) isimli eserinden yola çıkarak Weber'le buluşturma ve modern toplumun birey üzerindeki etkilerini daha çarpıcı bir biçimde görebilme amacını taşıyan bu çalışma, yöntemsel olarak disiplinler arası diyalogu gerektiren çoğulcu bir çerçeveyi benimsemektedir.

Tanpınar'ın 1961 yılında basılan *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* isimli eserinde Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyet döneminde toplumun farklı kesimlerinden insanların yaşadıkları sıkıntılar ironik bir dille anlatılır. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* aslında bir imge olup, temeli bir yandan, Ahmet Zamani isimli hayali bir kişiliğe, diğer yandan da, romanın başkarakteri Hayri İrdal'ın çocukluk yıllarında yanında çalıştığı Nuri Efendi'ye dayanır. Bu yönüyle SAE, teknolojik yetkinliğin fütüristik bir semboldür (Findley 1989: 46). Romana ismini veren Enstitü, modern döneme ait bir kurum olup, belli bir tarihsel kesit üzerinden toplumsal değişimi simgeler (Daniels 2014: 84). Kurum bir yandan, irrasyonel işlevi ile -saatleri ayarlamak- diğer yandan, bürokratik yapısıyla, Weber'in modernizm eleştirisiyle örtüşen bir çerçeve sunar okurlara. Bu çalışmanın özgünlüğü, önemli bir edebiyat eseri olan SAE'yi, iktisatçı ve sosyolog kimliği ile bilinen ve önemli bir düşünür olan Weber'le buluşturması ve Tanpınar'ın edebi bir dille tasvir ettiği bireylerin, Weber'deki demir kafes metaforuna benzer olduğunu disiplinler arası bir yaklaşımla göstermesidir. Batılılaşan toplumun içinde bulunduğu farklı değerler sistemi ile romandaki tüm karakterlerin geçiş sürecinde yaşadıkları değerler değişimi, roman ile Weber'i rasyonelite ve irrasyonelite kavramları özelinde buluşturan noktadır. Hiciv yöntemiyle yazılan eserde Tanpınar, topluma bir yabancıнын gözü ile eleştirel bir bakış sunar. Benzer biçimde, Weber de modern topluma, formel rasyonelitenin neden olduğu tekipleşme, kişisel her türlü özellikten ve dolayısıyla değerden yoksun olma nedeniyle mesafelidir.

Bu çalışmanın temel izleğini, Weber'in analizinde anlama yoluyla ortaya koyduğu, birey, toplum ya da iktisat, toplum ve kültür gibi unsurların birbiri ile olan etkileşimi oluşturmaktadır. Tanpınar'ın söz konusu eserinde bir geçiş dönemi içinde olan toplumun iktisadi ve sosyolojik yapısının bireyler üzerindeki yansımaları, bu karşılıklı etkileşimin bir ürünü olarak okunabilir. Bu çerçevede, çalışmanın birinci bölümde, Weber'in analizinin genel çerçevesi temel eserleri dikkate alınarak ortaya konulacak ve bürokrasi, karizma, rasyonelite ve demir kafes gibi temel kavramlar Tanpınar'ın eseriyle buluşturulmaya çalışılacaktır. İkinci bölümde ise, Tanpınar'ın hayatı ele alınacak, daha sonra SAE'de kullanılan rüya, bilinç ve zaman kavramlarına mercek tutularak Weber'in izleri sürülecektir.

Weber ve Kurumsal Yapıyı İnşa Eden Rasyonel-İrrasyonel Dinamikler

Sosyolog ve iktisatçı olarak bilinen Weber'in çalışmaları dikkate alındığında, sosyolog yönünün iktisatçı yönüne ağır bastığı söylenebilir. Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (1997) adlı eserinde Protestanlık ve kapitalizm arasında nedensel bir ilişkiden ziyade, belli dini ve ahlaki düşünce yapılarının iktisadi ve toplumsal yapı üzerindeki etkilerini araştırmıştır (Sen 1985: 5). Sosyal bilimlerin tarihselliğini dikkate alan Weber'in tarihsel nedensellik noktasında sübjektif unsurları da dikkate aldığını ve bunlar içerisinde daha etkili olan unsurun neler olduğunu araştırdığı ileri sürülebilir (Sen 1985: 7). Bu çerçevede, sosyal bilimlerde amaç, belli bir motivasyon kümesi içinde, önemli görülen olguların belli bir seçim sonucunda ayıklanarak, aralarında nedensellik bağının kurulmaya çalışılmasıdır. Weber'de bu bağı kurmak için kullanılan araç, ideal tip kavramı olup, ideal tipin sosyal yapının temel karar birimleri ve ilişkileri açısından yapılacak değerlendirmede bir soyutlama aracı olduğu söylenebilir. Weber için kapitalizm ve Protestan Ahlakı, bu bağlamda, birer tarihsel ideal tip kavramlarıdır (Özlem 1999: 176).

Weber'e göre sosyoloji, toplumsal etkinliği yorumlayarak anlamak ve bu yolla, toplumsal etkinliğin akışının nedenlerini açıklamak isteyen bir bilimdir. Burada kullanılan etkinlik kavramı, çeşitli insan davranışlarını anlamak üzere kullanılır. Weber'in analizinde anlama (understanding) önemli bir kavram olup, anlamadan kastedilen doğrudan ziyade, toplumca ortalama ve yaklaşık olarak geçerli olguları ve bunların nedenleri arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktır. Anlama *duygusal* ve *rasyonel* olmak üzere iki biçimde karşımıza çıkar (Weber 1995: 10).

Rasyonel anlama bir şeyin aracasız olarak, her şeyden önce, matematiksel ve mantıksal bir anlam bağı içinde incelenmesidir. Duygusal ya da kendi kendine anlamada ise, yaşanmışlıklar ve duygusal tepkiler önemlidir. İktisadi olguları, bireylerin eylemlerine neden olan güdülere bağlı olarak açıklamak mümkündür. Weber'e göre, tüm iktisadi süreç ve olgular anlamlı insan davranışlarıyla karakterize edilebilir. Buradan yola çıkarak, Weber'in *Genel İktisat Tarihi (General Economic History)* (2003) ve *İktisat ve Toplum (Economy and Society)* (1968) adlı eserlerinde piyasa sosyolojisini geliştirmeye çalıştığı söylenebilir.

Weber'in *İktisat ve Toplum* adlı eserinde, iktisat ve hukuk, iktisat ve sosyoloji ve iktisat ve kültür alt başlıkları dikkat çekmektedir. İktisadi olguların hukuki, sosyolojik ve kültürel yönlerini inceleyen Weber, analizini yaparken bu unsurların birbiri üzerindeki karşılıklı etkileşimini dikkate almıştır. Bu karşılıklı etkileşim ilişkisi, çalışmada benimsenen temel izlek olup, bireyin içinden geçtiği iktisadi ve toplumsal yapının birbiriyle olan karşılıklı etkileşiminin birey açısından ortaya çıkardığı sonuçlar gözler önüne serilmek istenmektedir.

Bu genel bilgilerin ardından, hem Weber'in analizini anlamada hem de Tanpınar'ın eseriyle bağ kurmada kullanılacak anahtar kavramlara yer verilecektir. Bunlardan ilki, bürokrasi ve bürokratik yapı kavramlarıdır. Bürokrasi, iş koşullarında belli bir anlaşma ve sistematik disiplinin yakalanmasını, bürokratik yapı ise, çalışanların otoriteye kendi iradeleri ile bağlanmalarını ve kendi aralarında hiyerarşik bir rekabet içinde olmalarını sağlar. Çalışanların meslek içindeki seçimleri teknik niteliklerine bağlı olup, bunun karşılığında alınacak olan gelir de bellidir. Bürokratik idare, belli bir bilgi temelinde kontrol sağlanması anlamında, bürokrasinin ayrılmaz bir unsuru olan rasyonel yetkinin meşruluğu ile ilişkilidir. Rasyonel yetkinin meşruluğu ise, konulan kuralların yasallığına ve bu yasalar gereğince yetki sahibi olanların buyruk verme hakkı olduğuna dair inançtan kaynaklanır (Weber 1995: 315-316).

Tanpınar'ın eserine ismini veren ve roman boyunca kuruluşu, gelişimi ve sonu anlatılan *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nün bu özelliklere sahip bürokratik bir kurum olduğunu söylemek mümkündür. Aşağıdaki alıntılar, eserdeki kurumun hem genel hem de bürokratik yapısını ortaya koymaktadır.

Evvela teşkilatın genişliğinden ve lüzumsuzluğundan bahsederler. İşsizliğin alabildiğine yürüdüğü bir memlekette bu kadar insana

iş bulmuş olmamızı hiç hesaba katmadan, üç müdürlüğün, on bir şube müdürlüğünün, kırk yedi daktilo ve iki yüz yetmiş bir kontrol memurunun çokluğunu durmadan başımıza kaktılar. (Tanpınar 2017: 13)

Enstitü kurulduktan sonra yarısı benim ve yarısı Halit Ayarcı'nın akrabasıdır. (Tanpınar 2017:12-13)

Dönem de bürokrasi asrı olarak tanımlanıyor: evvela asrını biliyor. Bu asra birçok ad verilebilir. Fakat o herşeyden evvel bürokrasi asrıdır. ...bürokrasinin asıl kemal çağı istiklâl devri bu devirdir. (Tanpınar 2017: 277)

Weber-Tanpınar buluşmasında kullanılacak bir başka kavram karizmadır. Öncelikle karizma, ardından karizmatik otorite tanımlanacak olursa, karizma, bir kişiyi olağan insanlardan ayıran ve onun, doğüstü, insanüstü ya da en azından bazı bakımlardan farklı güçlere ya da niteliklere sahip olmasına neden olan özellikler anlamına gelir. Kişi bu özelliklere sahip olduğu için toplumda lider konumundadır. Weber'e göre, karizma ve karizmatik kişiler, tarihteki temel devrimci gücün sahibidirler. Aynı zamanda, karizmatik kişiler, sosyo-kültürel değişimin kaynağıdır (Weber 1968: 244, Swatos 1981: 119). Weber'e göre, bürokratik kişiler, kurallara bağlı olduğu için rasyonel, buna karşın, karizmatik kişiler, kuraldışı ve yaratıcı olduğu için irrasyoneldir. Bu çerçevede, geleneksel otorite, eskiden kalma kuralları olması açısından rasyonel iken, karizmatik otorite, değişmeye ve beklenmedik gelişmelere neden olan etkileri bakımından irrasyoneldir. Bu yönüyle, romanda, Enstitünün kurulmasına öncülük eden Halit Ayarcı karakteri, Weber'deki karizma kavramının niteliklerine sahip bir kişidir. Her ne kadar Halit Ayarcı'nın karizmatik özellikleri kitapta daha görünür olsa da, Cemal Bey'le birlikte iki karizmatik kişilikten söz edilebilir.

[H]iç kimse (Ayarıcı için söyleniyor) yıldız olarak kalmıyordu. Muhakkak hayalimizdeki yerinden inecek, herkese benzeyecekti. (Tanpınar 2017: 266)

İnsan iradesi daima maddi şartları yener. (Tanpınar 2017: 268)

Halit Ayarcı mazi ve istikbalini halin arasında gören zaattır. (Tanpınar 2017: 213)

Bütün mesele insanoğluna yaratıcılığını vermektir. (Tanpınar 2017: 345)mesele yapmak ve yaratmaktır. ...çünkü yaratmak yaşamın ta kendisidir. (Tanpınar 2017: 347)

Benzer şekilde, eserde Cemal Bey için de onun karizmatik kişiliğine işaret eden ifadeler yer almaktadır: “hayatıma girdikçe yaptığı tesiri daha iyi anlıyordum” (Tanpınar 2017: 160). “Cemal bey sade benim hayatımda değildi, bütün etrafımda idi” (Tanpınar 2017: 181).

Kitapla Weber arasında ilişki kurmada yardımcı olacak bir başka kavram rasyonalitedir. Weber, çalışmaları boyunca rasyonalitenin doğası, nedenleri ve sonuçları üzerinde durmuştur. Rasyonalitenin, pratik, teorik, özsel ve formel olmak üzere dört farklı çeşidi vardır. Pratik rasyonalite, bireysel eylemlerin tamamen pratik ve egoist sonuçlara dönük olması anlamına gelir. Teorik rasyonalite, mantıksal tümevarım, tündengelim ve nedensellik ilişkilerinden yola çıkarak, soyutlamalar yoluyla gerçeği zihinsel çabalarla anlama biçimidir. Özsel (substantive) rasyonalite, değerlere dayalı eylemleri ve töresel, siyasal, sınıfsal unsurları dikkate alır. Bunlar, değerlerin irrasyonel araçları olup, ölçütleri oldukça çeşitlidir. Weber’de önemli bir rasyonellik kategorisi olan formel rasyonelliğin ayırt edici özelliği ise, maksimum etkinliği ortaya koymasındır. Bu çerçevede, hesaplanabilirlik, etkinlik ve öngörülebilirlik özelliklerine sahip olan formel rasyonalitede, bireysel değerlendirmelere ve değerlere yer verilmez. Bir başka ifade ile, Weber’de formel rasyonalite keyfiliğin, amatörülüğün aksine, kuralların, eğitilmiş ve profesyonel çalışanlar tarafından uygulandığı durumu ifade eder. Pratik, teorik ve özsel rasyonalite farklı toplumlarda, farklı biçimlerde karşımıza çıkmasına karşın, formel rasyonalite sadece Batıda endüstrileşme süreci ile birlikte ortaya çıkmıştır (Weber 1995: 130-132). Bu özelliğiyle tutarlı bir biçimde, SAE’de eskiye ait ya da Tanzimat öncesi değerler, özsel ya da irrasyonel, Batılılaşma süreci ise, formel rasyonaliteye ait değerlerle ilişkilendirilebilir.

Weber’in Batı kültürünün ürünü olan böyle formel rasyonelliğe karşı çıktığı ya da onu savunduğunu söylemek güçtür. Weber’in amacı, mevcut durumu gözleyerek Batı rasyonalizmini anlamaya ve onunla ilgili olgusal saptamalar yapmaya çalışmaktır (Özlem 1999: 79). Tıpkı Tanpınar’ın SAE eserinde, değişen toplum yapısının değerleri hangi yönde değiştirdiğini anlamaya ve anlatmaya çalışması gibi. Önemli olan, Tanpınar’da da eski ya da yeni değil, değişen toplum yapısında süreklilik arz eden değersizleşme ve buna bağlı ortaya çıkan çarpıklıkların ironik bir dille ortaya konulmasıdır.

[S]iz teşebbüs fikrinden mahrumsunuz. Sonra idealistsiniz. Realityi görmüyorsunuz...hülasa eski adamsınız. Biraz realist (rasyonel) olsanız

bir parça, ufak bir miktarda, herşey değışirdi. Realist olmak hiç de hakikati olduğu gibi görmek değildir. Belki onunla en faydalı şekilde münasebetimizi tayin etmektir. (Tanpınar 2017: 225)

....Newton başına düşen elmayı elma olmak hassasiyetiyle mütalaa etseydi belki çürümüş diye atabilirdi. Fakat öyle yapmadı. Şu elmadan nasıl istifade edebilirim? dedi. (Tanpınar 2017: 226)

Weber, kapitalizmin doğuşunda, kapitalizmin rasyonelliği ile Asketik Protestan Ruh arasında ilişki olduğunu ileri sürer ve farklı dini mezhepler içerisinde kapitalizmin tarihsel olgusunun, Asketik Protestan Ahlakı olduğunu ve sermaye sahiplerinin Protestanlar arasından çıktığını belirtir. Kapitalizmin doğuşuna neden olan temel unsurların başında, Asketik Protestan Ahlakında yer alan rasyonalite eğilimi ve bunun sonucunda ortaya çıkan örgütlenme biçimi vardır. Katolik mezhebinde yer alanların temel amacı, belli bir iş kolunu korumak ve bu iş kolunda usta olmaktır. Buna karşın, Protestan Ahlakında belli bir iş kolunda en üst seviyeye çıkma hedefi vardır (Weber 1996: 103). Özetlemek gerekirse, Asketizmin çalışmayı Tanrı buyruğu sayması ve tüketim yerine tasarrufu özendirilmesi ile biriken sermaye, kapitalizmin ortaya çıkmasında etkili olmuş, kazanılanın tamamının tüketilmesine karşı çıkılarak, tasarruf ve yatırım özendirilmiştir. Bu dünyevi çalışma anlayışı, işi zamanında yapmayı gerektirir ki, SAE'de saatlerin ayarlanmak durumunda olması, modernleşen toplumun çalışma hayatının da değışmesi gerekliliğini kurucuların bile kabul etmekte zorlandığı bir Enstitü üzerinden imgelennmiştir. Enstitü çalışanları her ne kadar modern toplumla birlikte ortaya çıkan rekabet sürecine ve piyasa ilişkilerine inanıyor gözükse de eski davranış kalıpları ve kültürel alışkanlar, peşlerini bırakmamaktadır (Türem 2011: 138).

[H]er iş iş değildir. İş evvela bir zihniyet ve zaman telakkisidir. Enstitümüz kurulmadan evvel memlekette hakiki iş hayatı olabileceğine inanmanıza hayret ediyorum. Çalışmak ancak muayyen düzeniyle olur. (Tanpınar 2017: 135)

Şüphesiz işin içine menfaat girince herşey değışiyordu ve menfaat bu kahvede hiç de ikinci derecede kalan bir şey değildi. Her gün bir yığın ara kavgasına, bitmez tükenmez hesaplara bazen haftalarca süren fiskoslara şahit oluyorduk... onlar sayesinde bu insanların son derece hesaplı, hakkının on parasında bile dikkatli ve titiz, alabildiğine açık göz ve çakır pençe olduklarını bir kez daha anlardık. (Tanpınar 2017: 137)

Para derhal gönüllüsünü bulur, karşılıklı vaziyetleri kendiliğinden kurardı. (Tanpınar 2017: 137)

Weber, modernleşmeyle dünyanın büyüünün bozulduğunu ileri sürer. Geleneksel toplumların aksine modern toplumlarda zaman algısı, zaman disipliniyle birlikte gelişmiş, zaman iktisadi bir değer kazanmış ve böylece disipline dayanan bir iş ve çalışma algısı gelişmiştir. Bu bağlamda zaman, saat ve iş disiplini, modern çalışma anlayışının ön koşullarından birisidir (Yıldırım 2011: 37). Böylesi bir disiplin ve algı, modernleşmenin merkezinde yer alan rasyonaliteyi yükseltirken, Weber'e göre, karizmanın rutinleşmesine/ yok olmasına neden olmakta ve karizmatik ruhun rutinleşmesi ile dünya büyüünü kaybetmektedir. Modernleşmenin rasyonel bürokratik zeminde şekillenmesi bireylerin her türlü şahsiliği ve yeteneklerini törpüleyerek onları tektipleştirmektedir. Bir çeşit mekanikleşme olarak da tanımlanabilecek bu durumu, Weber demir kafes içinde kalmak olarak ifade eder. Bir başka deyişle, demir kafesin içinde kalmak, bireyin her türlü kişisel özellikten koparılarak mekanikleşmesi anlamına gelir ki, bireyler için modernleşmeyle artan bürokratikleşmenin sonucu ortaya çıkan bu demir kafesten kaçış yoktur (Swinewood 1998: 228). Eserde anlatılan bireylerin toplumun geçirdiği değişim karşısında kendilerine ve değerlerine yabancılaşmasını, bu bağlamda, demir kafes kavramıyla ifade etmek mümkündür (Güler Aydın 2010).

[B]ana kalırsa bu çalışma hayatına tam intibak edememekten gelen birşeydir, demişti. Hayat kendi şeklini yaratmazsa böyle olur. Bu kahve hakkında sizi dinlerken ben çoğunu tanıdığım bu insanların hep bir çeşit aralıkta yaşıyorlarmış gibi düşündüm. İsterseniz onlara kapının dışında kalanlar da diyebiliriz. Muasır zamana girememiş olmanın şaşkınlığı içinde yarı ciddi yarı şaka, tembel bir hayat! Öyle bir mazi falanla pek alakası olmasa gerek! (Tanpınar 2017: 135)

Weber'de ironik bir biçimde modernizmin rasyonalitesinin, irrasyonel bir sonucu olarak ortaya konulan demir kafes, Tanpınar'ın eserinde, hem modernitenin hem de moderniteye geçiş sürecinin bir ürünü olarak karakterlerin hayatlarına yine ironik bir dille yansıtılmıştır. Bir sonraki bölümde, bu kez Tanpınar'ın hayatı ve eserleri odağında verilecek bilginin ardından, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü'*nde Weber'in analizinin izleri sürülmeye çalışılacaktır.

Tanpınar ve Kısaca Saatleri Ayarlama Enstitüsü

1901 yılında İstanbul'da doğan Ahmet Hamdi Tanpınar, 1923 yılında Darülfünun-Osmani (bugünkü İstanbul Üniversitesi) Edebiyat Fakültesinden mezun olmuştur. Çeşitli kentlerde lise öğretmenliği yapan Tanpınar, Güzel Sanatlar Akademisinde sanat tarihi ve estetik dersleri vermiştir. 1939 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Türk Edebiyatı Profesörlüğü yapmış, 1942 yılında ise, milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girmiş ve üniversitedeki görevinden ayrılmıştır. 1946 yılında Milli Eğitim Müfettişliği yapan Tanpınar, yaşamını yitirdiği 1962 yılına kadar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde çalışmalarını sürdürmüştür. Şiir dışında roman, öykü, deneme, makale, edebiyat tarihi gibi türlerde pek çok eser vermiştir.

Fransız sembolizmini derinlemesine inceleyen Tanpınar'ın imgesel zenginliklerle dikkat çeken eserlerinde (*Saatleri Ayarlama Enstitüsü* dâhil olmak üzere) rüya, zaman ve bilinçaltı gibi izleklere sıkça rastlanılır. Şiirlerinde hem hece ölçüsünü hem de serbest ölçüyü tercih eden Tanpınar'ın romanlarında estetik, kültürel birikim ve geçmiş kültürel mirasın izlerini görmek mümkündür. Moran'a göre, Tanpınar yalnızca estetik yapı peşinde değildir, meseleleri olan bir romancıdır ve romanda güttüğü amaca göre tekniğini belirler (Moran 1991: 203). Tanpınar'ın eserlerinde, gerçekler yerine kullanılan semboller dikkat çekicidir. Örneğin, ev, saat, Doğu, kitap gibi sembolik kavramlar, karakterlerin hikayelerinin, ayrıştırılması güç parçaları olarak karşımıza çıkar. Bir başka deyişle semboller, belli bir fikri temsil eden ve kahramanların özellikleri ile bütünleşmiş unsurlardır (Oğuzertem 1195: 6-7).

Tanpınar'ın ilk romanı *Mahur Beste*'de (1944), Osmanlı Devleti'nin son döneminde seçkin bir çevrenin yaşamından, *Huzur*'da (1949) ise, kendi yaşamı ve İstanbul'a olan sevgisinden izler bulmak mümkündür. 1973 yılında basılan *Sahnenin Dışındakiler* ile 1961 yılında basılan *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* nde toplumun değişen yapısı ve bu yapının, insanların hayatlarına yansımaları seçkin bir dille anlatılmıştır. Örneğin, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı eserinde, Batılılaşan toplumun içinde bulunduğu farklı değerler sistemi, ironik bir dille okurla buluşur. Duygu ve düşünce sisteminde birlikte tasvir edilen yenilik süreci ve Doğu ve Batı kültürünün birlikteliğinden doğan bu ironi, romandaki tüm karakterlerin ortak özelliği olarak işlenir. Eserde, Doğu ve Batının zaman algısı, alegorik bir biçimde saatlerin ayarlanması teması

üzerinden verilir. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* ibaresi, kitabın ilk bölümünde ve son bölümde geçer. Bu bağlamda kitapta anlatılan, esasında baş kahraman Hayri İrdal'ın otobiyografik hikayesidir (Feldman 1998: 38-39). Hayri İrdal'ın, çocukluğu Abdülhamit, geri kalan yaşamı, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde geçmiştir. Bu yönüyle, SAE, Cumhuriyet döneminde değişen toplumsal yapının bireylerin iç dünyalarına nasıl yansıyor, onlarda nasıl bir yabancılaşmaya yol açtığını gözler önüne seren bir yapıttır. Bununla birlikte, Tanpınar'ın SAE'de, modernizmin yıkıcı etkileri üzerinden, Doğu ve Batı'nın kültürel ikiliğine felsefi bir alternatif bakış açısı sunduğu ve Osmanlı-Türk toplum yapısındaki kültürel hafızanın sürekliliğini temsil ettiği ileri sürülebilir (Dolcerocca 2017: 177-178).

Tanpınar'ın SAE'de kullandığı yöntem, topluma bir yabancıнын gözüyle bakarak yazılan hiciv¹ yöntemidir (Moran 1991: 224). Bir çeşit bunalım olarak hikayeleştirilen yabancılaşma², roman boyunca alaycı bir dille okurla buluşur. Modernite karşısında roman kahramanlarının iç dünyalarında yaşanan karmaşa, yine modern bir yazma tekniği olan roman ile hayat bulur. Osmanlı'nın son dönemleri ile erken Cumhuriyet döneminin incelendiği SAE, iktisadi ve toplumsal yaşamda ortaya çıkan değişimin, bireylerin maddi ve manevi hayatlarına yansıyan geçiş sancılarını dillendiren bir eser olarak görülebilir. Romandaki kahramanlar, toplumsal değişimin bir yansıması olarak, farklı dönemlerde, farklı yaşam tecrübeleri, duygu durumları ve deneyimleri ile karşımıza çıkar.

Bu çerçevede, romanın genel yapısını ve fikir vermesi bakımından içeriğini, önemli bir izlek olarak görülebilecek üç unsur-rüya, zaman ve bilinçaltı-üzerinden sunmak yararlı olacaktır.

Hayri İrdal'ın³ ağzından anlatılan romanda rüya, Abdullah Efendi'nin rüyalarında olduğu gibi gerçeklerden kaçışın bir aracı olarak kullanılmaktadır. Rüya ve bilinçaltının bu roman özelinde birlikte kullanıldığını ileri sürmek mümkündür. Bununla birlikte, rüya, bilinçaltı ve bunlar üzerinden hikayeleştirilen olaylar, esasında Weber'in terminolojisi ile irrasyonel değerler olarak görülebilir. Bir başka ifade ile, Tanpınar'ın SAE eserinde, rüya ve bilinçaltı gibi irrasyonel unsurlar (eskiye ait) ile zaman gibi rasyonel unsurlar (yeniye dair) bir arada okuyucuya sunulmaktadır. Romanda, söz konusu irrasyonel unsurlar, Büyük Ümitler başlığını taşıyan ilk bölümde, karakterlerin temel özelliği olarak işlenir. Birinci bölümün karakterlerine göz atılacak olursa,

Abdüsselam Bey, konağındaki otuz yedi kişiyle yaşayan, servet sahibi, "... elindeki iki atı ile en imkansız amelelere girişen bir kumarbaz" dır (Tanpınar 2017: 43). Romanda, Abdüsselam Bey'in II. Abdülhamit dönemine (1876-1909) ait konağında yaşayan otuz yedi kişi, Müslüman-Osmanlı toplumunun aile yaşamını örnekler. 1908 yılında Jön Türk hareketinin ardından ailenin toprakları elden çıkarılır ve aile dağılır. Findley'e göre, roman aslında sanatsal ve edebi gücüyle, konakta gelişen olaylar üzerinden toplumun siyasi anlamda geçirdiği değişimi anlatır (Findley 1989: 87-88, 138). Abdüsselam Bey, Aşçı Dede'nin hikayesinde geçen Derviş Paşa'ya benzer biçimde, geniş aileyi geçindirmekle yükümlü ve gelir düzeyi ortalama bir memurdan yüksek bir kişiyi temsil eder (Findley 1989: 130).

"...Seyit Lütfullah, onda yalanın nerede başladığı nerede bittiği bilinmezdi" (Tanpınar 2017: 41). "İnsan hayatında ibadetten başka bir şeye müsaade etmez, yemekten, içmekten, konuşmaya kadar her şeyi yasak edermiş" (Tanpınar 2017: 42). Seyit Lütfullah define arayan, "bir masalı devam ettirmenin sırrını bilen kişi" (Tanpınar 2017: 48) olarak çıkar romanda karşımıza ve "bir harabenin içinde, tek odasında yere serilmiş şiltede yatan ve içi rutubet ve karanlık olan bir odada yaşar" (Tanpınar 2017: 49). "O büyük bir ruh ve idealistti. Hayatta hep elde etmek için hiçbir kısır çölünde yaşamayı tercih etmişti" (Tanpınar 2017: 50). Aristiti Efendi, eczanesinin laboratuvarında bir gün altın yapılabacağına inanılan kişidir. Seyit Lütfullah'ın girdiği büyü ve simya karışık formülleri de denemiştir. "Onlar için imkan denen şeyin hududu yoktu..." (Tanpınar 2017: 43). İrdal'ın babası bu karakterler içerisinde en rasyonel ve para sıkıntısı içinde olan kişidir.

Romandaki bu karakterler, romanın baş karakteri Hayri İrdal'ın eskiyi ifade eden modern öncesi dönemde, saatçi Nuri Efendinin dükkanında bulunduğu ve onun kişiliği üzerinde mistik ve metafizik değerler açısından oldukça etkili olmuş kişilerdir. Aslında Hayri, onu kim ne yaparsa o olan ve içinde bulunduğu dönemin bireye yansıyan olumlu olumsuz her türlü izlerini açıkça taşıyan kişidir.

Hayri Bey, Hayri Efendi, Hayri oğlum, falcı Hayri, saatçi Hayri, öksüz Hayri, müsrif, ayyaş, esrarkeş Hayri, Pakizenin kocası Hayri, baldızlarının eniştesi Hayri...ne olur bir kaçını yolda eksek. Herkes gibi ben de bir tek insan, kendim olsam. (Tanpınar 2017: 203-204)

Saatçideki çıraklık dönem, halasının başına gelenler ve tiyatro süreci gerçeğin

dışında kendi olmakta zorlanan bir karakterin yaşadıklarını hikayeleştirir gibidir.

“Mesele o anda adımın Hayri olmaması, gerçeğin dışında bulunmamam idi. Tek manasıyla kaçıştı. Yalanın sihirli çizgisi içinde idim ve bu bana yetiyordu” (Tanpınar 2017: 76). Gerek İrdal'ın kendisinin, gerekse de ailesi ve babasının dostlarından oluşan karakterlerin (Abdüsselam Bey, Eczacı Aristidi Efendi, Seyit Lütfullah) ortak özelliği tılsım, simya, büyü gibi irrasyonel unsurlara bağlı yaşamaları ve inanç sistemlerini bu metafizik değerler üzerinden oluşturmuş olmalarıdır. İçinde yaşadıkları gerçekliklerin dışında, her birinin ayrı bir masal alemi içinde yaşadığını söylemek mümkündür.

Bu noktada, İrdal'ın ve ailesinin hayatında oldukça etkili olan bir başka irrasyonel imgeden Mübarekten bahsetmek gerekir. Yapılması planlanan bir cami için alınan ayaklı bir duvar saati olan Mübarek, dinsel motifler ve boş inançlar ile yüklü insansı bir varlık olarak çıkartılır okurun karşısına. Bu dönem, Tanzimat öncesi, Batı'daki gelişmelerden uzak, irrasyonel unsurların düşünce ve yaşama hakim olduğu dönem olup, İrdal'ın başka alemlerle ilişki kurma derecesine gelmiş karakterlerle birlikte, başka bir rüyada /dünyada yaşadığı deneyimleri anlatılır. “Hepsi hayallerinde büsbütün başka bir alemde yaşıyor. Topluluk halinde rüya görüyorlar” (Tanpınar 2017: 135).

Hayri İrdal, Halit Ayaracı hayatına girdikten sonra realitenin içinde yaşamaya başlıyor. “Ben yıllarca bu adamların arasında onların rüyaları içinde yaşadım. Zaman zaman onların kılıklarına girdim, mizaçlarını benimsedim” (Tanpınar 2017: 53). “Her ne olursa olsun mazim bugünkü vaziyetimden bana bütün bir mesele gibi geliyor. Ne ondan kurtulabiliyorum ne de onun emrinde olabiliyorum” (Tanpınar 2017: 54).

Dönemsel olarak devam edecek olunursa, kitabın ikinci bölümü, Küçük Hakikatler adı altında Tanzimat⁴ sonrasını anlatır (Moran 1991: 228). Bu bölümde, esas olarak toplumun içinden geçtiği iktisadi ve toplumsal değişim, Şehzadebaşı'ndaki bir kıraathanedeki karakterlerin diyalogları üzerinden okura sunulur.

“Zanaatkarların yerini tüccarların alması acınacak bir şeydir hakikaten” (Tanpınar 2017: 198).

İkinci bölümde konu olarak, İrdal'ın askerlikten döndükten sonra evliliği, miras konusuyla gelişen mizahi olaylar ve Dr. Ramiz ile olan psikanaliz süreci

dikkat çekicidir. Ramiz, Viyana'da eğitim almış modern insanı temsil etmesine karşın, psikanalize olan merakı ve onu uygulama biçimi ve özellikle, rüyalar üzerinden İrdal'da kullandığı tedavi tekniği ile eski ve yeni arasında sıkışmış bir karakterdir. Tıpkı, Tanzimatla Batıya yönelen toplumun bireylerinin eski (irrasyonel) ile yeni (rasyonel) değerler arasında sıkışmışlığı gibi. Bu sıkışmışlığın belli başlı imgesi, aslında yarı geçmişe ait, yarı modern özellikleri ile anlatılan kıraathanenin sahibidir.

İkinci bölümdeki tüm karakterlerin ortak özelliği, bir öncekilerden farklı olarak, giyimi, yemesi içmesi ve hatta konuşması ile yapay bir lisan, “yarı şaka yarı ciddi tembel bir hayat” (Tanpınar 2017:133) içinde olmalarıdır. Birinci bölümün karakterleri, kopuk gerçeklik içindeki halleri ile bile bunlardan daha gerçekmiş gibi gelir okura. Hatta bu bölümde doktor olarak anlatılan Ramiz karakteri, Viyana'da eğitim almış olmanın verdiği Freudcu etkiye rağmen, eski rüya tabirlerine meraklı birisidir. Psikanaliz yöntemi ile uyumlu olarak kullandığı rüya gördürme tekniklerinin, Batının bilim anlayışı ile ilişkisini kurmak oldukça güçtür.

“Ramiz'e beğendirebileceğim cinsten, şöyle dörtbaşı mamur, binaenaleyh her hatırladıkça kafamı zehirleyecek ve kendimden şüphe ettirecek bir rüya görmeye muvakkak olmuşum” (Tanpınar 2017: 123).

Kısaca, eserin ilk bölümü rüya, bilinçaltı gibi kavramlar özelinde tümüyle, ikinci bölümü ise, bir geçiş dönemi olması bakımından, ironik karakterleri ile kısmen irrasyoneliteye ait değer/değersizliklerin etkisi altındadır.

Kitapta zaman izleğini yine eserin konusu açısından sunulacak olursa, ilk iki bölümde zaman, bu bölümlerin irrasyonel unsurları ile tutarlı biçimde, saatler üzerinden verilir. Ahmet Zamani Efendi adıyla kitabı yazılacak olan Nuri Efendi saatlerle olan ilişkisi ile Hayri'nin duygu ve düşünce dünyasına nüfuz etmiş önemli insanlardan birisidir. Bir saat ustası olan Nuri Efendi, saatlerle kurduğu ilişkisi bakımından, eskiye ait irrasyonel değerlerin ve dönemin ruhunu yansıtan iş ahlakının temsilcisi gibidir.

Saatler de böyledir. Sahiplerinin mizaçlarındaki ağırlığa canı tezliğe, evlilik hayatlarına ve siyasi akidelerine göre yürüyüşlerini ister istemez değiştirirler. Bilhassa bizim gibi üst üste inkılaplar yapmış, türlü zümreleri ve nesilleri geride bırakarak, dolu dizgin ilerlemiş bir cemiyette bu sonuncusuna, yani az çok siyasi şekline rastlamak gayet tabidir. (Tanpınar 2017: 15)

Nuri Efendinin zanaatı ve saatlerle kurduğu ilişkinin İrdal'ın eskiye ait değerlerinin inşasında oldukça etkili olduğu yukarıda belirtilmişti. Aynı güçlü etkiyi, farklı yönde, Sabaha Doğru diye adlandırılan üçüncü bölümde, İrdal'ın Halit Ayaracı ile olan ilişkisinde de görmek mümkündür.

Üçüncü bölüm, Hayri'nin Halit Ayaracı ile tanışmasıyla başlar. Ayaracı'nın saatinin bozulması ve Ramiz'in onları tanıştırmasıyla başlayan süreç, Enstitü'nün kurulmasına kadar gider. “O geceden sonra (Halit Ayaracı ile tanışma), hatta o gece içinde hemen hemen hayatımın mahreki ve manası değişti” (Tanpınar 2017: 218).

Ancak bu ilişkiyle, toplumun değişim yönüne paralel olarak zamanın romandaki kurgusunun da değiştiğini belirtmek gerekir. Zaman artık, saat ustası Nuri Bey üzerinden değil, yeninin sembolü Ayaracı ve kurduğu Enstitü üzerinden anlatılır. Bu bölümde zaman kavramı, Modernitenin Batılılaşan topluma bir zihniyet olarak yerleşmesinin ölçüsüdür ve zamanın doğru kullanımı ve disiplini ya da işleri zamanına göre ayarlamak biçiminde karşımıza çıkar. Halit Ayaracı, İstanbul'da saatlerin farklı ayarlarda olmasından kaynaklanan zaman israfını engellemek ve zamanın değerini insanlara öğretmek üzere SAE'yi kurar (Yıldırım 2011: 32). Bir başka deyişle, SAE'de toplumun değişen zihniyet yapısı, saatleri ayarlamak üzerine inşa edilen bir kurum üzerinden işlenmektedir. Ancak, değişen toplum yapısına bağlı olarak değişen zihniyet yapısına yeterince uyum sağlandığını söylemek mümkün değildir. Weberci anlamda modern ruh, henüz yerleşmemiş ve bu nedenle de, iş hayatına intikal etmemiş durumdadır.

Dostum işler bizden sonra dünyaya gelmişlerdir. İşleri onları görecektir adamlar icat eder. Biz de bunu (Enstitü) icat ettik. ...İnsan her şeyden evvel iştir, iş ise zamandır, diyeceğiz”. Kafi derecede zekisiniz ama inancınız yok, işte eksikliğinizi.” “Saatleri Ayarlama Enstitüsü herşeyden evvel kendisine inanılmaya muhtaçtır. (Tanpınar 2017: 251)

Saatleri Ayarlama Enstitüsü, adından da anlaşılacağı üzere, kişilerin saatlerini ortak bir zaman diliminde tutmasını sağlamak üzere inşa edilmiş modern bürokratik bir kurumdur. Kuruluş amacındaki anlamsızlık ve daha sonraki zamanlarda ortaya çıkan işlevsizliğine rağmen Enstitü, işi tam olarak tanımlanmamış çok sayıda çalışanı ile uzun yıllar ayakta kalmıştır (Bayraktar 2015: 95). “Son derece modern bir metotla içtimai hayatın tetkikine başlayan

enstitümüzün, evvela bir müessese olmak hassasiyetiyle mutlak kadro ve ihtiyaçlarını anlattı” (Tanpınar 2017: 240).

Nuri Efendi sayesinde saatler hakkında edindiği deneyim ve bilgi, İrdal için bu Enstitü ve Ayarcı'nın hayatına girmesiyle bir dönüm noktası olmuştur. Bu bağlamda, roman karakterinin hayatının son dönemine nüfuz eden rasyonel değerlerin tohumları, aslında, ironik bir biçimde, irrasyonel dönemin değerlerine aittir.

O (Halit Ayarcı) daha ziyade Nuri Efendi üzerinde çalışıyordu. Hatta rahmetli ustamın takvimlerine, ara sıra çıkardığı zayıçelere, simya reçetelerine pek kulak asıyordu. Yalnız saatçiliğiyle meşguldü. Zaman yani çalışma felsefesi. (Tanpınar 2017: 219-220)

Halit Ayarcı'nın yaşam felsefesi, maddeci, pragmatik, rasyonel ve faydacı temellere dayanır. Daha önce de belirtildiği gibi *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* şehrin saatlerinin birbirini tutmaması ve bundan kaynaklanan zaman israfının önüne geçilmesi gerektiği fikrinden doğar (Yıldırım 2011: 33). İrdal için böyle bir iş kabul edilemez ve hayatta bir yeri yoktur, ancak Ayarcı, irrasyonel değerler üzerinden kurduğu Enstitüyü bütünüyle rasyonel temelle inşa etmekte kararlıdır. İdari ve organik iskelet, teşkilat şeması ve kadro konusunda oldukça titiz ve yoğun çalışmalar yapılır. Kuruluş amacı, kurucuları tarafından (İrdal) bile ciddiye alınmakta zorlanan Enstitü, bürokratik yapısı ile yerleşmemiş yeni değerleri sorgulatan bir örgüt biçimidir. Kurum bütünüyle Ayarcı'nın rasyonel değerleri ve yenilik sevdasıyla büyüse de, Enstitü çalışanlarının romanın başından beri anlatılan irrasyonel değerlerin insanları -Kıraathanedeki ve İspiritizma Cemiyetindeki insanlar- olduğunu belirtmek gerekir.

Ufak bir refah değişikliği, biraz teşebbüs ve gayret, küçük bir görüş farkı herşeyi islah edebilir. (Tanpınar 2017: 222)

Sizin bahsettiğiniz ölçüler geçmiş zamanda kaldı. Orijinal ve yeni... dikkat edin yeni diyorum. En büyük harflerle yeni! Yeninin bulunduğu yerde başka meziyete lüzum yoktur. (Tanpınar 2017: 224)

Bir tarafta yenilik vurgusu, diğer tarafta, oldukça bürokratik yapı ve irrasyonel değerlerle yüklü çalışanlar, kurumun ironik inşasının simgesi gibidir. Bir başka ifade ile, yeniye ait olan kurum, esasında iki farklı dönemde farklı değerler ile bocalayan insanlarla hayata geçirilmiştir. Dönemin en temel motivasyonu çıkar ve kazançtır. Kurumda çalışanların hepsi çıkarını düşünen, ödün veren,

yeni çıkarları ile çatışmadığı zaman savunan karakterlerdir.

Ramiz, onca tektik ve değerlendirme sonucunda İrdal'ın temel sorununun para meselesi olduğunu ortaya atar. “Dünyanın en tabi vaziyeti...dedi. Evvela parasızsiniz.”... Hepsi aynı yere çıkar yani para meselesi” (Tanpınar 2017: 221).

Kitabın pek çok yerinde, yeniliğin ve yenin karakterlerin duygu ve düşünce dünyasına nüfuz etmediği çarpıcı bir dille vurgulanır. Aslında, romanın sonu da yeni (rasyonel değerleri) yeterince kabul etmemiş çalışanların çıkar çatışmasına bağlı olarak şekillenir. İnançla ve yakın çevreden personelle kurulan Enstitü aynı kişilerin inançsızlığı nedeniyle işleyemez hale gelir.

“İnanmayan bir adamla çalışmak dünyanın en zor işidir. “.. saf kalbe şu işin doğruluğuna inanç... siz çürümüş insanlarsınız... eski ruhsunuz” (Tanpınar 2017: 287). Ayarcı, insanın yaptığı işe sadece menfaat için girmemesi gerektiğini ifade eder. Sonradan ayar istasyonları, Saatleme Bankası, saat evleri, Zemberek, Mil, Yelkovan Şubeleri bile kurulan Enstitü, Halit Ayarcı'daki Weberci karizmatik ruh ile örtüşmektedir. Ayarcı'nın çay saati adıyla bir gazete çıkarma düşüncesi de benzer girişim ruhunun bir ürünü olarak görülebilir. Kitapta kâr kelimesi neredeyse hiç geçmeyip, inanç kavramına yapılan vurgu dikkat çekicidir. Ayarcı, kendi hayalinin peşinde koşan ve bu hayalle insanların hayatlarını değiştirmekten (örneğin, İrdal'ın kızı Zehra'nın bütünüyle değişen hayatı) zevk alan bir karakterdir. Buna karşın, Modern bir insan olan Ayarcı, rasyonel olmayan değerlere eleştirel yaklaşıyor görünse de, Enstitü için çıkış noktasının irrasyonel olduğunu belirtmek gerekir. Kitabın sonunda personelin (ki çoğu birbirinin tanıdığı kişilerdir) Saat Evler konusunda geri adım atmasıyla Ayarcı'nın yaşadığı hayal kırıklığı ve Enstitünün feshine karar vermesi rasyonel ile örtüşmeyen değerleri düşündürmektedir. Kısaca, Enstitünün Amerikalı uzmanların raporuyla lağvedilmesinin gerisinde, sadece çalışanların değil, Ayarcı'nın da aslında rasyonel değerlere yeterince sahip olmaması ve toplumun geçirdiği Batılılaşma yönündeki değişimin bireylerin düşünce dünyalarına yeterince yansımaması vardır.

“Dünyanın en modern, en mükemmel ve yeni şartlar altında ve bu kadar yenilik içinde çalışan bu insanlar bu işi (saat evleri) nasıl anlamazlar?...yeniliği (irrasyonel) kendilerine ucu dokunmamak şartıyla seviyorlardı. ...fakat hayatlarında emniyetli ve sağlam olmayı (rasyonel) tercih ediyorlar. “Yine size

inanırlar. Fakat menfaatlerine dokunmamak şartıyla” (Tanpınar 2017: 374). Bu çerçevede, karizmanın yazgısı Weber’de olduğu gibi rasyonalite içinde rutinleşmesidir belki de.

“...eski heyecanı ve harareti kalsaydı bu hazin akıbetle bu kadar beklenmedik şekilde karşılaşmazdık” (Tanpınar 2017: 376). “Enstitünün lağvı ile bir yığın kombinezon ortadan kaybolmuş, bir yığın dostluk adeta uçmuştu” (Tanpınar 2017: 381).

Aslında, zamanın profesyonelce kullanılmasını gerektiren modern çalışma biçimi ve bu amaçla kurulan Enstitü, rasyonel değerlerin toplum hayatına yeterince nüfuz etmediği durumlarda romanda anlatıldığı biçimiyle, hem bireyler, hem de kurumlar açısından istenmeyen sonuçlar doğurmaktadır. Eserde toplum ve bireyler açısından amaçlar ve araçların birbiri ile karıştığını, yeninin değerlerini oluşturmadan eskinin kendisinin çoktan yok olup, değerlerini koruduğu bir döneme tanıklık edilmektedir; tıpkı rüyalandaki zamansız gerçeküstü olaylar ve çıkarımlar gibi.

İrrasyonel Son: Sonuç Yerine

Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanındaki karakterlerin çoğunun irrasyonel değerler üzerinden davrandığını ve baş karakter Hayri’nin bunlardan fazlasıyla beslendiğini öne sürmek mümkündür. Enstitü öncesi, İrdal’ın irrasyonel, Halit Ayarcı sonrası ise, rasyonel dönemi olarak ayrıştırılabilir. Ancak, bu iki değerler sürecinin bireylerin duygu ve düşünce dünyalarında birbirinden tamamen ayrılabilmediğini söylemek mümkün değildir. İrdal, modern adamı, modern mimariyi, modern konforu sevdiği kanaatine varsa da (Tanpınar 2017: 57-58), romanda İrdal dâhil tüm karakterlerin eski düzenle yenisi arasında ciddi bir bocalama yaşadığını görebilmek mümkündür. Kahvedeki insanların hayatları üzerinden değişen zihniyet (eski-yeni) ve bu çerçevede romandaki karakterler, Weberci anlamda, bir çeşit demir kafese hapsolmuş gibidirler.

Birinci bölümde anlatıldığı gibi, Weber’in demir kafesi, rasyonel bürokrasi ile her türlü şahsi değerini yitiren insanların içinde bulunduğu durumu tanımlayan bir kavramdır. Tanpınar’ın insanları da, eski ile yeni arasında sıkışmış, değerlerini ve şahsiliğini yitirmiş bireylerdir. Bir başka ifade ile, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’ndeki karakterler, yeni ile eskinin arasında ve rasyonel ile irrasyonel çelişkisi içinde, her türlü şahsi ve insani değerden

yoksun bir insanlıktan çıkma süreci içinde yaşamaktadırlar. “Her devrin ve yaşayışın kendisine göre bir insan tasavvuru vardır ki, bütün bir zihniyeti ve inkarı güç realiteleri ifade eder” (Tanpınar 2017: 138).

Bu çerçevede, Weber'in modern toplumda bireyin kötü bir yazgısı olduğu düşüncesini değerlendirmek gerekir. Modern toplumda, rasyonalite ile birlikte artan bürokrasi, bireylerin teknik anlamda rasyonel olmasına ve eylemlerin sonuçlarını kaybederek masumiyetin geri çevrilemez bir biçimde yok olmasına neden olmaktadır. Modern toplumlarda uzun dönemde formel rasyonalite üzerine oturtulan bürokratik örgütlenmede demir kafesten kaçış yoktur. Weber bu durumu, büyüünün bozulması olarak kavramsallaştırmakta ve bireyin değerlerinden, duygusal özelliklerinden kopartılarak, soğuk, katı birer varlığa dönüşmesi olarak nitelemektedir (Weber 1996: 97). Bu çerçevede, Weber'in bireyin yazgısı bağlamında modernizme karşı kötümser olduğunu söylemek mümkündür. Weber'e göre, modernizmin gereği olan rasyonalite irrasyoneliteni de bünyesinde taşımaktadır. Bir başka ifade ile, rasyonalite içinde varolan her oluşum (Enstitü gibi), zaman içinde bireylerini demir kafes benzeri bir başka oluşuma mahkum etmektedir.

“Değişme, koordinasyon, çalışmanın tanzimi, zihniyet değişikliği, üst düşünce, ilmi zihniyet gibi tabirlerle konuşmağa, kendi isteksizliğime “zaruret”, “imkansızlık” gibi adlar koymaya, şarkla garp arasında ölçsüz mukayeseler yapmağa, ciddiliğinden kendim de ürktüğüm hükümler vermeye başladım” (Tanpınar 2017: 17).

Bu çerçevede, Weber'de, formel ve ötsel rasyonalitenin birbirine geçmiş olduğunu, bir başka ifade ile, iktisadi, sosyal, dini, psikolojik ve geleneksel unsurların birbirini karşılıklı etkiler halde olduğunu söylemek mümkündür. Tanpınar'ın romanında anlatılan karakterlerin parçalanmış hayatlarının, eski ile yeni arasında sıkışmış rollerinin de aslında içinde buldukları iktisadi ve toplumsal yapı ve bunlara bağlı değerlerle doğrudan ilişkili olduğunu ileri sürmek mümkündür. Tanpınar'ın romandaki şu sözleri, Weber'in demir kafes metaforunu düşündürmektedir.

“İş insanı temizliyor, kendisi yapıyor, etrafıyla arasında bir yığın münasebet kuruyordu. Fakat iş aynı zamanda insanı zapt ediyordu. Ne kadar abes ve manasız olursa olsun bir işin mesuliyetini alan ve benimseyen adam, ister istemez onun dairesinden çıkmıyor, onun mahpusu oluyordu. İnsanın

kaderinin ve tarihin sırrı burada idi” (Tanpınar 2017: 363).

Sosyal bilimlerde artan formalizmle birlikte, bireye ilişkin sorunlar, bireyin içinde bulunduğu iktisadi, toplumsal ve tarihsel yapıdan bağımsız, indirgemeci bir biçimde incelenmekte ve bu yaklaşım, bireyin ontolojik bütünlüğünün parçalanmasına neden olmaktadır. Bu çalışmanın, Weber'deki anlama sürecinin bir unsuru olan metin çözümleme yöntemi ve disiplinlerarası yaklaşımla, bu soruna alternatif olabilecek bir çerçeve sunduğu ileri sürülebilir. Bu bağlamda, çalışmada, Tanpınar'ın SAE eseri boyunca izi sürülen rasyonel ve irrasyonel değerler, insanın ontolojik bütünlüğünün göz ardı edilemez bir gerçeklik olduğuna ve bireyin insanlıktan çıkma sürecine işaret etmesi noktasında dikkat çekicidir.

Açıklamalar

- 1 Hiciv, gerçekten olan durumla olması gereken durum arasındaki farkı göstermek üzere kullanılır ve toplumun aksayan yanları sanki ilk kez fark ediliyormuş gibi okura sunulur. Parodi, ütopya, hayvanlar dünyasını alegorik olarak kullanma ve topluma bir yabancının gözü ile bakmak gibi farklı hiciv teknikleri vardır (ayrıntılı bilgi için bk.: Moran 1991: 224-225).
- 2 Bireyin modern yaşam ile birlikte içinde bulunduğu iktisadi ve toplumsal bunalım ya da “yabancılaşma” Tanpınar'ın sadece SAE eserinde değil, *Mahur Beste* eserinde Behçet Bey karakteri özelinde anlatılmakta ve hatta iki eser arasında bu bağlamda benzerlikler söz konusu olmaktadır (Irzık 2017).
- 3 Farklı yaşlarında farklı özellikleri ile karşımıza çıkan romanın baş karakteri Hayri İrdal, saf, sağduyulu ve temiz kalpli bir kişidir. Bir taraftan da meczup ve deli yanları ile geleneksel değerleri savunan bir karakterdir. Bu yönleri ile gurur, ikiyüzlülük bencillik, güç, para hırsı gibi değişen toplum yapısının yeni normları ile bir yandan alay, bir yandan mücadele eder. Çarpıcı olan İrdal'ın bu çelişkili yapı içinde yine de yeni normlara uyum sağlama çabası adına verdiği ironik mücadeledir.
- 4 *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* isimli romanın başkarakteri İrdal'ın hikayesinde, Batılılaşma sürecinin etkileri dikkat çekicidir. Bu bağlamda, Tanzimat öncesi ve sonrası toplum yapısı, romanın siyasi ve politik iklimini anlamak açısından önemlidir. Findley'in (1980) kitabının beşinci bölümünde, Tanzimat döneminde Batılılaşma yönünde yapılan reformlar anlatılmakta ve bürokratların saray karşısında güçlenmelerine işaret edilmektedir. Tanzimat döneminde gerçekleştirilen yenilikler, esas olarak o dönem bürokratlarının Batı ile olan ilişkilerine bağlı olarak Batıdaki örnekler üzerinden inşa edilmektedir (Findley 1980: 183-185).

Kaynaklar

- Bayraktar, Osman (2015). "An Examination of Novelists' Approaches to Management Constructs". *International Journal of Humanities and Social Science* 5 (9): 92-98.
- Daniels, Jacob (2014). "The Time Regulation Institute by Ahmet Hamdi Tanpınar". *World Literature Today* 88 (5): 83-84.
- Dolcerocca, Özen Nergis (2017). "Free Spirited Clocks": Modernism, Temporality and The Time Regulation Institute". *Middle Eastern Literatures* 20 (2): 177-197.
- Güler Aydın, Derya (2010). "Kapitalizmde Bireyin Sorgulanması: Yabancılaşma ve Demir Kafes". *Amme İdaresi Dergisi* 43 (2): 17-32.
- Güler Aydın, Derya ve Çınla Akdere (2014). *Edebiyattaki İktisat*. İstanbul: İletişim Yay.
- Erdemir, Erkan (2014). "Firma Nasıl Var olur? Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü Üzerinden Kurumların Ortaya Çıkışına Dair Bir İnceleme". *Edebiyattaki İktisat*. Der. Derya Güler Aydın ve Çınla Akdere. İstanbul: İletişim Yay.
- Feldman, Walter (1998). "Time, Memory and Autobiography in The Clock- Setting Institute of Ahmet Hamdi Tanpınar". *Edebiyât* 8: 37-61.
- Findley, Carter V. (1980). *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789-1922*. New Jersey: Princeton University Press.
- Findley, Carter V. (1989). *Ottoman Civil Officialdom, A Social History*. New Jersey: Princeton University Press.
- İrızık, Sibel (2017). "What if one day things go mad?": the unruly objects of Tanpınar's modernism". *Middle Eastern Literatures* 20 (2): 198-214.
- Moran, Berna (1991). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*. İstanbul: İletişim Yay.
- Oğuztertem, Süha (1995). "Unset Saats, Upset Sihhs: A Fatherless Approach To The Clock-Setting Institute". *Turkish Studies Association Bulletin* 19 (2): 3-18.
- Özlem, Doğan (1999). *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*. Ankara: İnkılap Kitabevi.
- Sen, Asok (1985). "Weber, Gramsci and Capitalism". *Social Scientist* 13 (1): 3- 22.
- Swatos, William H. (1981). "The Disenchantment of Carisma: A Weberian Assesment of Revolution in a Rationalized Word". *Sociology of Religion* 42 (2): 119-136.
- Swingewood, Alan (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. Ankara: Bilim Sanat Yay.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2017). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*. İstanbul: Dergah Yay.
- Türem, Umut (2011). "A Clock –Setting Institute for Market Age: The Politics of Importing "Competition" to Turkey". *A Journal of Feminist Cultural Studies* 22 (1): 111-145.
- Weber, Max (1995). *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*. Çev. Özer Ozankaya. Ankara: İmge Kitabevi Yay.
- Weber, Max (1997). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. Çev. Zeynep Aruoba. İstanbul: Hil Yay.
- Weber, Max (2003). *General Economic History*. Çev. Frank Knigth. New York: Dover Publications.
- Yıldırım, Engin (2011). "Zaman Disiplini ve Çalışma Zihniyeti: Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü Bağlamında Bir Değerlendirme". *Çalışma ve Toplum* 4: 25-42.

Tracing Weber in Tanpınar's Clock Setting Institute: Rational and Irrational Values*

Derya Güler Aydın**

Abstract

In Ahmet Hamdi Tanpınar's book entitled "Clock Setting Institute" (CSI), the metaphor of clock adjustment is used as an institution that reveals the change in mentality of a society that is newly experienced with modernism and the pains of this change. In Max Weber's Protestant Ethics and the Spirit of Capitalism (1997), capital accumulation emerged as the natural result of the Ascetic working spirit and discipline is one of the essential elements of capitalist development. The rise of modernity in Weber and the accompanying rise of formal rationality are related to the working discipline that is required for Protestant morality. Weber's critique of modernism is based on different types of rationality, specifically, formal rationality and bureaucracy. The same bureaucratic institution is also tried to be built in Tanpınar's Clock Setting Institute. Within this context, the aim of this study is to bring together Tanpınar's CSI, an important name of the Turkish literature, with Weber, who has produced significant studies in the field of economics and sociology. By using an interdisciplinary approach, it is also aimed to reconsider the possible pains of individuals in the transition period of a modern society.

Keywords

Tanpınar, Weber, modernity, bureaucratic institutions, rationalism, values.

* Date of Arrival: 16 February 2018 – Date of Acceptance: 23 May 2018

You can refer to this article as follows:

Güler Aydın, Derya (2020). "Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde Weber'in İz sürümü: Rasyonel ve İrrasyonel Değerler". *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 94: 29-50.

** Prof. Dr., Hacettepe University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics – Ankara/Turkey

ORCID ID: 0000-0001-5110-7578

dgayadin@hacettepe.edu.tr

Макс Вебер и «Институт настройки часов» Танпынара: рациональные и иррациональные ценности*

Дерья Гюлер Айдын**

Аннотация

В книге Ахмета Хамди Танпынара «Институт настройки часов» метафора настройки часов используется в качестве института, который раскрывает изменения в менталитете общества, которое недавно испытало модернизм, и боли этого изменения. В «Протестантской этике и духе капитализма» Макса Вебера (1997) накопление капитала возникло как естественный результат аскетического рабочего духа, а дисциплина является одним из важнейших элементов капиталистического развития. Современный подъем у Вебера и сопутствующее повышение формальной рациональности связаны с рабочей дисциплиной, которая необходима для протестантской морали. Критика модернизма у Вебера основана на различных типах рациональности, в частности, формальной рациональности и бюрократии. Похожее бюрократическое устройство пытаются построить в «Институте настройки часов» у Танпынара. В этом контексте целью данного исследования является сопоставление романа Танпынара, важнейшего деятеля турецкой литературы, с Вебером, который провел значительные исследования в области экономики и социологии. Используя междисциплинарный подход, авторы также рассматривают возможные влияния на человека в переходный период современного общества.

Ключевые слова

Танпынар, Вебер, современность, бюрократические институты, рационализм, ценности.

* Поступило в редакцию: 16 февраля 2018 г. – Принято в номер: 23 мая 2018 г.

Ссылка на статью:

Güler Aydın, Derya (2020). "Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde Weber'in İz sürümü: Rasyonel ve İrrasyonel Değerler". *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 94: 29-50.

** Проф., д-р, Университет Хаджеттепе, Факультет экономики и управления, кафедра экономики – Анкара/Турция

ORCID ID: 0000-0001-5110-7578

dgayadin@hacettepe.edu.tr

Analyzing Language Learning Beliefs of English Student Teachers: A Cross-Cultural Study Across Turkic Republics*

Zerde Duisembekova**

Kemal Sinan Özmen***

Abstract

The purpose of this study was to explore Kazakhstani and Turkish student teachers' beliefs about English language learning, and whether there are any differences between their beliefs in terms of cultural background. The Beliefs about Language Learning Inventory (BALLI) was conducted with 239 student teachers enrolled in ELT programs at the universities in Kazakhstan and Turkey. This inventory included items on aptitude, nature of language learning, learning and communication strategies, and motivation. The overall difference between the beliefs of Kazakhstani and Turkish student teachers was investigated by running a Man Whitney-U test, which showed a significant and meaningful difference between Kazakhstani and Turkish student teachers' beliefs. It was found that student teachers had shared similar beliefs about language learning, and motivations and expectations. However, they had different beliefs in terms of beliefs toward language aptitude, nature of language learning and learning and communication strategies. In light of these findings, it might be said that national origin/ethnicity does affect student teachers' beliefs about language learning.

Keywords

Student teachers' beliefs, English language learning, Turkic Republics, cross-cultural study.

* Date of Arrival: 24 May 2019 – Date of Acceptance: 19 June 2019

You can refer to this article as follows:

Duisembekova, Zerde and Kemal Sinan Özmen (2020). "Analyzing Language Learning Beliefs of English Student Teachers: A Cross-Cultural Study Across Turkic Republic ". *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 94: 51-73.

** Dr., International Hoca Ahmet Yesevi Turkish-Kazakh University, Board of Trustees – Ankara/Turkey
ORCID ID: 0000-0003-1790-6442
zerde@ogr.yesevi.edu.tr

*** Prof. Dr., Gazi University, English Language Teaching Program – Ankara/Turkey
ORCID ID: 0000-0002-4454-235X
sozmen@gazi.edu.tr

Introduction

Borg (2001: 186) defined belief as a “proposition which may be consciously or unconsciously held, that is evaluative because it is accepted as true by the individual, it has an emotive commitment, it guides thought and behavior”. Moreover, Pajares (1992: 316) pointed out that “the construct of educational beliefs is itself broad and encompassing”. With the rise of the research in the area of teacher education, concepts such as the beliefs, attitudes, and perceptions of the student teachers have gained a great interest among researchers. One of these concepts which have received a lot of attention is student teachers’ beliefs that have an impact on their foreign language learning ability, strategies, and motivation. Investigating student teachers’ beliefs is important in the field of language teacher education because these beliefs are likely to determine the way teachers teach in the future (Pajares 1992: 307). Horwitz (1987: 119) pointed out that insights about learners’ beliefs about language learning can help teachers prepare their learners to be receptive to new ideas and information. Besides, it may help teachers design and prepare a course or program for some purposes. Besides, Horwitz (1987: 120) stated that language learners’ cultural background is likely to influence and shape the language learners’ beliefs about foreign language learning.

Over the last two decades, researchers have set out to identify beliefs about language learning to better understand the language learner. Among these research studies on beliefs raises the question of the influence of the background variables of national origin/ethnicity and gender on beliefs about language learning. The beliefs of learners about foreign language learning are frequently influenced by the context in which they learn and these beliefs, in turn, influence their learning behaviors (Hong 2006: 184). Several studies using the BALLI with culturally homogenous groups of learners have demonstrated that learners from different cultures tend to hold definite, albeit different sets of beliefs about how languages are learned (Bernat 2006: 202, Horwitz 1999: 557, Fujiwara 2011: 91, Nikitina & Furuoka 2006: 209, Oh 1996: 65, Truitt 1995: 2). For example, Horwitz, in his study (1999: 561), reviewed representative studies (including American learners of French, Spanish, German, and Japanese, the US university instructors of French, and Korean, Taiwanese, and Turkish heritage English as a Foreign Language English students) to identify similarities and differences across cultural groups. The results indicated that beliefs may vary based on age,

stage of learning, and professional status. However, he argued that there was no strong evidence for a conclusion of cultural differences in learner beliefs. There has been relatively little work on comparative studies in terms of different cultural backgrounds (Horwitz 1999: 576).

Student teachers' beliefs and relevant studies

In recent years, there have been a great number of research studies in Turkey (Çobanoğlu 2015: 48) which explored the nature of beliefs (Başer & Mutlu 2011: 95, Boz 2008: 66, Şahin et al. 2010: 296, Şeker 2010: 138), sources of beliefs (Başer & Mutlu 2011: 96, Boz, Kırbulut & Bektaş 2010, Uçar et al. 2010: 321, Uzuntiryaki et al. 2010: 403), changes in beliefs (Cephe 2009: 184, Haser & Star 2009: 294, Özmen 2012: 1, Yüksel 2011: 38) and the relationship between beliefs about teaching and classroom practices (İnceçay 2011: 129, Şeker 2010). These research studies have produced important insights. For instance, in the Turkish EFL context, Altan's (2012: 486) study of EFL pre-service teachers suggested that teacher education programs encourage prospective teachers to explore their beliefs, pay attention to any unrealistic beliefs or misconceptions they may hold, and challenge such beliefs with new information and knowledge. Similarly, Özmen (2012: 11), in his longitudinal study, examined 49 EFL student teachers' beliefs about language learning and teaching in the ELT program in Turkey. The findings of the study indicated that "a teacher education program based on a constructivist view of education might have a significant impact on the belief development of pre-service student teachers".

All of these research studies were done in the Turkish context and investigated the beliefs of Turkish students; unfortunately, few research studies have found in the Kazakh context which explored the beliefs of student teachers of English (Vitchenko 2017: 102). In her mixed-method study, Vitchenko (2017: 105) investigated Kazakhstani teachers' and students' beliefs about language learning and teaching. Participants were 207 students and 15 teachers of the Foreign Languages Department. The research findings revealed that participants' attitudes to learning EFL are equally influenced by internal (e.g. personal and professional development) and external factors (e.g. social value, state policy, and globalization). The author pointed out that her research study has no analogy, as it was the first mixed-methods research investigating beliefs about EFL teaching and learning situated in the context of higher education in Kazakhstan. Therefore, she suggested

further research with more participants in both national and international contexts, which would help explore the role of and the interplay between the beliefs about multilingualism.

The research studies investigating student teachers' beliefs about learning and teaching often show that student teachers learners' beliefs about language learning may be influenced by their cultural backgrounds and previous experiences (Horwitz 1987: 125). For instance, the research made by Kunt (2008: 66) investigated the beliefs of students about learning Turkish as a second language. International students studying at Eastern Mediterranean University participated in her study. The participants were from eight different countries: Nigeria, Iran, Cambodia, Jordan, Cameroon, Pakistan, Iraq, and Mongolia. She compared the responses of international students who are learning Turkish as a Second Language with the previous studies using the BALLI: Horwitz (1987: 119), with international ESL students in the United States; Truitt (1995: 2), with Korean EFL students; Diab (2006: 83), with Lebanese students of English and French; and Kunt (2008: 63), with Turkish EFL students in Northern Cyprus. The data obtained from 60 international university students indicated that Turkish as a second language (TSL) learners' beliefs about language learning differed from those of ESL students in the United States (Horwitz 1987: 119), EFL students in Korea (Truitt 1995: 1), EFL and French students in Lebanon, and Turkish EFL students in Northern Cyprus. In addition, international ESL students had high levels of integrative motivation regarding Turkish culture.

In a similar vein, to discover the underlying beliefs of Korean university students, Truitt (1995: 3) used the BALLI to investigate the beliefs of 204 students learning English as a Second Language. The researcher compared the results with other studies of U.S. foreign language students, ESL students in the United States, ESL students in Taiwan. The findings revealed that learner's beliefs about language learning may vary based on cultural background and previous experiences. Banya and Cheng (1997: 6), with an attempt to identify cultural differences in language learning beliefs between Chinese students of English and the U.S. students of German, French, and Spanish, compared with the previous studies that used the BALLI. The findings pointed out some differences existing in beliefs between Chinese students and American students of foreign languages.

Similarly, Diab (2006: 80) investigated the language learning beliefs of

284 students of English and French in Lebanon. The findings of the study indicated that different cultural backgrounds, background variables within-group, and variation in a particular group's belief about learning different target languages are influential factors on learner belief. Hong (2006: 68) examined the beliefs of 428 monolingual Korean and 420 bilingual Korean-Chinese university students. The purpose of the study was to investigate the relationship between the learners' beliefs and their learning strategy use and the influence of background variables. The results showed that the difference in learning experiences of the participants from different geographical and socio-educational learning settings between the two countries could likely have been one of the factors that affected the beliefs of the students in the study. However, Nikitina and Furuoka (2006: 218) stated that "the students of different languages in different cultures held quite similar collective sets of beliefs about language learning". Even though beliefs about language learning are context-specific and learners from different cultures may have different attitudes, beliefs, and opinions about language learning, the mismatches among researchers persisted.

Above reviewed studies show that exploring the beliefs of student teachers from different cultural backgrounds may enable teacher educators and instructors to obtain learning strategies that will make student teachers become more effective teachers. Many studies are focusing on language learning beliefs that compare across cultures (Banya & Cheng 1997: 7, Truitt 1995: 11, Peacock 1999: 247); however, Horwitz (1999: 576) reported that there is still a need for further investigation to identify the beliefs of specific target populations. In addition, there exists no study comparing the beliefs of Kazakhstani and Turkish student teachers in different cultural settings. Along this line of thinking, this research presents a quantitative study on student teachers' beliefs about English language learning in Kazakhstan and Turkey.

More specifically, this research study addressed the following research questions:

1. Does national origin/ethnicity influence student teachers' beliefs about language learning?
 - a. What are Turkish student teachers' beliefs (English as a second language) about learning English?
 - b. What are Kazakhstani student teachers' beliefs (English as a second

language) about learning English?

c. What are the differences and similarities between Kazakhstani student teachers' and Turkish student teachers' beliefs toward English language learning?

Method

Research design

This study used a quantitative research design and it is a descriptive study in nature. Dörnyei (2007: 32) described quantitative research as including data collection steps, generally resulting in numerical data and analyzing numerical data via statistical methods. Data obtained were calculated using certain statistical tests to reach generalizations about the targeted group samples. In this regard, the present descriptive study is a quantitative survey, administered to both Kazakhstani and Turkish student teachers to analyze their beliefs about language learning.

Context

Discussing the nature of English Language Teaching (ELT) in Kazakhstan to contextualize the study and to give a glimpse of the broader background context of where the pre-service teachers formed their beliefs is important. Kazakhstan is a bilingual country where both Kazakh and Russian are spoken widely in the country. There are over 130 nationalities which makes Kazakhstan a multilingual country. Kazakhstan's Constitution gives Kazakh an official status and used as an official "state" language and Russian is designated as the "language of interethnic communication". The other languages that are also spoken in the country include German, with 958,000 speakers, Uyghur 300,000; Ukrainian, 898,000; Tatar; 328,000; Belarus, 183, 000; Korean, 103,000; Polish, 61,000; Greek, 47,000; and Romanian, 33,000. We called participants Kazakhstani student teachers because the subject group from Kazakhstan consisted of different nationalities.

On the other hand, Turkey is a monolingual country where English is spoken and taught as a foreign language. The official language, Turkish, is the first language spoken by 90% of the 71.1m population. Although the two sample groups in this research study share a similar language structure (Turkic), differences in language learning beliefs between two groups may exist because of the vastly different socio-cultural, political, and educational contexts.

Participants

The researchers selected two ELT programs for this study, one in Turkey

(Gazi University) and one in Kazakhstan (Ahkmet Yassawi University). The participants of the study include 239 student teachers, 172 of them were female, and the remainder 66 student teachers were male. Their ages ranged from 19 to 51, with an average age of 22.3 (SD = .64). They were all full-time undergraduates in different years of English Language Teaching Program. The program is a 4-year full-time pre-service ELT teacher education program for the student teachers who want to teach English as a foreign language. They all learned English in a similar context, "English as a foreign language". In the present study, the participants from Kazakhstan were multinational students. Sixty-six student teachers were Kazakh, 28 students were Uzbek, and 8 Turkmen, 3 Uygur, 4 Russian, 2 Kirgiz, 5 Afghan. Participants from Turkey were all Turkish student teachers.

Instrument

Horwitz's (1987: 119) Beliefs about Language Learning Inventory (BALLI) was administrated to investigate Kazakhstani and Turkish student teachers' beliefs on English language learning. This instrument was a "suitable tool for conducting research on language learning beliefs in different sociolinguistic settings" (Nikitina & Furuoka 2006: 209). The BALLI contains 34 items and assesses student beliefs in five major areas: 1) Difficulty of language learning; 2) Foreign language aptitude; 3) The nature of language learning; 4) Learning and communication strategies and 5) Motivations and expectations. The Likert Scale questions used a scale ranging from 1 (strongly disagree) to 5 (strongly agree).

Data Collection Procedures and Analysis

The questionnaire was administered by the researchers to ELT student teachers with the cooperation of English language teacher educators at the end of the fall semester in 2018.

The data obtained from the questionnaire were analyzed using the SPSS (Statistical Package for the Social Science) software version 22. Descriptive statistics, including mean, standard deviation were calculated. The reliability of the survey was analyzed with Cronbach's Alpha ($r=.6.80$) which means that the instrument was quite reliable (Tavşanlı 2014: 25). Before the comparison, the normality and the sample size were considered to see whether there were any concerns. Kolmogorov-Smirnov value is recorded as 0.071 (Turkey) and 0.096 (Kazakhstan). As the number of participants was small and not homogeneous, the non-parametric test applied for the

data analysis. Mann-Whitney U test was used to understand the differences between the two different foreign language groups' responses on BALLI. Participants filled out the questionnaire in their regular classroom settings with their teacher educators.

Results

Identifying the beliefs of Kazakhstani and Turkish student teachers was the primary focus of this study. The data were processed through a quantitative research design. In the survey, BALLI (Horwitz 1987: 119) was utilized to explore student teachers' beliefs about language learning. Five components of BALLI were discussed: The difficulty of language learning, foreign language aptitude, and the nature of language learning, learning and communication strategies and motivations, and expectations of foreign language students. BALLI items 3, 23, 32, 33, and 34 concern the general difficulty of learning a foreign language and the specific difficulty of the learner's target language. The descriptive statistic of Turkish and Kazakhstani student teachers' English language learning beliefs is listed in Table 1. The majority of the Turkish and Kazakhstani student teachers agreed that some languages were easier than others. Both groups of participants disagree with the statement "It is easier to speak than understand English".

Most of the Turkish student teachers ($M=3.45$) believed that English is an easy or a medium-difficulty language; however, the majority of the Kazakhstani student teachers ($M=2.89$) thought that English is a difficult language to learn. The student teachers also underestimated the duration necessary to learn English. Turkish and Kazakhstani student teachers believed English could be learned in 1-2 years by spending only 1 hour a day. Turkish and Kazakhstani student teachers also differed in terms of difficulty of speaking and understanding a foreign language. While Turkish student teachers (Mean= 2.88) disagreed with item 23, most of the Kazakhstani student teachers (Mean=3.50) showed neither disagreement nor agreement. Both believed that some languages are easier than others (Kazakhstani student teachers agreed; $M=3.89$; Turkish student teachers agreed; $M=4.07$). Another item that revealed a significant difference between the Turkish and Kazakhstani student teachers was that the ease of reading and writing than speaking and understanding the English language. Turkish students disagreed with item 32, while Kazakhstani student teachers neither disagreed nor agreed.

Table 1. *The difficulty of language learning*

Items	Country	N	M	SD
3. Some languages are easier than others.	Turkey	120	4.07	.945
	Kazakhstan	119	3.89	.896
23. It is easier to speak than to understand English.	Turkey	120	2.30	.966
	Kazakhstan	119	2.76	1.03
32. It is easier to read and write English than to speak and understand it.	Turkey	120	2.88	1.19
	Kazakhstan	119	3.50	1.07
33. The English language is*	Turkey	120	3.45	.765
	Kazakhstan	119	2.89	.857
i. a very difficult language				
ii. a difficult language				
iii. a language of medium difficulty				
iv. an easy language				
v. a very easy language				
34. If someone spent one hour a day learning a language, how long would it take them to speak it very well?	Turkey	120	2.81	1.39
	Kazakhstan	119	2.40	1.12
i. less than 1 year				
ii. 1 to 2 years				
iii. 3 to 5 years				
iv. 5 to 10 years				
v. You can't learn a language in 1 hour a day				

*Note: 1= strongly disagree, 2= disagree, 3= neither disagree nor agree, 4= agree, 5= strongly agree; $p < .05$

The second category examined was “Foreign Language Aptitude” and the results obtained in that category are given in Table 2. BALLI items 1, 2, 5, 9, 10, 14, 17, 28, and 31 concern the general existence of specialized abilities for language learning and beliefs about the characteristics of successful and unsuccessful language learners. The majority of the participants agreed that language learning is easier for children than for adults (Turkish: $M=4.33$; Kazakhstani student teachers: $M=3.93$ agreement). Another item on which both Kazakhstani and Turkish student teachers had similar beliefs was that some people have a special ability for language learning. For item 5,

the majority of the Turkish student teachers disagreed, while Kazakhstani participants neither agreed nor disagreed. Although Turkish ($M=4.15$) and Kazakhstani student teachers ($M=3.78$) indicated that they had different beliefs on learning another language is easier if you already know a language, there is no statistically significant difference between the participants in this item. Turkish ($M=1.85$) and Kazakhstani ($M=2.54$) student teachers were determined to have found similar beliefs in those people who are good at mathematics and science are not good at languages. Another item on which both Turkish ($M=3.67$) and Kazakhstani ($M=3.63$) student teachers had similar beliefs was that they have a special ability for learning foreign languages. Both groups indicated that they neither disagreed nor agreed with this item. No significant difference was determined in item 17, which indicated that women are better language learners than men. Similarly, despite no statistical significance, the majority of the Turkish student teachers ($M=3.77$) neither disagreed nor agreed with the item stating that people speaking a foreign language are intelligent; however, most of the Kazakhstani student teachers ($M=4.06$) agreed with that item. Turkish student teachers and Kazakhstani student teachers differed in item 31. While Turkish students ($M=3.88$) neither disagreed nor agreed, Kazakhstani students ($M=4.21$) agreed with this item.

Table 2. *Foreign language aptitude*

Items	Country	N	M	SD
1. It is easier for children than adults to learn a foreign language.	Turkey	120	4.33	.93
	Kazakhstan	119	3.93	1.00
2. Some people have a special ability for learning foreign languages.	Turkey	120	4.34	.8451
	Kazakhstan	119	4.17	.830
5. People in my country are good at learning foreign languages.	Turkey	120	2.30	.884
	Kazakhstan	119	3.36	.880
9. It is easier for someone who already speaks a foreign language to learn another one.	Turkey	120	4.15	.816
	Kazakhstan	119	3.78	.910
10. People who are good at mathematics or science are not good at learning foreign languages.	Turkey	120	1.85	.981
	Kazakhstan	119	2.54	1.14
14. I have a special ability for learning foreign languages.	Turkey	120	3.67	.945
	Kazakhstan	119	3.63	.881

17. Women are better than men at learning foreign languages.	Turkey	120	2.42	1.22
	Kazakhstan	119	2.73	1.18
28. People who speak more than one language are very intelligent.	Turkey	120	3.77	.939
	Kazakhstan	119	4.06	.918
31. It is easier to read and write English than to speak and understand it.	Turkey	120	3.88	1.11
	Kazakhstan	119	4.21	9.22

*Note: 1= strongly disagree, 2= disagree, 3= neither disagree nor agree, 4= agree, 5= strongly agree; $p < .05$

BALLI items 7, 11, 15, 21, 25, and 26 include a broad range of issues related to the nature of the language learning process. Turkish and Kazakhstani student teachers neither disagreed nor agreed with the item 7. The graphs for the statements about the nature of language learning (Table 3) show that a vast majority of student teachers of both countries agreed with the statements that it is best to learn English in an English speaking country (Item 11). Most of the Kazakhstani ($M=4.34$) and Turkish ($M= 3.59$) students believed that the most important part of learning English is learning vocabulary words. We can infer from the item 21 that Turkish ($M= 2.12$) student teachers do not believe in the importance of learning grammar, while Kazakhstani ($M=3.73$) students neither disagreed nor agreed. It can be stated that the majority of Turkish and Kazakhstani student teachers showed agreement on learning a foreign language is different from learning other academic subjects (Item 25). Although Turkish ($M=2.35$) students disagreed that translation is important, responders from Kazakhstan ($M=3.81$) neither disagreed nor agreed with this item.

Table 3. *The nature of language learning*

Items	Country	N	M	SD
7. People in my country are good at learning foreign languages.	Turkey	120	3.86	.925
	Kazakhstan	119	3.57	1.16
11. It is best to learn English in an English-speaking country.	Turkey	120	4.30	1.01
	Kazakhstan	119	4.53	.734
15. The most important part of learning English is learning vocabulary words.	Turkey	120	3.59	.957
	Kazakhstan	119	4.34	.807
21. The most important part of learning English is learning grammar.	Turkey	120	2.12	.903
	Kazakhstan	119	3.73	1.03

25. Learning a foreign language is different than learning other academic subjects.	Turkey	120	3.88	1.02
	Kazakhstan	119	3.53	1.01
26. The most important part of learning English is learning how to translate from my native language.	Turkey	120	2.35	1.04
	Kazakhstan	119	3.81	.991

*Note: 1= strongly disagree, 2= disagree, 3= neither disagree nor agree, 4= agree, 5= strongly agree; $p < .05$

A significant difference was found in student teachers' beliefs about learning and communication strategies. For instance, Turkish ($M=3.35$) student teachers neither disagreed nor agreed with item 6, while Kazakhstani ($M=4.35$) students agreed on the importance of excellent pronunciation. If we consider Table 4; we can state that the majority of Turkish ($M=1.62$) and Kazakhstani ($M=2.25$) students showed disagreement on saying nothing in English until you can say it correctly. The student-teachers of both countries stated that they enjoyed practicing English with native speakers of English (Item 12). Similarly, both groups of participants expressed the importance of guessing the meaning of an unknown word (Item 13). It was determined that Turkish and Kazakhstani student teachers shared the same belief since the majority of them believed that repetition and practice are very important in language learning (Item 16). The students from Turkey ($M=2.63$) disagreed with the statement "I feel timid speaking English with other people", while students from Kazakhstan ($M=3.12$) neither disagreed nor agreed with this item. Similarly, Turkish students disagreed and Kazakhstani students neither disagreed nor agreed with item 20. The participants from both countries shared the same belief since the majority of them believed that practicing with audio equipment such as cassettes or tapes (CDs) is important in language learning (Item 24).

Table 4. *Learning and communication strategies*

Items	Country	N	M	SD
6. It is important to speak English with excellent pronunciation.	Turkey	120	3.35	1.00
	Kazakhstan	119	4.35	.925
8. You shouldn't say anything in English until you can say it correctly.	Turkey	120	1.62	.840
	Kazakhstan	119	2.25	1.27

12. I enjoy practicing English with native speakers of English.	Turkey	120	4.41	.728
	Kazakhstan	119	4.46	.789
13. It is okay to guess if you don't know a word in English.	Turkey	120	4.30	.705
	Kazakhstan	119	3.32	1.15
16. It is important to repeat and practice a lot.	Turkey	120	4.60	.678
	Kazakhstan	119	4.69	.683
19. I feel timid speaking English with other people.	Turkey	120	2.63	1.11
	Kazakhstan	119	3.12	1.12
20. If beginning students are permitted to make errors in English, it will be difficult for them to speak correctly later on.	Turkey	120	2.52	1.15
	Kazakhstan	119	3.47	1.04
24. It is important to practice with cassettes or tapes.	Turkey	120	3.61	.971
	Kazakhstan	119	3.75	.929

*Note: 1= strongly disagree, 2= disagree, 3= neither disagree nor agree, 4= agree, 5= strongly agree; $p < .05$

Table 5 is concerned with motivations and expectations and there were six items (4, 18, 22, 27, 29 and 30). The majority of the Turkish ($M=4.12$) and Kazakhstani ($M=4.26$) student teachers believe that they would learn to speak English. The student-teachers of both groups stated that they neither disagreed nor agreed on knowing a foreign language is important in their country (Item18). They had also similar thoughts on item 22. The majority of Turkish and Kazakhstan student teachers agreed with the item which stated that they could find a good job if they learned English very well (Item27). It was also clear from the expressions of student teachers of both countries that they wanted to learn to speak English well (Item29). The student teachers also stated that they would like to have friends who are native speakers of English (Item 30).

Table 5. *Motivations and expectations*

Items	Country	N	M	SD
4. I believe that I will ultimately learn to speak the English language very well.	Turkey	120	4.12	.7839
	Kazakhstan	119	4.26	.868
18. People in my country feel that it is important to speak English.	Turkey	120	3.54	1.20
	Kazakhstan	119	3.66	1.01

22. I would like to learn English so that I can get to know native speakers of English better.	Turkey	120	3.93	.837
	Kazakhstan	119	3.73	.915
27. If I learn English very well, I will have better opportunities for a good job.	Turkey	120	4.54	.659
	Kazakhstan	119	4.57	.604
29. I want to learn to speak English well.	Turkey	120	4.74	.510
	Kazakhstan	119	4.79	.461
30. I would like to have friends who are native speakers of English.	Turkey	120	4.51	.798
	Kazakhstan	119	4.59	.642

*Note: 1= strongly disagree, 2= disagree, 3= neither disagree nor agree, 4= agree, 5= strongly agree; p< .05

Table 6. *Descriptive Statistics of Turkish and Kazakhstani Student Teachers' English Language Learning Beliefs in terms of factors*

Factors	Countries	N	Min	Max	Mean	SD
The difficulty of language learning	Turkey	120	1.80	5.00	3.1067	.49599
	Kazakhstan	119	1.80	4.60	3.0941	.48908
Foreign Language Aptitude	Turkey	120	2.11	4.33	3.4157	.41586
	Kazakhstan	119	2.44	4.56	3.6069	.35750
The nature of language learning	Turkey	120	1.50	4.33	3.3542	.49956
	Kazakhstan	119	1.50	5.00	3.9244	.49327
Learning and communication strategies	Turkey	120	2.38	4.50	3.3833	.35788
	Kazakhstan	119	2.38	4.68	3.6807	.37206
Motivations and expectations	Turkey	120	2.83	5.00	4.2333	.40618
	Kazakhstan	119	3.17	5.00	4.2717	.38502
Total	Turkey	120	2.38	4.09	3.4961	.28681
	Kazakhstan	119	2.76	4.32	3.7222	.25562

*Note: 1= strongly disagree, 2= disagree, 3= neither disagree nor agree, 4= agree, 5= strongly agree; p< .05

To explore the similarities and differences between Turkish student teachers' and Kazakhstani student teachers' language learning beliefs, the Mann-Whitney U test was employed in this study. We can see from the table that they had shared similar beliefs in the difficulty of language learning and motivations and expectations. However, in other factors, they had different beliefs.

Table 7. *Comparison between Turkish Student Teachers' Language Learning Beliefs and Kazakhstani Student Teachers' English Language Learning Beliefs*

Factors	Countries	N	MR	SR
The difficulty of language learning	Turkey	120	120.48	14458
	Kazakhstan	119	119.51	14222
Foreign Language Aptitude	Turkey	120	104.53	12543
	Kazakhstan	119	135.61	16137
The nature of language learning	Turkey	120	81.18	9741
	Kazakhstan	119	159.15	18938.50
Learning and communication strategies	Turkey	120	93.21	1185.50
	Kazakhstan	119	147.01	17494.50
Motivations and expectations	Turkey	120	116.40	13968
	Kazakhstan	119	123.63	14712
Total	Turkey	120	91.69	11003
	Kazakhstan	119	148.58	17677

*Note: 1= strongly disagree, 2= disagree, 3= neither disagree nor agree, 4= agree, 5= strongly agree; $p < .05$

Wilcoxon-Mann-Whitney tests showed no significant differences in responses between males and females, although the factor “Motivation and Expectations” was marginally significant showing a higher mean ranking of women (123.99) compared to men (107.79).

Table 8. *Descriptive Statistics of Student Teachers' English Language Learning Beliefs in terms of gender*

Factors	Gender	N	MR	SR
The difficulty of language learning	Male	66	122.60	8091.50
	Female	172	118.31	20349.50
Foreign Language Aptitude	Male	66	111.80	7379
	Female	172	122.45	21062
The nature of language learning	Male	66	115.81	7643.50
	Female	172	120.92	20797.50
Learning and communication strategies	Male	66	112.83	7447
	Female	172	122.06	20994
Motivations and expectations	Male	66	107.79	7114
	Female	172	123.99	21327
Total	Male	66	111.75	7375.50
	Female	172	122.47	21065.50

Table 9 shows that students have the strongest belief in Difficulty of Language Learning (M=3.10), followed by Foreign Language Aptitude (M=3.51), the nature of language learning (M=3.63), Learning and Communication Strategies (M=3.53) and Motivation and Expectations (M=3.95). Means are higher than 3, and the significant level is <0.05.

Table 9. *Descriptive Statistics of Student Teachers from both countries*

Factors	N	Min	Max	Mean	SD
The difficulty of language learning	239	1.80	5.00	3.10	.491
Foreign Language Aptitude	239	2.11	4.50	3.51	.398
The nature of language learning	239	1.50	5.00	3.63	.571
Learning and communication strategies	239	2.38	4.63	3.53	3.93
Motivations and expectations	239	2.83	5.00	4.25	3.95
Total	239	2.38	4.32	3.60	2.93

Discussion

The study intended to explore the ELT student teachers' beliefs about English language learning. For this purpose, based on the analysis, it was found that Kazakhstani student teachers and Turkish student teachers held a variety of beliefs about language learning. The findings suggest that national origin/ethnicity does affect students' beliefs about language learning. For example, some of the most striking differences were found in the areas of language aptitude, nature of the language and language learning strategies. However, regarding the comparison of Turkish and Kazakhstani student teachers in their difficulty of the language and motivation and expectations, the findings of this study indicated a similar pattern between the two groups. Furthermore, ELT student teachers were optimistic about the difficulty of English learning and their ability.

Concerning the difficulty of language learning (Table 1), both Turkish and Kazakhstani student teachers study held very similar beliefs. Turkish and Kazakhstani student teachers, for example, while rating the English language as a language of medium difficulty, also reported that someone who spent 1 hour a day learning a language would be able to speak the language well in 1-2 years. Similar results were found in previous research studies, which support this issue (Truitt 1995: 5).

Overall, Turkish and Kazakhstani student teachers' responses regarding

foreign language aptitude (Table 2) were not similar. Turkish student teachers believed that people in Turkey are not good at learning foreign languages. On the other hand, Kazakhstani students neither disagreed nor agreed. In addition, they shared similar beliefs on the issue of whether women are better than men at learning foreign languages. Both groups did not agree with this statement.

Furthermore, the nature of language learning (Table 3) showed a number of different beliefs. For example, Turkish student teachers did not agree on the importance of grammar learning, while Kazakhstani student teachers were neutral with this statement; however, both groups agreed on the importance of vocabulary learning. Students from both countries believed that it is best to learn English in an English-speaking country.

Beliefs concerning learning and communication strategies (Table 4) in both groups were not similar. Turkish study participants held different beliefs on the areas of pronunciation, while Kazakhstani participants agreed on the importance of speaking English with excellent pronunciation. However, both Turkish and Kazakhstani students held similar beliefs with the importance of practice in English language and enjoyment in practicing English with native speakers. In addition, both groups disagreed on the issue of whether not speaking in a foreign language unless correctly. Not all participants from both countries were sure about practicing with audio equipment. This interpretation is consistent with the previous research on the students' learning strategies, which revealed that individual students differ considerably in their use of learning strategies (Oxford 1993: 27, Rubin 1987: 15).

Finally, the student teachers' responses regarding their motivations and expectation for success (Table 5) showed marked similarities to items relating to motivation for learning English and their expectation for ultimate success. It was clear from the results that both groups of student teachers were highly motivated. It showed that motivation plays an important role in learning a second language (Gardner & Lambert 1972: 277). Other results related to motivations and expectations indicated that both groups of student teachers have a strong level of instrumental motivation because they believed that if they learn English very well, they would have better opportunities for a good job. These results support Dörnyei's (1990: 45) argument that in EFL contexts, students are more instrumentally motivated than integratively.

To investigate gender difference (Table 8), the Wilcoxon-Mann-Whitney test was employed. The findings revealed that overall males and females held similar beliefs about language learning. It is important to note that although many gender differences were found in the cross-cultural studies Siebert (2003: 27), some studies show that there was no significant effect of gender on students' beliefs in learning English (Bernat & Liyod 2007: 79, Tercanlioglu 2005: 146). Therefore, the findings of the present study are in line with Tercanlioglu's (2005: 157) study in which no significant relationship between language learners' beliefs and gender was observed. Regarding the five components of beliefs about language learning (Table 9), the results of the present study show that student teachers from both countries have the strongest belief in Difficulty of Language Learning ($M=3.10$), followed by Foreign Language Aptitude ($M=3.51$), nature of language learning ($M=3.63$), Learning and Communication Strategies ($M=3.53$) and Motivation and Expectations ($M=3.95$). Means are higher than 3, and the significant level is <0.05 , meaning all Turkish and Kazakhstani student teachers have significant strong beliefs about language learning in all five components (Altan 2012: 481). Based on these findings, this study presents empirical evidence to the existing literature, which suggests that ELT student teachers' beliefs about language learning may also be context and culture-dependent. With these perspectives, the current findings are in line with similar research about student teachers' beliefs on English language learning (Horwitz 1999: 575).

Conclusion

The quantitative data gathered utilizing the BALLI questionnaire indicated the beliefs of Turkish and Kazakhstani student teachers about English language learning. In light of these findings, it might be said that some similarities and differences existed between the Kazakhstani and Turkish ELT student teachers, perhaps because of their education system, different cultures, and the role of English in both countries. For instance, the Turkish students appeared to have greater confidence in their ability to learn English than the Kazakhstani students. This could be related to differences in the learning contexts in these countries, cultural differences, or differences between the Turkish and Kazakh languages. Participants from Kazakhstan were bilingual students, which means that it could be one of the most

important factors, which would affect the students' beliefs about foreign language learning. Also, responses from student teachers within the two groups show that they shared similar beliefs about the difficulty of the language. For instance, both groups stated that English can be learned in 1-2 years by spending only 1 hour a day.

Despite the small sample, this research study points out that significant differences do exist in beliefs about English language learning between Turkish and Kazakhstani student teachers based on cultural and educational background. The results of the study entail that more research into this topic needs to be conducted with a larger sample of Turkish and Kazakhstani student teachers.

References

- Altan, Mustafa Zülküf (2012). "Pre-service EFL teachers' beliefs about foreign language learning". *European Journal of Teacher Education* 35 (4): 481-493.
- Banya, Kingsley and Maria Cheng (1997). "Beliefs about language learning: A study of beliefs of teachers' and students' cultural setting". Paper presented at the *31st Annual Meeting of the Teachers of Speakers of Other Languages*. Florida. 1-35.
- Başer, Vesile Gül and Neşet Mutlu (2011). "Analyzing Pre-service elementary teachers' pedagogical beliefs". *International Journal on New Trends in Education and Their Implications* 2 (4): 95-101.
- Bernat, Eva (2006). "Assessing EAL learners' beliefs about language learning in the Australian Context". *The Asian EFL Journal* 8 (2): 202-227.
- Bernat, Eva and Rosemaire Lloyd (2007). "Exploring the gender effect on EFL learners' beliefs about language learning". *Australian Journal of Educational and Developmental Psychology* 7: 79-91.
- Borg, Michaela (2001). "Key concepts in ELT. Teachers' beliefs". *ELT journal* 55 (2): 186-188.
- Boz, Nihat (2008). "Turkish Pre-Service Mathematics Teachers' Beliefs about Mathematics Teaching". *Australian Journal of Teacher Education* 33 (5): 66-80.
- Cephe, Paşa Tevfik (2009). "An analysis of the impact of reflective teaching on the beliefs of teacher trainees". *Eğitim ve Bilim* 34 (152): 182-191.
- Çobanoğlu, Rahime (2015). "A review of research in Turkey on beliefs about teaching". *Hacettepe University Journal of Education* 30: 48-59.
- Diab, Rula L. (2006). "University students' beliefs about learning English and

- French in Lebanon". *System* 34 (1): 80-96.
- Dörnyei, Zoltan (1990). "Conceptualizing motivation in foreign-language learning". *Language Learning* 40 (1): 45-78.
- Dörnyei, Zoltan (2007). *Research methods in applied linguistics*. New York: Oxford University.
- Fujiwara, Takayoshi (2011). "Language Learning Beliefs of Thai EFL University Students: Dimensional Structure and Cultural Variations". *Electronic Journal of Foreign Language Teaching* 8 (1): 87-107.
- Gardner, Robert and Wallace Lambert (1972). *Attitudes and motivation in second-language learning*. Rowley, MA: Newbury House.
- Haser, Çiğdem and Jon R. Star (2009). "Change in beliefs after first-year of teaching: The case of Turkish national curriculum context". *International Journal of Educational Development* 29 (3): 293-302.
- Hong, Kyungsim (2006). *Beliefs about language learning and language learning strategy use in an EFL context: a comparison study of monolingual Korean and bilingual Korean-Chinese university students*. Doctoral dissertation. TX, USA: University of North Texas.
- Horwitz, Elaine Kolker (1987). "Surveying student beliefs about language learning". *Learner strategies in language learning*. Eds. A. L. Anita Wenden and Joan Rubin. London: Prentice-Hall. 199-132.
- Horwitz, Elaine Kolker (1999). "Cultural and situational influences on foreign language learners' beliefs about language learning: a review of BALLI studies". *System* 27: 557-576.
- İnceçay, Görsev (2011). "Pre-service teachers' language learning beliefs and effects of these beliefs on their practice teaching". *Procedia-Social and Behavioral Sciences* 15: 128-133.
- Kunt, Naciye (2008). "Beliefs about Language Learning: A Study of International University Students Learning Turkish as a Second Language". *Dilbilim Araştırmaları* 19: 63-76.
- Nikitina, Larisa and Fumitaka Furuoka (2006). "Re-examining Horwitz's beliefs about language inventory (BALLI) in the Malaysian context". *Electronic Journal of Foreign Language Teaching* 3(2): 209-219.
- Oh, Myung-joo Theresa (1996). *Beliefs about language learning and foreign language anxiety: a study of American university students learning Japanese*. PhD thesis. Austin, TX: The University of Texas at Austin.
- Oxford, Rebecca (1993). "Individual Differences Among Your ESL Students: Why a Single Method Can't Work. *Journal of Intensive English Studies* 7: 27- 42.
- Özmen, Kemal Sinan (2012). "Exploring Student Teachers' Beliefs about Language Learning and Teaching: A Longitudinal Study". *Current Issues in Education*

- 15 (1): 1-15. Retrieved from <http://cie.asu.edu/ojs/index.php/cieatasu/article/view/819>
- Pajares, Frank Mikel (1992). "Teachers' beliefs and educational research: Cleaning up a messy construct". *Review of Educational Research* 62 (3): 307-332.
- Peacock, Matthew (1999). "Beliefs about language learning and their relationship to proficiency". *International Journal of Applied Linguistics* 9 (2): 247-265.
- Rubin, Joan (1987). "Learner Strategies: theoretical assumptions. Research history and typology". *Learner Strategies in Language Learning*. Eds. A. Wenden & J. Rubin. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ. 15-30.
- Siebert, Leslie L. (2003). "Student and teacher beliefs about language learning". *The TESOL Journal* 21: 7-39.
- Şahin, Elvan, Mine İşıksal and Hamide Ertepinar (2010). "In-service elementary school teachers' beliefs in science teaching practices". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 39 (39): 296-306.
- Şeker, Hasan (2010). "Applicability of the approaches-related beliefs of perspective teachers". *Problems of Education in the 21st Century* 25: 138-150.
- Tavşancıl, Ezel (2014). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Nobel Yay.
- Tercanlıoğlu, Leyla (2005). "Pre-service EFL teachers' beliefs about foreign language learning and how they relate to gender". *Research in Educational Psychology* 53 (1): 145-162.
- Truitt, Susan N. (1995). "Beliefs about language learning: A study of Korean university students learning English". *Texas Papers in Foreign Language Education*.
- Uçar, Toluk Zülbiye and Nur Hilal Demirsoy (2010). "Tension between Old and New Mathematics Teachers' Beliefs and Practices". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi-Hacettepe University Journal of Education* 39: 321-332.
- Uzuntiryaki, Esen, Yezdan Boz, Demet Kirbulut and Oktay Bektaş (2010). "Do pre-service chemistry teachers reflect their beliefs about constructivism in their teaching practices?". *Research in Science Education* 40 (3): 403-424.
- Vitchenko, Olga (2017). "Introducing CLIL in Kazakhstan: Researching Beliefs and Perceptions". *Electronic Journal of Foreign Language Teaching* 14 (1): 102-116.
- Yüksel, İlknur (2011). "The Effects of Post-observational Feedback Modes on Teaching Beliefs: Peer vs. Teacher-Mediated Feedback". *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry* 2 (1): 38-56.

İngilizce Öğretmeni Adaylarının Dil Öğrenme İnançlarının İncelenmesi: Türki Cumhuriyetlerde Kültürlerarası Bir Çalışma *

Zerde Duisembekova**

Kemal Sinan Özmen***

Öz

Bu çalışmanın amacı, Kazakistanlı ve Türk öğretmen adaylarının İngilizce öğrenme konusundaki inançlarını ve inançları arasında eğitim ve yetişme durumu açısından kültürel bir fark olup olmadığını araştırmaktır. *Dil Öğrenmeye İlişkin İnançlar Envanteri*, Kazakistan ve Türkiye'deki üniversitelerde İngiliz Dili Eğitimi programlarına kayıtlı 239 öğretmen adayları ile yürütülmüştür. Bu envanter, yetenek, dil öğreniminin doğası, öğrenme ve iletişim stratejileri ve motivasyon konularını içermektedir. Kazakistanlı ve Türkiyelili öğretmen adayları arasındaki inançlarındaki genel fark Man Whitney-U testi kullanılarak incelenmiş olup, öğretmen adaylarının inançları arasında anlamlı bir farklılık göstermiştir. Örneğin, öğretmen adayları dil öğrenme zorluğu, motivasyon ve beklentiler konusunda benzer inançlara sahip olmuştur. Ancak dil yetenekleri, dil öğreniminin doğası, öğrenim ve iletişim stratejileri ile ilgili inançları bakımından farklı sonuçlar göstermiştir. Bu bulgular ışığında, ulusal köken/etnik yapının öğretmen adaylarının dil öğrenme konusundaki inançlarını etkilediği söylenebilir.

Anahtar kelimeler

Öğretmen adaylarının inançları, İngilizce öğrenimi, Türk Cumhuriyetleri, kültürlerarası çalışma.

* Geliş Tarihi: 24 Mayıs 2019 – Kabul Tarihi: 19 Haziran 2019

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Duisembekova, Zerde ve Kemal Sinan Özmen (2020). "Analyzing Language Learning Beliefs of English Student Teachers: A Cross-Cultural Study Across Turkic Republics". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 94: 51-73.

** Dr., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Mütevelli Heyet Başkanlığı – Ankara/Türkiye

ORCID ID: 0000-0003-1790-6442

zerde@ogr.yesevi.edu.tr

*** Prof. Dr., Gazi Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Bölümü, İngiliz Dili Eğitimi ABD – Ankara/Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-4454-235X

sozmen@gazi.edu.tr

Исследование веры в изучение языка у будущих учителей английского: межкультурное исследование в тюркских республиках*

Зерде Дюсембекова**
Кемаль Синан Özмен***

Аннотация

Цель данного исследования состояла в том, чтобы изучить убеждения казахстанских и турецких студентов в изучении английского языка, а также выяснить, есть ли различия между их убеждениями с точки зрения воспитания и образования. Опрос по изучению языка (BALLI) был проведен с участием 239 студентов, обучающихся по программам ELT (преподавание английского языка) в университетах Казахстана и Турции. Анкета включала в себя вопросы, касающиеся способностей, характера изучения языка, стратегий обучения и общения, а также мотивации. Общая разница между убеждениями казахстанских и турецких студентов была исследована с помощью теста Ман Уитни-U, который показал существенную и значимую разницу между убеждениями казахстанских и турецких студентов – будущих преподавателей. Выяснилось, что учащиеся разделяют схожие взгляды на изучение языка, а также на мотивацию и ожидания. Однако у них были разные убеждения с точки зрения взглядов в отношении языковых способностей, характера изучения языка и стратегий обучения и общения. В свете этих данных можно сказать, что национальное происхождение/этническая принадлежность влияет на убеждения будущих преподавателей языка в изучении языка.

Ключевые слова

убежденность студентов-будущих преподавателей, изучение английского языка, тюркские республики, межкультурное исследование.

* Поступило в редакцию: 24 мая 2019 г. – Принято в номер: 19 июня 2019 г.

Ссылка на статью:

Duisembekova, Zerde & Kemal Sinan Özmen (2020). "Analyzing Language Learning Beliefs of English Student Teachers: A Cross-Cultural Study Across Turkic Republics". *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 94: 51-73.

** Д-р, Международный Турецко-Казахский Университет Имени Ходжа Ахмеда Ясави, Полномочный Совет – Анкара/Турция
ORCID ID: 0000-0003-1790-6442
zerde@ogr.yesevi.edu.tr

*** Проф., д-р, Университет Гази, Программа обучения английскому языку – Анкара/Турция
ORCID ID: 0000-0002-4454-235X
sozmen@gazi.edu.tr

An Experimental Approach to Word Order in Turkish Sign Language*

Engin Arık**

Abstract

The present study offers an experimental linguistic perspective to investigate word order in sign languages, focusing particularly on word order in Turkish Sign Language (Türk İşaret Dili-TİD), one of the oldest, yet relatively understudied, sign languages. Two experiments were conducted to investigate TİD signers' acceptability judgments of various orders of linguistic forms in a sentence. Experiment 1 consisted of 26 intransitive sentences with a 2x2 (SV vs. VS; Human vs. Animal) within-subjects design whereas Experiment 2 consisted of 28 transitive sentences with a 3x2 (Subject order: First vs. Middle vs. Last; Object order: Object-before-Verb vs. Object-after-Verb) within-subjects design. Both experiments asked native TİD signers (n=8 and n=6, respectively) to rate sentences using 5-point Likert scales. Results from Experiment 1 showed that there was a significant main effect of Sign Order, indicating that participants gave significantly higher ratings to SV order over VS order. There was no main effect of Subject Type but an interaction between Sign Order and Subject Type. Results from Experiment 2 showed a significant main effect of object-verb order indicating that participants' ratings for the Object-before-Verb order were significantly higher than those for the Verb-before-Object order. In Experiment 2, there was no significant main effect of subject order or interaction. These findings suggested that TİD has a preference for SV and OV over other possible orders.

Keywords

Word order, Turkish Sign Language, Experimental Linguistics.

* Date of Arrival: 17 November 2014 – Date of Acceptance: 05 February 2015

You can refer to this article as follows:

Arık, Engin (2020). "An Experimental Approach to Word Order in Turkish Sign Language". *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 94: 75-96.

** Assoc. Prof., Nuh Naci Yazgan University, Faculty of Science and Letters, Department of Psychology – Kayseri/Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-0981-257X
enginarik@enginarik.com

Introduction

Grammar, age of acquisition, education, identity, subculture, grammaticality judgments, and elicitation techniques may lead to great variation in word order, the sequential order of elements in a sentence (e.g. Greenberg 1963, Vennemann 1976, Lehmann 1978, Hawkins 1983, Dryer 1992, new “evolutionary” typology Dunn et al. 2011, for sign languages see Sandler & Lillo-Martin 2006, Leeson & Saeed 2012). While a great deal of research has been conducted on this topic in spoken languages, comparatively little exists for many sign languages. The present study contributes to research on word order by offering a new way to investigate variations by applying an experimental linguistic method to analyze word order in (in)transitive sentences in Turkish Sign Language (TİD), one of the oldest sign languages (Zeshan 2003). Results show that although TİD may allow variations in order of signs in a sentence, TİD signers judge Subject-Predicate (SV) order in intransitives, and Object-Predicate (OV) order in transitives, more acceptable than VS and VO, respectively.

Word Order

Word order in spoken languages

Following Greenberg (1963), word order is defined as the order of the subject (S), object (O), and verb (V) in a sentence. Although there are 6 possible orders –SOV, SVO, OSV, OVS, VOS, and VSO in transitive sentences-, the most common orders are SOV and SVO cross-linguistically. It has been argued that perhaps the basic word order of the earliest language was SOV (e.g. Gell-Mann & Ruhlen 2011), and that SOV languages tend to become SVO languages over time (e.g. Vennemann 1976). SOV order is also found in gesture productions. In one study (Goldin-Meadow, So, Ozyurek & Mylander 2008), 10 English speakers, 10 Turkish speakers, 10 Spanish speakers, and 10 Chinese (Mandarin) speakers were asked to describe video recorded events without using language. Results showed that the order of their gestures was similar to an SOV order in speech, regardless of their native language.

In a classic study, Lehmann’s (1978) showed that English has an unmarked SVO order of words in simple sentences and in subordination (but see LaPolla & Poa 2006). In another classic study, Dryer (2005) examined word order in a total of 1,228 languages. He found that 497 languages

have SOV order (e.g. Japanese) and 435 languages have SVO order (e.g. English). Moreover, VSO was found in 85 languages (e.g. Irish); VOS was found in 26 languages, (e.g. Nias); OVS was found in 9 languages (e.g. Hixkaryana); and, OSV was found in 4 languages (e.g. Nadëb). 172 of 1,228 languages were found to not have a dominant word order. According to Tomlin (1986), there are functional explanations for why SOV and SVO orders are more common than other word orders. First, the subject, which is the theme of an utterance, generally comes before the object. Second, the object and verb in transitive sentences are close to each other because they have a tighter relationship than the subject and verb. Finally, more animate nouns come before less animate nouns in transitive sentences.

It is well documented that the order of elements is not directly related to morphological markings of subject and object in a sentence. For instance, languages such as Thai (dominantly SVO), Arára Karó (dominantly SOV), Quiégolani Zapotec (dominantly VSO), and Minangkabau (no dominant order), also called zero-marking languages, do not mark subject and object morphologically (references cited in Sinnemäki 2010). It is also well documented that there can be some variation in the order of elements, especially in highly agglutinative languages with SOV order. For example, as a highly suffixal language, Turkish has a dominant SOV order; however, all possible word orders can occur in discourse due to pragmatic reasons (Erguvanli 1984). To show this, a set of examples is given below. (DAT=dative, LOC=locative, SG=singular, PL=plural, CL=classifier. By convention small caps are used only for sign glosses).

- (1) a. Çocuk top-a vurdu-∅ (SOV) Turkish
 Child ball-DAT hit-PAST-3SG
 ‘The boy hit the ball’
- b. Çocuk vurdu-∅ top-a. (SVO)
- c. Top-a çocuk vurdu-∅. (OSV)
- d. Top-a vurdu-∅ çocuk. (OVS)
- e. Vurdu-∅ çocuk top-a. (VSO)
- f. Vurdu-∅ top-a çocuk. (VOS)

The basic word order of a language also affects other phrasal structures. According to Dryer (1991, 1992), the order of noun phrases and adpositions is adposition before noun phrase in VO languages and noun phrase before adposition in OV languages (e.g. (2a,b)). Similarly, copula precedes predicate in VO languages whereas copula comes after predicate in OV languages. Verb phrases follow the want-type of predicates in VO languages while the want-type of predicates follow verb phrases in OV languages (e.g. (3a,b)). These differences can also be observed in the orders of tense marking and verb phrase; negation and verb phrase; complementizer, question particle, adverbial subordinator, and main clause; definite, plural, genitive markers and noun; relative clause and noun; standard of comparison and noun; and, prepositional phrase, manner adverb, and verb.

(2)	a.	kitap-ta /	kitab-ın	içi-n-de	Turkish	
		book-LOC	book-GEN	inside-POSS-LOC		
	b.	in the book			English	
(3)	a.	Ali	ev-e	git-mek	iste-di-Ø	Turkish
		Ali	house-DAT	go-INF	want-PAST-3SG	
	b.	Ali wanted to go home			English	

In the literature, there is a discussion on the possible six orders of words and their typological implications. On the one hand, Newmeyer (2004, 2005) proposed that rather than classifying languages as OV or VO languages, language-specific classifications should be adopted instead. For example, normally, English is considered as an SVO language but it allows other orders, too (e.g. (4a,b,c)). Thus, there need to be more 'rules' to explain these orders as well. Following Hawkins (2004), Newmeyer claimed that variations in word order are possible and explainable by the on-line processing preferences of the speakers.

(4) English examples from Newmeyer (2004: 190):

- a. The last lecture Mary really hated. (OSV)
- b. Drink the whole bottle, John never would. (VOS)
- c. Away ran John. (VS)

On the other hand, Dryer (2013) proposed two-way typological parameters: OV vs. VO and SV vs. VS. This proposal indicates that there are four different types of languages according to their basic word orders: OV and SV languages, OV and VS languages, VO and SV languages, and, VO and VS languages. This typology also covers the basic word order in intransitives, which the classical approaches (6 possible word orders) often neglect. The present study loosely follows Dryer's classification: OV vs. VO in transitives and SV vs. VS in intransitives (Dryer 2013).

Word order in sign languages

There are probably more than one hundred sign languages worldwide. Recent handbooks on sign languages have listed 44 (Brentari 2010) and 47 (Pfau, Steinbach & Woll 2012) sign languages, respectively, while WALS Online listed 40 sign languages (Dryer & Haspelmath 2005). Sign languages exhibit both SOV and SVO orders. Some sign languages appear to have relatively stable word order and some others allow variations (see Leeson & Saeed 2012 for an overview). Previous research has shown that American Sign Language (e.g. Fischer 1975, Kegl et al. 1996, Liddell 1980, Neidle et al. 2000, Pichler 2001, Sandler & Lillo-Martin 2006), Brazilian Sign Language (de Quadros 2003), Croatian Sign Language (Milkovic et al. 2006), Finnish Sign Language (Jantunen 2008), Hong Kong Sign Language (Sze 2003), Russian Sign Language (Kimmelman 2011, 2012), and Taiwanese Sign Language (Smith 2005) have an SVO order. Al-Sayyid Bedoin Sign Language (Sandler, Meir, Padden & Aronoff 2005), Austrian Sign Language (Wilbur 2002), Catalan Sign Language (Quer 2002), German Sign Language (Glück & Pfau 1998, Rathmann 2000), Japanese Sign Language (Fischer 1996, Torigoe 1994), and Nicaraguan Sign Language (Senghas, Coppola, Newport & Supalla 1997) have an SOV order. Saudi Arabian Sign Language exhibits all SVO, OSV, and SOV orders (Sprenger & Mathur 2012).

Nevertheless, British Sign Language (Deuchar 1983); Danish Sign Language (Engberg-Pedersen 1994); Israeli Sign Language (Rosenstein 2001); Quebec Sign Language (Nadeau & Desouvrey 1994, Bouchard & Dubuisson 1995); Sign Language of the Netherlands (Coerts 1994, Crasborn et al. 2009); and, Spanish Sign Language (Morales-Lopez et al. 2012) allow variations depending on topic-comment structures. Since variations have

been observed, there has been some discussion of the basic (underlying) word order of a given sign language. For example, BSL might have an SVO order (see Cormier & Fenlon 2009) rather than having the topic-comment structures suggested by Deuchar (1983). Other discussions have focused on variations due to semantic and pragmatic factors such as topicalization, which are derived from basic word order.

Some issues such as ‘articulatory factors,’ ‘verb classes,’ and ‘classifier constructions’ might affect variations in the basic word order of any sign language (see also Kimmelman 2011). While spoken languages have limited articulatory gestures, notably mouth movements alone, sign languages have a wide variety of articulators: the two hands, facial expressions, mouth and body movements, and the space around the body. Thus, sign languages, in principle, can use these articulators at the same time, which can lead to a simultaneous expression of words in a sentence. For example, facial expressions, called nonmanuals, co-occur with manual signs to mark negation and interrogation in a variety of sign languages. Nonmanuals marking negation and interrogation also occur simultaneously with other words (see Zeshan 2006). In these cases, it is often difficult, if not impossible, to distinguish the order of words. Canonical studies on the basic word order of sign languages have generally focused on so-called plain verbs, verbs that are sequentially identifiable. Yet, according to Padden (1988), there are two more constructions or verb types: spatial agreement verbs such as TAKE and classifier (CL) constructions.

To exemplify these issues, a classifier construction in TİD is given in (5) (see also Arik 2013). In this expression, first, it is not easy to identify how many sentences there are because prosodic breaks are unclear. Second, because there are two manual articulators, the right hand (RH) and left hand (LH), more than half of the expression is constructed in two channels at the same time starting with STAND signed by LH. Third, given that there are two CLIS in use, the expression contains multi-componential predicates. In this expression, the CLIS convey information about the postures, locations, orientations, and actions of the two arguments, MAN and WOMAN, including the arguments themselves relative to each other and from the signers’ point of view. Therefore, it is a daunting task to identify the word order in these constructions, which are excluded in the present study.

- (8) I SPOUSE CRY-NOT TİD
 _____bl
 _____head shake ___hand down

‘My spouse did not cry.’

In another study, Açıan (2007) collected data from 4 informants in Ankara to investigate the order of constituents in declarative, negative, interrogative, and imperative sentences. Açıan’s data revealed that TİD does not allow extreme deviations from the SOV order, especially in transitive sentences of the type ‘(subject)NP-(object)NP-transitive verb.’ However, the author does not comment on the constraints which can restrict the order of signs.

Sevinç (2006) also investigated basic word order in simple sentences in TİD. She collected data from 8 native signers located in Ankara using both natural data and grammaticality judgments in order to find acceptable orders and analyze her data for markedness. According to her findings, (in) animacy of the arguments and types of verbs (e.g., agreement vs. plain) were observed to be the main factors affecting the basic word order of TİD. That is, for intransitive clauses, SV order was most frequently observed, while A (agent), P (patient), V(verb) order was significant for transitives with two animate arguments. Furthermore, AVP order was observed in transitive sentences with agreement verbs. The signers signed transitives with one animate and one inanimate argument using both APV and PAV orders interchangeably. Possible examples are listed below.

- (9) CHILD FALL (Intransitive)
 ‘The child fell down.’
- (10) a. ALI AYŞE FORGET APV (two animate arguments)
 ‘Ali forgot Ayşe.’
- c. DOG BITE CHILD AVP (agreement verb)
 ‘The dog bite the child.’
- d. GIRL DRESS CHOOSE APV (one animate-one inanimate argument)
 ‘The girl choose the dress.’

- e. DRESS GIRL CHOOSE PAV (one animate-one inanimate argument)

‘The girl choose the dress.’

Present Study: Word Order in TİD

Previous research has observed that even though predicate final orders are very common in TİD, there might be other possible orders. We observed that some of the other orders could be in use, too. Because little is known about the restrictions, we first report the basic word order in TİD here. Then, we detail experiments concerning variations in the TİD word order. The two experiments were conducted to investigate TİD signers’ acceptability judgments of various orders of linguistic forms in a sentence. These two experiments focused on plain verbs only. The first experiment targeted predicates consisting of one argument, as in intransitive sentences, and the second experiment targeted predicates consisting of two arguments, as in transitive sentences. In order to do this, an experimental linguistic methodology was used to analyze TİD signers’ ratings.

Order when there is a single argument

TİD appears to prefer Subject-Predicate order when the predicate has a single argument. We give examples for this when the predicate is a verb (11), a nominal (12), and an adjectival (13). Ungrammatical sentences with the same intentional meaning are given with a star (*) in the beginning of the sentence.

- (11) a. GIRL RUN

‘The girl is running.’

- b. * RUN GIRL

- (12) a. MY FATHER TEACHER

‘My father is a teacher.’

- b. * MY TEACHER FATHER

- (13) a. BAG HEAVY

- b. * HEAVY BAG

‘The bag is heavy.’

When there is a single predicate but more than one noun with various semantic rules, predicate is again at the end of the utterance. We give examples below: a locative sentence (14), existential sentence (15), and possessive sentences (16) and (17).

- (14) TABLE OVER BOOK
‘The book is on the table/On the table is the book.’
- (15) ROOM BED EXIST
‘There is a bed in the room.’
- (16) MY HOUSE EXIST
‘I have a house.’
- (17) HER SISTER EXIST
‘She has a sister.’

Word order when there are two arguments

TİD appears to prefer Subject-Object-Predicate order when the predicate has two arguments. We give two examples (18) and (19) below.

- (18) GIRL BABY KISS
‘The girl kissed the baby.’
- (19) GIRL BOY LOVE
‘The girl loves the boy.’

Word order when there are three arguments

TİD appears to prefer Subject-Object1-Object2-Predicate order when the predicate has three arguments. We give two examples (20) and (21) below.

- (20) CHILD FATHER MONEY TAKE
‘The child took money from the father.’
- (21) CHILD GRANDFATHER LETTER SEND
‘The child sent a letter to the grandfather.’

Experiment 1: Intransitive Sentences

Hypothesis

It was hypothesized that TİD signers would prefer SV order to VS order regardless of the semantic category of subjects.

Participants

Eight fluent deaf TİD users (4 males, 4 females) ranging in age from 22-45 years old participated in this study. The education level of the participants ranged from primary school to high school. Most of them attended the schools for the deaf located in Istanbul. All of them are fluent signers and use TİD as their primary means of communication. They signed consent forms and were compensated for their participation.

Materials

TİD was the only language used during the experiments with the help of two TİD-Turkish native bilingual assistants who set up guidelines and signed all of the words in the testing items one-by-one to diminish the effects of (in)voluntary facial expressions and prosody. All of the signs were video recorded and then put in order to create sentences using iMovie. A single movie consisted of only one sentence.

For Experiment 1: Intransitive Sentences, a 2x2 repeated measures within-subjects design was used. The first factor was Sign Order with two levels (Subject-Verb vs. Verb-Subject). The second factor was Subject Type with two levels (Human vs. Animal). For Human Subject Type, two common nouns, 'man' and 'woman' were chosen. For Animal Subject Type, two animals, 'cat' and 'dog' were chosen. In addition, for the testing items, action verbs 'fall' and 'sit' and emotion verbs 'cry' and 'smile' were used. There may have been a possible animacy effect on word order but it was ignored in the current study. For fillers, two stationary verbs 'sleep' and 'look' were used in either an SV or VS order.

From 8 token sets, hence out of all possible $8 \times 2 \times 2 \times 4$, 128 sentences, two scripts including 4 representatives of 8 token sets were created and randomly ordered. Each script had 26 sentences (2 warm-up, 16 testing items, and 8 filler items). Two examples are given from Script 1 below:

(22) Subject-Verb, Human, Action (Script 1, Item #22)

MAN FALL

Intended meaning: ‘The man fell (down).’

(23) Verb-Subject, Animal, Emotion (Script 1, Item #17)

CRY DOG

Intended meaning: ‘The dog cried.’

Procedure

The directions were given in TİD. Participants were asked to rate the sentences according to their understanding of everyday TİD from 1 (inappropriate) to 5 (appropriate) on a 5-point Likert scale. Participants received the testing items one-by-one, which were shown on a laptop screen. Immediately after viewing a testing item, they rated it. They were allowed to view the testing item as many times they requested. However, most of the participants needed to view any given item only once. Each session lasted about 15 minutes.

Results

There was no significant difference between the ratings from the scripts, indicating that there was no order effect. Descriptive statistics are given in in Figure 1.

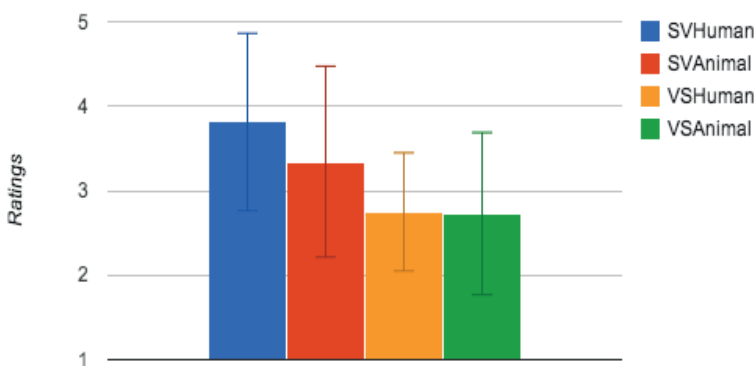

Figure 1. Means and standard deviations of the ratings for intransitive sentences

A repeated measures ANOVA was conducted to examine the effects of sign order, subject type, and verb type on participants' sentence ratings. Results indicated that there was a main effect of Sign Order, $F(1,7) = 7.836, p < .05$, showing that participants gave significantly higher ratings to SV order ($M = 3.578, SD = .379$) versus VS order ($M = 2.739, SD = .272$). There was no main effect of Subject Type, $F(1,7) = 1.620, p > .05$, indicating that participants' ratings did not change when the subject of a sentence was either a human or an animal. However, there was a significant interaction between Sign Order and Subject Type, $F(1,7) = 9.271, p < .05$. A closer examination of the data revealed that participants' ratings decreased when the subjects were animals in the SV order. This change was not observed in the VS order (see Fig. 2). There was no other significant interaction.

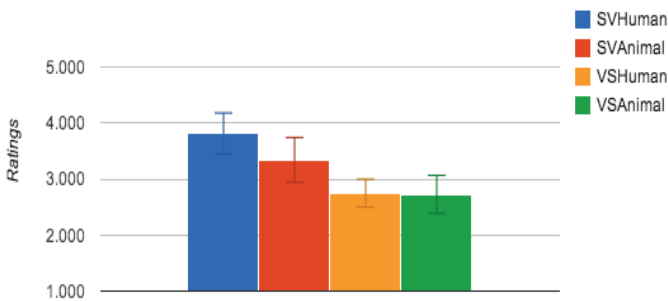

Figure 2. Means and standard deviations in Sign Order x Subject Type interaction

Experiment 2: Transitive Sentences

Hypotheses

It was hypothesized that TİD signers prefer OV order to VO order regardless of semantic categories of subjects.

Participants

Six (4 females and 2 males) of the participants from Experiment 1 participated in this experiment.

Materials

For Experiment 2: Transitive Sentences, a 3x2 within-subjects design was used. The first factor was subject order with 3 levels (First vs. Middle vs. Last) whereas the second factor was object order with two levels (Object-

before-Verb vs. Object-after-Verb). For subjects, the first person singular ‘I’ was used. There were four verbs, ‘eat,’ ‘drink,’ ‘read,’ and ‘write.’ For objects, the following nouns were used: peach, pear, orange, and apple for eat; milk, water, soda, and beer for drink; letter, petition, and poem for write; and, book, notebook, and newspaper for read. Three scripts including 4 representatives of 6 conditions were created. Each script had 28 sentences: 4 warm-up and 24 testing items. There was no filler item. Two examples from the first script are given below:

(24) Subject first, Object-Verb (Script 1, Item #8)

I LETTER WRITE

Intended meaning: ‘I wrote a letter.’

(25) Subject last, Object-Verb (Script 1, Item #19)

APPLE EAT I

Intended meaning: ‘I ate an apple.’

Procedure

Experiment 2 used the same procedure as Experiment 1. On average, it took about 15 minutes to collect data from a participant.

Results

There was no significant difference between the ratings from the scripts indicating that there was no order effect. Descriptive statistics are given in Figure 3.

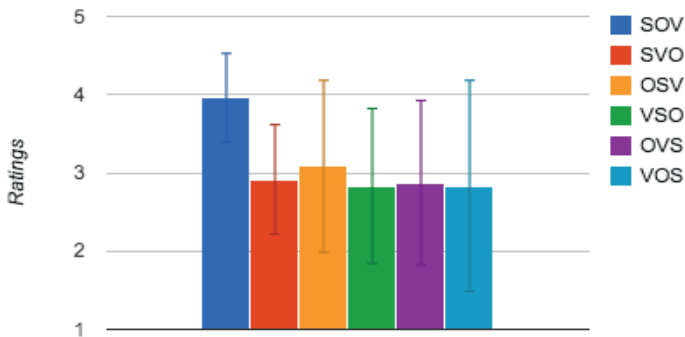

Figure 3. Means and standard deviations in the ratings of transitive sentences

A repeated-measures ANOVA was conducted to analyze the effects of object-verb and subject orders on sentence ratings. Results revealed a significant main effect of object-verb order, $F(1,5) = 7.033$, $p < .05$, indicating that participants rated OV order ($M = 3.306$, $SD = .287$) significantly higher than VO order ($M = 2.861$, $SD = .351$). Results also showed no significant main effect of subject order, $F(2,10) = 7.033$, $p > .05$. There was no interaction, $F(2,10) = 2.867$, $p > .05$.

Discussion and Conclusion

Natural human languages can be of two types: Spoken or sign language. Studies on sign languages are still in their infancy compared to those on spoken languages. The current study targeted word order in a relatively understudied but old sign language, TİD. The two experiments were reported in which TİD signers were asked to rate sentences composed of all of the possible orders in (in)transitives. It was found that, from Dryer's typological perspective (2013), TİD is predominantly an SV language in intransitives and OV language in transitives. But at this point of inquiry, it is not possible to deduce that TİD is an OV and SV language according to that typology.

The conclusion that TİD is predominantly an SV language is due to the results of Experiment 1, which showed that participants gave significantly higher ratings to SV order SV order ($M = 3.578$, $SD = .379$) than VS order ($M = 2.739$, $SD = .272$). This finding also indicates that TİD allows VS order to some degree due to the fact that the sentences with the VS order received ratings just around average ($M = 2.739$, $max = 5$). Future study will investigate in which linguistic contexts VS order may be preferable to SV order.

Since there was no main effect of the subject type (human or animal) in Experiment 1, it can be assumed that the subject before predicate order is more preferred than predicate before subject order. There was also a significant interaction because participants' ratings were higher when humans in the subject position (e.g., 'MAN SMILE') in the SV order than animals in the subject position in the SV order (e.g., 'CAT SMILE'). This difference was not found in the VS order. This finding might be related to world knowledge, where smiling is more attributed to humans than animals. However, more research is needed to further investigate these issues.

We concluded that TİD is predominantly an OV language in transitives based on the results of Experiment 2, which showed that participants' ratings for the OV order ($M = 3.306$, $SD = .287$) were significantly higher than those for the VO order ($M = 2.861$, $SD = .351$). This means that the VO order was also acceptable since their ratings were just above average ($M = 2.861$, $max = 5$). It is yet to be seen in which linguistic contexts the VO order is more preferable than the OV order. There was no significant effect of the subject order or interaction, suggesting that the OV order is more preferable than the other orders regardless of the subject position. The logical question then is, "Is TİD a pro-drop language?" Future research will explore this issue, too.

The present study also has a number of limitations. Due to some unexpected problems, an equal number of participants did not participate in both experiments. The participants reported that the test items used in the experiments were not very natural sentences. This may have affected their ratings. Yet, this non-naturalness can be expected from any experimental study. Moreover, this study focused only on plain verbs and animate arguments; yet, word order could be varied when other types of verbs with inanimate arguments and complex constructions are used. This is an issue to be investigated in future research.

References

- Açan, Ayşe Zeynep (2007). *A linguistic analysis on basic sentence types in Turkish Sign Language (TİD) with reference to non-manual activity*. Doctoral dissertation. Ankara: Hacettepe University.
- Arik, Engin (2006). *Nonmanual markers and constituency in Turkish Sign Language (TİD)*. Purdue University.
- Arik, Engin (2013). "Türk İşaret Dili'nde sınıflandırıcılar üzerine bir çalışma [Classifiers in Turkish Sign Language]". *bilig* 67: 1-24.
- Bouchard, Denis and Collette Dubuisson (1995). "Grammar, order and position of wh-signs in Quebec sign language". *Sign Language Studies* 87: 99-139.
- Brentari, Diane (2010). *Sign languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crasborn, Onno, Els van der Kooij, Johan Ros and Helen de Hoop (2009). "Topic agreement in NGT (Sign Language of the Netherlands)". *The Linguistic Review* 26 (2/3): 355-370.
- Coerts, Jane A. (1994). "Constituent order in Sign Language of the Netherlands". *Word-order issues in sign language: Working papers*. Eds. M. Brennan and G.

- Turner. Durham: International Sign Linguistics Association. 47-72.
- Cormier, Kearsy and Jordan Fenlon (2009). "Possession in the visual-gestural modality: How possession is expressed in British Sign Language". *The Expression of Possession*. Ed. W. McGregor. Berlin: Mouton de Gruyter. 389-422.
- de Quadros, Ronice M. (2003). "Phrase structure of Brazilian Sign Language". *Crosslinguistic perspectives in sign language research. Selected papers from TISLR 2000*. Eds. A. Baker, B. Van den Bogaerde and O. Crasborn. Hamburg: Signum Verlag. 141-162.
- Deuchar, Margaret (1983). "Is BSL an SVO language?". *Language in sign: An international perspective on sign language*. Eds. J. G. Kyle and B. Woll. London and Canbara: Croom Helm. 69-76.
- Dryer, Matthew S. (1991). "SVO Languages and the OV/VO Typology". *Journal of Linguistics* 27: 443-482.
- Dryer, Matthew S. (1992). "The Greenbergian word order correlations". *Language* 68: 81-138.
- Dryer, Matthew S. (2005). "Order of subject, object, and verb". *The World Atlas of Language Structures*. Eds. M. Haspelmath, M. S. Dryer, D. Gil and B. Comrie. Oxford: Oxford University Press.
- Dryer, Matthew S. (2013). "Against the six-way order typology, again". *Studies in Language* 37 (2): 267-301.
- Dryer, Matthew S. and Martin Haspelmath (Eds.) (2005). *The World Atlas of Language Structures Online*. Max Plank Institute for Evolutionary Anthropology. (Available online at <http://wals.info>, Accessed on 2014-01-12).
- Dunn, Michael, Simon J. Greenhill, Stephen C. Levinson and Russell D. Gray (2011). "Evolved structure of language shows lineage-specific trends in word-order universals". *Nature* 473: 79-82.
- Erguvanli, Eser (1984). *The function of word order in Turkish*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Fischer, Susan D. (1975). "Influences on word order change in American Sign Language". *Word Order and Word Order Change*. Ed. C. N. Li. New York: Academic Press. 1-25.
- Fischer, Susan D. (1996). "The role of auxiliaries in sign language". *Lingua* 98: 103-119.
- Gell-Mann, Murray and Merritt Ruhlen (2011). "The origin and evolution of word order". *PNAS* 108 (42): 17290-17295.
- Glück, Susanne and Rolan Pfau (1998). "On classifying classification as a class of inflection in German Sign Language". *Proceedings of ConSOLE 6*. Eds. T.

- A. Cambier-Langeveld, A. Lipták and M. Redford. Leiden: SOLE. 59-74.
- Goldin-Meadow, Susan, Wing Chee So, Asli Ozyurek and Carolyn Mylander (2008). "The natural order of events: How speakers of different languages represent events nonverbally". *PNAS* 105: 9163-9168.
- Greenberg, Joseph H. (1963). "Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements". *Universals of grammar*. Ed. J. H. Greenberg. Cambridge, MA: MIT Press. 73-113.
- Gökgöz, Kadir (2011). "Negation in Turkish Sign Language: The syntax of nonmanual markers". *Sign Language and Linguistics* 14 (1): 49-75.
- Gökgöz, Kadir and Engin Arik (2011). "Distributional and syntactic characteristics of nonmanual markers in Turkish Sign Language (Turk Isaret Dili, TID)". *MIT Working Papers in Linguistics 62: Proceedings of the 7th Workshop on Altaic Formal Linguistics*: 63-78.
- Hawkins, John A. (1983). *Word Order Universals*. New York: Academic Press.
- Hawkins, John A. (2004). *Efficiency and Complexity in Grammars*. Oxford: Oxford University Press.
- Jantunen, Tommi (2008). "Fixed and free: order of the verbal predicate and its core arguments in declarative transitive clauses in Finnish Sign Language". *SKY Journal of Linguistics* 21: 83-123.
- Kegl, Judy, Carol Neidle, Dawn MacLaughlin, Jack Hoza and Ben Bahan (1996). "The case for grammar, order and position in ASL: A reply to Bouchard and Dubuisson". *Sign Language Studies* 90: 1-23.
- Kimmelman, Vadim (2011). "Word order in Russian Sign Language". *Sign Language Studies* 12 (3): 414-445.
- Leeson, Lorraine and John I. Saeed (2012). "Word order". *Sign Language: An international handbook*. Eds. R. Pfau, M. Steinbach and B. Woll. Berlin: Mouton de Gruyter. 245-264.
- LaPolla, Randy J. and Dory Poa (2006). "On describing word order". *Catching Language: The Standing Challenge of Grammar Writing*. Eds. F. Ameka, A. Dench and N. Evans. Berlin: Mouton de Gruyter. 269-295.
- Lehmann, Winfred P. (1978). "English: A characteristic SVO language". *Syntactic typology: Studies in the phenomenology of language*. Ed. W. P. Lehmann. Austin: University of Texas Press. 169-222.
- Liddell, Scott (1980). *American Sign Language Syntax*. The Hague: Mouton.
- Milković, Marina, Sandra Bradarić-Jončić and Ronnie B. Wilbur (2006). "Word order in Croatian Sign Language". *Sign Language and Linguistics* 9 (1/2): 169-206.
- Morales-Lopez, Esperanza, César Reigosa-Varela and Nancy Bobillo-Garcia (2012). "Word order and informative functions (topic and focus) in Spanish Signed

- Language utterances”. *Journal of Pragmatics* 44 (4): 474-489.
- Nadeau, Marie and Louis Desouvrey (1994). “Word order in sentences with directional verbs in Quebec Sign Language”. *Perspectives on sign language structure: Papers from fifth international symposium on Sign Language Research*. Eds. I. Ahlgren, B. Bergman and M. Brennan. Durham: International Sign Linguistics Association. 149-158.
- Neidle, Carol, Judy Kegl, Dawn Maclaughlin, Benjamin Bahan and Robert G. Lee (2000). *The Syntax of American Sign Language: Functional Categories and Hierarchical Structure*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Newmeyer, Frederick J. (2004). “Against a parameter-setting approach to typological variation”. *Linguistic Variation Yearbook* 4: 181-234.
- Newmeyer, Frederick J. (2005). *Possible and probable languages: A general perspective on linguistic typology*. Oxford: Oxford University Press.
- Padden, Carol (1988). *Interaction of Morphology and Syntax in American Sign Language*. Outstanding Dissertations in Linguistics IV. New York: Garland Press.
- Pichler, Deborah C. (2001). *Word order variation and acquisition in American Sign Language*. Doctoral Dissertation. University of Connecticut.
- Pfau, Roland, Markus Steinbach and Bencie Woll (2012). *Sign language: An international handbook*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Quer, Josep (2002). *Negative operators in Catalan Sign Language*. Manuscript. ICREA and Universitat de Barcelona.
- Rathmann, Christian (2000). *The optionality of agreement phrase: Evidence from signed languages*. Master’s thesis. University of Texas at Austin.
- Rosenstein, Ofra (2001). *Israeli sign language: A topic prominent language*. Master’s thesis. Haifa University.
- Sandler, Wendy and Diane Lillo-Martin (2006). *Sign Language and Linguistic Universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sandler, Wendt, Irit Meir, Carol Padden and Mark Aronoff (2005). “The emergence of grammar: Systematic structure in a new language”. *PNAS* 102: 2661-2665.
- Senghas, Ann, Marie Coppola, Elissa L. Newport and Ted Supalla (1997). “Argument structure in Nicaraguan Sign Language: The emergence of grammatical devices”. *Proceedings of the 21st annual Boston University Conference on Language Development* 2. Eds. E. Hughes, M. Hughes and A. Greenhill. Somerville, MA: Cascadilla Press. 550-561.
- Sevinç, Ayça Müge (2006). *Grammatical Relations and Word Order in Turkish Sign Language (TİD)*. Master’s thesis. Middle East Technical University.
- Sinnemäki, Kaius (2010). “Word order in zero-marking languages”. *Studies in*

- Language* 34 (4): 869-912.
- Smith, Wayne H. (2005). "Taiwan Sign Language research: A historical overview". *Language and Linguistics* 6 (2): 187-215.
- Sprenger, Kristen and Gaurav Mathur (2012). "Observations on word order in Saudi Arabian Sign Language". *Sign Language Studies* 13 (1): 122-134.
- Sze, Felix (2003). "Word order of Hong Kong Sign Language". *Cross-linguistic perspectives in sign language research: Selected papers from TISLR 2000*. Eds. A. Baker, B. van den Bogaerde and O. Crasborn. Hamburg: Signum. 163-192.
- Tomlin, Russell S. (1986). *Basic word order: functional principles*. Croom Helm, London.
- Torigoe, Takashi (1994). "Resumptive X structure in Japanese Sign Language". *Perspectives on sign language structure: Papers from fifth international symposium on Sign Language Research*. Eds. I. Ahlgren, B. Bergman and M. Brennan. Durham: International Sign Linguistics Association. 187-198.
- Vennemann, Theo (1976). "Categorial grammar and the order of meaningful elements". *Linguistic Studies Offered to Joseph Greenberg on the Occasion of His Sixtieth Birthday*. Ed. A. Juilland. Saratoga, Cal: Anma Libri. 615-634.
- Wilbur, Ronnie B. (2002). "Phrase structure in ASL and ÖGS". *Progress in Sign Language Research: In Honor of Siegmund Prillwitz*. Eds. R. Schulmeister and H. Reinitzer. Hamburg: Signum. 235-248.
- Zeshan, Ulrike (2003). "Aspects of Türk Isaret Dili (Turkish Sign Language)". *Sign Language and Linguistics* 6 (1): 43-75.
- Zeshan, Ulrike (2006). *Interrogative and negative constructions in sign languages*. Nijmegen, NL: Ishara Press.

Türk İşaret Dili'nde Sözdizime Deneysel Bir Yaklaşım*

Engin Arık**

Öz

Bu çalışma en eski işaret dillerinden birisi olmasına rağmen görece üzerine az çalışma yapılmış olan Türk İşaret Dili'nde (TİD) sözdizimine odaklanarak deneysel dilbilim bakış açısıyla işaret dillerinde sözdizim çalışmasını sunmaktadır. değişik sözcük/işaret sıralamalarının yer aldığı tümcelerde TİD işaretçilerinin kabuledilebilirlik yargılarını araştırmak üzere iki deney yürütüldü. Deney 1 katılımcılar-arası 2x2 (Özne-Eylem / Eylem-Özne; İnsan / Hayvan) deseniyle oluşturulan 26 geçişsiz tümceden oluşurken Deney 2 katılımcılar-arası 3x2 (Özne sırası: Başta / Ortada / Sonda; Nesne sırası: Nesne eylemden önce / Nesne eylemden sonra) deseniyle oluşturulan 28 geçişli tümceden oluşmaktaydı. Her iki deneyde de TİD işaretçilerinden (n=8 ve n=6) 5-noktalı Likert tipi ölçek kullanarak tümceleri puanlamaları istendi. Deney 1'den elde edilen sonuçlarda İşaret Sırasının anlamlı bir etkisi bulundu: Katılımcılar Özne-Eylem sıralamasıyla yer alan tümcelere Eylem-Özne sıralamasıyla verilen tümcelerden daha yüksek puan verdiler. Özne Tipinin bir ana etkisi bulunmazken İşaret Sırası ve Özne Tipi anlamlı bir etkileşimdeydiler. Deney 2'nin sonuçları ise Nesne Sırasının anlamlı bir etkisini gösterdi: Katılımcılar Nesne eylemden önce tümcelerine Nesne eylemden sonra tümcelerinden daha yüksek puan verdiler. Bu deneyde ne Özne Sırasının bir etkisi ne de bir etkileşim bulundu. Bulgular göstermektedir ki TİD Özne-Eylem ve Nesne eylemden önce sıralamasını diğer sıralamalara göre daha çok tercih etmektedirler.

Anahtar sözcükler

Sözdizim, Türk İşaret Dili, Deneysel Dilbilim.

* Geliş Tarihi: 17 Kasım 2014 – Kabul Tarihi: 05 Şubat 2015

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Arık, Engin (2020). "An Experimental Approach to Word Order in Turkish Sign Language". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 94: 75-96.

** Doç. Dr., Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü – Kayseri/Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-0981-257X
enginarik@enginarik.com

Экспериментальный подход к порядку слов в турецком языке жестов*

Энгин Арык**

Аннотация

Настоящее исследование предлагает экспериментальную лингвистическую перспективу для изучения порядка слов в языках жестов, уделяя особое внимание порядку слов в турецком языке жестов, одном из старейших, но относительно недостаточно изученных. В исследовании приемлемости для использующих турецкий язык жестов различных порядков лингвистических форм в предложении были проведены два эксперимента. Эксперимент 1 состоял из 26 непереходных предложений с конструкцией 2x2 (SV vs. VS; Human vs. Animal) внутри субъекта, тогда как Эксперимент 2 состоял из 28 переходных предложений с конструкцией 3x2 (Subject order: First vs. Middle vs. Last; Object order: Object-before-Verb vs. Object-after-Verb) в рамках темы. В обоих экспериментах пользователей турецким языком жестов просили оценивать предложения с использованием 5-балльной шкалы Лайкерта (n = 8 и n = 6 соответственно). Результаты эксперимента 1 показали, что существенный основной эффект порядка жестов показал, что участники дали значительно более высокий рейтинг порядку SV по сравнению с порядком VS. Не было никакого основного эффекта Типа Предмета, но наблюдалось взаимодействие между Порядком Знака и Типом Предмета. Результаты эксперимента 2 показали значительный основной эффект порядка Объект-Глагол, свидетельствующий о том, что рейтинги участников для порядка Объект-перед-Глаголом были значительно выше, чем оценки для порядка Глагол-перед-Объектом. В эксперименте 2 не было никакого существенного основного эффекта от предметного порядка или взаимодействия. Эти результаты показали, что турецкий язык жестов предпочитает SV и OV другим возможным порядкам.

Ключевые слова

порядок слов, турецкий язык жестов, экспериментальная лингвистика.

* Поступило в редакцию: 17 ноября 2014 г. – Принято в номер: 05 февраля 2015 г.

Ссылка на статью:

Arik, Engin (2020). "An Experimental Approach to Word Order in Turkish Sign Language". *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 94: 75-96.

** Доц., д-р, Университет Нух Наджи Язган, факультет литературы и естественных наук, кафедра психологии – Кайсери/Турция
ORCID ID: 0000-0002-0981-257X
enginarik@enginarik.com

Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Geleneğinde “Don Değişirme”*

Mehmet Alparslan Küçük**

Öz

Türkler; İslam'ın yayılış sürecinde, Orta Asya'dan Anadolu'ya gelmiş ve Geleneksel Türk Dini inanışlarını, Anadolu'da, İslamî kisve altında yaşatmışlardır/yaşatmaktadır. Hatta yer yer Geleneksel Türk Dini inanışı ile İslam inancı yan yana götürülmüş, İslam'a uygun olmayanların bir kısmı çıkarılmış, bir bölümü İslami kisveye büründürülmüş ve bazıları da değiştirilmeden aynen “örf” olarak muhafaza edilmiştir. Bu bağlamda Geleneksel Türk Dini inanışına sahip Türk boyları ile İslam inancını benimseyen Türkler arasında bazı ortak inanışlar ve gelenekler ortaya çıkmıştır. Bu ortak anlayışlardan ve inanışlardan biri de “don değişirme” motifi olmuştur. Türklerin menkıbelerindeki, masallarındaki ve efsanelerindeki en önemli motiflerden biri olan “don değişirme”; ölüm ve ruh, sına, üstünlük/keramet ve yaratılış unsuru olarak dört temel yapıda kendisini göstermektedir. Bu çerçevede makalemizde, ilk olarak, don değişirme motifinin (tartışmalara girilmeksizin) kavramsal analizi yapılmış, ardından da ölüm, ruh, sına (ödül/ceza), keramet, üstünlük ve yaratılış/türeme unsuru olarak ortak payda çerçevesinde örneklendirilmesi gerçekleştirilmiştir. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Şaman, Alevilik/Bektaşılık, Türk geleneği, motif, don değişirme.

* Geliş Tarihi: 05 Mart 2018 – Kabul Tarihi: 22 Kasım 2018

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Küçük, Mehmet Alparslan (2020). “Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Geleneğinde ‘Don Değişirme’.” *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 94: 97-122.

** Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği Bölümü – Ankara/Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-4845-2538

a.kucuk@hbv.edu.tr

Giriş

Geleneksel Türk Dini inancına sahip Türkler, İslam'ın yayılması sürecinde, Orta Asya'dan Anadolu'ya gelmiş ve burada, eski inanışlarından bazılarını devam ettirmişlerdir. Bu inanışlardan İslam'a uygun olmayanlar çıkarılmış veya İslami yapıya kavuşturulmuş ve bir bölümü de değiştirilmeden “örf” biçiminde yaşatılmıştır. Böylece Geleneksel Türk Dini inancına sahip Türkler ile İslam inancını benimseyen Türkler arasında ortak anlayışlar ve uygulamalar vuku bulmuştur. “Don Değiştirme” figürü de bu ortak anlayışlardan ve inanışlardan biri olmuştur (Küçük ve Küçük 2011: 16, 58). Menkıbelerin, masalların ve efsanelerin konuları içerisinde yer alan don değiştirme, Türk geleneğinin önemli motiflerindedir (Ocak 2002: 206-207, Ozan 2011: 75). Dolayısıyla farklı şekillerde kendisini gösteren bu motif, Orta Asya'daki Türk boyları ile Anadolu'daki Türkler arasında ortak inanışlardan/anlayışlardan birini oluşturmaktadır. Makalemizde de Türk geleneğinde ortak bir payda şeklinde karşımıza çıkan don değiştirme motifi, ortak-benzer yönler ve kültürel bir uygulama çerçevesinde (tartışmalara değinilmeden) birkaç örnek ile konu edilmektedir.

“Don Değiştirme” Kavramına ve Anlayışına Genel Bir Bakış

Don kelimesi, genel anlamda, “elbise, kılık/kıyafet” ve don değiştirme tabiri de “kılık/ kıyafet değiştirme” anlamına gelmektedir (Eröz 1992: 125, Ozan 2011: 77). Ancak Türk geleneğinde “donuna girmek, dona bürünmek” şeklinde de kullanılabilen don değiştirme tabiriyle, genel anlamda, dış görünüşün fiziksel açıdan bir değişime uğraması kastedilebilmektedir (Küçük yıldız 2017). Terim olarak ise bu kavram, “canlı veya cansız varlıkların kendilerine has niteliklerini (bazen geçici olarak) kaybederek cansız veya canlı varlık haline dönüşmesi” şeklinde tarif edilmektedir (Boratav 1994: 62). Diğer bir ifadeyle don değiştirme, “canlı veya cansız varlıkların 'Yüce Varlık/Üstün Güç' tarafından ceza veya ödül olarak mevcut durumdaki yapıdan farklı bir yapıya dönüştürülmesidir” (Ocak 2002: 206, Kaba 2011: 95). Ayrıca don değiştirme, “kahramanların kendilerini saklayabilmeleri veya koruyabilmeleri amacıyla bir yaratık, insan, hayvan veya bitki suretine dönüşmesi şeklindeki evrensel bir motif” olarak da tanımlanmaktadır (Ögel 1995: 133).

Don değiştirme; ruhun, yeryüzü yolculuğunda değişik bedenlerde gezmesi şeklinde de tasavvur edilebilmektedir (Mélíkoff 2010: 272). Ruhun beden değiştirmesi durumu, Alevilikte, “Sır” olarak telakki edilmekte ve “Ali

sırrı, Sırr-ı Muhammed ve Ata sırrı” şeklinde zikredilebilmektedir (Ocak 2002: 191-192). Şamanların trans/vecd halinde iken yaptıkları ritüeller de “sırta erme” şeklinde değerlendirilebilmektedir (Eliade 1999: 123, Bayat 2006: 43). Zaten “Cem Ayını” ndeki semah ile şamanın vecd/trans halinin “Tanrıya ulaşmak” şeklinde aynı amaca hizmet ettiği dile getirilmektedir (bk. Turan 2010: 158).

Don değiştirme kavramının, “Kabul-ma, kalıp, kepileme (giyim değiştirme), türleme/türlenme, silkinme ve giyimini giyme” şeklinde farklı kullanım biçimleri vardır (Bu kavramların kullanım biçimleri hakkında geniş bilgi için bk. Ögel 1995: 133-135, 139). Bazı Türk boylarında ise don değiştirme motifi; “Kubulgan, Kubulgan/Kubulgak” adıyla ifade edilmektedir. “Hubilgan” şeklinde de kullanılan dona bürünme veya don değiştirme, genel olarak silkinme yoluyla başka bir varlığa dönüşme, kılık değiştirme eylemi olarak değerlendirilmektedir (Ögel 1993: 48, Karakurt 2011:162, Küçükyıldız 2017).

Yunus Emre bu hususu; “Hakikat donın geyen ağır hil’at içinde, Uş diktiler kefen tonum... Musa oldum Tur’a vardum koç olup kurbana geldüm, Ali olup kılıç saldum meydana güreşe geldüm, Yunus Emre dilinde Hak olup dile düşe geldüm...” şeklinde örneklendirmektedir. (Yeşiltaş 2014: 79-80)

Ruhun kalıptan kalıba girmesi anlamında “don-be-don dolaşma” kavramıyla da ifade edilen don değiştirmek (dona bürünmek/tene girmek) tabiri, “Donbadon” şeklinde dile getirilmektedir. Don değişiminin, bir plan çerçevesinde kader ile gerçekleştiği beyan edilmektedir. Dolayısıyla don değiştirme, kendi kaderini çizen, ilahî özgür iradesini kullanan ve arşın ötesine geçebilen bir ruhun seyri olarak görülebilmektedir. Ayrıca don değiştirme motifi, bir şuurun, ölümsüzlüğe erişmişlerin dilediği sığata, şekle bürünmesi veya dilediği şekille/sıfatla özdeşleşmesi olarak tasavvufi anlamda da yorumlanmaktadır (bk. Ocak 2002: 191, Yeşiltaş 2014: 80-81). Aslında Alevilikteki don değiştirme motifinde, tasavvufi bir yaklaşımın hâkim olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Çünkü orada ruhun ölümsüzlüğüne dair bir vurgu vardır. Bu vurgu, hem Sünni hem de Geleneksel Türk Dini inanışlarına mensup Türklerde de söz konusudur. Altaylıların inancına göre ruhun/canın, ölümsüz kabul edilmesi ve her Altaylının kendisine “ölümsüz canım ne olacak” şeklinde sorması da bunun açık bir örneğidir (Anohin 2006: 25).

İnsanın bilinçaltındaki beklentilerinin, arzularının efsanelere yansımalarının bir örneğini oluşturan don değiştirme motifindeki değişim/dönüşüm, kahramanın iradesi dahilinde veya iradesi dışında gerçekleşebilmektedir. Bu dönüşümde, hem ceza hem de muhtemel tehlikelerden korunma veya hedefe ulaşma isteği/arzusu vardır (bk. Ergun 1997: 176-177, Ocak 2002: 206, Aslan 2004: 38, Kaba 2011: 95). Ancak masallarda kahramanın don değiştirmesi durumunda eski haline dönebildiği ve geçici bir durumun; efsanelerde/destanlarda ise kahramanın eski haline dönemmediği ve bu dönüşümün kalıcı olabildiği dile getirilmektedir. Bununla birlikte "taş kesilme" şeklindeki motiflerde eski hale dönüşler görülmeyebilmektedir (Ocak 2002: 206, Türkan 2008: 137).

Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan Türk geleneğine göre don değiştirme; Orta Asya'da da, Anadolu'da da yapılan işin mahiyetine göre değişiklik gösterebilmektedir. Örneğin bir şaman; ölüm veya hastalık ile ilgili hususlarda kuş başta olmak üzere çeşitli hayvan donlarına bürünmektedir. Anadolu'da da velilerin; ölüm, savaş ve diğer şartlarda genellikle çeşitli kuş donlarına girdiği görülmektedir (bk. Ocak 2002: 219-220, Bayat 2006: 43,163, Ozan 2011: 77-81, Kuşca 2014: 71-72). Bu durum, donuna girilen hayvanın veya nesnenin koruyuculuk vazifesini yerine getirmesiyle yakından ilişkilidir. Çünkü donuna girilen hayvanın, nesnenin kendisi yer yer şamanın veya velinin yerini alarak onları tehlikeye karşı korumaktadır (Bayat 2006: 163). Burada, bir nevi "kimliğini saklama/gizleme" veya "yeni kimlik kazanma" özelliği çerçevesinde "yardımcı olma" amacı ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte Türk destanlarında veya masallarında, koruyucu ruhların da şekil değiştirerek kahramana yardımcı olduğu görülebilmektedir (Eliade 1999: 120-123, Önal 2010: 1273-1275).

Türk geleneğinde don değiştirme; insan, hayvan donuna girme ve nesneye veya tabiat unsuruna dönüşme şeklinde üç aşamada vuku bulmaktadır. İnsan donuna bürünmede, bir kahramanın veya hayvanın, insan suretinde meydana gelen değişimi söz konusu olabilmektedir (bk. Ögel 1995: 139-143, Ergun 1997: 175-184). İnsan donuna bürünme, Altın-Ergek Destanı'nda; kahramanın ve atının, yeraltı dünyasından gelen Cer Tekpenek'ten kimliklerini gizlemek amacıyla yaşlı bir kadına ve adama dönüşmesi şeklinde örneklendirilmektedir (Kaba 2011: 96). Ayrıca bazı Aleviler arasında, Hz. Ali'nin don değiştirmiş şekli olduğuna inanılan Hacı Bektaş'ın; doğan, güvercin ve şahin donuna girdiği, gerektiğinde yeniden

insan şekline dönüştüğü hatta bir anda birçok yerde görülebildiği dile getirilmektedir (Güngör, Ö. 2007: 128-129, Say 2010: 20, Koçak 2011: 18). Diğer don değiştirme motifi ise hayvan suretinde meydana gelen değişimdir (Ergun 1997: 177-180, Kuşca 2015: 235). Hayvan biçiminde don değiştirme, özellikle güvercin başta olmak üzere leylek, doğan ve atmaca gibi kuş şeklindeki don değiştirmelerde dikkat çekmektedir (Örnekler için bk. Ögel 1995: 129-142). Hayvan suretindeki dönüşümler, hem Türk oyunlarına isim hem de Türk oyunlarında figür olarak kendisini göstermektedir. "Güvercin" motifi temeli olan Erzurum (kadın) barı ve Alevilerin Turna temelli "Semah"ı buna örnektir (Örnek olarak bk. Doğan 2013: 88-90, Kuşca 2014: 123-124). Üçüncü don değiştirme biçimi ise herhangi bir nesneye özellikle "taşa dönüşme" veya "taş kesilme" motifidir. Bu motif de don değiştirme biçimine dâhil edilebilmektedir (Örnekler için bk. Sakaoglu 1980: 38-78, Ergun 1997: 199-360, Oğuz ve Ersoy 2007: 10-145).

Don değiştirme motiflerinde, iki unsur ön plandadır. Bunlardan birincisi, kahramanların kendi rızasıyla, isteğiyle hayvanlara veya herhangi bir nesneye dönüşmesidir. Diğeri ise sihir/büyü yapma gücüne/etkisine sahip olan etkin ve yetkin birinin sihir/büyü gücü neticesinde kahramanların rızası/iradesi dışında meydana gelen dönüşümdür. Kısaca don değiştirme olayında kurtulma veya cezalandırma unsurları dikkat çekmektedir (Ergun 1997: 191-192, Kaba 2011: 51, 94).

Türk Geleneğinde "Don Değiştirme" Motifi

Türk geleneğinde önemli bir motif olan don değiştirme, Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar yayılmış ve ortak bir motif olarak yaşamını sürdürmüştür/sürdürmektedir. Buna göre don değiştirme; ölüm-ruh, sınama (ödül veya ceza), üstünlük-keramet ve yaratılış-türeme unsuru olarak dört farklı yapıda kendisini göstermektedir. Aşağıda da ortak payda çerçevesinde don değiştirmenin kültürel bazda dört farklı biçimi genel hatlarıyla ve birkaç örnekle konu edilmektedir.

"Ölüm" ve "ruh" unsuru olarak don değiştirme

Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan bir gelenek olan don değiştirme, sembolik olarak ölüme meydan okuma ve ölüm sonrası yeni bir hayata inanış¹ çerçevesinde kendisini göstermektedir. Çünkü Türk geleneğinde, genel anlamda, ölüm için "hakka yürümek, hakka ulaşmak" tabirleri kullanılmıştır/kullanılmaktadır. Alevi-Bektaşî kültüründe de ölüm

için "hakka yürümek, hakka ulaşmak" kavramları ile birlikte "kalıbı dinlendirmek, don değiştirmek, gerçeklere karışmak, yürümek, sır olmak, emaneti teslim etmek" gibi terimler de tercih edilebilmektedir (Torun 2005: 22, 27, Ozan 2011: 74, 77, Güngör ve Aksoy 2012: 253, Coşkun 2013: 273, Aktaş 2015: 22, Küçük 2017: 28). Alevilikte, don değiştirme tabirinin, özellikle gülbanklarda sıklıkla zikredildiği dikkat çekmektedir (bk. Güner 2008: 95-96).

Bazı Türk boylarında "öldü" tabiri yerine "şunkar boldı" (şahin oldu) ifadesi kullanılmaktadır (Eröz 1992:125. Ayrıca bk. Roux 2011:133). Çünkü Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan Türk geleneğinde, ölümün bir yok oluş değil yeni bir hayatın başlangıcı olduğu inancı hâkimdir. Ölüm, ruhların bedenden ayrılarak Tanrı'ya ulaşması, kaynağına/özüne dönmesi olarak değerlendirilmektedir. Hatta Lokman Suresi'nin 15. Ayeti de bu bağlamda yorumlanabilmektedir. Dolayısıyla bu anlayışın temelini, Allah'ın kendi ruhundan üflediği kutsal varlık olan insanın ölümüyle ruhun bedeni terk ederek aslına döndüğüne ve Hakk'a kavuşacağına olan inanış oluşturmaktadır (bk. *Dinler Tarihi Ansiklopedisi* I/180, 186, *Beğenç* 1974: 17, Selçuk 2004: 77, Ozan 2011: 75, Coşkun 2013: 272-273, Kuşca 2015: 231, 234, Aktaş 2015: 19, 22, Küçük 2017: 28-29). Hatta bazı Türk boylarında, ölüm sonrasında ruhun bir kuş şeklinde don değiştirmedeği, aksine kuş biçimindeki ruhun kendine özgü biçimine dönüşerek bedeni terk ettiğine inanılmaktadır (Roux 2011: 63).

Türk geleneğinde, ölüm ile ruh arasında bir bağ kurulmuş ve ruhlar genel olarak kuş ile sembolize edilmiştir. Ruhların, bedene girmeden önce gökte kuş olarak yaşamakta iken ölüm sonrasında kuş olup uçtuğuna inanılmıştır/ inanılmaktadır. Tatarların, kırmızı bir kelebeğin pencereden içeriye girmeye çalışmasını, yakın akrabalarından birisinin ruhunun kelebek donuna girdiği şeklinde yorumlaması aynı düşüncenin bir ürünüdür (Eliade 1999: 60-61, 522, Kalafat 2006: 57, Artun 2018: 3). Hatta bu noktada baykuş, don değiştirme motifinin ölüm anlayışındaki en ilginç örneklerinden birini oluşturmaktadır. Çünkü o, hem uğursuz hem de ölüm habercisi olarak nitelenmekle birlikte suçsuz ve haksız biçimde ölüme maruz kalan bir kimsenin ruhunun girdiği don olarak değerlendirilmektedir. Bu don değişiminin sebebi olarak da ölen kimsenin veya don değiştirmiş olan baykuşun, geride kalan akraba, eş veya dostlarının evlerinin çatısına konarak intikamının alınmasını istemesi gösterilmektedir (Torun 2005: 23).

Türklerde ölüm, “ruhun bedenden ayrılması veya yükselerek gitmesi” şeklinde tasavvur edilmektedir. Bu bağlamda ölüm, “uçmak” şeklinde algılanmış ve “göz yumdu, göçtü/uçtu gitti, sahibine verdik, dünyadan göçtü” gibi terimlerle belirtilmiştir. Dolayısıyla ruhun bedenden ayrılması da uçan bir hayvan veya kuş özellikle “güvercin” ile sembolize edilmiştir. Çünkü kuş biçiminde don değiştirme, ruhun hem ölümsüz olarak değerlendirilmesi hem de gökte kuş şeklinde yaşaması inanişinden kaynaklanmaktadır (bk. Stutley 2003: 4-13, Aslan 2004: 39, Roux 1994: 132, Roux 1999: 158, Karakurt 2011: 249, Küçük 2017: 28). Azrail’in kancasını sapladığında, Deli Dumrul’un karısının canının bir güvercin olarak uçuşması ruhun kuş şeklinde algılanmasının açık bir göstergesidir. Benzer husus, bazı masalarda kadının, kuş şekline girerek kocasının hayatını kurtarması şeklinde de görülebilmektedir (Küçük 2017: 28, Cerrahoğlu 2011: 274). Böylece ölüm ile meydana gelen değişimin/dönüşümün gerçekleşmesi, kuşlar başta olmak üzere uçabilen varlıklar vasıtasıyla vuku bulmaktadır. Çünkü ruh, kafes olarak algılanan bedende “esir kuş” şeklinde tasvir edilmiştir/edilmektedir. Manas Destanı’ndaki “Diyorlar ki Manas’ın sineğe benzer canı çıktı, Gerçek evine gitti...” ifadesi ile Yunus Emre’nin “İş bu söze Hak tanıktır, Bu can gövdeye konuktur, Bir gün ola çıka gide, Kafesten kuş uçmuş gibi” sözü de hem ruhun uçan bir varlık hem de bedeninin kafes olarak telakkisini teyit eden örneklerdendir (Aslan 2004: 39, Türkan 2008: 150, Karakurt 2011: 249, Kuşca 2014: 71, Karaoğlu 2017: 369, Küçük 2017: 31).

Bazı Türk boylarında, ölen kimsenin ruhunun öte dünyada körmöse dönüştüğü inanişına vurgu yapılmakta ve körmösün kaderinin, dünyada yaptığı iyiliğe ve kötülüğe göre belirginlik kazandığı belirtilmektedir. Hatta Şaman Mampıy’ın, “...Ben, diğer şamanlar gibi ölümden sonra Körmös’e dönüşeceğim. Vücudum çürüyüp gider, ruhum ise yeryüzünde yaşamaya devam eder” şeklindeki ifadesi de bu düşünceyi doğrulamaktadır (Anohin 2006: 25-26). Ayrıca ruhların bir hayvan suretinde kendisini gösterdiğine de inanılmaktadır. Zaten Yakutlar, iyeyi/ruhu, “şamanların hayvan suretine girmiş canı” olarak tasvir etmektedir. Bu durum, “Şamanların eşleri olan gök-boğa ile kara-boğa vuruşuyorlar...Yaralanan gök-boğanın sahibi veya eşi olan şamanın da yaralanmış olduğu görülüyordu...” ifadesinde ve “insanoğlunun arslanı, hakanlardır².... Ademiler evreni, (yani ejderhası) Deli Dumrul...” şeklindeki benzetmelerde de açıkça vurgulanmaktadır (İnan 1986: 81, Ögel 1995: 136-137, Türkan 2008: 139). Dolayısıyla hem

Orta Asya hem de Anadolu'ya özgü Türk geleneğinde, ölüm olayı esnasında veya sonrasında, ansızın beliren sinek veya arı gibi uçan hayvanların ölmüş bir kişinin ruhu olabileceğine inanılmakta ve ona herhangi bir zarar verilmemektedir. Ölmüş kişilerin ruhları olarak değerlendirilen bu varlıklar, evde yaşananlara şahit olmakta, ortamın iyiliğine ve kötülüğüne göre sevinebilmekte veya üzülebilmektedir (Karaoğlan 2017:369). Bu anlayış günümüzde de mevcuttur.

Şamanlar, Türk geleneğinde, ölüm-ruh olgusu içerisinde, ruhlar ile insanlar arasında aracılık vasfı ile önemli bir konuma ve pozisyona sahiptir (İnan 1986: 76). Onlar, ayin esnasında vecd halinde olabilmekte, transa geçebilmekte ve bu süreçte don değiştirebilmektedir. Özellikle kuş motifi, trans halinde öte dünyaya yolculuk için gerekli bir motif olarak ön plana çıkmaktadır. Kuş donuna girme, şamanın hayatta iken göğe yükselebilmeye ve öte dünyaya yolculuk edebilme meziyetinin de bir göstergesidir. Şamanların vecd/trans konumunda iken hayvan suretine bürünmeleri, "Ana-hayvan" veya "Emeget" adı ile zikredilmektedir. Şamanlar, söz konusu bürünme/değişim sürecinde; kurt, boğa veya ayı başta olmak üzere birçok hayvanın donuna bürünerek onları andıran kıyafetler/kostümler ile ruhlar âleminde seyahat etmektedirler. Bu durum, şamanların güçleri ile sahip oldukları yardımcı ruhların güçleri arasındaki bağlantı ile doğru orantılıdır. Diğer bir ifadeyle şaman, temsil ettiği hayvanın suretine bürünerek onun gücünden faydalanmaktadır. Onlar, bu donlarla çeşitli mekânları dolaşabilmekte hatta hasta ruhları bularak terk ettikleri bedene dönmelerini sağlayabilmektedir. Örneğin yardımcı ruhu yılan olan şaman, ayin esnasında yılan gibi davranışlar sergilemektedir. Şamanın yılan şeklindeki davranışı, onun yılan donuna girdiğinin göstergesi kabul edilmektedir (Eröz 1992: 126, Eliade 1999: 120-127, 186-187, Stutley 2003: 66-72, 91, Türkan 2008: 137-139, Güngör ve Köylü 2014: 12, Karaoğlan 2017: 368). Benzer şekilde velilerin veya ermiş kimselerin ruhlarının da geçici olarak bedeni terk edebildikleri ve ulvî âleme gidebildikleri dile getirilmektedir. Mevlana'nın halvette iken, ruhunun ve Baba İlyas'ın oğullarından Yahyâ Paşa'nın ruhunun kırk gün-iki ay arasında değişkenlik gösteren bir süre zarfında bedenden ayrıldığı rivayet edilmektedir (Karaoğlan 2017: 368-369).

Türk Mitolojisinde Albastı gibi bazı ruhların insanları etkisi altına alabilme amacıyla çeşitli donlara büründüğü görülmektedir. Bunlardan genellikle sarışın bir kadın görünümünde olan Sarı Albıs'ın, keçi veya tilki donuna

büründüğünden bahsedilmektedir (bk. Uslu 2016: 45-46, 142, 178, Karakurt 2011: 33). Halk inanışları arasında cinlerin, insanlara küçük bir çocuk, oğlak, keçi, kedi veya tavşan donunda görüldüğüne dair inanışlar da bu husustaki başka örneklerdendir. Hatta Altaylarda, Tuvalarda ve Hakaslarda “şulbıs, şulbuş, çulmıs, çulme” gibi farklı isimlerle zikredilen ve genellikle mağaralarda yaşayan bazı kötü ruhların da don değiştirip, kılıktan kılığa girebildiklerinden bahsedilmektedir (bk. Beydilli 2003: 530, Güngör ve Köylü 2014: 52-53, 63-64). Ayrıca şeytanın, lohusanın kırkı çıktuktan sonra kuş başta olmak üzere çeşitli hayvan suretlerinde gelebileceği şeklindeki rivayet ile bazı Alevi kesimlerinde Hz. Ali'ye inandığı halde “mürşidi ikrar etmeyenlerin” ve dünyada insanlara kötülük edenlerin, öldüklerinde hayvan donuna bürünerek azap göreceğine inanılması da diğer örneklerdendir (Ocak 2002: 194, Perçemli 2011: 47-48).

Sınama (ödül ve ceza) aracı olarak don değiştirme

Don değiştirme, Yüce bir Varlık veya üstün bir güç ile birlikte cadı ve evliya gibi üstün meziyetlere, yeteneklere sahip kimseler tarafından bir iyiliğe karşı ödül (olumlu) veya bir kötülüğe karşı ceza (olumsuz) şeklinde meydana gelen bir değişim olarak dikkat çekmektedir (Ocak 2002: 206). Bu bağlamda efsanelerde veya masallarda, kahraman(lar)ın kendi dilekleri neticesinde veya yaptıkları bir hata sebebiyle herhangi bir hayvana ve nesneye dönüştükleri görülmektedir (Köksel 2017).

Evrensel bir mahiyet taşıdığına inanılan don değiştirme; bilinçaltında ve “Yaratıcı/Yüce Varlık”tan, üstün güçlerden kaynaklanan arzuların bir yansıması olarak da değerlendirilebilmektedir (Ocak 2005: 205-206, Türkan 2008: 137). Kahramanların hayvan, bitki veya nesne gibi farklı donlara bürünmesi, hemen hemen tüm topluluklarda görülebilen bir motiftir. Bu bağlamda sınama (ödül ve ceza) aracı olarak don değiştirme motifi, masallarda kahramanların önündeki engelleri aşmasına yardımcı bir unsur olarak da dikkat çekmektedir. Keloğlana çeşitli şekillere girme sanatının öğretilmesi, yeraltına giden kahramanların Keloğlan kılığına, atının da uyuz, cılız bir at donuna ve perilerin kuş donuna bürünmesi örneklerden birkaçıdır (bk. Ögel 1995: 133, Aslan 2004: 38, Sodzawiczny 2003: 41-53, 81, Karadavut 2010: 75, Çeribaş 2012: 42, Bolat 2017: 210-219). Ayrıca “Ali Cengiz Oyunu” adıyla bilinen masal, ustasından oyun öğrenen gencin, çeşitli hayvan ve bitki donlarına bürünme örneklerini sunması bakımından ayrı bir öneme ve yere sahiptir (Küçük yıldız 2017).

Sınama aracı olarak don değiştirme biçiminde, ceza ve ödül olmak üzere iki temel unsur rol oynamaktadır. Ceza şeklinde meydana gelen don değişimleri, kötüler ve kötülükler için geçerlidir. Burada işlenen bir suçtan veya günahtan dolayı cezalandırılma söz konusudur. Ödül veya mükâfat biçimindeki don değiştirmeler ise genellikle kahramanın kendi rızası ve iradesi/dileği ile meydana gelmekte olup bir "kurtuluş" olarak görülmektedir. Bu bağlamda ödül veya ceza şeklinde görülen don değiştirme motifinde; daha çok tabiat unsurlarına, nesnelere ve hayvanlara dönüşme söz konusudur. Tabiat unsurlarına veya nesnelere dönüşme içerisinde "taşa dönüşme/taş kesilme" önemli bir paya sahiptir. *Taş kesilme*; efsanelerde, destanlarda ve masalarda kahraman(lar)ın, aciz/çaresiz kaldıkları durumlarda kendi rızasıyla birlikte yaptıkları hata nedeniyle bir beddua veya dua ile Tanrı/Yüce Varlık tarafından taşla dönüştürülmesidir. Ancak genel anlamda taşla dönüşme motiflerinde, *zor veya utanç verici durumdan kurtulma* "anal/ortak payda" olarak dikkat çekmektedir (bk. Tanyu 1987:184-185, Ergun 1997:174-178, 191, Köksel 2017, Küçük ve Küçük 2011:176).

Taşla dönüşme ile ilgili sebepler veya esaslar; bitki, dağ, deniz ve göl gibi diğer tabiat unsurlarına dönüşme için de geçerlilik göstermektedir (Bu konuda örnekler ve bilgi için bk. Ergun 1997: 180-183). Bunlardan en bilinenleri; Hz. İbrahim'in atıldığı ateşin göle ve Ferhat ile Şirin'in birbirlerine kavuşma amacıyla yöneldiği sırada Ferhat'ın dağa, Şirin'in ise gözyaşlarının nehre dönüşmesidir (Örnekler için bk. Ayva 2002: 255-274). Türk geleneğine ait bu tarz örnekleri artırabilmek mümkündür.

Don değiştirme motifinde; sınama (ödül ve ceza) şeklindeki dönüşümün diğer bir biçimi ise "hayvana dönüşme"dir. Hayvana dönüşme motiflerinin başında da "kuşlar" yer almaktadır. Hatta efsanelerde veya masalarda bahsi geçen dualarda, "taş veya kuş olmak" ikilemi dikkat çekmektedir. Bu ikilem, özellikle sevdiklerine kavuşamayanların kendi arzularına göre taş kesilme veya kuşa dönüşme şeklinde kendisini göstermektedir (Örnekler için bk. Ergun 1997: 175-180, 363-879). Bu nedenle efsanelerdeki hayvan karakterler; aslında tehlikeden korunmak isteyen, kötü davranışları sebebiyle cezalandırılan veya kendi iradesiyle/isteğiyle dönüşüm yaşayan insanlar olarak yorumlanabilmektedir. Fakir birisine âşık olan kral/padişah kızının babasının aşka karşı çıkması üzerine kızın Allah'tan kuşa dönüşmeyi isteyerek kuş donuna girmesi şeklindeki rivayet ile Müslüman olan bir kadın şamanın, Müslüman olmayan biriyle evlenmemek için "doğan" donuna girerek uçması

bu husustaki örneklerden birkaç tanesidir (bk. Eröz 1992: 126, Ögel 1995: 130, 559, Ergun 1997: 178, 185, Köksel 2017, Cerrahoğlu 2011: 276). Ayrıca bir han karısı olan Huma(y) kuşunun, kocasının acısına dayanamayarak kuş donundan dönmemesi de başka bir örnektir (Önal 2010:1275).

İnsan iken hayvan suretine dönüşme şeklindeki don değiştirme motifinde ise köstebek, maymun ve tavşan gibi hayvanlar dikkat çekmektedir. Buna göre köstebeğin aslının insan olduğu ancak Yahudi ile Müslüman arasındaki toprak kavgasında yalancı şahitlik neticesinde Allah'ın yalancı şahidi köstebeğe dönüştürdüğüne inanılmaktadır. Benzer şekilde maymunun da, boyacılık yapan bir insan olduğu ancak yalan söylemesinden dolayı maymuna dönüştüğü rivayet edilmektedir (bk. Boratav 1994: 63, Köksel 2017, Mollaibrahimoğlu 2008: 29-30). Halk arasındaki İshak kuşu, Yusufçuk, İbibik gibi kuşların da insanken kuş olduğuna dair hikayeler de bu hususu teyit etmektedir (Boratav 1994: 63, Cerrahoğlu 2011: 274).

"İnsandan hayvana" dönüşme ile birlikte "hayvandan hayvana" dönüşme biçiminde don değiştirme motifi de söz konusudur. Bu bağlamda tavşanın esasen bir eşek olduğu, insanlardan gördüğü eziyet sonucunda Allah'tan kendisini kurtarmasını istediği ve duası çerçevesinde tavşan olarak don değiştirdiğidir. Ayrıca Oğuz Destanı'nda da "altın gözlü tavşan"dan bahsedilmektedir (Eröz 1992: 139, Mollaibrahimoğlu 2008: 29).

Sınama aracı olarak don değiştirme motiflerinde yer yer "intikam"³ duygusu da kendisini gösterebilmektedir. Bu husus, Maaday Kara Destanı'nda, Kögüdey Mergen'in intikam amacıyla hayvan suretine bürünmesi şeklinde görülebilmektedir (bk. Saraç 2014: 142-149). Ayrıca Tokpan adlı kadın şamanın, karga donuna girerek kocasının intikamını alması bu husustaki başka örnektir (bk. Bayat 2010: 46-47).

Manas Destanı'nda da benzer durum, "... 'Oğlun oldu' diye Kıyaz'a haber verdiler, müjdediler. O hiç de memnun olmadı... 'Bu çocuğun başını kesiniz!' diye bağırdı. Bu emri alan kadınlar çocuğun çok güzel olduğunu gördüler. Aralarından bir genç kadın 'Çocuğu bana veriniz! Ben bu çocuğu alayım, siz Kıyaz'a 'Öldürdük' diye haber veriniz!' dedi. Çocuğu alıp giden kadını Kıyaz gördü ve kılıcını alıp çocuğu öldürmeye hazırlanırken Ayçörek Kıyaz'a 'Bu yavrumun altı ayı Semetey'in ise altı ayı da senindir. Bu yavruyu öldürürsen kuğu giyimimi giyip uçar babama giderim. Öcümü senden alırım ...' şeklinde konu edilmektedir. (İnan 1992: 178)

Türklerde halk arasında, efsanelere ve masallara konu olan hayvanlar; korku veya kendini koruma gibi sebeplerden kendi isteğiyle şekil değiştirmiş ise sevimli, ancak bir ceza neticesiyle dönüşmüşse sevilmemektedir. Buna göre baykuş ve karga sevimli; güvercin gibi bazı hayvanlar ise sevilen hayvanlar sınıfına dâhil edilmektedir. Hatta bunlara uğurluluk veya uğursuzluk sıfatları da eklenmektedir (bk. Ergun 1997: 178-180, Cerrahoğlu 2011: 276-282, Küçük ve Küçük 2011: 172-173).

Üstünlük ve keramet vasıtası olarak don değiştirme

Don değiştirme, şamanlardan velilere kadar toplumda etkin ve nüfuzlu olan kişilerin istedikleri biçimde ve zaman diliminde keramet sahibi olarak şekil değiştirmesini ifade eden bir motiftir (Köksel 2017, Bayat 2006: 163, Türkan 2008: 139). "Tarikat ulularının, keramet göstererek büründükleri görünüş" şeklindeki tanımlama da don değiştirme ile keramet arasındaki yakın ilişkinin bir ifadesidir (Korkmaz 2008: 468). "Ermiş bir kişinin turna, güvercin, doğan, geyik, yılan, balık veya ejderha gibi hayvanların şekline girerek kerametini göstermesi" biçiminde belirtilen tarif de bunu teyit eder mahiyettedir (Kuşca 2014:70). Ayrıca don değiştirme motifi, Alevilikte kadın-erkek eşitliğinde de dile getirilmekte ve onlara göre önemli olan, eren/ermiş kişi (Hakk bilgisine ermiş) anlamına gelen "er kişi" olmaktadır. Bu noktada bayan için "Er kişi vardır, bacı donunda" denilerek keramet ve üstünlük noktasında farklı bir yaklaşım sergilenmektedir (Bilgin 2014: 86).

Don değiştirme, üstünlük ve keramet vasıtası şeklinde, hem Orta Asya'da hem de Anadolu'da, "şamana veya veliye meydan okuyup onu alt etme" olarak kendisini göstermektedir (Küçük ve Küçük 2011:176). Bu bağlamda şamanların veya ermiş kişilerin kuş donuna bürünmesi; Tanrı'ya yakın olan ve kutsal sayılan, üstün tutulan kimselerin bir kerameti, meziyeti olarak algılanmakta ve bu kimselerin Tanrı ile bağına vurgulamak için kuşlar özellikle "güvercin" tercih edilmektedir. Çünkü barışın ve sükûnetin sembolü olarak güvercin, don değiştirme motifinin en önemli vasıtasıdır. Bir velinin karakteristik yapısını sergilemesine örnek olan güvercin, Geleneksel Türk Dini inanışlarında, "Gök" ile ilişkilendirilerek "kutluluk, ululuk ve velilik" gibi değerleri simgelediğine inanılmıştır/inanılmaktadır (Aslan 2004: 38-40, Kuşca 2015: 239-240).

Güvercin, Anadolu'da da Hacı Bektaş Veli ile özdeşleştirilmiştir. Ancak o, Alevilerde, Hz. Ali ile ilişkilendirilmesi bakımından ayrı bir önem

taşımaktadır. “Kuş olup güvercin donunu giyen, Uyan dağlar uyan Ali geliyor, Mucizatın cümle âleme bildiren, Uyan dağlar uyan Ali geliyor...” deyişi bunu açıkça göstermektedir (Kuşca 2015: 239-240). Bununla birlikte bazı Alevilerce; güvercin şeklindeki don değiştirme anlayışında, Hz. Muhammed’in Sevr Mağarası’na saklandığı sırada güvercinin onu korumasının etkisi olduğu düşünülmektedir (Güngör ve Aksoy 2012: 260). Don değiştirme motifi, bir keramet unsuru olarak kahramanın yeni bir dini benimsemesine vesile olmaktadır. Bu durum, Abdülkerim Satuk Buğra Han Destanı’nda açıkça vurgulanmaktadır (bk. Eröz 1992: 127, Özkan 2013: 7). Resul Baba da “Beşkarış” adlı mekânda ilk olarak geyik, ardından güvercin donuyla kâfirlere görünmüş ve onların Müslüman olmasını sağlamıştır (Ocak 2002: 220).

Bazı Aleviler arasındaki kanaate göre Hz. Ali, bütün peygamberlerin donunda gelmiştir (Selçuk 2004: 74). Bu anlayışa gerekçe olarak “keramet” gösterilmektedir (Kuşca 2015:235).

Zaten “...Her şeyi yaratmaya kadir olan Allah dilerse, aynı kişiyi başka birinin donunda da getirir, bu hâlin anlaşılması için erenlerin sırrına vakıf olmak gerekir... Bu ruhların yeniden başka birinin donunda gelmesi alelade insanlara olacak bir şey de değildir, seçkin ve vazifeli kimseler için geçerlidir...” şeklindeki ifade de don değiştirmenin keramet unsuru olduğunun bir göstergesidir. (Güngör, Ö. 2007: 129)

Ayrıca Alevilerde genel anlamda Hz. Ali’nin, “binbir don”da dünyaya geldiği rivayet edilmektedir. Bu rivayet de şu şekildedir: “Neçe yüz bin yıllar kandilde durdun, Atının belinde madere (meydana) geldin, Onun için halkı dümana saldın, Bin bir donda baş gösterdin ya Ali”. Bununla birlikte Hz. Ali ile ilişkilendirilen Hızır’ın, her dönemde değişik donlara girdiği de (dönemine göre Hz. Ali’nin ve Atatürk’ün donunda) dile getirilmektedir (Gürer 2008: 23-24, 62). Mélikoff ise Hz. Ali’nin, peygamberlerin ve velilerin suretinde tecelli edebildiğini ve Hacı Bektaş’ın da bizzat Ali’den başkası olmadığına dikkat çekmektedir. Bu durumun da Türklerin, Gök-Tanrı inancı ile ilişkili olduğu ifade edilmektedir (Mélikoff 1993: 44).

Don değiştirme, şamanlar arasında da bir üstünlük, güç veya keramet vasıtası olarak dikkat çekmektedir (bk. Bayat 2006: 163). Aşağıdaki şu rivayetler bu hususu teyit etmektedir:

Bir erkek şamanla bir kadın şaman kamlık etmeye başladılar. Kadın şaman: Hangi dona girip birbirimizin gücünü deneyelim? dedi. Erkek şaman: Balık donuna girelim, dedi. Kadın şaman balık donuna girip denize daldı. Erkek şaman da onu kovalamaya başladı. Kısa bir süre sonra ona ulaştı ve şaman kadını kuyruğundan yutmaya başladı. Ancak şaman kadın onun ağzına sığmadı. Büyük bir çaba ile onun ağzından çıkıp erkek şamanın bizzat kendisini yuttu. Şaman kadın su kuşu donuna girip evine uçarak döndü..." (Ayrıca başka örnekler için bk. Güngör ve Küçük 1999: 2-4, Güngör 2007: 5-6).

İnan'ın, "...Bir gün Topçan âyin yaparken birdenbire önünde Küçük taş denilen dağda iki boğanın kavga ettiklerini görmüş. Bu boğalardan biri kara, ikincisi de gök boğa imiş. Gök boğa kara boğayı öyle hırpalamış ki zavallı bayılacaktı. Topçan buna acımış da gök boğayı okla vurmuş. Gök boğa kurt suretine girerek güneye doğru koşmuş; kara boğa ise...batıya doğru gitmiş. Meğer bu kara boğa da Urenha'ların kamı imiş ..." şeklinde verdiği örnek de hem şamanların rekabetine hem de onların hayvan suretinde don değiştirmelerine bir örnektir. (İnan 1986: 87)

Ayrıca zayıf şamanların köpek donuna girmesi de don değiştirmenin, şamanın keramet derecesine göre tasvirine örneklerden bir tanesidir. Çünkü kurt donuna bürünmek ile köpek donuna girmek, mertebe olarak bir farklılık göstergesidir (Bayat 2006: 102, Kalafat 2017: 54, 57).

Don değiştirme, nesnenin veya olayın kökenini, yaratılışını anla(t)ma amacını da taşıyabilmektedir. Bu bağlamda şamanlar; "koruyucu ruh" olarak, kuşlar başta olmak üzere çeşitli hayvanların donuna bürünebilmektedir. Onlar gidecekleri mekâna ve yapacakları işlere göre farklı hayvan donlarına girmekte, duruma ve davranış türüne uygun bir hayvan motifi çerçevesinde kıyafetler/kostümler giymektedir. Ancak don değiştirme, sadece hayvanların suretlerine bürünmek, kostümlerini giymek değil, aynı zamanda davranışlarını taklit etmeyi de gerektirmektedir. Örneğin bir şaman, balık donuna büründüğünde yeraltı sularında ölümler âlemine yüzmekte, kuş donunda göğe uçmakta, ayı, kaplan, kurt, geyik, boğa gibi kara hayvanları donuna girdiğinde ise dünyada diğer şamanların ruh yardımcıları veya kötü ruhlar ile mücadele etmektedir. Hastaya müdahale eden bir şamanın, hastanın ruhunu kovalayabilmek ve bulabilmek için önce geyiğe, ardından atmaya ve ruhu bulduğunda tekrar bir geyiğe dönüşmesi de bu husustaki

başka bir örnektir (bk. Drury 1989: 69, Eliade 1999: 99, 120, Hoppal 2001: 219, Stutley 2003: 13, Türkan 2008:137-139, Baldick 2010: 21, 85, 101, 107, 158, Kuşca 2014: 121, Güngör ve Köylü 2014:12, Kuşca 2015: 235, 237).

Hem Orta Asya'da hem de Anadolu'da don değiştirme, genel anlamda hayvan suretine girme biçiminde ortak payda olarak dikkat çekmektedir. Bu husus, Karang Artu Han'ın oğlu ile Altun Pökö'nün oğlunun bir yılana dönüşerek birbirleriyle mücadelesinde görülebilmektedir (bk. İnan 1986: 87, Çoruhlu 2002: 58, Türkan 2015: 234). Benzer anlayış, Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya "güvercin" donunda gelmesinde de dikkat çekmektedir. Çünkü Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya gelişi, Anadolu'daki dervişler, Rum Erenleri tarafından hoş karşılanmaz ve dervişler tarafından yolu kesilir. Hatta bu dervişlerden Doğrı(u)/Tuğrul Baba, güvercin donundaki Hacı Bektaş'ı yakalamak için atmaca veya doğan donuna girer. Bunun üzerine Hacı Bektaş, silkinip insan donuna bürünerek Doğrı(u)l Baba'yı boğazından yakalar, biat ettirerek ona şöyle der:

Ey Doğrul/Tuğrul, er erin üzerine böyle gelmez; siz bize zalim donunda geldiniz; biz ise size, mazlum donunda; eğer güvercinden daha mazlum bir yaratık bulsaydık, onun donuna girer gelirdik... (Kuşca 2015: 240)

Bu rivayet, hem güvercinin don değiştirmedeki karakteristik özelliğine hem de dervişler arasındaki üstünlük yarışında, rekabet ortamında don değiştirme motifinin kullanımına bir örnektir (bk. İnan 1986: 83, Ögel 1993: 30, Ögel 1995: 557, Aslan 2004: 38, Mélikoff 2010: 118).

Şamanların ve velilerin/evliyaların uygulamalarında en sık kullanılan hayvan motifi kuşlar olmuştur. Örneğin Anadolu'da evliyaların, uzak memleketlere gidebilmek için kuş donuna girdikleri görülmektedir. Dolayısıyla olayların ve durumun ortamına göre şamanların büründüğü dona benzer biçimde velilerin de büründüğü ve onunla özdeşleştiği bazı hayvan donları vardır. Buna göre Hacı Bektaş Veli'nin "güvercin veya şahin", Abdal Musa'nın "geyik", Ahmet Yesevi'nin "Turna"⁴ donuna girdiği ve Geyikli Baba'nın geyiklerle beraber yürüdüğü veya geyiklere bindiği rivayet edilmektedir. "Ali oldum, Adem oldum bahane, Güvercin donunda geldim cihane..." ve "Güvercin donuyla Urum'a uçan, İmamlar evinin kapusını açan, Cümle evliyalar üstünden geçen, Var mıdır hiçbir er Ali'den gayrı..." ifadeleri de

bu hususu teyit etmektedir (bk. İnan 1986: 83, Ögel 1993: 29-30, 47, Mélikoff 1993: 109, 127, 174, Aslan 2004: 43, Kuşca 2015: 234-241). Ayrıca Ural Batur Destanı'nda da, Ural'ın karısının Huma kuşu; Ezreke'nin oğlu Zerkum'un, yılan veya balık; Ayna'nın, kuş ve Ural'ın kardeşi Şülgen'in ise ejderha donuna girmesi benzer örneklerdendir (Kalafat 2007: 331). Kaygusuz Abdal'ın, Abdal Musa'ya mürit olmasını anlatan geyik ile ilgili hikâye de don değiştirmenin Türk geleneğinde keramet olarak görülmesinin ayrı bir örneğidir (bk. Eröz 1992: 127-128; Baldick 2010: 93, 106; Kuşca 2014: 72, Kuşca 2015: 236. Ayrıca Yunan efsanelerindeki dönüşüm için bk. Wilkinson 2010: 25-41, 65, 102, 173, Beğenç 1974: 18). Bugün Anadolu'da da, "Veli"lerin diledikleri zaman donuna en seri şekilde girilebilen hayvan olan geyik donuna girebildiğine inanılmaktadır (Kalafat 2007: 36, Mollaibrahimoğlu 2008: 17).

Yaratılış ve türeme ögesi olarak don değiştirme

Don değiştirme motifi, yaratılış mitinde de görülebilmekte ve bu mitte; başlangıçta yer ve göğün olmadığı, sadece denizin var olduğu, Yaratıcı Ülgen'in kuş donuna bürünerek suların üstünde uçmaya başladığı ancak konacak bir yer bulamadığı anlatılarak Yaratıcı Tanrı'nın kuş donunda gezdiği vurgulanmaktadır (Uslu 2016: 139). "Noksani gönülde kuş gezer iken, Yer gök kurulmadan suda yüzerken, Kandildeki nurdan okur yazarken..." şeklindeki mısralarda da yaratılış mitindeki kuş donuna girmenin etkisi görülebilmektedir (Eröz 1992: 129).

Yaratılış motifinde, don değiştirme biçimi ile ilgili başka bir rivayet ise şöyledir:

...Erlük eline çekiç, körük, örs aldı...Tanrı geldi. Erlük'in körük, çekiç ve örsünü alıp ateşe attı. Körük bir kadın, çekiç de bir erkek oldu. Tanrı bu kadını yakalayıp yüzüne tükürdü. Kadın bir kuş olup, uçtu; bu kuş eti yenmez, tüyü yelek olmaz "kurday" denilen kuştur. Tanrı erkeği yakalayıp yüzüne tükürdü, o da bir kuş oldu; bu da "yalban" denilen kuştur... (İnan 1986: 17-18).

İnsanın yaratılmasında ve şeytanın Hz. Âdem'e secde etmemesinde, Allah'ın Hz. Âdem'in donuna girmesi, gönlüne nüfuz etmesi ile şeytanın bunu fark etmemesi olduğu tasavvufî ve mitolojik çerçevede ifade edilmektedir. Bu durum, şu sözlerle açıkça belirtilmektedir: "Hakk'a mazhar durur Âdem sücûd et (it) uyma Şeytana ki Âdem donuna girmiş Hudâ geldi Hudâ geldi..."

(Mélíhoff 1993: 44, Mélíhoff 2010: 272, Kuşca 2015: 237). Kaygusuz Abdal'ın "...Padişah-ı âlem dileğimizi kabul edip bize insan donu giydirip dünyaya gönderdi..." şeklindeki ifadesi de insanoğlunun yaratılışındaki don değiştirme motifine mitolojik anlamda vurgu yapmaktadır (Ocak 2002: 197).

Don değiştirme, türeme ve soyun devamında da söz konusu edilmektedir. Buna göre Kao-Çı'ların Türeyiş Destanı'nda bu husus şu şekilde dile getirilmektedir:

Kao-çı Kağan'ın çok akıllı iki veya üç kızı varmış...Kağan demiş ki: 'Ben bu kızları, nasıl insanlarla evlendirebilirim! Bunlar o kadar iyi ki, bu kızlar ancak Tanrı ile evlenebilirler.' Bunu diyen Kağan, kızlarını alarak götürmüş ve bir tepenin başına koymuş. Burada kızları, Tanrı ile evlensinler diye beklemiş. Kızlar bu tepede Tanrıyı bekleye durmuşlar. Aradan epey zaman geçmiş. Ama ne Tanrı gelmiş ve ne de onlarla evlenmiş, Kızlar böyle bekleşe dururlarken, tepenin etrafında, ihtiyar ve erkek bir kurt görünmüş. Kurt, tepenin etrafında dolaşmaya başlamış ve bir türlü de, orasını bırakıp gitmemiş. (Küçük) kız kurdun bu durumunu görünce şüphelenmiş ve kardeşine: 'İşte bu kurt Tanrının ta kendisidir. Ben inip, onunla evleneceğim' demiş. Kardeşi, gitme, diye ısrar etmiş ama kız dinlememiş. Tepeden inerek kurtla evlenmiş ve bu suretle Kao-çı halkı, bu hükümdarın kızı ile kurttan türemiş. (Ögel 1993: 17-18)

Kahraman, geyiği takip eder ve geyik dağda, bir mağarada gözden kaybolur. Kahraman da dağda, kötü varlıklarla mücadele etmek zorunda kalır ve onun cesaretinin ödülü olarak geyik güzel bir kız şeklinde don değiştirir. Daha sonra kahraman ile kız evlenir ve bu evlilikten soyları türer..." şeklindeki rivayet de don değiştirmenin türemedeki rolünü ifade etmektedir. (Çınar 2016: 193)

Gök Boz'un, önce boğa donuna girerek Taycı Han'ın boğaları ile güreştiğinin, daha sonra insan donuna girerek Taycı Han'ın kızı ile birlikte olarak ondan oğlu olduğunun dile getirilmesi de bu husustaki başka bir örnektir (Ögel 1995: 537). Ayrıca Tu-kiu Devlet kurucusunun yaz ve kış meleği olan iki kadınla evlenmesi ve bunlardan birinin kuğu haline dönüşen bir erkek doğurduğuna inanılması örneklerden bir tanesidir (Roux 1994: 165. Ayrıca bk. Baldick 2010: 93, Campbell 1995: 226).

Sonuç

Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türkler, Anadolu'da, Geleneksel Türk Dini inanışlarını "İslam İnancı" ile yan yana yaşatmışlardır. Hatta İslam'a uygun olmayan kısımlarını çıkartmış, bir kısmını İslami kisveye büründürmüş ve bir kısmını da değiştirmeden aynen korumuşlardır. Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan bu ortak anlayış ve inanışlar arasında "don değiştirme" olgusu/anlayışı da yer almıştır. Don değiştirme, genel anlamda, dış görünümün fiziksel açıdan değişime uğramasıdır. Bu değişim; Türkler arasında, çeşitli amaçlarla farklı şekillerde görülebilmektedir.

Don değiştirme motifi; ölüm ve ruh, sınama (ödül veya ceza) aracı, üstünlük ve keramet vasıtası, yaratılış ve türeme unsuru olarak dört farklı kategoride değerlendirilebilmektedir. Gerek Orta Asya'da gerekse Anadolu'da ölmek tabiri yerine "Hakka ulaşmak, Hakka yürümek, don değiştirmek, Şunkar Boldi..." gibi terimler kullanılmaktadır. Bu isimlendirmelerde, ruhun kuş olarak telakkisinin önemi söz konusudur. Ayrıca don değiştirme, Yüce bir Varlık/güç, üstün meziyetlere sahip kimseler (cadı, evliya gibi) tarafından ödül (olumlu) veya ceza (olumsuz) şeklinde kendisini göstermektedir. Söz konusu değişim; insandan insana, insandan hayvana, hayvandan hayvana veya bir nesneye dönüşme biçiminde meydana gelen bir dönüşüm olarak dikkat çekmektedir.

Don değiştirme, şamanların, velilerin veya toplumda etkin/nüfuzlu olan kişilerin istedikleri biçimde ve zaman diliminde, keramet sahibi olarak şekil değiştirmesinin bir göstergesidir. Bu değişim, rekabet ortamının ve üstünlük yarışının da bir sembolüdür. Don değiştirme anlayışı, yaratılış mitlerinde de dikkat çekmektedir. Bu mitlere göre Tanrı, kuş ve kurt donlarında görülmektedir. Netice itibarıyla Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan don değiştirme olgusu/anlayışı, genel hatlarıyla ortak bir motif olarak çeşitli şekillerde tasavvufî, mitolojik veya kültürel bazda (bazı tartışmalarla birlikte) değerlendirilmektedir.

Açıklamalar

- 1 Bu makalede, inanış ve anlayış ile ilgili tartışma konularına girilmeden genel hatlarıyla Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan ortak bir gelenek olarak "don değiştirme" motifi, İslam öncesi ile sonrası arasındaki benzerlikler ve ortak paydalar çerçevesinde konu edilmiştir. Ancak don değiştirme motifinin yer yer, "tenasüh inancı" ile özdeşleştirildiği görülmektedir. Oysa hem İslam

öncesi hem de İslam sonrası Türk geleneğinde inanç sistemi veya inanış biçimi olarak Tenasüh mevcut değildir (Bu konuda bk. Selçuk 2004: 77-80). Ayrıca Türklerde tenasüh veya reenkarnasyon fikrine rastlanmadığı ancak nasıl yorumlanacağı bilinemediğinden “don değiştirme” şeklinde bir telakkiden bahsedildiğine de yer verilmektedir (Sezen 2015: 117). Zaten bazı Aleviler de kendilerindeki “don değiştirme” inanışının, Hint dinlerinde olduğu gibi tam manasıyla Tenasüh inancı olmadığı, bu olayın Aleviliğe has bir yapı taşıdığına dikkat çekmektedirler. Hatta genç Alevi kesiminde, tenasüh inancının yaygın olmadığı da yapılan araştırmalarla ortaya konulmaktadır (bk. Güngör, Ö. 2007: 128-131, Bilgin 2014: 53). Don değiştirme anlayışının “yeniden doğuş” ile karıştırılmaması gerektiğine de vurgu yapılmaktadır (bk. Yeşiltaş 2014: 80).

- 2 Türk geleneğinde hakanların, aslan ile sembolize edilmesi ve Hz. Ali'nin yiğitliği nedeniyle güneş timsali aslan ile özdeşleştirilmesi, her iki anlayışın aynı kaynaktan beslendiğinin bir göstergesidir (Mélíkoﬀ 1993: 127, Kuşca 2015: 241).
- 3 Benzer tutum ve davranışlar, Yunan Mitolojisinde ve diğer mitolojilerde de görülebilmektedir. Buna örnek olarak, Medusa'nın, Atena'nın Tapınağı'nda, Poseidon ile birlikte olması neticesinde onun Atena tarafından gözlerinden ateş saçan, sivri dişli ve pençeli, saçları yılan görünümlü ve bir bakışıyla erkekleri taşa dönüştüren kanatlı bir canavara dönüştürülmesi gösterilebilmektedir (Mascetti 1990: 112).
- 4 Hz. Ali'nin don değiştirmiş hali olarak onunla özdeşleşen bir kuş olan ve “Göklerdeki haberci” olarak bilinen Turna; Alevilikte-Bektaşilikte, cem törenlerindeki semah ile ilişkilendirilmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu semahın, Turna kuşunun havada çizdiği şekillerden esinlendiği ve bir döngüyü sembolize ettiği rivayet edilmektedir. Turnanın, güneş-kuşu Anka ile yer yer aynı mahiyette değerlendirildiği ve dolayısıyla Hz. Ali'nin, güneş kuşu/turna ile temsil edildiği de iddialar arasındadır (bk. Mélíkoﬀ 1993: 127, 157, Mélíkoﬀ 2010: 200, Kuşca 2015: 238-239. Ayrıca bk. Kuşca 2014:123-125). Turna, Türk Mitolojisinde de, insanların birbirlerine ve Tanrı'ya olan beklentilerini, arzularını ulaştırarak varlık şeklinde telakki edilmektedir. Onun ayrıca “Gök Tanrı” tasavvuru dışındaki ilahlardan biri olarak “hikmet sahibi ruhu” temsil ettiği de düşünülmüştür (Cerrahoğlu 2011: 277, Çobanoğlu 2012: 983).

Kaynaklar

- Aktaş, Ali (2015). "Alevilerde Ölüm, Cenaze, Yas İlgili İnanış ve Ritüeller". *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 12: 17-65.
- Anohin, Andrey Viktoroviç (2006). *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*. Konya: Kömen Yay.
- Artun, Erman (2018). "Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri-Öğretiler-Dinler". http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_inanc_sistemleri.pdf (Erişim tarihi: 15.01.2018).
- Aslan, Namık (2004). "Şekil Değiştirme Motifinin Anlatılarımızdaki Bazı Yansımaları Üzerine". *Millî Folklor* 16 (64): 37-43.
- Ayva, Aziz (2002). "Türk Dünyasında İnsan Asıllı Göl Efsaneleri". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 12: 251-275.
- Baldick, Julian (2010). *Hayvan ve Şaman Orta Asya'nın Antik Dinleri*. İstanbul: Hil Yay.
- Bayat, Fuzuli (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Bayat, Fuzuli (2010). "Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadın Şamanlar". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3 (13): 44-51.
- Beğenç, Cahit (1974). *Anadolu Mitolojisi*. İstanbul: MEB Yay.
- Beydilli, Celal (2003). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Kitap-Yay.
- Bilgin, Fatih (2014). *Tercan Yöresi Aleviliği*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Bolat, Nursel (2017). "Keloğlan Kimliğinde Türk Masalları Anlatısı: Propp Yönteminde Türk Masalları". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6 (3): 221-226.
- Boratav, Pertev Naili (1994). *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yay.
- Campbell, Joseph (1995). *İlkel Mitoloji Tanrının Maskeleri*. Çev. Kudret Emiroğlu. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Cerrahoğlu, Münir (2011). "Türk ve Yunan Mitolojisinde Şekil Değiştirme/Kuş Donuna Girme Motifinin Mukayesesi". *Akademik Araştırmalar Dergisi* 49: 269-285.
- Coşkun, Nilgün Çıplak (2013). "Alevi-Bektaşî Geleneğinde Dârdan İndirme Cemi Ve Bu Cemin Toplum Yaşamındaki Önemi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 65: 271-280.
- Çeribaş, Mehmet (2012). "Hacı Bektaş Velî Velayetnamesi Örneğinde Türkistan'dan Anadolu'ya Türk Anlatı Geleneği". *1. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*. Ed. Adem Öger. Ankara: Nevşehir Üniversitesi Yay. 27-49.
- Çınar, Aslı Kahraman (2016). "Bozkır Kültür Çevresinde Geyik Mitleri". *Route Educational and Social Science Journal* 3 (2): 191-200.

- Çobanoğlu, Özkul (2012). "Türk Mitolojisinde Al Dini ve Okra İlişkisi". 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika çalışmaları Kongresi: Tarih ve Medeniyetler Tarihi*. C. II. Ankara: AYK Yay. 981-986.
- Çoruhlu, Yaşar (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalıcı Yay.
- Dinler Tarihi Ansiklopedisi* (Tarihsiz). I-III. Genel Yön. Ercan Arıklı. İstanbul: Gelişim Yay.
- Doğan, Selim (2013). "Türk Halk Kültüründe ve Erzurum Kadın Barlarında Güvercin Motifi". *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 30: 83-93.
- Drury, Nevill (1989). *Şamanizm Şamanlığın Öğeleri*. Çev. Erkan Çevik. İstanbul: Okyanus Yay.
- Eliade, Mircea (1999). *Şamanizm*. Çev. İsmet Birkan. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Ergun, Metin (Haz.) (1997). *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*. C. I. İnceleyenler: Ahmet Bican Ercilasun ve Fikret Türkmen. Ankara: Ankara Üniversitesi Yay.
- Eröz, Mehmet (1992). *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik-Bektaşilik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- Güngör, Özcan (2007). *Günümüz Alevi/Bektaşî Kimliğine Dair Sosyolojik Bir Araştırma Bey pazarı/Karışar Yöresi Örneği*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Güngör Özcan ve Erdal Aksoy (2012). "Sosyolojik Açından Alevi/Bektaşilerde Tenasüh İnancı". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi* 62: 249-270.
- Güngör, Harun ve Abdurrahman Küçük (1999). *Milli Bütünlüğümüzün Kaynakları: Asya'dan Anadolu'ya Taşınanlar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.
- Güngör, Harun (2007). "Geleneksel Türk Dini'nden Anadolu'ya Taşınanlar". *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Güngör, Harun ve Bekir Köylü (2014). *Türk Halk İnanışları Ders Notları*. Kayseri: TEZMER.
- Gürer, Yunus (2008). *Kuluncak'ta Yaşayan Alevilerde Dini Hayat ve Yaygın Halk İnanışları*. Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Hoppal, Mihaly (2001). "Sibirya Şamanizminde Doğa Tapınımı". Çev. Gürbüz Erginer. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 41 (1): 209-225.
- İnan, Abdulkadir (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- İnan, Abdulkadir (1992). *Manas Destanı*. Ankara: MEB Yay.
- Kaba, Ali (2011). *Altay, Tuva, Hakas ve Şor Destanlarında At Motifi Üzerine Bir*

- İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi.
- Kalafat, Yaşar (2006). *Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları III-IV*. Ankara: Berikan Yay.
- Kalafat, Yaşar (2007). *Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları I*. Ankara: Berikan Yay.
- Kalafat, Yaşar (2017). "Barak Baba ve Hayvan Ata Miti". <http://kulturevreni.com/16-51.pdf> (Erişim Tarihi: 21.08.2017).
- Karadavut, Zekeriya (2010). "Kırgız Masallarında Mitolojik Unsurlar". *Millî Folklor* 22 (85): 71-80.
- Karakurt, Deniz (2011). *Türk Söylence Sözlüğü*. e-kitap. (<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/00/TurkSoylenceSozlugu.pdf> (Erişim tarihi: 11.04.2017).
- Karaoğlan, Hamza (2017). "Ruhla İlgili İnanışlar". *Türk Halk İnanışları*. Ed. Durmuş Arık ve Ahmet Hikmet Eroğlu. Ankara: Grafiker Yay.
- Koçak, Aynur (2011). "Hacı Bektaş Velâyetnamesinde Bir Kahraman Modeli Olarak Saru Saltuk". *Alevilik Araştırmaları Dergisi* 1: 15-24.
- Korkmaz, Esat (2008). *Anadolu Aleviliği*. İstanbul: Berfin Yay.
- Köksel, Behiye (2017). "Gaziantep Efsanelerinde Şekil Değiştirme Motifi Üzerine". http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp_3/koksel.php. (Erişim tarihi 20.07.2017).
- Kuşca, Sibel (2014). *Şah İsmail Hatai'nin ve Pir Sultan Abdal'ın Nefes ve Değişlerinde Mitik Unsurlar*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi.
- Kuşca, Sibel (2015). "Alevi-Bektaşî İnanıcının Mitik Temellerini Oluşturan Figür ve İnanışların Değiş ve Nefesler Vasıtasıyla Tespiti". *Alevilik Araştırmaları Dergisi* 10: 229-252.
- Küçük, Abdurrahman ve Mehmet Alparslan Küçük (2011). *Türkistan'dan Türkiye'ye Alevilik-Bektaşilik*. Ankara: Berikan Yay.
- Küçük, Mehmet Alparslan (2017). "Geleneksel Türk Dini İnanışlarından Mitolojiye: 'Ölüm/Obur Ruhlar'". *Gazi Türkiyat Dergisi* 20: 25-53.
- Küçükyıldız, Arslan (2017). "Satranç ve Don Değiştirme (Kabulgan)" <http://arslanevi.blogspot.com.tr/2014/12/satrançve-don-degiştirme-kabulgan.html>. (Erişim Tarihi: 11.09.2017).
- Mascetti, Manuella Dunn (1990). *İçimizdeki Tanrıça Kadınlığın Mitolojisi*. Çev. Belkis Çorakçı. İstanbul: Doğan Kitap.
- Mélikoff, Iréne (1993). *Uyur İdik Uyardılar*. Çev. Turan Alptekin. İstanbul: Cem Yay.
- Mélikoff, Iréne (2010). *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*. Çev. Turan Alptekin. İstanbul: Cumhuriyet Kitap.

- Mollaibrahimoğlu, Çiğdem (2008). *Anadolu Halk Kültüründe Hayvanlar Etrafında Oluşan İnanç ve Pratikler*. Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2002). *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yay.
- Oğuz, Öcal ve Petek Ersoy (2007). *Türkiye'de 2006 Yılında Yaşayan Taş Kesilme Efsaneleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi THBMER Yay.
- Ozan, Meral (2011). "Geçiş Ritüelleri ve Halk Masalları". *Millî Folklor* 23 (91): 75-84.
- Ögel, Bahaeddin (1993). *Türk Mitolojisi*. C. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Ögel, Bahaeddin (1995). *Türk Mitolojisi*. C. II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Önal, Mehmet Naci (2010). "Halk Anlatılarında Kahramanın Kimliğini Gizlemesi". *Turkish Studies* 5/1: 1271-1285.
- Özkan, İsa (2013). "Abdülkerim Satuk Buğra Han Destanı". *Bengü Bitig, Dursun Yıldırım Armağanı*. Ed. B. Gül, F. Ağca ve F. Gökçe. Ankara: Türkbilgi Yay. 1-22.
- Perçemli, Valentina (2011). *Gagauz Türklerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm Âdetleri*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Roux, J. P. (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. Çev. Aykut Kazancıgil. Ankara: İşaret Yay.
- Roux, J. P. (1999). *Altay Türklerinde Ölüm*. Çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: Kabalcı Yay.
- Roux, J. P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. Çev. Musa Yaşar Sağlam. İstanbul: BilgeSu Yay.
- Sakaoğlu, Saim (1980). *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yay.
- Saraç, Ömer (2014). "Türk Destanlarında İntikam Motifi". *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 3 (5): 141-150.
- Say, Yağmur (2010). *Şucâ'eddîn Velî (Sultan Varlığı) ve Velâyetnâmesi*. Ed. Murat Küçük. Eskişehir: Eskişehir Valiliği Yay.
- Selçuk, Ali (2004). *Tahtacılar*. İstanbul: Yeditepe Yay.
- Sezen, Yümni (2015). *Kültür ve Din Türk-İslam Örneği*. İstanbul: İz Yay.
- Sodzawiczny, Magdalena (2003). *Türkiye Masallarında Şamanizm Öğeleri*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.
- Stutley, Margaret (2003). *Shamanism*. London: Taylor & Francis e-Library.
- Tanyu, Hikmet (1987). *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Tokyürek, Hatice (2009). "Eski Uygur Türkçesinde "Ölüm" Kavramı ile İlgili İfadeler". *bilig* 50: 169-198.
- Torun, Ali (2005). "Yunus Emre ve Halk Kültürü". *Millî Folklor* 17 (68): 18-31.
- Turan, Fatma Ahsen (2010). "Şaman Ritüellerinden Alevi Semahlarına Esrarlı

- Yolculuk". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 56: 153-162.
- Türkan, Kadriye (2008). "Türk Masallarında Kahramanın ve Şamanın Don Değiştirme Arasındaki Benzerlikler". *Türkbilig* 15: 136-154.
- Türkan, Kadriye (2015). "Türk Dünyası Masallarından Yansıyan Şaman Olgusu". *bilig* 74: 219-238.
- Uslu, Bahattin (2016). *Türk Mitolojisi*. İstanbul: Kamer Yay.
- Wilkinson, Philip (2010). *Kökenleri ve Anlamlarıyla Efsaneler&Mitler*. İstanbul: Alfa Yay.
- Yeşiltaş, Kevser (2014). *Yunus Emre Aşka Vardıktan Sonra Kanadı Kim Arar*. İstanbul: Sınır Ötesi Yay.

From Central Asia to Anatolia in Turkish Tradition “Don Change”*

Mehmet Alparıslan K c k**

Abstract

Turks came from Central Asia to Anatolia during the spread of Islam. They lived their traditional Turkish religious beliefs under Islam in Anatolia. Even the traditional Turkish religious belief and Islamic belief were taken side by side. Some of those who are not suitable for Islam were removed and some of them were taken in Islamic guise. Some of them have been preserved as custom without being changed. In this context, some common beliefs and traditions have emerged between Turkish tribes who have traditional Turkish religious beliefs and Turks who adopt Islamic belief. One of these common understandings and beliefs is the motif of “don change”. Don change is one of the most important motifs in Turks’ stories, tales and legends. It manifests itself in four basic structures as death and soul, testing, superiority/miracle and creation. In this context, in our article, firstly, conceptual analysis of “don change” motif (without going into discussions) was made. Later, examples of death, soul, test (reward/punishment), miracle, superiority and creation/derivation are given. In the conclusion, a general evaluation has been made.

Keywords

Shaman, Alevism/Bektashism, Turkish tradition, motif, “don change”.

* Date of Arrival: 05 March 2018 – Date of Acceptance: 22 November 2018

You can refer to this article as follows:

K c k, Mehmet Alparıslan (2020). “Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Geleneğinde ‘Don Değiştirme’”. *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 94: 97-122.

** Assoc. Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University Faculty of Tourism Travel Management and Tourism Guidance – Ankara/Turkey
ORCID ID: 0000-0002-4845-2538
a.kucuk@hbv.edu.tr

Мотив «превращения» (“Don Değiştirme”) в тюркской традиции – от Центральной Азии до Анатолии*

Мехмет Алпарслан Кючук**

Аннотация

Тюрки, которые пришли из Центральной Азии в Анатолию с распространением ислама, живя в Анатолии, сохраняли свои традиционные тюркские религиозные верования. Местами даже традиционные тюркские верования и исламские традиции уживаются вместе; часть тех представлений, которые несовместимы с исламом, изживаются, другая часть «исламизируется», в то время как некоторые верования остаются в неизменном виде, превращаясь в «обычай» (“öf”). В этом контексте прослеживаются некоторые верования и традиции, общие для тюркских племен, которые следуют традиционным тюркским верованиям, и тюрков, которые приняли исламскую религию. Одно из таких верований – мотив “don değiştirme” (превращения). Превращение является одним из самых важных мотивов в рассказах, сказаниях и легендах турок. Он проявляется в четырех основных моментах: смерть и душа, испытание, превосходство/чудо и творение. В этом контексте, в нашей статье, во-первых, был проведен концептуальный анализ мотива «превращения» (не вдаваясь в дискуссии). Далее приводятся примеры проявления этого мотива в контексте смерти, души, испытания (награда/наказание), чуда, превосходства и творения/происхождения. В заключение была сделана общая интерпретация.

Ключевые слова

Шаман, Алевизм/Бекташизм, Тюркская традиция, мотив, превращение.

* Поступило в редакцию: 05 марта 2018 г. – Принято в номер: 22 ноября 2018 г.

Ссылка на статью:

Küçük, Mehmet Alparslan (2020). “Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Geleneğinde ‘Don Değiştirme’”. *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 94: 97-122.

** Доц., д-р, Университет Анкары Хаджи Байрам Вели, Факультет Туризма, Кафедра туризма и управления путешествиями – Анкара/Турция
ORCID ID: 0000-0002-4845-2538
a.kucuk@hbv.edu.tr

Tarih Yazımında Sınırlandırmalar: Tarihçi İçin Ceteris Paribus*

Nuri Adıyeke**

Öz

Diğer bilimlerde olduğu gibi tarih biliminde de araştırmacının ele aldığı problematiğin sınırlandırmalarını doğru tespit ederek çalışmasını buna uygun olarak yönlendirmesi beklenir. Bu sınırlandırmalar birkaç şekilde düşünülebilir:

I-Yazım amacına göre sınırlandırmalar: Doktora veya kitap çalışmaları, makale çalışmaları, bildiri tebliğ çalışmaları.

II-Kaynak kullanımına göre sınırlandırmalar: Özellikle Osmanlı tarihi ile ilgili birçok çalışma belli bir kaynağa göre yapılmaktadır.

III-Kronolojik sınırlandırmalar: Tarih yazımında en çok rastlanan sınırlama şeklidir. Birçok kez izah edilen sınırlamalara rastlanılsa da kimi zaman hiçbir anlamı olmayan ve tamamen keyfi kronolojik sınırlamalar da görülmektedir.

IV-Olay ve olgulara göre sınırlandırmalar: Problematik olarak tanımlanan konunun analizinde, binlerce değişken/etken faktörün sabit olduğu varsayımı ile hareket edilerek sadece bir değişken analizi esasına dayalı bu çözümlenme kuramsal olarak analiz yeteneğimizi güçlendirecektir.

Çalışmamızda yapılamayan sınırlandırmaların oluşturduğu bilimsel problemler; yanlış yapılan sınırlandırmaların oluşturduğu problemler örneklenerek sınırlamalara dair önerilerimiz sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Tarih, tarihçi, metot, sınırlama, ceteris paribus.

* Geliş Tarihi: 12 Ocak 2017 – Kabul Tarihi: 09 Mart 2017

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Adıyeke, Nuri (2020). "Tarih Yazımında Sınırlandırmalar: Tarihçi İçin Ceteris Paribus". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 94: 123-135.

** Dr. Öğretim Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – İzmir/Türkiye
ORCID ID: 0000-0001-8577-2357

nuri.adiyeke@deu.edu.tr

Giriş

Tarihin çok farklı amaca dönük yazım biçimleri vardır. Sadece hoşça vakit geçirtmek için yazılan tarihler, ideolojilere dayanak olması için yazılan tarihler, ders çıkarmak için yazılan didaktik tarihler eski dönemlerden beri geniş bir külliyat oluşturmuştur. Bu amaçlara yönelik yazılan tarihlerin azımsanmayacak kullanıcıları da hep olmuştur.

Tarih yazımının en önemli olanı ise bizce bilimsel tarih yazımıdır. Tarihin bağımsız bir bilim olmayıp muhtelif bilimlerin terkibi olduğu (Bon 1932: 11) tezi günümüzde anlamını yitirmiştir. Bury'nin, *tarih bir bilimdir, ne eksik ne fazla* sözü (Collingwood 2005: 83) bundan sonra söyleyeceklerimiz için temel düsturumuzdur. Tarih bir bilimdir, tıpkı diğer bilimler gibi. Bilimin belirli veri toplama, araştırma ve çalışma yöntemi vardır. Bilimin belirli bir üslubu vardır ve en önemlisi bilim felsefesi vardır. Bu kavramlar hangi bilim için konuşulursa konuşulsun geçerlidir. Bu anlamda araştırma süreç ve teknikleri, veri toplama yöntemleri ve işlenmelerinin farklı olmasına rağmen bütün bilimlerin peşinde koştuğu şey aynıdır.

Temel tartışma konumuz, tarih başta olmak üzere bilimsel yöntemler ve yaklaşımlar değildir. Tartışacağımız sorun sadece bilimsel çalışmalarda özellikle de tarih araştırmalarında önemli bir problem olan *sınırlandırma* sorunudur. Diyalektik ilkelerin en önemlilerinden birisi şudur; her şey birbiriyle ilgilidir. Buna göre; “gerçek bir bütündür. Gerçeğin parçaları arasında karşılıklı etki ve evrensel bir bağımlılık vardır. Doğa, bileşik anlaşılır bir bütündür. Hiçbir olgu onu çevreleyenlerden ayrı tutulunca anlaşılabilir” (Karasar 2000: 19). Bu görüş felsefi olarak doğru ve kabul edilebilir olsa da pratik olarak böyle bir araştırma ve yazım biçimi mümkün değildir.

Bilim seçicidir. Evrende olup biten olgular çeşit ve sayı yönünden sonsuzdur... Bir olgunun bilime veri niteliği kazanabilmesi için ya inceleme konusu bir probleme ilişkin olması, ya da hipotez veya teoremin test edilmesinde kanıt değeri taşıması gerekir. Bu bakımdan bilimsel araştırmaya konu olan olgular, tüm olguların küçük bir parçasını kapsamaktadır. (Yıldırım 2000: 21)

Bu seçicilik aynı zamanda bir sınırlandırmayı da içerir. Tarih tanımı gereği, epistemolojik olarak da pratik olarak da bütünü kapsayıcı olamaz.

Tarihin içerikleri neredeyse sınırsız olduğundan, hiçbir tarihi

geçmişteki olayların bütününe kapsayamaz... Geçmişte olanların ancak bir bölümü aktarılabilir ve hiçbir tarihinin anlatımı geçmişe tam olarak karşılık gelmez. Geçmişin salt oylumu, tek başına bütünsel bir tarihin önünde engel oluşturur. (Jenkins 1997: 23)¹

Bu durumda tarihe düşen görev, “tarih vakıalarının teşkil ettikleri karışıklık karşısında tarihinin tanınması lüzumlu olan ilk zaruret, araştırmalarının sahasına sınır çekmektir.” (Langlois 1937: 227).

Sınırlandırılan çalışma probleminin onu etkileyen diğer etki faktörlerinden nereye kadar ayırık olacağı önemli bir tartışma konusudur. Bu sorunun pratik çözümü ancak, bütünü tanımlanmış problem tematiği ile olan ilişkisinin, gerektiği kadarı ile açıklanması ile mümkün olabilir. Aksi takdirde tanımlanmış olan temel problematik, başka deyimle temel araştırma konusu anlaşılabilir bir giriş macera ve detay içinde kaybolur gider. Pratik açıdan da ele alınan temel tematiği çevreleyen olguların hepsi konusunda yeteri derecede bilimsel donanıma sahip olmak mümkün değildir. O halde pratik çözüm, bilimsel çalışmanın sınırlarını net olarak tanımlamaktır. Bu noktadan hareketle bilimsel çalışmaların önemli olmazsa olmazlarından birisi, araştırma konusunun sınırlarının net olarak çizilmesidir. Şu hususu da belirtmek gerekir ki yapılan her sınırlandırma görecelidir. Bugün bu türden sınırlandırma yapılırken gelecekte başka tür sınırlar ve sınıflamalar yapılacaktır.

Konunun sınırlandırılması, epistemolojinin temel sorunlarından birisi olmakla birlikte literatürde bu konu anlatılırken genelde problemin/tematiğin tanımı veya konunun seçimi başlığı altında “problemin, konunun sınırlandırılması gereklidir” denilip geçiştirilmektedir.

Diğer bilimlerde olduğu gibi tarih biliminde de araştırmacının ele aldığı tematiğin sınırlandırmalarını doğru tespit edip çalışmasını buna uygun olarak yönlendirmesi gerekmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki aslında her çalışma başlığı bir sınırlamayı doğal olarak içermektedir. Türkiye’de yapılan bilimsel tarih çalışmaları incelendiğinde kimi zaman bilinçli kimi zaman da farkında olmadan birkaç grupta sınırlamaların yapıldığı görülmektedir.

I-Yazım amacına göre sınırlandırmalar: Konunun sınırlandırılması, doktora veya kitap çalışmaları, makale çalışmaları, bildiri tebliğ çalışmaları çerçevesinde farklı olmak durumundadır. Doktora ve kitapların büyük

hacimli çalışmalar olması çerçevesinde konular daha geniş tutulabilmektedir. Sınırlamalar daha az olmakla birlikte yine de vardır ve bu tür çalışmalarda sınırlamalar tarif edilmekte ve çalışmanın dışında tutulan alan ve problematikler tanımlanmaktadır. Buna rağmen özellikle tez çalışmalarında (danışmanların farklı sebeplerle tez ile fazla uğraşım düzeltmeleri yapamamalarından dolayı) kimi zaman giriş ve konunun tarihsel platformu, tezin kendisi kadar yer tutabilmektedir. Şüphesiz ki tanımlanan temel problematik konuya başka etki faktörleri ve tarihsel bağlam çerçevesinde sadece bağlantı koordinasyonu kadar ilişkilendirilmelidir, daha fazlasınca değil. X konusundaki bir çalışma için çalışma hacminin yarısı veya yarısına yakını konuyu doğrudan ilgilendirmeyen veya dolaylı olarak ilgilendiren detay ve tarihsel bağlama harcanmamalıdır.

Temel problematik olarak tanımlanmış çekirdek konunun dışındaki konular kurgulanan metne ancak “gerektiği kadar” monte edilmelidir. Aksi takdirde, Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili her çalışma, Osmanlı Beyliği’nin kuruluş öyküsü ile başlamak durumunda kalır.

Makale yazımları için de benzeri bir durum söz konusudur. Ne var ki makaleler daha spesifik konulara yönelen daha küçük metinler olduğu için konu sınırlandırmasının çok isabetli yapılması mecburiyeti vardır. Konunun spesifik olması metnin de daha az sayfaya sığdırılması bu tür yazımlarda sınırlandırılmış olan detay konuyu geniş çerçeveye oturtmayı zorlaştırmaktadır. Bazen bu tür yazılarda da olması gerektiğinden daha uzun bir giriş, uzun bir tarihsel boyut karşımıza çıkabilmektedir. Kimi zaman da detay konu bütün ile ilişkilendirilmeden çalışma sonlandırılmaktadır.

Metinler itibarıyla en yoğun problem bildirilerde görülmektedir. Ulusal olsun uluslararası olsun bir çok sempozyum ve kongrelerde konuşmacılara genelde yirmi dakika süre tanınmaktadır. Konuşmacıya ayrılan bu süre içinde temel problematik tanımlanıp gerekli açıklamalar yapılmalıdır. Ne var ki, birçok konuşmacı kendilerine tanınan sürenin çok büyük bir kısmını genel çerçeveye veya bilinenlere ayırarak süresinin birkaç dakikasını ancak yeni ve problematik edilen konuya ayırabilmektedir. 2015 Eylül ayında Kuşadası’nda düzenlenen Girit Tarihi ile ilgili bir sempozyumda² çok sayıda bildiri Girit’in fethi ile başlamıştı. Hâlbuki 19. yüzyıldaki Girit ile ilgili herhangi bir problemi izah etmek için Girit’in Osmanlı’ya katılma hikâyesini bilmeye ve anlatmaya hiç ihtiyaç yoktur.

Bir başka örnek, *18. yüzyılda Kıbrıs'taki avarız haneleri* konusu anlatılırken, uzun bir Kıbrıs tarihine ve Kıbrıs'ın Osmanlılara nasıl katıldığına hikâyesine hiç gerek yok. Bu bilgiler herhalde bir ya da iki cümle ile geçilmesi gereken bilgilerdir. Yine böylesi bir başlık altında uzun uzun Osmanlı vergi sisteminin ve bu sistem içinde avarız vergilerini anlatmanın da hiç gereği yoktur. Bu metin içinde Osmanlı vergi sistemi bir iki, avarız vergisi de üç beş cümle ile özetlenmelidir. Her iki bilgi kümesi de ancak giriş niteliğindedir ve yirmi dakikalık konuşma metninin³ birkaç dakikasını ancak işgal etmelidir. Bu tür toplantılar genelde meslek erbabının katıldığı bilim adamlarından oluştuğu için dinleyiciler hem Kıbrıs tarihini hem de Osmanlı vergi sistemini ve avarız vergilerini zaten bilmektedir. Nitekim böyle bir bildiriye dinlemeye gelenlerin kafasında, 18. yüzyılda Kıbrıs'ın avarız şekillenmesi nasıldı? Kaç tane avarız hanesi vardı? Her avarız hanesi kaç gerçek haneye tekabül ediyordu? Avarız vergileri çerçevesinde 18. yüzyıl Kıbrıs'ında yaşanan sorunlar nelerdi? Gibi birçok soru vardır. Ne var ki konuşmacının yirmi dakikalık vaktinin on beş dakikasını yukarıda belirttiğimiz herkesin bildiği genel bilgilerle doldurduğu için temel problematik sorularına vakit kalmamakta, bilinmesi ve tartışılması gereken sorunlar tartışılmamaktadır. Yapılamayan sınırlandırma çalışmayı kadük bırakmaktadır.

Bildirilerde yaşanan bu sorunu aşmamın iki yolu vardır. Birincisi konu sınırlamasını çok iyi yaparak yazılı metni 7-8 sayfada tutmaktır. Bu durumda konunun girişi olarak düşünülen genel çerçeve bağlantıları metin dışı bırakılmalıdır. İkinci yöntem ise yazılmış geniş metnin okuma sırası için 7-8 sayfalık konuyu çok iyi izah eden özetinin hazırlanmasıdır.

II-Kaynak kullanımına göre sınırlandırmalar: Özellikle Osmanlı tarihi ile ilgili birçok çalışma belli bir kaynağa göre yapılmaktadır. Şüphesiz dönemlere göre belli kaynak gruplarının yoğun kullanımı kaçınılmaz ise de; tek tip kaynağa dayalı; Tapu Tahrir Defterlerine Göre... / Temettuat Defterlerine Göre... / Kadı Sicillerine Göre... / ...Gazetesine Göre... gibi çalışmalar ciddi eksiklikleri doğurmaktadır.

Bu sınırlandırma doğası gereği coğrafi bir sınırlandırmayı da gerektirmektedir. Çünkü defterler kimi zaman eyalet kimi zaman sancak, kaza hatta köy ve mahalle esasına göre hazırlanan defterlerdir. Tapu tahrir defterleri Osmanlı İmparatorluğu için modern dönemler öncesi kayıtlarıdır. Tımar, vergi, üretim eksenli bu defterler dönemi için çok önemli veriler sunmakla birlikte

bu amaç için düzenlenmiştir ve yazıldığı dönem için de yazıldığı coğrafya için de her şeyi izah edemez. Keza temettuat defterleri için de aynı şey söz konusudur. Osmanlı'nın Tanzimat döneminin hemen sonrası için (1840-1845) yazıldığı birimin üretim araçlarını, zenginlik kaynaklarını, meslekleri ürünleri, gelirleri, nüfus yapısını, isimleri gibi birçok konuda geniş veriler sunmaktadır. Ama gerek tahrir defterleri gerek temettuat defterleri kayıtlı coğrafyanın bütünsel izahını yapamaz. Bu tür kaynakların kullanım problemleri ve çokça yapılan yanlışlar çalışmamızın dışında tutulmuştur.

Kadı sicilleri veya yukarıdaki defterler çerçevesinde sadece bu kaynakların cevaplayabileceği sorular sorularak yapılan analizler bir sınırlama olarak kabul edilebilir bir durumdur. Keza, *falan seyyaha göre filan konusu* veya *problematigi* ancak seyahatnamelerin taraflılığı, seyyahın algı kapasitesi gibi eleştirisi ile kabul edilebilecek bir sınırlama ögesidir.

Kaynak sınırlamasıyla yapılan bir başka çalışma biçimi de bir gazeteye dayalı araştırmalardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda, XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yaygınlaşan gazeteler kimi zaman bir çalışmanın temel kaynağı olarak kullanılabilir. *Tanin Gazetesi'ne Göre X Konusu* başlıklı bir çalışma, X konusundan ziyade *Tanin Gazetesi*'ni esas alan bir çalışma olarak kabul edilmelidir. Böyle bir çalışmada da *Tanin Gazetesi*'nin X konusundaki taraflılığı veya tarafsızlığı, aynı konudaki tutumu ve yetkinliği de bu çalışmada önemli bir handikaptır.

Osmanlı tarih yazıcılığında sıkça karşılaştığımız kaynak esaslı yazım sınırlandırması belki de Türk tarih yazıcılığındaki en problemlen alanlardan birisidir ve çok rastlanılan bir durumdur. Geleneksel hale gelmiş bu tür sınırlamaların yarattığı olumsuzluğu gidermenin tek yolu da konunun diğer kaynaklarla desteklenerek işlenmesidir.

Farklı bir başlık altında da incelenebilecek olan bir sınırlama da literatür kullanımında görülmektedir. Maalesef biraz ülkemize has bir durum olan bu konuda, araştırmacı kendi hayat görüşünün dışında olan tarihçilerin çalışmalarını görmezden gelmektedir. Kimi zaman kendi hayat görüşünde olmayan bir araştırmacının çalışmasını bilmeme cehaletinden, kimi zaman da onu kullanmaktan farklı kaygılarla imtina etmesinden kaynaklanan, bilimsel bir çalışma için hiçbir şekilde kabul edilemeyecek olan bir literatür sınırlandırması ortaya çıkmaktadır.

III- Kronolojik sınırlandırmalar: Genel olarak tarih yazımında en çok rastlanan sınırlama şeklidir. Çoğunlukla kabul gören ve izah edebilen bir sınırlandırma şeklidir. Tarihsel çağ kavramının kabul edilebilen kronolojik bölümlenmesinin yanı sıra ona yapılan çok ciddi itirazların paradoksu Türk tarihçisinin de kafasını karıştırmıştır. Üniversite kürsülerinde hala, bir Osmanlı tarihçisi için sorun oluşturan, ortaçağ, yeniçağ, yakınçağ anabilim dalları bulunmaktadır. Bu ana bilim dalları birbirlerinden kimi zaman o denli uzaktır ki sanırsınız tamamen farklı bilimler. Oysa artık Osmanlı tarihini bir bütün olarak incelemenin zamanı çoktan gelmiştir. Bir tarihçinin hem kuruluş dönemi kaynaklarını ve problemlerini hem de 19. ve 20. yüzyıl kaynak ve problemlerini aynı ölçüde bilmesi beklenemez ama 18. yüzyıl problemleri ile uğraşan bir Osmanlı tarihçisi bilim adamının 19. yüzyılı bilmesi doğaldır. Dolayısıyla birbirlerinin yüzlerine kapılarını kapatmış bu kronoloji esaslı anabilim dalı uygulaması bazen anlamsız olmaktadır.

Genel yaklaşımımızı kaplayan bu sınırlandırma birçok kez bilimsel çalışmalarda da karşımıza çıkabilmektedir. Kimi zaman bu sınırlandırma anlamlı olabilmektedir. *Osmanlı Kuruluş Döneminde X Problemi/Kurumu* gerçekten anlamlı bir kronolojik sınırlandırma olabilmektedir. Çünkü Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren Osmanlı'nın artık kurumsal olarak çok farklı bir döneme girdiğini biliyoruz. Keza aynı şekilde anılan X probleminin klasik dönem, klasik sonrası dönem, modern dönem sınırlamaları anlamlı izah edici sınırlamalar olarak kabul edilebilir. Osmanlı'daki bir kurumun kuruluşundan yıkılışına kadar olan dönem de incelenebilir. Fakat bu her zaman için mümkün olmayabilir. O zaman anlamlı bir kronolojik sınırlandırma incelenen kurum ile yukarıda örneklendiği gibi çakıştırılabilir (Kütükoğlu 1998: 31). Burada önemli olan kronolojik sınırlandırmanın bilimsel olarak izahının yapılabilmesidir. Nitekim birçok kez izah edilen, anlamlı sınırlamalara rastlanılsa da kimi zaman hiçbir anlamı olmayan ve tamamen keyfi kronolojik sınırlamalar da görülmektedir.

Burada bir tehlike de kent tarihi çalışmalarında ortaya çıkmaktadır. Amatörlerin hazırladığı, *Geçmişten Günümüze X Şehrimiz* türü çalışmaların dışında kimi zaman bilimsel çalışmalarda da benzeri problemler görülmektedir. Örneğin; *Menemen Kazası 15-18. Yüzyıllar* başlıklı bir doktora tezi sanırım yanlış bir kronolojik sınırlandırmadır. Bir kazanın dört asırlık öyküsünü anlatmak ve bunu bir doktora çalışması kapsamında tezleri

ve hipotezleri ile izah etmek, farklılaşan kaynakları incelemek gerçekten insanüstü bir gayret ve bilgi donanımı gerektirmektedir.

Kronolojik sınırlandırmalar yukarıda da belirtildiği gibi çalışma konusunun gerekleri çerçevesinde, net olarak izah edilebilir şekilde yapılmalıdır. Burada dikkat edilmesi gerek konu, sınırlandırılan dönemin öncesi ve sonrası dönemler ile ilişkisinin gerektiği kadar ve sarih bir şekilde açıklanmasıdır.

IV-Olay ve olgulara göre sınırlandırmalar: 20. yüzyıla kadar tarih, önderlerin ve devletlerin kahramanlık destanı biçimindeydi. Yirminci yüzyılın başlarından itibaren önce sıradan insan, daha sonra da sıradan olan her şey tarih yazımının konusu oldu. Eski dönemlerdeki bir tarihçi için asla konu edinilemeyecek olan bir olgu, günümüz tarihçisi için temel araştırma problemi haline gelmiştir. Tarihinin ilgi alanlarındaki bu denli farklılaşma tarih yazımında da yeni düşünce biçimlerini, yeni sorunları ortaya çıkarmıştır. Günümüz tarihçisi seleflerinden farklı olarak mikro olaylarla ilgilenmeye başlamıştır. Bu çerçevede belgelerin konuşma cesareti verebildiği minik bir olay veya herhangi bir olgu tarihçi için artık bir çalışma konusudur. Bu noktada tarihinin önemli problemlerinden birisi çalışma konusu olan olay veya olguyu net olarak tanımlaması ve sınırlandırmasıdır.

Günümüzde olduğu gibi tarihte de her olay ve olgu onu belirleyen binlerce başkaları ile ilişkilidir. Ne var ki ele alacağımız problemi betimleyen bütün etki faktörlerinin açıklanması birçok kez mümkün olmayacaktır. Bu durumda tarihçi için önerimiz birçok sosyal bilimde (özellikle iktisat biliminde) yoğun olarak kullanılan *ceteris paribus* önerisidir. Latince bir kelime olan *ceteris paribus*, “diğer tüm durumlar sabitken” veya “öteki koşullar değişmediği sürece” anlamı taşımaktadır (Eğilmez 2002). Problematik olarak tanımlanan konunun analizinde, binlerce değişken/etken faktörün sabit olduğu varsayımı ile hareket edilerek sadece bir değişken analizi esasına dayalı bu çözümlene kuramsal olarak analiz yeteneğimizi güçlendirecektir.

Tüm bilimlerdeki *ceteris paribus* için yapılan itiraz (Reutlinger-Unterhuber 2014, 1703 vd) tarih bilimi için daha etkili bir eleştiriyi peşin sıra getirecektir. *Ceteris paribus*, farzedilen ve kuramsal bir izahtır. En çok kullanılan iktisat biliminde dahi gerçek hayatı izah edemez. Çünkü analiz edilen olaydaki birçok etki faktörü gerçek hayatta değişmeden öylece kalmaz. Onlar da değişir. Bu durumda sizin *ceteris paribus* ile izah ettiğiniz olay veya olgu pratik hayatın bir sonucu değildir.

Ceteris paribus için yapılan bu eleştiride haklılık payı olmakla birlikte, bilimin temelinde, ele alınan temel problematiğin soyutlanması vardır. Başka bir deyimle, bilim zaten beyindeki soyutlama faaliyetidir. Bütün bilimlerin çalışma biçimlerinde, soyutlama, problem üretme özelliği vardır. Burada Türk tarihçiliğinin en önemli sorunlarından birisi ile karşılaşılıyor. Ülkemizde yapılan ve kapağında tez olduğu yazılan binlerce tarih doktora çalışmasının gerçek anlamda bir problematiği yani tezi yoktur. Çalışma bir olayın veya olgunun hikayesini yazmakla başlar ve biter. Tez oluşturabilmek için, incelenen binlerce belgeden problemler üretmek gerekir ki bu da ciddi bir matematik düşüncesini gerektirir. Matematik bilinmeden bilim yapılamaz. Çünkü bilim soyut düşünmeyi gerektirir. Tarih yazarken (bilimsel bir yazım kastediliyor) okunan belgelerden tıpkı matematikçinin yaptığı gibi problemler üretilmesi gerekir, devamlı bu problemlerin farklı çözüm yollarının tanımlanması gerekmektedir. Buradan şu noktaya geliyoruz ki bilimsel uğraşının temel hareketliliğinde illa da hayatın pratikleri olmak zorunluluğu yoktur. Teorik fizikle uğraşan bir bilim adamının çalışma problematiklerinin güncel yaşamda karşılığının aranması pek akılcı değildir.

Çalışma konusunu kendisi sınırlayan bilim adamı, ceteris paribus sınırlanmasını da belirleme hakkına sahip olmalıdır. Burada unutulmaması gereken nokta, hem konusunu sınırlayan hem ceteris paribusunu net bir şekilde tanımlayan tarihçinin ele aldığı olay/olguyu betimleyen başka etki faktörlerinin varlığını inkâr etmeden, başka kombinezonların başka sonuçlar da doğurabileceğini unutmamasıdır.

Bir sınırlandırma biçimi olarak ceteris paribusun tarih yazıcılığına uygulanmasını somut bir örnekle açıklayalım. *Tanzimat dönemi Osmanlı yol politikalarının askeri önemi* başlıklı bir çalışmada aslında tanımlanmış bir ceteris paribus vardır. Tanzimat döneminde Osmanlı yönetimi çok ciddi bir yol yapımı gerçekleştirmiştir. Burada temel amaç coğrafya üzerinde ekonomik bağlantı teminidir. Yanı sıra modernizmin bir şekillenmesi olan iletişimin sağlanması, idarenin kolaylaşması, güvenlik vs. gibi birçok sebep yol yapımı politikalarını belirlemiştir. Bu örnek çalışmada politikanın sadece askeri sebepleri ve önemi ele alınmış, ancak diğer faktörler ve politikalar da yok sayılmamıştır. Diğer faktörler ve politikalar bu çalışmada gerektiği kadar yer verilmiştir. Zira bu andan itibaren tanımlanmış bu sınırlandırma sadece askeri etkiler ve politikalar, Osmanlı yol politikalarının tamamı değildir.

Yazım sınırlandırılması hangi amaçla yapılırsa yapılsın, konuyu sınırlamak kadar önemli bir başka problem de yapılmış olan sınırlandırmalara yazım aşamasında uymaktır. *X Kasabasında Girit Mübadilleri*'nin temel problematik olarak kabul edildiği bir çalışmada metnin üçte birini Girit Savaşları'na ve Osmanlı yönetiminin ilk yıllarına ayırmak yapılan sınırlandırmayı anlamsız kılmaktadır. Keza, *Kandiye Fethi (Feth-i Kandiye)* konulu bir çalışmada Kandiye seferi anlatıldıktan sonra, "*Adanın Yunanistan'a Bağlanması*" başlıklı bir bölüm eklemek epistemolojik izahı olmayan ve konunun sınırlandırılmasını delen en çarpıcı örneklerdendir.

Çalışma alanındaki sınırlandırmalar, her zaman planlanan şekilde gitmeyebilir. Çalışmaya başlarken yapılan bir sınırlandırma çalışmanın sonunda farklılaşabilir (Kütükoğlu 1998: 31). Bütün bilim adamlarında olduğu gibi tarihçinin de unutmaması gereken bir konu da sınırlandırdığı olgu ve etkilerin müsaade ettiği kadarıyla sonuçlar çıkarmasıdır. Araştırma konusunu hangi çerçevede sınırlandırırsa sınırlandırsın ulaşacağı sonuç, sınırlandırdığı problematik ile başlayıp bitecektir. Sadece 19. yüzyıla ait X şehrinin kadı sicillerine bakarak, Türkiye'de kapitalizmin kökenlerini bulmak çabası şüphesiz kaynak sonuç sınırlandırması açısından hatalı bir epistemolojik kurgudur. Zira sınırlılıklardan sınırsız genel sonuçlar çıkarmak büyük bir hatadır.

Sonuç olarak bilimsel bir çalışmanın en temel olmazsa olmazlarından birisi çalışmanın sınırlandırılmasının net ve doğru bir şekilde yapılmasıdır. Ne yazık ki Türkiye'deki tarih yazımının da en önemli zaaflarından birisini bu konu oluşturmaktadır. Tarih yazıcılığımızda özellikle son dönemlerde yaşanan bilimsel deformasyon bu sorunun da kaynağıdır. Diğer bilim alanlarında da görünen, tarih yazımında karşılaştığımız bu zaafın iki temel sebebi olduğunu düşünüyoruz. Bunların ilki epistemolojik yetersizliktir. Üniversitelerin birçok bölümünde yetişen öğrenciler, gerek lisans gerek lisansüstü öğrenimlerinde yeterince bilimsel araştırma yöntemleri ile donatılamamaktadır. Yetişen tarihçi adeta belge okumayı tarih yazmak olarak algılamakta, bilimsel çalışmanın safhaları es geçilmektedir. Bu şekilde yetişen bir tarihçinin yetiştirdiği tarihçi için durum daha da vahim bir hal almaktadır. Tarihin diğer sosyal bilimlerin bir dalı olduğu unutulmakta adeta her konudan ayırık bir ada olarak kurgulanmaktadır. İkinci sebep ise, üniversitemizdeki birçok tarihçi tarafından tarih, günümüzde bile

kutsal bir alan olarak algılanmaktadır. İdeolojik tutumlar, kimlik öğelerinin bilimsel tutumun önüne geçmesi gibi epistemolojik zaaf lar tarih yazımında bilimsel bakışlara ket vurmaktadır. Bu handikapı aşmak sanıldığı kadar zor da değildir aslında. Tüm bilim adamlarının yaptığı gibi bilim yaptığını savunan tarihçi, nesnesi ile arasına bir tarafsızlık koyacaktır. Bu konuda uzağa gitmeden Türk tarihçiliği açısından Suraiya Faroqhi, Mehmet Genç, Oktay Özel ve Özer Ergenç gibi isimler rol model oluşturabilir.

Açıklamalar

- 1 Jenkins, bu düşüncenin, David Lowethal'ın *The Past is a Foreign Country* [Cambridge, 1985] adlı kitabından mülhem olduğunu söylemektedir.
- 2 Geçmişten Günümüze Girit: Tarih, Toplum, Kültür Uluslararası Sempozyum/International Symposium on Crete From Past to Present: History, Society, Culture. 16-18 Ekim. 2015. Kuşadası-Aydın. Keza aşağıda verilen örneklerin hepsi yapılmış çalışmalardır fakat çalışmaların tam künyeleri kullanılmamıştır.
- 3 Yirmi dakikalık konuşma metni, metin okunması olarak 12 punto, 1,5 aralık normal daktilo metni ile en fazla 8 sayfalık bir yazı demektir.

Kaynaklar

- Collingwood, Robin George (2005). *Tarihin İlkeleri ve Tarih Felsefesi Üstüne Başka Yazılar*. Çev. A. Hamdi Aydoğan. İstanbul: YKY.
- Eğilmez, Mahfi (2002). *Ekonomi Politikası Sözlüğü*. <http://www.mahfiegilmez.com/p/ekonomi-sozlugu.html>. (Erişim Tarihi:11.02.2017).
- Jenkins, Keith (1997). *Tarihi Yeniden Düşünmek*. Çev. B. Sina Şener. Ankara: Dost Kitabevi Yay.
- Karasar, Niyazi (2000). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yay.
- Kütükoğlu, Mübahat (1998). *Tarih Araştırmalarında Usûl*. İstanbul: Kubbealtı Yay.
- Langlois, Charles Victor ve Charles Seignobos (1937). *Tarih Tetkiklerine Giriş*. Çev. Galip Ataç. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay.
- Le Bon, Gustav (1932). *Tarih Felsefesinin İlmi Esasları*. Çev. Haydar Rıfat. İstanbul.
- Reutlinger, Alexander and Matthias Unterhuber (2014). "Thinking about non-universal laws". *Erkenntnis* 79: 1703-1713. DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/s10670-014-9654-5>
- Yıldırım, Cemal (2000). *Bilim Felsefesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Limitations in Historiography: Ceteris Paribus for the Historian *

Nuri Adıyeke**

Abstract

Just as in the other sciences, in the science of history too, the researcher must detect the limitations of the problematic that s/he dealt with correctly, and lead the research accordingly. These limitations can be considered in several ways:

I-Limitations based on the objective of writing: Doctorate or book studies, article studies, paper/presentation studies.

II-Limitations based on the source usage: Especially many studies on the Ottoman history is done according to a particular source.

III-Chronological limitations: This is the most common limitation method in historiography. Even though limitations which are explained many times are encountered; sometimes, chronological limitations that have no meaning at all and that are arbitrary can be seen too.

IV-Limitations based on events and cases: In the analysis of the subject defined as problematic, this solution, that is based on only one variable analysis by moving with the assumption that thousands of variables/ impact factors are fixed, will strengthen our ability of analysis theoretically. In our study, the scientific problems caused by limitations that were not possible to be set, and the problems caused by the wrongly-set limitations will be exemplified, and our suggestions on limitations will be presented.

Keywords

History, historian, method, limitation, ceteris paribus.

* Date of Arrival: 12 January 2017 – Date of Acceptance: 09 March 2017

You can refer to this article as follows:

Adıyeke, Nuri (2020). "Tarih Yazımında Sınırlandırmalar: Tarihi İçin Ceteris Paribus". *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 94: 123-135.

** Asst. Prof. Dr., Dokuz Eylül University, Faculty of Letters, Department of History – İzmir/ Turkey
ORCID ID: 0000-0001-8577-2357
nuri.adiyeke@deu.edu.tr

Ограничения в историографии: *Ceteris Paribus* для историка *

Нури Адыйеке**

Аннотация

Как и в других науках, в исторической науке исследователь должен обнаружить ограничения проблем, с которыми он правильно справился, и соответственно провести исследование.

Эти ограничения могут быть рассмотрены несколькими способами:

I-Ограничения, основанные на цели написания: докторское или монографическое исследования, научные статьи, презентации.

II-Ограничения, основанные на использовании источника: особенно много исследований по истории Османской империи сделано в соответствии с конкретным источником.

III-Хронологические ограничения: это наиболее распространенный метод ограничения в историографии. Хотя встречаются ограничения, которые объясняются много раз; иногда можно увидеть хронологические ограничения, которые вообще не имеют смысла и являются произвольными.

IV-Ограничения, основанные на событиях и случаях. При анализе объекта, определенного как проблемный, это решение, основанное только на анализе одной переменной, исходя из предположения, что тысячи переменных / факторов воздействия являются фиксированными, усилит нашу способность анализа теоретически.

В нашем исследовании будут проиллюстрированы научные проблемы, вызванные ограничениями, которые невозможно установить, и проблемы, вызванные неправильно установленными ограничениями, и будут представлены наши предложения по ограничениям.

Ключевые слова

История, историк, метод, ограничение, *ceteris paribus*.

* Поступило в редакцию: 12 января 2017 г. – Принято в номер: 09 марта 2017 г.

Ссылка на статью:

Adıyeke, Nuri (2020). "Tarih Yazımında Sınırlandırmalar: Tarihçi İçin *Ceteris Paribus*". *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 94: 123-135.

** Д-р, Университет Докуз Эйлполь, Филологический факультет, кафедра истории – Измир/Турция

ORCID ID: 0000-0001-8577-2357

nuri.adiyeke@deu.edu.tr

Ahmet Midhat Efendi'nin Askerlik ve Savaşa Dair Görüşleri*

Şener Şükrü Yiğitler**

Öz

Tanzimat Dönemi'yle birlikte hızlı bir Batılılaşma sürecine giren Osmanlı İmparatorluğu, aynı zamanda, Batılı güçlerle yoğun bir savaş halindeydi ve bu durum Batılılaşma hareketinin her alanı için düşünce üreten Ahmet Midhat Efendi için son derece önemlidir. Ahmet Midhat Efendi'nin *Zâbit* (1891) ve *Edvâr-ı Askeriye* (1891) adlı deneme kitapları onun bu konuya gösterdiği önemi ortaya koymaktadır. Bu kitaplarında öne sürdüğü modern askerlik ve savaş anlayışıyla ilgili düşüncelerini Batılı kaynaklara dayandırdığı anlaşılan Ahmet Midhat Efendi'nin “asker-millet”, “sosyal Darwinizm” gibi militarist düşünceyle özdeşleştirilen kavramlardan faydalandığı görülmektedir. Ayrıca, Ahmet Midhat Efendi bu düşüncelerini 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın ardından yayımladığı Türk edebiyatının ilk savaş romanlarından biri olan *Gönüllü*'ye (1897) yoğun biçimde yerleştirerek daha geniş kitlelere ulaştırmıştır.

Bu makalede Ahmet Midhat Efendi'nin, *Zâbit*, *Edvâr-ı Askeriye* ve *Gönüllü* adlı eserlerinde askerlik ve savaş konularına dair görüşlerindeki ortaklıklar ve başta militarizm olmak üzere, bu üç eserde referans noktası olarak kullandığı Batılı düşünce ve ideolojiler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Ahmet Midhat Efendi, *Zâbit*, *Edvâr-ı Askeriye*, *Gönüllü*, militarizm, savaş, askerlik.

* Geliş Tarihi: 26 Ocak 2017 – Kabul Tarihi: 12 Mayıs 2017

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Yiğitler, Şener Şükrü (2020). “Ahmet Midhat Efendi'nin Askerlik ve Savaşa Dair Görüşleri”. *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 94: 137-157.

** Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – Bitlis/Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-7283-3621
ssyigitler@gmail.com

Giriş

19. yy'ın sonuna gelindiğinde, Osmanlı Devleti'yle girdiği savaşlarda üst üste zaferler kazanan Rusya, 93 Harbi'yle (1877-1878) Bakırköy'e kadar inmiş; diğer yanda, Kayser II. Wilhelm önderliğindeki Almanya sömürge yarışına hızlı bir giriş yaparak önlenemez şekilde yükselmiştir. Bu durum, başta İngiltere olmak üzere emperyalist güçler için Osmanlı Devleti'nin öteden beri savunageldikleri toprak bütünlüğünün anlamını yitirmesi sonucunu doğurmuştur. 93 Harbi, gerçekten de, gerek sivil halkın gerek askerlerin zihninde kronik yenilgi halinin semptomlarının belirmeye başladığı savaştır ve baktığı her şeyde mukadder çöküşün alametlerini gören Osmanlı bürokrasisi ve aydınları arasında tam bir travmaya neden olmuştur. Diğer yanda, başkentten çok uzakta, 93 Harbi sırasında Anadolu Ordusu Hümayûn-ı Başkitâbeti'nde Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın kâtibi olarak görev yaptığı Doğu Anadolu Cephesi'ne dair gözlemlerini *Başımıza Gelenler* adlı eserinde toplayan Mehmed Arif Bey 1877-1878 tarihli Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki hezimetin faturasını subaylara çıkarmıştır:

Başımıza gelen belaların ekserisi subaysızlıktan geldi. (...) 'Bir an önce şu savaş bitse de, evlerimize çekilip gitsek!' fikrini askerlere kadar bulaştıran edepsizler, orduda iş erleri sırasına geçtikleri için, işte böyle acıklı bir bozgunluk daha meydana geldi. (2012: 417-418)

Mehmed Arif Bey, kâtipliğini yaptığı Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın Seraskerlik Makamı ve Mabeyn-i Hümayûn'a yazdığı telgraflardan yaptığı alıntılarla tespitlerinin haklılığını adı geçen eserinde ortaya koymaya çalışır. Paşanın 23 Teşrinievvel 1293 (4 Kasım 1877) tarihli çarpışmalarla ilgili verdiği bilgiler paşanın emri altındaki subay ve askerleri sevk ve disipline etme konusunda yaşadığı zorlukları ortaya koyar; örneğin, paşanın esef ve öfkeyle ifade ettiği üzere "...taburlar azıcık bir ateş görür görmez hepsi firara yüz tutar..." (Mehmed Arif 2012: 416).

Ağır eleştiriler yönelttiği Osmanlı subaylarının Teselya Savaşı'ndan zaferle ayrıldığını görenek hayata gözlerini yuman Mehmed Arif Bey'in 93 Harbi anıları ölümünden sonra, 1903 yılında, oğulları tarafından Mısır'da yayımlanmıştır. Murat Belge, dönemin sultanı II. Abdulhamid'in tepkisinden çekindiği için Mehmed Arif Bey'in kitabın yayımlanmasını ölümünün sonrasına bıraktığı kanısındadır (Belge 2012: 580). Bu

gecikmenin nedeni ne olursa olsun, Ahmet Midhat Efendi'nin bu çalışmada incelenen eserlerini kaleme alırken Mehmed Arif Bey'in subaylara yönelik eleştirilerinden habersiz olduğunu biliyoruz. Böyle de olsa, Ahmet Midhat Efendi, Mehmed Arif Bey gibi, asıl sorunun Osmanlı'nın son döneminde yetişen subaylarda olduğunu düşünüyordu.

Nitekim ortaya koyduğu eserlerden döneminin sosyal ve siyasal olaylarını yakından takip ettiği, güncelin nabzını tuttuğu anlaşılan Ahmet Midhat Efendi'nin, Mehmed Arif Bey'in yukarıda örnekleri verilen düşüncelerinin genel çerçevesinden habersiz olduğu düşünülemez. Ahmet Midhat Efendi, Mehmed Arif Bey gibi Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın başkente yolladığı telgraflarının içeriğine doğrudan vâkıf olacak konumda değildi. Ancak döneminin popüler bir yazarı ve daha da önemlisi, Bâbîâlî'de nüfuzlu bir yayımcı/gazeteci olarak, Doğu Cephesi'nde yaşanan hezimetin İstanbul'a akislerini, aktüaliteyi şekillendiren ağır sonuçlarının en ufak bir titreşimini duymasını sağlayacak sosyal bir ağın merkezindeydi. Böylelikle, Ahmet Midhat Efendi, gerek içinde yaşadığı döneme egemen olan genel havanın tesiriyle ve gerek muhakeme kuvvetiyle, askerlik ve savaş konuları hakkındaki görüşlerini paylaştığı ilk eserinde subayları konu edinmiş ve eserine *Zâbit* ismini vermiştir.

Ahmet Midhat Efendi'yle ilgili hazırlanan kitaplarda yazar "Batı medeniyeti karşısında" konumlandırılarak ilim ve teknik, eğitim, aile ve kadın, din, felsefe ve ahlak gibi konulardaki görüşleriyle (Okay 2008) veya edebiyat ağırlıklı incelemelerde edebiyat teorisi, tarihi ve eleştirisi çerçevesinde (Durgun 2015) değerlendirilmiştir. Buna rağmen yaşadığı dönemin en önemli sosyal/siyasal olaylarından biri olan savaşlara dair düşüncelerine ve bunlarla ilgili eserlerine yer verilmemiştir. Ahmet Midhat'ın savaş ve askerlikle ilgili eserlerinin incelendiği çalışmalarda ise bu konuların dayandığı "adil savaş", "topyekûn savaş", "sosyal Darwinizm", "militarizm" gibi temel kavramlar tartışılmamıştır. Örneğin, Ülgen bu çalışmada yer verilen Ahmet Midhat Efendi'nin üç eserini mercek altına aldığı incelemesinde yazarın askerlere yönelik tavsiyeleri, bir meslek olarak askerliğe gösterdiği önem ve yazara göre askerliğin ülkenin bekası ve güvenliği açısından değeri üzerinde durur (1995: 620, 627). Enginün, Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerini tasnif ederken 1897 Türk-Yunan Savaşı ve *Gönüllü* romanı bağlamında, "Milletlerarası olayların çoğu savaş olaylarıdır" (2012: 217) demekle yetinir.

Aynı savaşın Türk edebiyatındaki yansımalarını incelediği yüksek lisans tezinde Şen, incelediği eserlerde döneme genel havasını veren söz konusu kavramları referans almaz (1997: 1-23). Aynı durum, Ülgen'in Teselya Savaşı'nın Türk şiiri üzerindeki yansımalarını incelediği doktora çalışması için de geçerlidir (1993: 15-24). Bunda, zikredilen çalışmaların, Militarizm Çalışmaları'nın Türkiye'de hız kazandığı 2000'li yıllardan önce yapılmasının etkili olduğunu kaydedelim.

Oysa bilindiği gibi, 93 Harbi'nden başlayarak I. Dünya Savaşı'nın bitimine kadar Osmanlı İmparatorluğu aralıksız bir savaşlar silsilesinin değişmez aktörlerinden biri haline gelmiştir. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Osmanlı entelijansiyası için imparatorluğun askerî gücü hakkında doğru tespitler yapmak büyük önem taşımıştır. Ahmet Midhat Efendi, ilgisini çeken pek çok mesele gibi askerlik ve savaş konulu, gerek kurmaca gerek kurmaca dışı, dikkate değer eserler kaleme almıştır.

Zâbit

Yukarıda ifade edilen ayrıcalıklı konumu sayesinde ki, 93 Harbi'nin ardından Osmanlı ordusunda kaçınılmaz hale gelen ıslahat programının başına getirilen Prusyalı-Alman subaylarının bütün imparatorluk entelijansiyası üzerindeki derin etkisi Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerinde de kendisini gösterir. Sonuç olarak, *Tercüman-ı Hakikat*'te Ahmet Midhat Efendi imzasıyla askerlik konulu iki eser tefrika edilir. Gazetede tefrika edilmelerinin ardından ikisi de Maarif Nezaretî'nin ruhsatıyla ayrıca kitap halinde yayımlanan eserlerin ilki olarak ele aldığımız *Zâbit* (1308/1891) 209 sayfadan oluşur. Eserde, genel anlamda, Ahmet Midhat Efendi'nin Avrupa'nın askerî alandaki üstünlüklerinin nedenleri, Osmanlı subaylarının yabancı dil bilme gerekliliği ve Osmanlı idaresinden çıkan yerlerdeki Müslüman halkların durumları konusundaki görüşlerine yer verilir. Bu konuları “eski askerlik” ile “yeni askerlik” arasında gördüğü veya olması gerektiğini düşündüğü farklar açısından işleyen Ahmet Midhat Efendi, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması noktasından meseleye giriş yapar. Daha önce pek çok defa teşebbüs edilmesine rağmen bunun II. Mahmud tarafından başarıldığını kaydeder (Ahmet Midhat 1308a: 7). Bu başarıya rağmen istenen sonuçların kendiliğinden ortaya çıkmasının beklenemeyeceğini belirten Ahmet Midhat Efendi mevcut şartlardaki altyapısal eksikliklere işaret eder. Hâlihazırda subay yetiştiren Mekteb-i Harbiye-yi Şâhâne'nin

programının “okumak yazmak ile biraz da hesap ve hendeseye münhasır kaldığından” mezun edilen subayların hem nitelik hem de Ordu-yı Hümayun’un ihtiyaçları nispetinde nicelik bakımından yetersiz olduğunu tespit eder (1308a: 8). Bu altyapısal eksiklikler Ahmet Midhat Efendi’ye göre “yeni askerlik” formasyonunun ortaya çıkarılmasının önündeki en önemli engeldir ve bu nedenle bir an önce aşılması gerekmektedir. Ahmet Midhat Efendi’nin bu tespitleri yaptığı dönemde Osmanlı ordusunun Alman subaylarının koordinasyonunda ciddi bir dönüşümden geçtiği görülür.

Kendisinden önce pek çok önemli Fransız ve Prusyalı yetkili görevlendirildiği halde Osmanlı ordusundaki yenileşmenin ve belirgin Alman nüfuzunun en önemli aktörü Alman Mareşal Colmar von der Goltz’tur (1834-1916). Osmanlı ordusunda tespit ettiği uygulamalı eğitim eksikliği için çözümler getirmenin yanı sıra, müfredata askerlik dışı alanlarda da dersler koyduran Goltz Paşa, Osmanlı ordusu için çok yeni bir pratik olan genelkurmaylığı tesis etmek amacıyla Alman modeline uygun bir Askerî Akademi kurmuştur. Türkiye’ye gönderilen meslektaşlarına kıyasla çok daha samimi ve yerli bulunan Goltz Paşa’nın eğitimini üstlendiği ve Alman modelinin kayıtsız şartsız destekçisi genç subay kuşakları yetiştirmiştir. Goltz Paşa, Harbiye Mektebi’ndeki Fransız etkisini kırmak için özel kitaplar bastırarak, Prusya-Alman militarizminin ve özellikle Alman generali Clausewitz’in savaşı ilgili düşüncelerinin genç subaylar tarafından benimsenmesinde rol oynamıştır. Ancak Alman genelkurmayı Osmanlı ordusu ve toplumu üzerindeki asıl etkisini Türk militarizmine uzun yıllar yön verecek kültürel metinlerden biri olan ve temelde “ulusun hizmetinde bir ordu değil ordunun hizmetinde bir ulus” (Dündar 2008: 70) ve tam teçhizatlı toplumsal bir yapı düşüncesine dayanan *Das Volk in Waffen* (1883) adlı eseriyle yapmıştır. İlber Ortaylı’nın ifade ettiği gibi, “Bu dönemde Almanya’da askerlik sistemi, von Moltke ile von der Goltz gibi askerlerin propagandasını yaptığı, tüm milleti silah altında tutmayı amaçlayan militarist dünya görüşüne dayanmaktadır” (1998: 104). Goltz Paşa’nın *Das Volk in Waffen* (1883) adlı eserinin, Mehmed Tahir tarafından *Millet-i Müsellaha: Asrımızın Usul ve Ahval-i Askeriyesi* (1884) adıyla ilk çevrildiği dillerden birinin Türkçe olması, Alman askerî sisteminin Türk subaylar arasında gördüğü rağbeti açıklamaktadır. Bütün ülkeyi devasa bir ordu gibi idare etmenin gerekliliğine inanan Büyük Friedrich’in mirası üzerinde yükselen Prusya, zorunlu askerlik uygulamasına geçtikten sonra Avrupa’nın en büyük olmasa da en etkin ordusuna sahip olmuş,

komşularını teker teker yenilgiye uğratmıştır. Almanların askerî başarıları Osmanlı asker ve sivil idarecilerinin gözlerini kamaştırmaya yetmiştir. En çok da bu nedenle Prusya-Alman militarizmi, Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküş dönemlerinde ortaya çıkan bütün fikir akımlarının değişmeyen unsuru olmuştur. Döneminin pek çok aydın ve yazarı gibi, İslamcılık-Osmanlılık çizgisinde değerlendirilebilecek düşüncelerini ortaya koyarken Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerinde, bilinçli veya bilinçsiz, militarist dünya görüşünün etkilerinin görülmesinin nedeni budur.

Edvâr-ı Askeriye

Ahmet Midhat Efendi'nin askerlik ve savaş konularıyla ilgili olarak *Zâbit* ile aynı yıl yayımladığı ikinci eseri *Edvâr-ı Askeriye* (1308/1891) de yukarıda işaret edilen militarist düşüncelerden beslenir. 271 sayfadan oluşan eser askerlik ve savaş stratejileri konusunda bilgiler içerir. Kırk Ambar Matbaası tarafından basılan ve “Cenk bir ilim midir? Yoksa bir sanat mı?” sorusuyla başlayan eserde savaşın tarifinin devrin “militarist neo-Ottomanist” (Belge 2009: 154) bakış açısına uygun biçimde yapıldığı görülür: “Milletlerin gerek haklı gerek haksız olarak yürütmek istedikleri makâsıdı o makâsıdı muhalif olanları iknâen ve irzâen yürütemeyince kuvve-i cebriye ile yürütmek için müracaat edecekleri tedâbir ve harekâta ‘cenk’ derler” (Ahmet Midhat 1308b: 4-5). Bu tanım, Prusya'nın önde gelen subay ve savaş stratejistlerinden Clausewitz'in savaşları politikanın devamı olarak değerlendiren militarist görüşüyle uyumludur (Clausewitz 2015). Yukarıdaki alıntıda kaydedilen “haklı/haksız” ayrımı ayrıca önemlidir, çünkü Ahmet Midhat Efendi burada Michael Walzer'in öngördüğü kategorizasyona uygun biçimde savaşlar arasında “haklılık/haksızlık” ayrımına başvurur (Walzer 2010: 23-84). Eski çağlarda Hıristiyanlık'ın “kutsiyet” atfettiği savaşlar, emperyalizmle birlikte “adil savaş” kimliğine bürünmüştür (Dupre 2014: 200-203). İlk ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla kitlelerin toplam “sağduyu”sundan kendini ayırıştıran düşmanlaştırıcı/güvenlikleştirici “devlet aklı”nın (*raison d'état*) yanı sıra, vatandaşlardan emanet aldığı “adam öldürme hakkı”yla teçhiz olan devlet mekanizması, “icat edilmiş” (Hobsbawm 2006: 1-18) geleneklerin de gücünü bünyesine katarak kendi etrafında kutsal bir hale oluşturmuştur. Ahmet Midhat Efendi, “adil savaş kuramı”yla modern şeklini alan *jus ad bellum* (savaş açma hakkı) ve *jus in bello* (savaşın adil idaresi) kavramlarına ve savaşan öznelerin taşıdıkları meşruiyet zeminine dayandırdığı düşüncelerini

“Haksızın ettiği cenk ‘cinayet’ olup haksıza karşı edilen cenk ise ‘ceza’dır” (Ahmet Midhat 1308b: 75) diye formüle eder. Onun münhasıran askerlik ve savaş konularına ayırdığı bu iki eserin genel çerçevesini ortaya koyduktan sonra, bu eserlerde askerlik ve savaşla ilgili dile getirdiği görüşleri ışığında Teselya Savaşı’nı anlattığı romanı *Gönüllü*’yü incelemeye geçebiliriz.

Bir Ta’biye Kitabı Olarak *Gönüllü*

Ahmet Midhat Efendi’nin en çok işlediği konulardan biri tarihî olaylardır. Askerlik ve savaş konularını işlediği eserlerini incelediğimiz bu çalışmada yazara ait belli bir tarihsel arka plana yerleştirilmiş “Yeniçeriler” ve “Bir Gerçek Hikâye” adlı uzun hikâyelerinde asker karakterlere yer vermesine rağmen bu eserlerin askerlik ve savaşla ilgili olmadıklarını burada kaydedelim. “Yeniçeriler” bir yeniçerinin trajik aşk hikâyesini anlatırken “Bir Gerçek Hikâye”de Ege adalarında yaşayan bir Rum kızı ile zaptiye onbaşı Ali arasındaki aşka yer verilir (Ahmet Midhat 2001). Yazarın tarihî romanlar ve hikâyeler yazarken sıkça kullandığı aşk teması *Arnavutlar Solyotlar* (1305/1888) adlı romanda da karşımıza çıkar. Arnavutlarla Solyotlar arasındaki mücadelenin yaşandığı yıllarda Müslüman Arnavut genci Rüstem Bey ile Solyot kızı Eftimi arasındaki aşk romanının ana konusunu oluşturur (Ahmet Midhat 2002). *Gönüllü* gibi Arnavutlar hakkında yazılmış bu romanın da askerlik ve savaş konularını içermediğini belirtelim.

Arapça “yerli yerine koyup hazırlama, tertîb etme” (Devellioglu 2003: 1012) anlamındaki “ta’biye” sözcüğü, bugünkü kullanımıyla “askerî strateji”, Osmanlı ordusunun yenileşme hareketinin sacayaklarından biri olan “kurmay subaylık” rütbesiyle beraber gerçek yerini bulmuştur. İlk askerî strateji kitapları olarak kabul edilecek eserlerin yazarları Sun Tzu (M.Ö. 544-496) ve Machiavelli (1469-1527) gibi isimler savaşı bir sanat olarak görmüşlerdir. Prusyalı-Alman subaylar ise 19. yy’dan itibaren cephe ile cephe gerisi arasında koordinasyonu kaçınılmaz hale getiren “topyekûn savaş” konseptinin bir sonucu olarak militarist dünya görüşün egemen olduğu modern örnekler üretmişlerdir.

Çalışmamızın kapsamını ve kavramsal çerçevesini bu şekilde belirledikten sonra *Gönüllü* romanına daha yakından bakabiliriz. Recep Köso ile Rum kızı Filomen’in aşkını 313 Harbi, Teselya ve Dömeke Muharebeleri olarak da bilinen (Ülgen 2005: 11) 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı fonunda anlatan

Gönüllü romanının yazara ait Kırkambar Matbaası tarafından yapılan baskısının kapağı “Milli Roman” ibaresi taşır. Bu, büyük oranda romanın içerik özelliklerini belirler. Milli romanı “sadece Müslüman toplumuna yer ver(en)” (Durgun 2015: 104) roman olarak tanımlayan Ahmet Midhat Efendi'nin Türk-Yunan savaşını Recep Köso'nun da bir üyesi olduğu Arnavut toplumu üzerinden vermeye çalıştığı gözlenir. Ancak bu romanda, yapılan tanımın aksine, Yunan toplumuna, onların inançlarına yer verildiği görülür. Bu anlamda, Durgun'un da kaydettiği gibi, Ahmet Midhat Efendi'nin “milli roman” tanımlamasında bir tutarsızlık olduğu ortadadır (Durgun 2015: 105-106). Aynı kapakta, “Tercüman-ı Hakikat gazetesinde derç olunduktan sonra Maarif Nezâret-i Celîlesinin ruhsatıyla ayrıca kitap şeklinde tabolunmuştur” ifadesine de yer verilir. Yazarın eserlerini gazetelerde tefrika halinde çıkardıktan sonra kitaplaştırmasından kaynaklanan biçim ve üslup özellikleri bu romanda da karşımıza çıkar. Çoğu zaman Ahmet Midhat Efendi'nin okurlarını bilgilendirmek ve gazete sayfalarında tefrikaya ayrılan günlük sınırı doldurmak adına anlatımın uzatılmasından ve olay örgüsünün dışına çıkılmasından kaynaklanan kurgu kusurları bu romana genel şeklini verir. Bir anlamda, Ahmet Midhat edebiyatındaki genel kusurlar bu romanda görülen estetiğin kendisi olur.

Gönüllü'nün ilk bakışta Recep Köso ile Filomene arasında kopmalar ve yeniden kavuşmalar üstüne kurulu bir aşk romanı olduğunu düşündürecek olay örgüsüne rağmen, Ahmet Midhat Efendi bu romanda Teselya Savaşı bağlamında askerlik ve savaş konuları üzerinde önemle durmuştur. *Gönüllü*'yü, Prusya-Alman ordu geleneğinden gelen askerî jakobenleri Scharnhorst, Gneisenau, Blücher, Boyen, Grolman ve özellikle Clausewitz'in kaleme aldığı askerî strateji kitaplarına yaklaştıran da işte bu yoğun askerî içeriği ve bakış açısıdır. Ahmet Midhat Efendi, *Zâbit* ile *Edvâr-ı Askeriye* adlı eserlerinde kullandığı askerlik ve savaş konularına dair düşünce ve bilgilerini *Gönüllü* romanının kurgusuna yerleştirerek okurlarına daha anlaşılır bir şekilde sunmayı amaçlamıştır.

Ancak, bu noktada, Ahmet Midhat Efendi'nin askerlik ve savaş konulu kurmaca-dışı eserlerini yazdığı dönemde adlarını saydığımız Avrupalı askerî stratejistlerin eserlerinden habersiz olduğunu; aksi geçerli olsa bile, bu eserlerin içeriklerine tam anlamıyla vâkıf olmadığını düşündüğümüzü belirtelim. Nitekim yazar, *Zâbit* adlı eserinin “Mukaddime”sinde *Rue du*

Monde adlı bir dergide zabitlerle ilgili yayımlanan ayrıntılı bir makalenin Avrupa'da yarattığı büyük ilgiden söz ederken bu makalede söz konusu edilen gerçeklerin “şimdiye kadar hemen hiçbir müellif-i askerî tarafından kâğıt üzerine konulmamış olduğunu” (Ahmet Midhat 1308a: 4) iddia eder. Bu da, onun daha önce değindiğimiz *Millet-i Müsellâha* adlı eserin sahibi Goltz Paşa ve diğer askerler tarafından oluşturulan büyük bir külliyatı bilmediğini veya yalnızca göz ardı ettiğini ve askerlik konulu kitaplarını kaleme alırken *Rue du Monde* dergisinde karşısına çıkan zabitlerle ilgili makale gibi, genel anlamda, ikincil kaynaklardan beslendiğini akla getirir. Aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi, Ahmet Midhat Efendi'nin konuyu ele alışında Avrupa'daki iki yüz yıllık milliyetçi/militarist birikimin, sosyal Darwinci tezlerin Osmanlı kamuoyuna/entelijansiyasına yansıdığı kadarından yararlandığı ve bu yoğun felsefi/ideolojik müktesebatı İslamcı/Osmanlıcı düşünce şekliyle uyumlu hale getirme çabası içinde olduğu gözlenir. Ne var ki, sahip oldukları “ethos” bakımından ahenk içinde oldukları söylenemeyecek bu ideolojileri “te'lif etmek”, yüksek bir bilgi, kültür ve yaratıcı bir zihin gerektiren zor bir görevdir.

Asker-millet

Gönüllü'de Ahmet Midhat Efendi'nin askerlik ve savaşla ilgili yaşadığı döneme egemen militarist görüşler paylaştığı görülür. Romanın başkahramanı Recep Köso'nun yanındaki adamlarıyla birlikte orduya gönüllü katılmak istemesine Müşir Edhem Paşa, başta, gönüllü askerlerin orduya ayak uydurmadıkları ve padişah ordusuna yakışan hal ve hareketlere aykırı davranışlarda buldukları gerekçesiyle olumsuz yaklaşıp da sonrasında, onların düzenli orduya dâhil olmayı istediklerini öğrenmesiyle bundan büyük memnuniyet duyar (Ahmet Midhat 2000: 339). Zira, dönemin padişahı II. Abdülhamid'in uygulamaları sayesinde “artık başıbozuk ve muavine gibi namlar ile asker kullanmaya hakikaten hacet kalmamıştır” (Ahmet Midhat 2000: 341). Ahmet Midhat Efendi *Zâbit*'te bu konuyla ilgili tarihî bilgilerini okurla paylaşır. Kitapta yer alan “Farziye-i Askeriye” başlıklı makalesinde askerlik tarihinin üç devir içinde değerlendirilebileceğini, bunlardan ilkinin “şövalyelik” dönemi, ikincisinin zorunlu askerlik hizmetinin nüfusun yalnızca belli bir kısmını (belli bir yaştaki güçlü, sağlıklı erkekler) ilgilendirdiği dönemi olduğunu belirttikten sonra üçüncü dönem hakkında şu bilgileri verir:

şimdiki tensikatın hizmet-i askeriye'yi bütün efrâd-ı millete tamim eyledikleri devir olup bu devirde asker milletten ve millet askerden başka bir şey olmak nazariyatı artık hükümden düşmüş ve hey'et-i askeriye devlet ve milletin bir hey'et-i umumiye-i evladı olarak telakki edilmiştir ki işte bu nokta-i nazardan tetkik olunan askerliğin şerefi kutsiyeti üzerine de ciltler doldurulmakta bulunmuştur. (Ahmet Midhat 1308a: 30)

Burada, daha önce Osmanlı asker ve sivil aydınlarının düşünce dünyasına Goltz Paşa tarafından kazandırıldığını gördüğümüz “ordu-millet” kavramının Ahmet Midhat Efendi tarafından tartışmasız kabul edildiği açıktır.

Burada dikkat edilmesi gereken bir başka husus, okura tarihî gelişiminin açıklandığını gördüğümüz zorunlu askerlik hizmetinin “zorunluluk” kısmının göz ardı edilerek “kutsal bir şeref” olarak ele alınmasıdır. Daha önce belirtildiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nu çöküşten kurtarması umulan “siyaset tarzları”nın değişmez unsurlarından birinin “militarizm” olmasının nedeni, ordunun Türk modernleşmesi ve uluslaşması sürecinde üstlendiği tarihî roldü. Bu bakımdan, “büyük ölçüde orduya dayanan bir hareket olduğu ve hareket içinde yer alan sivil aydınlar da var olan koşullar gereği ‘militarizm’ dozu yüksek bir ideolojiyi benimsediği için, bu ‘asker millet’ kavramı bir tarihî olgu ve aynı zamanda bir değer haline getirilmiştir” (Belge 2009: 234). Ahmet Midhat Efendi'nin hem “asker millet” hem “millet asker” şeklinde kullandığını gördüğümüz kavramın mündemici olan birtakım mukaddesatın, Murat Belge'nin sözünü ettiği aydınlar/yazarlar arasında ortak bir edebiyat dil ve içeriği doğurması kaçınılmazdır. Örneğin, Ahmet Midhat Efendi, romanının kendisi de bir gönüllü olan başkahramanı Recep Köso'nun dâhil olduğu “gönüllüler”i diğer askeri statüler arasında öne çıkarırken onları zorunlu ve bedelli askerlerle karşılaştırır. Ahmet Midhat Efendi'ye göre bedelliler, “şeref-i askeriden bilkülliye hariçte” tutulurlar ve “ücretli amele muamelesi” görmeleri uygundur; “gerek zâbitân ve gerek efrat bunlar hakkında zaten de o yolda muamele ederler.” Öte yandan, gönüllüler mecbur olmadıkları bir görevi yerine getirmek için “aşk ve şevk”le orduda yer alırlar. Askerlik kanunları ve düzenine en uygun hareket edenler de onlardır. “Çünkü gönüllüler işte bu vezâif ve hidemâtın hüsn-i ifa ve temâmî-i edâsıyla o cihetten tahassül edecek ezvâk-ı maneviyye ve lezâiz-i ruhaniyyeye nail olmak için bu silk-i mukaddese girmişlerdir” (Ahmet Midhat 2000: 395).

Moreau'nun kaydettiği gibi, Tanzimat sonrasında Arnavutlar ve Boşnaklar gibi Müslüman topluluklar ve özellikle gayrimüslimler askerlik yapmamak için direnç göstermişlerdir (2010: 36-39). Ahmet Midhat Efendi'nin *Gönüllü* romanının başkahramanını Osmanlı Devleti'nin yukarıda özeti verilen askeri düzenlemeleri tam anlamıyla uygulayamadığı Arnavutlar arasından seçmesinin özel bir sebebi olduğu düşünülebilir. Recep Köso, romanın anlatı zamanında “otuz altı, otuz yedi yaşlarında” (Ahmet Midhat 2000: 229) olduğuna göre orduda görevli olması için yaşa bağlı herhangi bir engel söz konusu değildir. Bu durumda, Recep Köso orduya ancak “gönüllü” olarak yazılabiliyorsa bu durum Ahmet Midhat Efendi'nin Arnavutları zorunlu askerlik uygulamasına dâhil etmeden orduya sokmak için bulduğu zekice bir çözüm olarak değerlendirilebilir. Ahmet Midhat Efendi, romanının başında Arnavutları vatansever ve öngörülü bir Osmanlı ve Müslüman topluluk olarak işlerken “vatanseverlik” kavramını “patriyotizm” ile karşıladığı gözlenir. Ona göre, zorunlu askerlik görevinden kurtulmak için Rumeli taraflarından “eşkıyalık, hırsızlık, dolandırıcılık, yankesicilik, rufyanosluk” yapan Yunanlardan patriyotizm beklenemez (Ahmet Midhat 2000: 361). Buradaki “eşkıyalık” kaydı önemlidir; çünkü bir bakıma “asker-millet” olmanın zıddı bir ulusal niteliği ifade eder. Ahmet Midhat Efendi *Edvâr-ı Askeriye*'de bu ayrım çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini düşündüğümüz şu cümlelere yer verir: “Bütün kavânin-i medeniye bütün kavâid-i hikemiye insanları şekâvetten men eylediği halde insanlardan bazıları yine şekâvette bulunuyor” (Ahmet Midhat 1308b: 74). Osmanlı aydınları, Yunanların ilk sonuç alan azınlık ulusu olduğu Balkanlar'daki bağımsızlık hareketlerini “şekâvet” ve “eşkıyalık” olarak görüyorlardı. Ahmet Midhat Efendi, medeni kanunlara ve kaidelere uymamakla, başka bir deyişle militarizmi kuralına göre oynamamakla suçladığı Yunanların, Osmanlılar gibi “asker-millet” değil, “eşkıya” olduklarını ifade eder. Ahmet Midhat Efendi militarist düşüncenin “haklı-haksız” veya “güçlü-güçsüz” gibi kategorizasyonuna benzer pek çok savını da başarıyla kullanır. Örneğin, Charles Darwin'den önce dile getirdiği “canlılar arasında var kalma kavgası” düşüncesine atıfla, “Almanya hükemâsından Alexander (von Humboldt)'un gösterdikleri vecihle halâyıkın kâffesi yekdiğerleri aleyhinde muhârebe-i dâimededirler” (1308b: 59) dediğini kaydeder. Her türlü Batılı düşünceyi Müslüman kimliğiyle ele alan Ahmet Midhat Efendi, burada, (Charles Darwin'in 1859 tarihli *On the Origin of Speices* adlı

eserine değil, Alexander von Humboldt'un nispeten önemsiz çalışmalarına borçlu olduğu) sosyal Darwinci düşüncelerle hiçbir şekilde çatışma halinde görünmez. Ona göre insanların savaşları avını yiyerek hayatta kalmaya çalışan hayvanların durumundan farklıdır: "...insanların yekdiğeriyle ettikleri niza' olsa olsa birinin elindeki şeye diğeri'nin tama'ından neşet etmek nazarıyla bakılabileceği derkârdır ki ilm-i tabiatta hemen her nev'i hayvan görülebiliyor(dur)" (Ahmet Midhat 1308b: 69). Ancak *Gönüllü* romanında, Humboldt'un tezine uygun hareket ederek Yunanların tabiat kurallarına uyduklarını düşünmesi beklenirken, çelişkili biçimde, savaştan önce giriştikleri sınır ihlalleriyle savaşa neden olduklarını kaydeder: "... palikaryalar 'zito hellada' yani yaşasın Yunanistan ve 'zito opolemos' yani yaşasın muharebe naralarını atarak..." yürürler (Ahmet Midhat 2000: 361). Sonunda yenilgiyle ayrılacakları savaşı isteyenler de sınır tecavüzleriyle savaşın şartlarını zorladıkları için suçlanması gerekenler de Yunanlardır.

Subay, asker ve kışla

Ahmet Midhat Efendi'nin yukarıda askerlik tarihini üç döneme ayırdığını gördüğümüz eserine *Zâbit* adını vermesi militarizm çalışmaları çerçevesinde düşünüldüğünde isabetli bir tercihtir. Çünkü militarizmin tarihi, bir bakıma, subaylık mesleğinin tarihidir. Ücretli askerler ile askerliği babadan gelen bir hobi olarak icra eden aristokrat subaylar uzun süre uyumlu bir ikili olarak orduda birlikte çalıştılar. Ancak değişen savaş konsepti ve teknolojilerinin bir sonucu olarak askerî özel becerilerin gereksizleşmesi sonucu ortaya çıkan vatandaş ordularında subaylık aristokrasi sınıfına özgü ayrıcalıklı bir meslek olmaktan çıktı. Ancak bu ayrıcalık kaybı mesleğin prestij yitimine uğradığı anlamına gelmiyordu. Kurmay subaylık rütbesinin de ortaya çıkmasıyla, askerî okullardan mezun olan subaylar savaş meydanlarından uzaklaşıp cephe gerisinden savaşın sevk ve idaresiyle sorumlu uzmanlar haline geldiler. Subaylar, bundan böyle, emirlerindeki yurttaş-askerlerle aralarında önceki dönemlerde ücretli askerlerle aristokrat askerler arasında bulunmayan sınırlar koymaya, militarizmin askerî değerler olarak belirlediği katı bir itaat, disiplin, hiyerarşi anlayışı uygulamaya başladılar.

Recep Köso'nun da roman boyunca üstlerine aynı saygı ve itaat duygusuyla yaklaştığı, "üniformalarını lâbis bulunan erkân ve umerâ ve zâbitân(a)" (Ahmet Midhat 1308a: 36) askerî kıyafet ve sembollerin kazandırdığı ayrıcalığın bilincinde hareket ettiği görülür. Düzenli orduya girdikten sonra

hal ve hareketlerindeki değişim kadar Recep Köso'nun dış görünümü de üniforma sayesinde çarpıcı biçimde değişmiştir. Recep Köso ve arkadaşları üniformalarını üzerlerine ilk geçirdikleri andan itibaren “bir kat daha gösteriş peyda” ederler (Ahmet Midhat 2000: 342). Recep Köso, “süvari üniforması içinde bir kat daha kahramanlaşmış bir kat daha heybet peyda eylemiştir” (Ahmet Midhat 2000: 385).

Böyle tek tek askerlerin birleşmesiyle meydana gelen askerî birliklerin görenler üzerinde etkisi ise büyüleyicidir. Ahmet Midhat Efendi, Yunanları mağlup eden orduyu anlatırken okurun gözlerinin önünde fırtınalı bir deniz canlandırmak ister gibidir:

Sekiz dokuz yüz ejderha-misal atların bu miktarın dört misline müsavi olan ayaklarıyla zemini tepmelerinden mütehasıl inilti kulaklara dehşet verecek şeylerdendir. Üdebâ-yı kadîme ‘cüyuş’ kelimesiyle tabir eyledikleri bir kıt’a-î askeriyeyi ‘derya-hurûş’ vasf-ı terkiбіsiyle tavsif ederler. (...) Kılıç kınlarının birbirine dokunmasından mütehasıl çıkırtılara munzam olan hayvan kişneyişleri huyûl-ı mezkûrenin pâmâl eyledikleri zeminden akseden tepintiler ile beraber yukarıda ihtar eylediğimiz iniltiyi hâl-i gazabında bulunan deryanın teâkub-ı emvacından mütehasıl çağılıtya, iniltiyeye benzetmek hiç de mübalâğaya hamlolunmaz. (Ahmet Midhat 2000: 377)

Ahmet Midhat Efendi, *Gönüllü* romanında kışla hayatı üzerinde de önemle durur. Ahmet Midhat Efendi'ye göre orada, en temiz, bakımlı ve ürkek bir zabıt bile sertleşip erkekleşir. Çünkü orada “kadın yoktur” ve “yüzbaşı bu familyanın babası ve mülâzımlar amca ve dayısı mesâbesinde olup başçavuş ve çavuş ve bölük emini ve onbaşılar dahi ‘nefer’ denilen ihvân-ı mütesâviyenin ağaları demektirler.” (Ahmet Midhat 2000: 343) Bu zabıt böyle bir ortamda anlar ki, “vücutlar ne sağlam ve kalpler ne münşerih ve askerlik âlemi ne tatlı ve hele seferberlik hâli ne neşelidir” (Ahmet Midhat 2000: 344). Ahmet Midhat Efendi, Avrupalı yazarların askerlikle ilgili makalelerinde subaylarla askerlerin aynı vatanın evladı ve birbirlerinin silah arkadaşı oldukları tespitini beğenerek paylaşır. Orduda asker ile subay arasında kurulan arkadaşlık ilişkisi son derece önemlidir: “...nefer bir kere fariza-i cihâdî edâya namzet olmakta hükümet-i İslâmiyeye zâbitânın arkadaşı” olduğu ve aynı zamanda “zâbitânın ağlebi hâlâ neferlikten yetişmekte olduğu cihetle” bunlar arasındaki hiyerarşi ilişkisinin karşılıklı güven ve saygıya dayanması gerekir (Ahmet Midhat 1308b: 45).

Askerî değerler

Ahmet Midhat Efendi askerlerle subaylar arasındaki ilişkiye dair görüşlerini romanından önce *Zâbit* adlı eserinde okurlarıyla paylaşır. Ona göre, “zâbiti ile kendisinin arasındaki münâsebet-i askeriye bilmeyen neferât gâzi ve asker olmak şân ve şerefine lâıyk olmadığını göster(ir)”; aynı şekilde, “neferi ile kendi arasındaki nisbeti bilmeyen zâbit bundan daha fena bir nazarla telakki olunacağına ve askerlik nâm-ı nâmisi bile bunlara lâıyk görülemeyeceğine şüphe etmemelidir” (Ahmet Midhat 1308a: 37).

Aynı eserde, yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya bütün bu hiyerarşik düzenin belirleyicisi “inzibat ve itaat ve inkıyâd”ın askerlik açısından hayati önemde olduğu kaydedilir (1308a: 34). Kışla hayatının esas belirleyeni olan bu askerî değerler *Gönüllü* romanında Osmanlı ordusunun ayırt edici nitelikleri olarak kendilerine yer bulurlar. Ahmet Midhat Efendi, Osmanlı ve Yunan ordularını karşılaştırırken iki ordu arasında anlamlı farklılıklar görür. Ona göre, Yunanlıları yenen Osmanlı ordusu azameti ve görünüşüyle düşman karşısında başlı başına bir üstünlük kurarken hal ve tavırlarıyla da savaşı moral düzeyde kazandığını gösterir. İki ordunun genel tavırlarını karşılaştıran yazar Osmanlı ordusunu “en muntazam ve en mütemeddin bir devlet askerine ve işin asıl bizcesi en mütedeyyin ve ahkâm-ı şeriiyeye en ziyade riayetkâr bir Müslüman ordusuna bihakkın lâıyk olacak bir tavır ve harekât” içinde görürken Yunanlıların tutumlarını, düşmanlarına karşı izledikleri savaş hukukunu “ne Hristiyanlığa, ne medeniyete, ne insaniyete, ne de askerliğe hiçbir şeye lâıyk görülemeyecek bir muamele olmuştur” sözleriyle eleştirir (Ahmet Midhat 2000: 384).

Savaşta dezenformasyon ve casusluk faaliyetleriyle üstün başarılar gösteren Recep Köso cesareti ve metanetiyle komutanlarının takdirini kazanır. O, bir bakıma, Ahmet Midhat Efendi'nin ideal asker tanımının vücut bulmuş halidir: “Bir asker belâya sabûr ve metâibe hamûl olarak gayret-i diniye ve hamiyet-i vataniye ile gayûr ve cesur olursa mağlubiyet o askerden uzaktır” (Ahmet Midhat 1308b: 50). Ahmet Midhat Efendi'nin, “Cenk bir ilim midir yoksa bir sanat mı?” (Ahmet Midhat 1308b: 4) sorusu çerçevesinde görüşlerini tartıştığını belirttiğimiz *Edvâr-ı Askeriye*'de kitabın argümanına ters düşecek biçimde bir orduda “cesaret”i “bilgi”ye tercih eden örnekleri ardı ardına sıralar:

Elbette bir malumatlı ordudan bir cesur ordu müreccaktır. Çin diyarlarından Afrika çöllerinden zuhûr eden vahşiler medeni orduları bozmuşlardır. Mütemeddin ve müterakki olan Roma'yı vahşiler münkarız etmişlerdir. Atilla'ya karşı koyan Roma'nın funûn-ı askeriyesi ne hüküm göstermiştir(?). (Ahmet Midhat 1308b: 50)

Savaşkanlık, kahramanlık ve gözü karalık gibi özelliklerin teknik bilgi, deneyim ve strateji gibi askeri kavramlara üstün geleceği görüşünü tarihten verdiği örneklerle güçlendiren yazar, bir bakıma, Osmanlı ordusunda öne çıktığını düşündüğü nitelikleri din/inanç ve medeniyet arasında kurduğu karşıtlığa yerleştirerek medeniyet karşısında inancın zaferini de müjdelemiş olur.

Militarizm ve İslâm

Yunanların savaş sırasında yaptıklarının Hıristiyanlığa sığmayacağını ifade etmesinden hareketle Ahmet Midhat Efendi'nin Osmanlı askerlerinden beklentilerini ne kadar yüksek tuttuğu tahmin edilebilir. Ahmet Midhat Efendi, *Edvâr-ı Askeriye ve Zâbit* eserlerinde sık sık başvurduğu yabancı yazarlar için hissettiği takdir duygularını dile getirmekten geri durmaz. Örneğin, askerlik mesleğinin önemiyle ilgili yazılanlar hakkında beğenisini, “Avrupalıların şeref ve kutsiyet-i askeriye tasvirleri dahî filvaki gayet güzeldir” (1308a: 30-31) sözleriyle ifade eder. Ancak onların askerlik konusundaki tespit ve yargılarında eksikliğini gördüğü nirengi noktasını Osmanlı toplumunda, daha doğrusu İslâm inancında bulduğunu açıkça dile getirerek, “...bizde hasb-el-İslâmiye askerlik daha başka bir nokta-i nazardan telakki olunmak lazım gel(diğini)” (Ahmet Midhat 1308a: 31) dikkatlere sunar. Ahmet Midhat Efendi'ye göre, örneğin, askerlik konusundaki iki medeniyet/din arasındaki en önemli ayrım “vatan uğruna ölüm” konusuna yaklaşımda saklıdır. Ahmet Midhat Efendi Avrupalıların “hamiyet-i vatan” düşüncesiyle savaşmalarını takdire şayan bulmakla birlikte İslâm inancındaki “cihâd” anlayışının Hıristiyanlıkta bulunmadığının altını çizer: “Emr-i cihat ibadetlerin ekber ve eşrefi olup onunla iştilal edildiği demlerde ferâiz-i saire kâmilten te'hir edilir” dedikten sonra Aşere-i Mübeşşere'den sonra cennetle müjdelenenlerin ilk sırasında “şühedâ”nın geldiğini ekler. Bu nedenle “...şeref-i cân ve cihân-bahâya nâil olan guzât-ı kirâmın bizim nazar-ı İslâmiyetimizdeki şeref ve şânları Avrupa askerinin yine Avrupa nazarındaki şeref ve şânlarına aslâ makis olama(z)” (Ahmet Midhat 1308a: 33).

Şehitliğin önemini İslam inancına göre ortaya koyan bu düşüncelere uygun olarak, *Gönüllü* romanında 1897 Türk-Yunan Savaşı'nın gerçek aktörlerinden biri olan Abdüzel Paşa (1827-1897) askerlerini hücumla kaldırmadan önce azim ve sebatlarını artırmak ve onları cesaretlendirmek için yaptığı uzun bir konuşmada şunları söyler:

Cümlemiz için gençlikte, kartlıkta ölmek muhakkak olduğu hâlde yatakta ölmeye cenk meydanında ölmeyi tercih etmeyecek bir erkek, bir yiğit tasavvur edemem. Yatakta ölenler 'Allah iman selameti versin,' Allah taksiratını affetsin' duasına muhtaçtırlar. Cenkte ölenlere cennet ve cemâl kat'iyen mev'ut olduğu için onlar bu dualara muhtaç olmayıp tebriklere, teahhütlere müstehaktırlar. (Ahmet Midhat 2000: 352)

Askerlerinin cesaretini artırmak için "şehadet" in değer ve ayrıcalıklarını dile getirdiği 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı, Osmanlı ordusunun son döneminde yetiştirdiği en önemli askerlerden biri olan ve hakkında çok sayıda manzum ve nesir eser verilen Abdüzel Paşa'nın katıldığı son savaş olur (Ülgen 1996: 169-204). Abdüzel Paşa'nın yukarıdaki sözleri, dinî söylemden ulusal söyleme transfer edilmiş "şehitlik" kavramının yeniden dinî alana iadesine işaret eder. Bir başka örnekte, Recep Köso, komutanı Müşir Edhem Paşa'nın casusluk görevi teklifini kabul ederken böyle nazik bir hizmette ölümünün "daha hususî, daha şanlı surette nail-i rütbe-i şehadet" (Ahmet Midhat 2000: 347) anlamına geleceğini düşünür.

Ahmet Midhat Efendi askerî kurum, kişi ve uygulamalarla İslam inancı içindeki kurum, kişi ve uygulamalar arasında sıklıkla benzerlikler kurmayı da faydalı bulur:

...emr-i ibadette imâm-ı umumiye iktidâ eden cemâat-i Müslimîne esvât-ı tekbiri esmâ için müezzinler bulunduğu gibi askerlikte dahî imâm-ı umûmi olan başkumandan şevket-i unvanın evâmirini tebliğ ve ibâdet-i gazâyı tertip için zâbitânın herhalde merâtip ve vezâifi muayyen ve mümtazdır ki işte askerlikte me's'ele-i hayâtîyeden olmak derecesinde mühim olan inzibât ve itâat ve inkıyâd dahî bu nokta üzerinde kâimdir. (1308a: 34-35)

Ahmet Midhat Efendi, bunun gibi, militarist lügatten aldığı kavram ve söylemleri İslam inancı içinde bulduğu akaidin ve Osmanlı toplum yapısının içine başarıyla yerleştirir. Örneğin, itaat konusunu anlatırken İslâm

inancındaki “ülü-l-emre itaat” kavramından yola çıkar ve bunu “...bizde kânûn dâiresinde zâbite itâat pâdişâha itâat demek olup pâdişâha dahî itâat Hakk-ı Teâlâ Hazretleri'ne itâat demektir” (1308a: 34) diye örneklendirir.

Sonuç

Ahmet Midhat Efendi'nin bu çalışmada ele alınan üç eseri de onun külliyyatı içinde fazla bilinmeyen eserleridir. Böyle de olsa, *Gönüllü* romanının askerlik ve savaş konulu makalelerinin derlenmesinden oluşan *Edvâr-ı Askeriye* ve *Zâbit* eserlerine kıyasla daha fazla bilindiği düşünülebilir. Bunun en önemli kanıtı ise bu iki kitabın bugün dahi Latin harflerine aktarılmamış olmasıdır. Ahmet Midhat Efendi külliyyatı içinde ikincil öneme sahip olduklarını söyleyebileceğimiz bu deneme kitapları bugün olduğu gibi muhtemelen yayımlandıkları dönemde de yazarın kurmaca eserleri kadar ilgi görmüyorlardı. Ancak Ahmet Midhat Efendi'nin üstünde ısrarla durduğu modernleşme konusunun önemli bir ayağı olan askerî modernleşmeyi gazete sayfalarında bırakmayıp kitaplaştırması, hatta bir adım daha ileri giderek askerlik ve savaş hakkındaki görüşlerini kurmaca plana taşıması meseleye verdiği değeri göz önüne serer. Çalışma boyunca Ahmet Midhat Efendi'nin askerlik ve savaş konulu kurmaca/kurmaca-dışı eserlerinden örneklerini sunduğumuz içerik benzerliği, yazarın bu konulara dair düşüncelerini Teselya Savaşı gibi dönemin kamuoyunu yakından ilgilendiren güncel bir savaşı anlatan hikâye içine yerleştirerek daha geniş kitlelere ulaştırmak, daha anlaşılır kılmak istemiş olmasının nedeni sayılabilir.

Öte yandan, asker-millet, kışla, asker-subay ilişkileri, askerî değerler ve militarizm ile İslâm gibi konular çerçevesindeki içerik benzerliği *Gönüllü* romanını yazarın askerlik ve savaş konulu iki kitabındaki stratejist söyleme yaklaştırmıştır. Ahmet Midhat Efendi, Avrupa basınından okuduklarından yola çıkarak kaleme aldığı bu iki kitabındaki düşüncelerini esas alarak Teselya Savaşı fonunda kurduğu hikâyesini gerek anlatının içine yedirerek gerek anlatıyı kesintiye uğratarak askerlik ve savaş konularına dair bir romanda olması beklenmeyecek bilgiler vermiştir. Ahmet Midhat Efendi'nin genel anlamda kendine has üslubu olarak kabul gören bu durum, *Gönüllü* romanına özel bir nitelik kazandırmıştır. Onu edebî bir eser olmaktan uzaklaştırdığı ölçüde bir askerî strateji (ta'biye) kitabına dönüşmüştür.

Tanzimat aydınları pek çok konuda olduğu gibi Batı düşünce mirasını belirleyen kaynaklar ve ideolojilerle rastlantısal, eklektik ve çoğu zaman

pragmatik bir ilişki içindeydi. Ahmet Midhat Efendi örneğinde olduğu gibi, zorunlu askerlik tarihi, militarizm, sosyal Darwinizm, milliyetçilik konularındaki donanım ve bilgi, bu çalışmada da işaret edildiği üzere Osmanlılık/İslamcılık düşünceleriyle eldeki bilgi uyumlu hale getirilirken çeşitli tutarsızlıkların boy vermesine neden olmuştur. *Gönüllü* romanında Osmanlılık akımına uygun olarak Arnavutların Osmanlı bünyesi içinde kalması gerektiği anlatılırken militarist görüşlere de yer veriliyordu. Bu durum, militarizmin insanlık tarihinin son yüzyılını el ele şekillendirdiği milliyetçi ideolojiyi de ister istemez romanın ideolojik denkleminin içine dâhil etmiş; bu da, Ahmet Midhat Efendi için arzulamadığı sonuçlar doğurmuştur. Aynı şekilde İslâm'ın "cihad" anlayışıyla militarist düşüncenin temel bileşenlerinden biri olan sosyal Darwinci teori arasındaki uyumsuzluk, Ahmet Midhat Efendi'nin bu makalede incelenen askerlik ve savaş konulu eserlerinin düşünsel bütünlüğünü zedelemiştir. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde Ahmet Midhat Efendi'nin militarizm ve milliyetçilik gibi saldırgan ve savaşkan ideolojileri İslamcılık-Osmanlıcılık düşüncesiyle te'lif etme ameliyesinde birtakım zorluklar yaşadığı ortadadır.

Kaynaklar

- Ahmet Midhat Efendi (2002). *Arnavutlar Solyotlar*. Haz. Nuri Sağlam. Ankara: TDK Yay.
- Ahmet Midhat Efendi (1308b). *Edvâr-ı Askeriye*. İstanbul: Kırk Ambar Matbaası.
- Ahmet Midhat Efendi (2000). *Gönüllü*. Haz. Erol Ülgen. Ankara: TDK Yay.
- Ahmet Midhat Efendi (2001). *Letaif-i Rivayat*. Haz. Fazıl Gökçek ve Sabahattin Çağın. İstanbul: Çağrı Yay.
- Ahmet Midhat Efendi (1308a). *Zâbit*. İstanbul: Kırk Ambar Matbaası.
- Belge, Murat (2009). *Genesis, "Büyük Ulusal Anlatı" ve Türklerin Kökeni*. İstanbul: İletişim Yay.
- Belge, Murat (2012). *Militarist Modernleşme, Almanya, Japonya ve Türkiye*. İstanbul: İletişim Yay.
- Clausewitz, Carl Von (2015). *Savaş Üzerine*. Çev. Selma Koçak. İstanbul: Doruk Yay.
- Devellioğlu, Ferit (2003) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dupre, Ben (2014). *Gerçekten Bilmeniz 50 Felsefe Fikri*. Çev. Elif Gökteke. İstanbul: Domingo Yay.
- Durgun, H. Harika (2015). *Ahmet Mithat Efendi ve Edebiyat*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Dündar, Fuat (2008). *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite*

- Mühendislięi (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yay.
- Hobsbawm, Eric J. (2006). "Giriş: Gelenekleri İcat Etmek". *Geleneğin İcadı*. Der. Eric Hobsbawm ve Terence Ranger. Çev. Mehmet Murat Şahin. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Mehmed Arif (2012). *Başımıza Gelenler*. İstanbul: Babıali Kültür Yay.
- Okay, Orhan (2008). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Mişhat Efendi*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Ortaylı, İlber (1998). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. İstanbul: İletişim Yay.
- Şen, Cafer (1997). *1897 Osmanlı-Yunan Muhârebesi'nin Türk Edebiyatındaki Akisleri*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Ülgen, Erol (1993). *1897 Türk-Yunan Savaşının Türk Şiirindeki Akisleri*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Ülgen, Erol (1995). "Ahmet Midhat Efendi'de Askerlik Fikri ve Gönüllü Romanı". *Türk Dili* 521: 619-627.
- Ülgen, Erol (1996). "1897 Türk-Yunan Savaşı'nın Ünlü Komutanlarından Şehid Abdülezel Paşa (1828-1897), Hayatı ve Hakkında Yazılan Şiirler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* (1994): 169-204.
- Ülgen, Erol (2005). "Selanikli Fazlı Necip'in Hayatı, Eserleri ve Dilâver Romanı Hakkında". *Dilâver*. Haz. Erol Ülgen. Ankara: Akçağ Yay.

Ahmet Midhat Efendi's Views on Military Service and War*

Şener Şükrü Yiğitler**

Abstract

Ottoman Empire entering a fast Westernization process with the onset of Tanzimat Period, was, at the same time, in a constant battle against Western powers. Ahmet Midhat Efendi, who wrote about all sides of Westernization movement, was closely interested in this situation. Ahmet Midhat's *Zâbit* (1891) and *Edvâr-ı Askeriye* (1891) confirms his deep interest in military service and war. Considering his writings in these books it could be derived that Ahmet Midhat Efendi adapted his views on modern military service and wars from Western sources, and he used such concepts as "soldier-nation" and "social Darwinism", which are mostly associated with militarist thought. Furthermore, he conveyed these views to larger masses by using them intensively in his novel titled *Gönüllü* (1897), which is published after 1897 Ottoman-Greco War and is one of the first war novels in Turkish literature.

This article examines similarities in Ahmet Midhat Efendi's views on military service and war found in *Zâbit*, *Edvâr-ı Askeriye* and *Gönüllü*, and Western thoughts and ideologies, notably militarism, he used as reference points in these three works.

Keywords

Ahmet Midhat Efendi, *Zâbit*, *Edvâr-ı Askeriye*, *Gönüllü*, militarism, war, military service.

* Date of Arrival: 26 January 2017 – Date of Acceptance: 12 May 2017

You can refer to this article as follows:

Yiğitler, Şener Şükrü (2020). "Ahmet Midhat Efendi'nin Askerlik ve Savaşa Dair Görüşleri". *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 94: 137-157.

** Dr., Bitlis Eren University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature – Bitlis/Turkey

ORCID ID: 0000-0002-7283-3621

ssyigitler@gmail.com

Взгляды Ахмета Мидхата Эфенди на военную службу и войну*

Шенер Шюкрю Йигитлер**

Аннотация

Османская империя вступила в быстрый процесс вестернизации с наступлением периода танзимата, находясь, в то же время, в постоянной битве против западных держав. Ахмет Мидхат Эфенди, который писал обо всех сторонах движения вестернизации, был очень заинтересован в этой ситуации. Произведения Ахмета Мидхата «Забит» (1891 г.) и «Эдвар-и Аскерие» (1891 г.) подтверждают его глубокий интерес к военной службе и войне. Его заметки позволяют сделать вывод, что Ахмет Мидхат Эфенди адаптировал свои взгляды на современную военную службу и войну из западных источников, и он использовал такие понятия, как «нация солдат» и «социальный дарвинизм», которые в основном связаны с милитаристским мышлением. Кроме того, он донёс эти взгляды до широких масс в своем романе «Гёнүллю» (1897), который был опубликован после войны между Османской империей и Грецией 1897 года и является одним из первых военных романов в турецкой литературе. В данной статье рассматривается сходство между взглядами Ахмета Мидхата Эфенди на военную службу и войну, высказанные им в романах *Zâbit*, *Edvâr-ı Askeriye* и *Gönüllü*, и суждениями западных идеологов, особенно о милитаризме, которые он использовал в качестве ориентиров в этих трех работах.

Ключевые слова

Ахмет Мидхат Эфенди, *Zâbit*, *Edvâr-ı Askeriye*, *Gönüllü*, милитаризм, война, военная служба.

* Поступило в редакцию: 26 января 2017 г. – Принято в номер: 12 мая 2017 г.

Ссылка на статью:

Yiğitler, Şener Şükrü (2020). "Ahmet Midhat Efendi'nin Askerlik ve Savaş Dair Görüşleri". *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 94: 137-157.

** Д-р, Университет Эрен (Битлис), Факультет науки и литературы, кафедра турецкого языка и литературы - Битлис/Турция
ORCID ID: 0000-0002-7283-3621
ssyigitler@gmail.com

Malatya Kırklar Mezarlığı Mezar – Mezar Taşlarında Bezeme*

Halit Çal**

Öz

Malatya Kırklar Mezarlığı 2011-2012 yılları kazılarında 312 envanterlik mezar - mezar parçası belirlenmiştir. Mezar ve mezar taşı tipi hakkında fikir vermeyen, ancak bezemeli 14 parça da eklendiğinde toplam 326 örnekteki bezemeler değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bezemeler bitkisel, geometrik, nesnel ve figürlü diye dört tiptir. Bitkisel bezeme 30 örnekte yer alır. İki ana, üç alt tipi vardır. Yatay ve düşey ekseninde aynı birimin tekrarlandığı rumi, palmet, lotuslardan oluşurlar. Tarihi bilinen ikisi 14. yüzyıldandır. Kalanları 14-15. yüzyıllarda yapılmış olmalıdır. Benzer motifler Türkiye’de 13-15. yüzyıl mimarisinde ve mezarlarında görülür. Geometrik bezeme 17 ana, 5 alt tiptir. 111 örnekten tarihli 18 tanesi 14. yüzyıldandır. Nesnel bezeme olarak 25 tanesinde kandil ve şamdan işlenmiştir. Tarihi bilinenlerden dördü 14. yüzyıldandır, biri 1436 tarihlidir. Kalanlarını 14-15. yüzyıllara tarihliyoruz. Kazıda figürlü örnek bulunamamıştır. Yayınla geçmiş bugün kayıp üç örnekten birinde burçları gösterdiği düşünülen balık, oğlak ve boğa, diğerinde insan yüzlü güneş işlenmiştir. Üçüncüsü bir insan heykelidir.

Anahtar Kelimeler

Malatya, mezar – mezar taşı, bitkisel, geometrik, nesnel, insan– hayvan figürü.

* Geliş Tarihi: 23 Şubat 2017 – Kabul Tarihi: 05 Temmuz 2017

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Çal, Halit (2020). “Malatya Kırklar Mezarlığı Mezar – Mezar Taşlarında Bezeme”. *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 94: 159-187.

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü – Ankara/ Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-9541-4350

halit.cal@hbv.edu.tr

Giriş

Malatya Battalgazi ilçesi (Eski Malatya) Kırklar mezarlığında 2011-2012 yıllarında, zamanın Malatya Valisi Sayın Ulvi Saral'ın önyak olmasıyla Malatya Müzesi başkanlığında ve bilimsel danışmanlığında iki yıl, mevcut mezarlık alanının yaklaşık onda biri kadar bir alanda kazı yapılmıştır (Çizim 1). Sonraki yıllarda bu kazı sürdürülememiştir. Bu kazılarda çoğu dağılmış durumda 312 mezar ve mezar parçası belirlenmiştir. 312 sayısı, bütünlüğünü korumuş mezarların yanında, dağınık durumdaki mezar veya mezar taşlarının gövde tipi hakkında fikir verebilecek her parçanın ayrı bir mezar sayılmasıyla elde edilmiştir. Kuşkusuz bazı parçalar aslında aynı mezara ait olabilir. Fakat mevcut durumda bunu doğrulayacak veriler olmadığından hepsini ayrı bir mezar saydık. Bunlardan 17 tanesi 14. yüzyıl, 1 tanesi 15. yüzyıl, 1 tanesi 18. yüzyıldandır. Mezar - mezar taşı tipleri bu 312 örneğe göre oluşturulmuştur. Ancak, gövde tipi hakkında fikir vermediği için etüdürlük eser olarak ayırdığımız çok sayıda parçanın içinden bezemesinin niteliği az çok belli olan 14 tanesi de bu makalede değerlendirilmiştir. Kazının yıllık çalışmaları ile ilgili iki yayın (Kekeç 2013) ve (Çal 2014) ve Kırklar Mezarlığı mezar – mezar taşı tipleri hakkındaki makalemiz dışında (Çal 2017) bu makaleyi dergiye gönderdiğimiz tarih ile basılması arasında geçen sürede konu ile ilgili yüksek lisans tezi yapılmıştır (Yavuz 2019). Bu makaleyi ilgilendiren yönü ile tezde bezemeler tek motif temelinde ele alınmış, genel düzenleme mantığına ve Türk sanatı içindeki yerine değinilmemiştir. Mezar taşları içinde 655 yılı gibi çok erken tarihte yapılanlarının olduğu görüşünün (Kekeç-Şahin 2013) yanlış olduğunu belirtmiştik (Çal 2017: 65). İki yıl sonra bitirilen tezde de bu bilginin yanlış olduğu tekrarlanmıştır. Bu konuda tez yazarı ile aynı görüşte olduğumuzun belirtilmesi (Yavuz 2019: 24) kötü niyetli olduğunu düşünmediğimiz, ancak etik ihlal sonucu doğurabilecek ciddi bir yöntem yanlısıdır. Bir karışıklık olmaması için, fotoğraf altlarında yine mezar taşlarının tiplerini belirlediğimiz makaledeki envanter numaralarını kullandık. Büyük kısmı dağınık mezar parçaları olduğu için kesin bir sonuç vermemekle birlikte mevcut 312 örnekten 159 tanesinde yazı dışında bir bezeme olduğunu belirtmek, bezeme oranı konusunda bir fikir verecektir. Aşınmış olanları da dikkate alırsak yarıdan fazlasının bezemeli olduğunu söyleyebiliriz. Metinde çok fotoğraf vermek gerekmiştir. Bu da fotoğrafların küçük basılması sonucunu doğurduğu için kolay algılanabilmesi amacıyla bazı fotoğraflarda zemin kırılmıştır.

Mezar – Mezar Taşı Bezemelerinde Bezeme

Mezar taşlarındaki bezemeyi bitkisel, geometrik, nesnel ve figürlü diye dört başlık altında ele aldık:

Bitkisel Bezeme

Yüzeydeki ana düzenlemenin bitkisel olduğu örnekler

Yüzeyin tek motifle doldurulduğu örnekler (Resim 1-5): Genellikle sandık tipi mezarların kısa kenarlarının dar olan kuzey ve batı yüzleri ile kısa kenarın üstündeki tepelikte işlenmişlerdir. 7 örneği belirlenmiştir (Nu:15, 108, 232, 234, 243, 265, 266). 15 numaralıdaki birimin yan yana tekrarlandığı iki örnek (nu:147, 196) ayrı bir tip altında ele alınacaktır.

Resim 1. 15 nu

Resim 2. 232 nu

Resim 3. 243 nu

Resim 4. 265 nu

Resim 5. 234 nu

Küçük yüzeylerde yapıldıklarından işçilikleri kötüdür, basitleştirilerek işlenmişlerdir. 243 numaralı örneğimizdeki benzeri Tokat'ta 1422 tarihli mezar taşında yer alır (Karamağaralı 1971: 81).

Yüzeyin aynı birimin tekrarıyla doldurulduğu örnekler

Tek birimin düşey ekseninde yinelendiği düzenleme (Resim 6-18): Kendi içinde iki alt tipinden söz edilebilir.

Birincisi rumi - palmetlilerdir. Bu gruba giren 12 örneğin (kat. 3, 56, 89, 109, 156, 164, 184, 200, 212, 298, 301, 313) ana yapıları aynıdır, yalnız ayrıntılarda değişiklikler vardır. Her birimde, bir kökten çıkan iki rumi yaprağı uçta birleşerek palmet, beş çenekli çiçek ve çok dilimli çiçek oluşturur. Ortadaki bu çiçekten çıkan iki kol tekrar iki yandaki birer rumi yaprağını oluşturmak üzere düzen devam eder. Yanlardaki bu rumi kollarından, devamı olmayan yapraklar çıkabilir. 3, 109 numaralılar yan rumi kolları ve ortadaki beş çenekli çiçek bakımından benzerdir. Ancak 109 numaralıda rumilerin ucundan palmete benzer birer çiçek daha çıkar. 313 numaralı ise rumi kollarının arasında bir değil iki palmetli oluşuyla ayrılır. 212 numaralı daha basit işçiliktir. Palmet ve rumiler ayrıntılı değildir. 184 numaralıda ise ortadaki palmet klasik tiptedir, yalnız yanlardaki yapraklar alışıldık rumilerden farklıdır ve sapların yivli işlenişi ile diğerlerinden daha geç, 15.yüzyıldan gibi görünüyor. 298 numara rumi kolları arası, palmet – karanfil veya gülün üstten görünüşü biçiminde çok dilimli çiçek sıralaması ile düzenlenmiştir. 200 numaralısı da farklı olanlardandır. Küçük ve basit palmeti, iki rumi değil de hatayı üslubuna benzer bir yaprak çevirir. Bunlardan 184 numaralısı 1300?, 164 numaralısı 1382 olmak üzere ikisinin tarihi bellidir.

Resim 6. 212 nu

Resim 7. 164 nu (1382)

Resim 8. 109 nu

Resim 9. 313 nu

Resim 10. 3 nu

Resim 11. 89 nu

Resim 12. 200 nu

Resim 13. 156 nu

Resim 14. 56 nu

Resim 15. 301 nu

Resim 16. 184 nu

Resim 17. 298 nu

Resim 18. 306 nu
(1300?)

Bu gruptan 164 ve 212 numaralılara daha çok benzeyenleri, Niğde Sungur Bey Camisi mihrabı (1335), Erzurum Çifte Minareli Medrese taç kapısı (1291), Erzurum Yakutiye Medresesi Taç kapısı (1310), Ahlat Erzen Hatun Kümbeti (1396), Niğde Gündoğdu Türbesi Taç kapısı (1344), Niğde Sungur Bey Camisi doğu kapısı (1335), Ahlat mezar taşında (1300) (Schneider 1989:162-163, nu.912-917), Konya'da Karamanoğulları döneminden 1411 tarihli sandukanın kısa kenarında (Başkan 1996:kat nu: 10) yer alır. 109, 301, 313 numaralı örneklerimiz kök kısmı itibarıyla Beyşehir'de 1375 tarihli sandukanın kısa kenarındaki (Kunt vd. 2014: 379) düzenleme gibidir. Karamanoğullarından 1442 tarihisinde ise sandukanın yan yüzünde (Başkan 1996: kat. Nu:17), Amasya'da 1440, 1442 tarihli mezar taşlarının alınlığında (Aydoğdu 2018: kat.11-12) bu düzenlemenin tek birimi görülür.

184 numaralı ise, Sivas Gök Medrese Mescidi (1270), Ahlat mezar taşı (1270), Tercan Mama Hatun Türbesi (13. Yüzyıl.), Ahlat Bayındır Kümbeti (1481), Konya İnce Minareli Medrese'deki (1264) örneklere benzer (Schneider 1989:104-105 /nu:370-374).

156 ve 205 numaralılar, yapraklarının dilimli oluşlarıyla Konya İnce Minareli Medrese'deki (1264) bezemenin devamı sayılabilir (Schneider 1989:104-105 /nu: 374).

200 numaralı yine dilimli yapraklarıyla Selçuklulardan Amasya Toruntay Türbesi örneğini (1278) andırır (Schneider 1989:98-99 /nu:189).

Bu karşılaştırma örnekleri, Anadolu'da 13-15. yüzyıllardaki daha iyi işçilikli mimari bezemenin, Malatya mezar taşlarında daha basit olarak sürdürüldüğünü gösteriyor.

İkinci tipin tek örneğinde (kat.306) rumi, daire biçimli kıvrım dal içindedir. Taş kırık olduğu için düzenlemenin ana yapısını bilmiyoruz. Yuvarlağa yakın biçimde kıvrılan asmaya benzer bir dalın içini bir rumi doldurur. Malatya'daki tarihi bilinen 14. yüzyıldan iki örneğimize bakarak bunu 15. yüzyıla tarihleyebiliriz.

Tek birimin yatay eksende yinelenildiği düzenleme: Üç alt tipinden söz edilebilir. Birincisinde (Resim 19-20) yatık “s” biçiminde devam eden yatay bir dalın kıvrımlarına, rumiye benzer bir yaprak yerleştirilmiştir (kat. 52, 178, 291). Selçuklu - Beylikler dönemindeki benzeri 57 örneğin (tarihi kesin olanlar: 12. yüzyıldan 1, 13. yüzyıldan 28, 14. yüzyıldan 9, 15. yüzyıldan 3)¹ kötü bir uygulaması olduğu söylenebilir. 715, 731, 733 numaralılar (Schneider 1989:152-153 /nu:711-768), Malatya'dakilere daha çok benzer. Mezar taşlarında ise Erciş'te 12. yüzyıla verilen bir mezarın üst sanduka yan yüzünde yatay bir kuşak olarak ve Selçuklu mimaridekiler gibi iyi bir işçilikle görülür (Uluçam 2000: 22, B79/Fot. 135). Gevaş'taki sandukanın yan yüzünde bulunan iyi işçilikli kıvrık dal – rumi sıralaması 14. yüzyıla tarihlenmiştir (Başak 2008:53, kat.27 / Fot. 180). Osmanlılarda ise bu defa yazı çerçevesi olarak 1488 tarihli mezar taşında (Güven 1995: res.150) aynı düzene yer verilmiştir.

İkincisinde (Resim 22-25) aynı düzenlemede palmete benzer yaprağın yerini hatayı üslubunda bir çiçek alır (194 nu.). Üçüncüsünde ise biri palmete (21. fot, 19 nu.) ikisi lotusa benzer tek bir çiçek (147, 196 nu.) yan yana tekrar edilir. Örneklerin tamamında işçilik zayıftır. 147 ve 196 numaralıların benzeri Karamanoğullarından 1411 tarihli sandukanın uzun kenarında (Başkan 1996:kat nu: 10) görülür. Bu biçim, Erciş'te 12. yüzyıla verilen bir mezarın alt gövde yan yüzündeki yatay kuşakta yer alan palmet – lotus

sıralamasının (Uluçam 2000: 22, B-79/Fot. 135-138) kötü bir uygulaması gibidir.

Resim 19. 196 nu

Resim 20. 147 nu

Resim 21. 19 nu

Resim 22. 194 nu

Resim 23. 52 nu

Resim 24. 178 nu

Resim 25. 291 nu

Yazı, kandil gibi ana düzenlemeyi tamamlayan bitkisel bezemeliler (Resim 26-35): Baş veya ayak taşlarında ana düzenleme olan yazıların ve kandillerin çevresi değişik biçimlerde kıvrık dallarla bezenmiştir. Bunların da ana yapısı, “s” biçimli dalın kıvrımları içine yerleştirilen rumilerden oluşur. 10 örnekte belirlenmiştir.

Resim 26. 216 nu

Resim 27. 228 nu

Resim 28. 217 nu

Resim 29. 231 nu

(1391)

Resim 30. 293 nu

Resim 31. 304 nu

Resim 32.
182 nu (1368)

Resim 33. 201 nu

Resim 34. 192 nu

Resim 35. 188 nu

182 numaralı, Ahlat'tan 1293 ve 1320 tarihli iki mezar taşındaki düzenlemelerin devamıdır (Schneider 1989:104-105 /nu:368-369). 188 numaralı örneğimiz, Erciş'te 12. yüzyıla verilen, geniş bir oturmalığın üstünde yükselen iki eğimli sandukayı andırır (Uluçam 2000: 24, E-29/ Fot. 143-146).

Geometrik Bezeme

Ahlat, Erciş, Gevaş örnekleri kadar çeşitli ve kaliteli olmamakla birlikte Malatya mezar taşlarında da geometri bezeme tipleri zengin sayılır.

Düşey eksende dizili kesişen yarım daireler (Resim 36): Tek örneği tarihsizdir.

Resim 36. 1 nu

Resim 37. Etüdlük

Resim 38. 155 nu

Resim 39. 302 nu

İç içe baklava dilimleri (Resim 37): Tek örneğinde iç içe baklava dilimleri düşey ekseninde uç uca eklenmiştir. Benzer motif Akşehir’de bir mezar taşında (15. yüzyıl?) (Meriç, 1936, s. nu.79) görülür.

Çapraz çizgiler

Üst üste çapraz çizgiler (Resim 38-39): 118, 155 (1378), 156, 300, halat motifi ile beraber düşünülebilir.

Üst üste tekrarlanmış “v” şeklinde çizgiler (Resim 40-41): Üç örneğimizde kenar suyu olarak kullanılmıştır (kat.156, 271 (1391 tarihli), 296 (1368 tarihli).

İç içe zik-zaklar Niğde’deki 14. yüzyıl sonu - 15. yüzyıl başına verilebilecek altı sandukada kenar suyu olarak (Bağcı 2005: kat.21, 24, 26, 29, 31, 34) görülür, işçilikleri daha basittir. Gevaş’ta 14. yüzyıla tarihlenen sivri kemerli sandukanın kemerli yüzeyinde (Başak 2008: kat.4), Edirne’de 1430, 1438, 1441, 1441 ve 1452 tarihli ayak taşlarında, İstanbul’da 1508 tarihli baş taşında (Güven 1995: Fot.186, 189, 192, 194, 203, 308), Tokat’ta 1341, 1408, 1410 tarihli mezar taşlarında (Karamağaralı 1971: Fot.17, 23, 28) benzerleri vardır.

Üst üste tekrarlanmış “w” şeklinde çizgiler (Resim 42): 106, 111 (1375 tarihli), 223, 271 (1391 tarihli) örneklerimizde yer verilmiştir. Ankara’da 1356, 1368 (Küçükahmet 2009: kat. 16, 18) Beyşehir’de 1375 (Kunt vd 2014:378) tarihli sandukalarda kuşak olarak, Erciş’te 14. yüzyıla tarihlenecek yuvarlak? kemerli sandukanın kemerli yüzünde (Uluçam 2000: 26,AD-19), Bursa Muradiye Türbeleri haziresinde Bahaeddin Ali’nin ayak taşında (1424) (Güven 1995: Fot.75) işlenmiştir.

Resim 40. 156 nu

Resim 41. 271 nu

Resim 42. 106 nu

Bu tipe giren 1368, 1375, 1378, 1391 tarihli dört örneğimiz, her üç alt tipi için verdiğimiz karşılaştırma örneklerinin tarihleriyle uyumludur ve bu düzenlemenin Anadolu'da 14-15. yüzyıllardaki bezemenin bir tekrarı olduğunu gösteriyor.

Üst üste kareler

Kareler bir ve iki eksenenden bölünüp, mukarnaslardaki gibi çok yüzlü üçgenler şeklinde oyulmuşlardır.

Çapraz tek eksenende bölünmüşler (Resim 43): Bu tipe iki örnek girer (kat. 126, 177). Benzeri İstanbul Eyüp'te 1492 tarihli zeyni tipte mezar taşında kenar suyundadır (Güven 1995: Fot. 283).

Çapraz iki eksenende bölünmüşler (Resim 44-45): İki örneğimiz de tarihlidir: kat. 243 (1388), kat. 271 (1391). İstanbul Kısıklı'da 15. yüzyıla verilen bir mezar taşında tekrarlanmıştır (Güven 1995: Fot.317). İki alt tipine de benzer daire içinde düzenleme, Sivas Müzesi'nde bir mezar taşındadır (14. yüzyıl?) (Karamağaralı 1992: 11, Fot.34) Zile Şeyh Nusret Türbesi (1353 tarihli vakfiyesi var) revak direğinin ağaçtan yastığına oyulmuş benzer motifler, bu tipin 14. yüzyıla kadar indiğini gösteriyor (Çal 1987:431). Özellikle ağaçtan yapı elemanlarında ve Erzincan'daki 1905 tarihli örneği itibarıyla (Çal 2007a:132) taştan mezarlarda Cumhuriyet dönemine kadar yaygın olduğunu söyleyebiliriz.

Resim 43. 199 nu

Resim 44. 243 nu

Resim 45. 271 nu

Üst üste yuvarlaklı s kıvrımları (Resim 46-47): İki örneği vardır (kat. 184 (1300?), 307). Birbirini takip eden "s" kıvrımlarının birleşme yerlerinde birer yuvarlak oluşturmasıyla zincire benzeyen bir biçim elde edilmiştir. Kırşehir'deki örneğini de (Karamağaralı 1992: Fot. 20) 14. yüzyıla verebiliriz.

Resim 46. 307 nu

Resim 47. 184 nu

Resim 48. 296 nu

Zencirek (Resim 48): İki tarihli üç örneğinde de (kat.225 (1300?), 250, 296 (1368), kenar suyunda görülür. Beyşehir'de 1364, 1375 tarihli sandukalarda kuşak (Kunt vd 2014: 378-380), Niğde şehrindeki 1372 tarihli sandukada kenar suyu (Bağcı 2005: 28, örn.3), Konya'da 1474 tarihli sandukanın oturtmalığında (Başkan 1996: kat.22), Bursa'daki 1421 tarihli lahitte, Hıdır Şah (15. yüzyıl) ve Ahmet Çelebi'nin (15. yüzyıl) baş taşlarında, Edirne'de Sitti Hatun'un 1467 tarihli baş taşında, İstanbul'da Saraç İshak'ın 1487 tarihli baş taşında, Kısıklı'da 15. yüzyıldan bir baş taşındaki (Güven 1995: Fot. 71, 175, 181, 213, 271, 315), Tokat'ta 1341, 1408, 1410 tarihli mezar taşlarında (Karamağaralı 1971: Fot. 17, 23, 28) benzer örnekleri, 14-15. yüzyıllarda bu motifin yaygın olduğunu gösteriyor.

Yanları uzun uç uca altıgen tekrarları (Resim 49): Kenar suyu olarak tek örnektedir (kat. 306). Bu tür bezeme 19. yüzyılda ev tavanlarında yaygınlaşır.

Resim 49. 306 nu

Resim 50. 302 nu

Resim 51. 189 nu

Sekiz dilime bölünmüş yuvarlak (Resim 50): Üç örneği de papatyaya benzer (kat. 158, 279, 302). Sekiz dilimli papatya Akşehir'de 1348 tarihli mezar taşında (Meriç 1936: 179, nu.81), Niğde'de 1407 tarihli sandukada (Bağcı 2005: kat.7), 12 dilimli Kırşehir'de tarihsiz bir örnekte (Göktürk 2008:188, sanduka 5), Erciş'te 14. yüzyıldan? (Uluçam 2000: Fot.162),

Gevaş'ta biri 1354 tarihli, diğeri 14. yüzyıldan iki mezardaki (Başak 2008:kat. 2,62) 14-15. yüzyıllardaki benzerleri, örneklerimizi 14. yüzyıla tarihlenmeyi desteklemektedir. Kastamonu Çil hacılar Evi'ndeki (1819) (Çal 2008: 164) düzenlemeye göre 19. yüzyılda da uygulanmıştır.

İç içe çatal (Resim 51): Tek örneği 1308 tarihli dir (kat. 189). Gevaş'ta 1375 tarihli sandukanın kemer yüzeyinde (Başak 2008: kat. 60), Beyşehir'de 1375 tarihli sandukada kuşak olarak (Kunt vd. 2014: 378) yer alması, 14. yüzyılda değişik bölgelerdeki varlığını gösteriyor.

Urgan (Resim 52): 33 örneğinden ikisinin tarihi bellidir (kat. Nu: 6, 24, 36, 51, 52, 61, 62, 67, 80, 85, 88, 90, 97, 99 (1343), 102 (1346), 104, 118, 131, 135, 136, 148, 150, 152, 153, 202, 203, 204, 219, 233, 249, 257, 279, 291). Genellikle açık sandık biçimli mezarların yan taşlarında kenar suyudur. Hem üst hem yan kenarı sınırlayacak biçimde yerleştirilmişlerdir.

Kayseri'de Nasrettin Hoca'nın 1214 tarihli mezar taşı üst kenar suyu (Çayırdağ 1984: 505, Fot.8), Seyitgazi'deki 1310 tarihli mezarın üst kenar suyu (Karamağaralı 1992: 18, Fot. 77), Kırşehir'deki 14. yüzyıla verilen dikdörtgen prizmal sandukanın kenar suları (Göktürk 2008: 195, sanduka 22), Bursa'da Muradiye Türbeleri İzzeddin lahdi ayak taşında (1441), Emirsultan Mezarlığı Muslihiddin Mustafa'nın baş-ayak taşında (1488), TİEM Seyit Mecdeddin'in ayak taşında (1489), Seyit Usul Tekkesi'nde bir mezar taşında (1498), Edirne'de Sittişah Hatun'un (1384) ve Şah Melek Hatun'un (1441) ayak taşlarında, Sitti Hatun'un baş taşında (1467), Edirne Karaman Bey'in baş-ayak taşında (1471); İstanbul'da Ali Kuşçu'nun (1474), Karamani Mehmet Paşa'nın, Saraç İshak'ın (1487), Mehmet Paşa'nın (1495), Bali Ağa oğlu Kurt'un baş taşlarında (1508) genellikle kenar suyu olarak görülür (Güven 1995: Fot. 115, 147, 153, 155, 184, 191, 213, 224, 259, 260, 271, 288, 307). Sinop'ta Sultan Hatun Türbesi 1440 tarihli 1. Sandukanın ayak taşı ve İsfendiyaroğulları Türbesi 2. İbrahim Bey'in annesinin 1445 tarihli sandukasının baş taşı ile sivri kemer sırtları, halata benzer yan yana paralel çizgiler şeklindedir (Özkarıcı 2001: 453, 461). Bu urgan bükümlü kenar sularının, mimaride 13. yüzyılın son çeyreğinde, Ahlat mezar taşlarında ise 13. yüzyılın sonundan itibaren görüldüğü belirtilmiştir (Karamağaralı 1992: 29).

13-15. yüzyıllarda yaygın olduğu anlaşılan bu motifin, Cizre'deki 1895

tarihli mezara (İnci 2008: kat.11) bakarak, az da olsa bazı bölgelerde sürdürüldüğünü söyleyebiliriz.

Resim 52. 153 nu

Resim 53. 225 nu

Resim 54. 114 nu

Sekiz uçlu yıldız (Resim 53): İki örneğinden biri 1300? yılındandır (kat. 225) diğerini de (kat. 242) 14. yüzyıla verebiliriz. Bu tür çok uçlu yıldız düzenlemesi, Selçuklu ve Beylikler dönemlerinde, çok kollu yıldızlara göre oldukça azdır. Sekiz köşeli yıldız Türk sanatında geç dönemde yaygınlaşır. Ancak burada olduğu gibi bir daire içinde ama bitkisel bezemeye birlikte verilen Kastamonu örnekleri 14-15. yüzyıldandır (Çal 2007b: 215-224). Cizre’de 1893 ve 1895 tarihli mezar taşlarındadır (İnci 2008: kat. 6, 11, 46). Kastamonu’da 1816 tarihli Girişkenler Evi’nde, 19. yüzyıldan Yanıklar Evi, Çatlakoğlu Evi, Çilhacılar Evi’nde (1816) (Çal 2008:157-168), Akseki evlerinde olduğu gibi (Yarar 2001:30,68,77,109,113) 19. yüzyılda tavanlarda çok yer verilmiştir.

Sivri kemerli niş (Resim 54): Bir mezarın kısa kenarı üstünde, her kemer biçiminin içine “Allah” yazılmıştır. İki örneği de tarihsizdir (kat. 114, 260). Erciş’teki benzerleri tarihsiz, 14-15. yüzyıllara verilebilecek iki mezardadır (Uluçam 2000: 44, Fot. 217-218).

Yıldız Geçmeleri (Sekiz-On-On iki kollu) (Resim 55-59): Sekizgen geçmesi 223, on kollu yıldız geçmesi 214, on iki kollu yıldız geçmesi 307 numaralı örnekler ile Malatya’da 3 örneği vardır.

10 kollu yıldız Erciş’te bir mezarın (14. yüzyıl?) kısa kenarında (Uluçam 2000: 31, Y31). Gevaş’ta 14. yüzyıldan baş taşında daire içinde (Başak 2008: kat.4) yer alır. Baş ve ayak taşlarında geometrik örgünün en yaygın ve en güzel örnekleri Ahlat mezar taşlarındadır. Döneminin mimarisinde bile olmayan değişik denemeler görülebilir. Ahlat’ın 13. yüzyıl başındaki mezar taşlarında 16 ve 18 kollu yıldız geçmeleri çok iken zamanla yıldız kol sayıları azalır. 8 kollu yıldız geçmesinin ilk örneği 1249 tarihlidir (Karamağaralı

1992: 61-62). Niğde şehrinde 1357 tarihli sandukada yarım 12 kollu yıldız geçmesi, 1372 tarihli sandukada altıgen? geçmesi, 1380 tarihlide yan yana altıgenler ve tarihsiz bir örnekte onikigen geçmesi (Bağcı 2005:kat. 2, 3, 22, 30) yapılmıştır. Gevaş mezar taşları bu bakımdan zengindir. 14. yüzyıldan bir baş taşında (Başak 2008: kat.8) yan yana altıgenler, 14. yüzyıldan sandukada 6 köşeli yıldız geçmesi (Başak 2008: kat. 11), 14. yüzyıldan üç mezar ve 1374 tarihli mezarda altı kollu yıldız geçmesi (Başak 2008: kat. 13, 21, 40, 58), ikisi 1365 ve 1374 tarihli, ikisi 14. yüzyıldan dört mezarda altıgen geçmesi (Başak 2008: kat.21, 27, 32, 40), 14. yüzyıldan bir mezarda sekizgen geçmesi (Başak 2008: kat. 11), 14. yüzyıla verilen iki mezar taşında daire içinde 10 kollu yıldız (Başak 2008: kat.1,9), 14. yüzyıldan üç mezarda 12 kollu yıldız geçmesi (Başak 2008:kat.11, 21, 27), 14. yüzyıldan iki mezarda kırık çizgi düzeni (Başak 2008: kat.15,50) uygulanmıştır. On iki kollu yıldız geçmesinin işlendiği Manisa/Akhisar'daki mezar taşı 1494 tarihlidir (Erdem 2009: Kat.02).

Yıldız geçmeleri Beylikler dönemi mimarisinde de yaygınlığını sürdürür (Görür 2002). Malatya'daki 8, 10 ve 12 kollu yıldız geçmeli üç örnek kırık olduklarından tarihlerini bilmiyoruz. Tarihi bilinenlerin tamamı 14. yüzyıldan olduğu için bunları da aynı yüzyıla verebiliriz. Kol sayılarının azalması bakımından Ahlat'taki eğilime uygundurlar. Ancak sayıları azdır, işçilikleri döneminin mimarisine benzer ve belirli bir kaliteyi tutturmakla birlikte Ahlat'takiler daha iyidir. Çok kollu yıldız, Bağdat Köşkü'nden (1639) başlamak üzere Cumhuriyet dönemine kadar ahşap tavanlarda yaygınlığını sürdürmüştür (Çal 2008:159). 223 nu.lu örneğimizdeki gibi, İran Meraga Müzesi'ndeki taş sandukaların yan yüzlerinde, 8, 10, 12, kollu yıldız geçmesi işlenenlerden biri 1572 tarihlidir. Diğerlerinin tarihi belirtilmemiştir (Baş 2007).

Resim 55. 223 nu.

Resim 56. 214 nu

Resim 57. 296 nu

Resim 58. 42 nu. **Resim 59.** 307 nu **Resim 60.** 171 nu **Resim 61.** 97 nu

Yuvarlak çarkifelek (Resim 60-61): 30 örnek ile Malatya'nın ikinci yaygın grubudur (kat. 24, 36, 51, 53, 61, 62, 67, 68, 70, 80, 83, 88, 90, 92, 95, 97, 99 (1343), 102 (1346), 104, 135, 136, 148, 153, 171, 202, 203, 204, 233, 249, 284). Genellikle açık sandık mezarların yan taşlarının üst ve yan yüzlerinde urgan motifi ile beraber verilmişlerdir.

Niğde'de 1407 tarihli sandukada (Bağcı 2005: kat.7), Erciş'te Karakoyunlu dönemine tarihlenen mezarda (Uluçam 2000: kat. G-23), Gevaş'ta 14. yüzyıla verilen iki mezar taşında (Başak 2008: kat.1,4), Tokat'ta 1341, 1408, 1410, 1422 tarihli mezar taşlarında (Karamağaralı 1971: Fot.13,17,23), Göynük'te 1448 tarihli mezar taşında (Çal 2007c: kat.26), Edirne TİEM Sitti Hatun baş taşı (1467) kandil gövdesinde, İst. Kısıklı Camisi baş taşında (15. yüzyıl?) (Güven 1995: Fot.214,325) yer almıştır. Kırşehir'deki sandukada (14. yüzyıl) çarkifelek daire içindedir, iç dairesi kabara biçimlidir (Göktürk 2008: 195). Çarkifelek, Anadolu Türk sanatında her dönem yaygın bir motif olmakla birlikte örneklerimizdeki biçimiyle Malatya'ya özel bir tip olduğunu söyleyebiliriz.

Resim 62. 291 nu **Resim 63.** (nu.1741 etüdlük) **Resim 64.** 85 nu

İki zincir geçmesi (Resim 62): Tek örneği bir kabaranın üstüne işlenmiştir (kat. 291).

Üç zincir geçmesi (Resim 63-64): İki tipinden birer örneği vardır. Birincisinde içte altı uçlu yıldız oluşmaktadır. İkincisinde ise merkezde altıgen yer alır.

6 köşeli yıldız Niğde’de 1407 tarihli sandukada (Bağcı 2005: kat.7), Gevaş’ta 14. yüzyıla verilen mezarda (Başak 2008: kat.21) vardır. İç düzeni farklı olmak üzere dıştan yedi dilimli benzeri Bursa Muradiye Türbeleri haziresi Bahaeddin Ali’nin ayak taşındadır (1424) (Güven 1995: Fot. 249). Altı uçlu yıldızın, Taş Devrinde büyü amaçlı kullanıldığı, M.Ö. 3000 civarında Ortadoğu kültürlerine girdiği, Orta Asya Türklerinde burç sembolü olduğu ve dünyanın çoğu kültüründe bilindiği, iler sürülen görüşlerdendir. Türk-İslam dünyasında güç, nazarlık, düşmandan korunma, bolluk bereket, ölünün ruhunun huzur bulması gibi farklı amaçlar belirtilmiştir. Siirt Ulu Camisi minberi (1129?), Hatuniye Medresesi (1177), Kızıltepe Ulu Camisi (1204), Divriği Ulu Camisi (1228), Konya Alaaddin Camisi (12.Yüzyıl), Aksaray Sultan Han (1229), Tokat Ebul Kasım Türbesi (1232), Kayseri Sultan Han (1232) gibi erken örneklerden başlayıp Osmanlı döneminin sonuna kadar çeşitli sanat eserlerinde görülen yaygın motiflerindendir (Bayram 1993, Çam 1993, Türel 2006). İkinci tipinin benzeri, 13. yüzyıla tarihlenen es-sultan yazılı bir kitabe parçasının köşeliğindedir (Bozer vd. 2016: 48).

Kabara/Baba (Resim 65-74): 20 tanesi envanterlik (Kat. 15, 51, 52, 71, 74, 110, 111, 150, 151, 159, 160, 196, 205, 208, 257, 260, 265, 271, 279), 10 tanesi etüdlük, toplam 30 örneği mevcuttur. Açık sandık tipi mezarlar ile sandukaların kısa kenarlarında, genellikle iki uçta kabara veya baba denilebilecek 5-10 cm. yüksekliğinde çıkıntılar vardır. Bunları 13-14. yüzyıl mimarisinde taç kapılardaki kabaların mezar taşlarındaki yansıması olarak düşünebiliriz. Genellikle yuvarlak, altıgen – sekizgen gibi çokgen gövdelidirler. Üstleri çokgen gövdelilerde düz veya külahlıdır. Yuvarlak gövdeliler yıldız geçmesi şeklinde bezenmişlerdir. Aşağıda fotoğrafları verilenler, bu tipin etüdlük eser niteliğindeki kırık parçalarıdır. İlgili mezar tipi gibi bunlar da, yaygınlıkları ile Malatya’ya özel bir tip kabul edilebilir. Bu tip kabara/baba barındıran mezarlardan 102 numaralı mezar 1346, 111 numaralı sanduka 1375, 271 numaralı sanduka 1391 tarihlidir. Tarihsiz olan diğerlerini de aynı üsluba sahip olmalarına bakarak 14. yüzyıla tarihleyebiliriz.

Resim 65. *Etüdlük parça* **Resim 66.** *Etüdlük parça* **Resim 67.** *Etüdlük parça*

Resim 68. *Etüdlük* **Resim 69.** *Etüdlük* **Resim 70.** *Etüdlük* **Resim 71.** *Etüdlük*

Resim 72. *Etüdlük parça* **Resim 73.** *Etüdlük parça* **Resim 74.** *Etüdlük parça*

Nesneli Bezeme (Resim 75-99)

Malatya Kırklar Mezarlığındaki envantere aldığımız 312 mezar taşından 22, etüdlük nitelikteki 2 parça olmak üzere toplam 24 tanesinde kandil işlenmiştir. Bunların 14 tanesinde kandillerin iki yanında birer tane de şamdan, bir envanterlik kırık parçada ise yalnızca şamdan parçasına yer verilmiştir.

Kandiller: Genellikle düz kısmı altta olmak üzere üçgen biçimli bir oturtmalık, bunun sivri ucuna oturan yuvarlak bir gövde, sivri ucu alttan bu gövdeye oturan üçgen bir boyun bölümünden oluşur. Bunun üstünde de alev dilimini gösteren oval veya üçgen bir parça yer alır. Yuvarlak gövdenin ortasında iki yanından çıkan bir askı zinciri? ile kandil tamamlanır. Ana düzenleme bu olmak üzere ayrıntılarda küçük değişiklikler vardır. Yalnız bir

tanesinde oturtmalık üçgen değil, dalgalı biçimlidir (93. Örnek). Tamamı, derinliği az, oyma tekniği ile kabartma olarak yapılmışlardır.

Şamdanlar: Genel düzenleme olarak kum saati biçimli gövdenin üstünden çıkan, bir selvi gibi uzun ve ucu sivri bir mum şeklinde yapılmışlardır. Yalnız 1, 162, 213, 295, 300 numaralı örneklerde mumların ucunda alev, yuvarlak veya çiçek biçimli yapılmışlardır.

Kandil Ahlat mezar taşlarında 1220–1321 yılları arasından 11 örnekte görülür: kat. nu 38 (1220), 43 (1251), 44 (1254), 49 (1269), 53 (1283), 54 (1286), 76 (1314), 77 (1310), 78 (1310), 80 (1321), 113 (1249) (Karamağaralı 1992: 79).

Gevaş'ta ise 64 mezardan 21 tanesinde daha çok baş-ayak taşlarındadır. Tarihi bilinenleri, 1310-1375 yılları arasındadır².

Erciş'te de tarihi bilinen biri 1315 tarihli, biri 13. yüzyıl, dokuzu 14. yüzyıla tarihlenmek üzere 11 örnektekiler genel düzenlemeye uygundur (Uluçam 2000: kat. e12, g26, y61, a76, u83, c8, ad6, ad7, ad5, ad8, ad11, ad12).

Resim 75. 1 nu

Resim 76. 2 nu

Resim 77. 4 nu

Resim 78. 82 nu

Resim 79. 156 nu

Resim 80. 163 nu (1436)

Resim 81. 93 nu

Resim 82. 162 nu (1359)

Resim 83. 182 nu (1368)

Resim 84. 180 nu

Resim 85. 165 nu

Resim 86. 183 nu

Resim 87. 189 nu (1308)

Resim 88. 201 nu

Resim 89. 213 nu

Resim 90. 221 nu

Resim 91. 245 nu

Resim 92. 293 nu

Resim 93. 295 nu (1375)

Resim 94. 300 nu

Resim 95. 304 nu

Resim 96. 309 nu

Resim 97.
Etüdlük parça

Resim 98.
Etüdlük parça

Resim 99. 312 nu

Bunlardan 162 numaralı 1359, 163 numaralı 1436, 162 nu. 1368, 189 numaralı 1308, 295 numaralı 1375 yılından olmak üzere beş tanesi tarihlidir.

1, 93, 156, 201, 300, 304 numaralılar bitkisel bezemelerdeki işçiliğe göre 15. yüzyıldan olabilir. Diğerleri tarihli örneklerle daha çok benzemektedir ve bu yüzden onlara bakarak 14. yüzyıla tarihleyebiliriz.

Benzerleri Konya Mevlana Müzesi, Kırşehir Âşık Paşa Türbesi haziresinde, Tire Müzesi'nde Kimya Hatun'un 1348 tarihli mezar taşında, Erzurum Müzesi'ndeki 13-14. yüzyıla tarihlendirilen sandukadadır (Karamağaralı 1992: 7, 23, 29, 34 / Fot. 21, 94, 117).

Anadolu mezar taşlarının en yaygın motifi olan kandilin Ahlat mezar taşlarında 13. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren görüldüğü, diğer bölgelerdeki kadar ön planda olmadığı, geometrik ve bitkisel bezemenin içinde küçük bir dolgu motifi niteliğinde kaldığı, şamdanların ise çok az görüldüğü belirtilmiştir (Karamağaralı 1992: 79).

Kırşehir mezar taşlarında yaygın olan kandil ve şamdan motifleri örneklerimize benzer. Tarihi bilinenler 1300 – 1362 yılları arasındandır, tarihi bilinmeyenler de aynı üsluptan oldukları için 14. yüzyıla tarihlenmişlerdir³. Âşık Paşa'nın yazdığı, Türkçenin erken ve önemli eserlerinden Garibname'de (1329) kandil askısının Kur'an, fitilinin nefis, yağının akıl ve yanan ateşinin Tanrı aşkına benzetilmesi (Göktürk 2008: 131), bu dönemde kandilin önemini açıklar. Bursa ilinde çok sayıdaki örneğinden İznik'teki 1396 (Gülgen 2009: 71 kat.50), Edirne 1467 tarihli (Güven 1995: foto.216) mezar taşlarındaki kandil ve şamdanlar biçim olarak örneklerimize çok yakındır. Kandil ve şamdan Osmanlı döneminin sonuna kadar işlenmeye devam etmiştir (Çerkez 2000).

Figürlü Bezeme

Malatya'da halen figürlü bezemeyi barındıran bir örnek yoktur. Ancak bir yayında fotoğrafları verilen ve genel bir değerlendirmesi yapılan iki örneği buraya aldık.

Hayvan figürleri (Resim 100): Vaktiyle Malatya Ulu Camisi'nde olduğu belirtilen ve bugün nerede olduğu bilinmeyen sandık mezar yan taşı olabilecek taşta üç çarkifeğin içindeki balık, oğlak ve boğa figürlerinin burçlara işaret ettiği kabul edilmiştir (Karamağaralı 1992: 29, Fot.123).

Resim 100. Karamağaralı 1992: Fot. 123

Kırşehir Âşık Paşa Türbesi haziresi mezar taşındaki aslan – disk düzenlemesi aslan burcu ve güneş gezegeni olarak kabul edilip, mezar taşında yer alması ise ölüm zamanına işaret edebilir diye düşünülmüştür (Çaycı 2002: 46). Ancak sonrasında bu üç burcun, önce ölenin ölüm tarihine gönderme yapma ihtimali belirtilmiş fakat oğlak ve balığın kış, boğanın ise ilkbahar dönemi burcu olması dolayısıyla olamayacağı söylenmiş, ancak başka bir yoruma da gidilmemiştir. Bu yorumlardan farklı olarak yine aynı yazar tarafından Çardak Han'daki (1230) balık, boğa, koyun veya oğlak figürlerinin, ustaların burçları olabileceği de dile getirilmiştir (Çaycı 2002: 57).

İnsan figürü (Resim 101-102): İkisi de kayıp iki örneğinden birincisi kazıma tekniği ile yapılmıştır. Sandık mezarın kısa kenarı olması gereken ve günümüzde kayıp olan taşta, urgan motifinin ucundaki yuvarlak çıkıntının yüzeyindeki insan yüzüne güneş denilmiş ve 13. Yüzyılın son çeyreği ile 14. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenmiştir (Karamağaralı 1992: 29, Fot.125). Mezarlıkta tarihi bilinen örneklerin çoğunun 14.yüzyıldan olması, bu tarihlemeyi doğrulamaktadır. Bu düzenlemede, insan yüzü ve yan kabarda gül motifi olarak kabul edilen düzenlemede gül gök çarkının, insan yüzü güneşin sembolü olarak kabul edilmiştir (Çaycı 2002: 47).

Resim 101. Karamağaralı 1992: Fot. 125

Resim 102. Karamağaralı 1992: 126. Fot.

Resim 103. Malatya Akçadağ Derinkuyu Köyü'nden (Fotoğraf Birol Bayram)

İnsan yüzlü güneş Silvan Ebul Muzafferiddin Camisi minaresinde (1212), İncir Han taç kapısında (1238), 1240 tarihli sikkede iki aslanın arasında insan yüzlü güneş olarak, 1240, 1298, 1312 tarihli sikkelerde, 1297-1302 yılları arasında basılmış olabilecek iki sikkede insan yüzü olmayan güneş, olarak verilmiştir. 1293 tarihli sikkede ise büst şeklindeki insan başının çevresinden güneş ışınları çıkar (Çaycı 2002: 42, 44, 52, 53, 54).

Cizre Köprüsü'nde (12.yüzyıl) aslan gövdesi üstündeki diskin içinde, iki eliyle güneşi kavrayan insan düzenlemesinin üstünde “güneş aslanı şereflendirir” yazmaktadır. Burada açıkça bir burç adı yazmasa da aynı köprüdeki diğer panolarda “yengeç müşteriyi (Jüpiter) şereflendirir” açıklamaları bunların burç olduğuna kuşku bırakmamaktadır (Çaycı 2002: 60). Biz de bunların burç simgesi olduğu görüşüne katılıyoruz. Ancak örneğimiz, sandık şeklinde dağılmış bir mezarın yan taşıdır. Mezarın diğer yan taşları, var idiyse baş ve ayak taşlarında başka burç sembolleri veya başka bezemeler olup olmadığını bilmiyoruz. Bu yüzden yalnız fotoğrafı kalan bu yan taşındaki burç simgelerine bakarak sağlıklı bir yorum yapılamayacağı açıktır. 14. yüzyıla tarihlenen Tokat mezar taşındaki bazıları çark biçimli rozetlerin mezar taşında yer alması bu defa şamanın yıldızlara yolculuğu geleneği ile açıklanmıştır (Çaycı 2002: 78).

İkincisi bir insan heykelidir. Uzun giysisinin altında bacaklar işlenmemiştir. İki elinde birer çiçek tutmaktadır. 50–60 cm yüksekliğindedir. Mezar taşı olduğu söylenen ve giysili olan bu heykel erkek (?) olarak düşünülmüştür (Karamağaralı 1992: 29). Çin'den İrlanda'ya kadar geniş bir coğrafyada, Türk dünyasında günümüze binden fazla örneği kalan bu yontuların ölüyü göstermek için yapıldığı kabul edilmektedir. Daha çok Türk coğrafyasında yayıldıkları için yayınlara Türkçe bir terim olan taş baba olarak geçmiştir. Türkiye'de 13-15. yüzyıllara verilebilecek Kırşehir, Konya, Akşehir, Afyon mezar taşlarında kazıma, oyma teknikleriyle yapılmış çok sayıda insan figürü bilinmektedir. Bu gelenek Osmanlı Türkiye'si şehir mezarlarında kaybolur. Fakat Elazığ Baskil, Erzincan Çayırılı (Özkan 2002), Tunceli Pertek (İğit 2012: 376), Kayseri Bünyan ilçesinin (Aslan 2010), çoğu Alevi köylerinde olmak üzere 19-20. yüzyıl mezarlarında bu defa belden yukarı verilmiş insan heykeli olarak devam eder. Bunların çoğu basit işçiliktir. Daha çok başa önem verilmiş, gövde ikinci planda kalmıştır. Erzincan Çayırılı Sarıgüney Köyü örneğinde yüz ve gövde daha ayrıntılıdır. Bu bakımdan Malatya örneğine yakındır. Malatya'nın yakın çevresinde bu heykellerin çok sayıda örneği bulunduğu ve Malatya köyleri bu bakımdan henüz araştırılmamıştır. Yalnız Akçadağ ilçesi Derinboğaz Köyü'nden yayınlanmamış tarihsiz (19. yüzyıl?) bir örneği (103. Fot.) bulabildik. Bölgedeki örnekler 19-20. yüzyıldandır. Karamağaralı (1992: 29-30) bu heykelin Anadolu dışından olabileceğini düşünmüştür. Giysi ve baş ayrıntıları ile daha eski görünüyor. Bu yüzden diğerleri gibi 19-20. yüzyıldan olma seçeneği düşüktür. Eğer

Türk kültür çevresine ait ise, insan-hayvan figürlü bezemenin yaygın olduğu 14. yüzyılı düşünmek mantıklıdır. Figürlü bezemenin yaygınlığına karşılık, Selçuklu-Beylikler döneminden insan heykeli olarak bir mezar taşı da bilmiyoruz. Ancak bölgedeki tarihi bilinenlerinin 19-20. yüzyıldan olması, bölgede bir geleneğin sürdüğünü de gösteriyor. Bu yüzden Anadolu dışından getirilmediği, Malatya'da yapılmış olduğu kabul edilebilir. Heykelin yere oturan kısmı düzdür. Belirtildiği gibi mezar taşı olsaydı, toprağa veya bir taş yuvaya giren bir kök bölümünün olması gerekirdi. Yalnız bir fotoğrafı kalan heykelin tarihi hakkında kesin bir yargıya varmak zordur.

Sonuç

Malatya mezar taşları, ölçü, biçim ve üslup olarak Aksaray, Kırşehir, Konya gibi Orta Anadolu bölgesinin 12-15. Yüzyıl mezar taşlarına benzer. Ahlat ve çevresindeki mezar - mezar taşları gibi büyük değillerdir. Bu ölçü farkı öncelikle bezemeleri etkilemiştir. Bezeme yapılacak alanın azlığı, bezemelerin daha basit ve küçük olmasına yol açmıştır. Açık sandık biçimi mezarların yüksekliği de Osmanlı dönemindeki aynı tip mezarların yarı yüksekliğinden azdır. Baş ve ayak taşlarının küçüklüğünü de buna eklemek gerekir. Taş cinsi ve bezemedeki işçilik çok kaliteli sayılmaz. Bu durum, 14. yüzyılda Malatya'nın ekonomisinin Ahlat, Konya gibi merkezlerden daha güçsüz olduğunu gösterir niteliktedir. Bitkisel, geometrik, nesneli (kandil-şamdan) ve figürlü bezeme, diğer bölgelerde de görülmekle birlikte yine üslup olarak Orta Anadolu örneklerine daha yakındır. Bu ortaklıklara karşılık yine de mezar taşı tiplerinde olduğu gibi bezemelerde de Malatya'ya özel bir üsluptan söz edebiliriz.

Açıklamalar

- 1 Bu motifin yer aldığı örnekler: Ahlat Mezar Taşı (1161), Diyarbakır Ulu Camisi (1164), Divriği Kale Camisi (1180), Kızıltepe Ulu Camisi (1204), Konya Alaaddin Camisi (1235), Sivrihisar Ulu Camisi minberi (1247), Konya Karatay Medresesi (1251), Konya Beyhekim Camisi (1270), Konya sahip Ata Camisi (1258), Konya İnce Minareli Medrese (1264), Ahlat Mezar Taşı (1270), Sivas Gök Medrese (1270), Sivas Çifte Minareli Medrese (1271), Konya Sadrettin Konevi Mescidi (1274), Konya Mevlana Türbesi Celale Hatun (1277) ve Alim Çelebi sandukası (1283), Amasya Toruntay Türbesi (1278), Harput Arapşah Mescidi (1279), Konya Tahir ile Zühre Mescidi (1280), Erzurum Çifte Minareli Medrese (1291), Beyşehir Eşrefoğlu Camisi (1297), Erzurum Yakutiye Medresesi (1310), Niğde Hü-

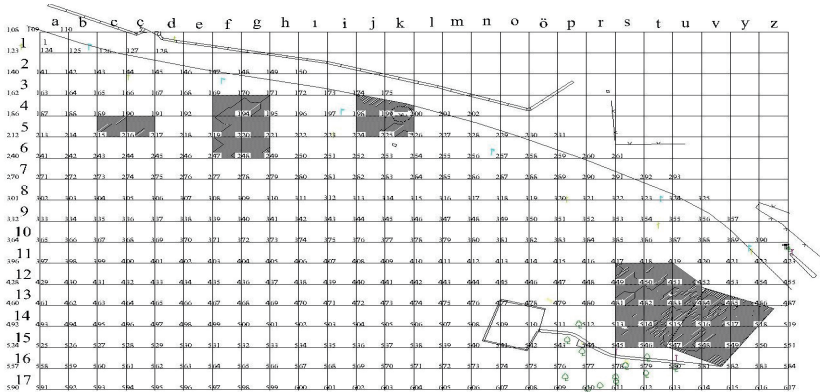
- davent Hatun Türbesi (1312), Niğde Sungur Bey Camisi (1335), Gevaş Halime Hatun Kümbeti (1358), Kasabaköy Camisi (1366), Ahlat Mezar Taşı (1378), Niğde Ak Medrese (1409), Adana Akça Mescit (1409), Tokat Mezar Taşı (1422), Karaman İbrahim Bey İmareti (1433), Akşehir Kileci Mescidi (13. yüzyıl), Kastamonu Kasabaköy Camisi (1366), Ahlat Erzen Hatun Kümbeti (1396), Divriği Ulu Camisi (1228), Ahlat Hasan Padişah Kümbeti (13. yüzyıl), Develi Ulu Camisi mihrabı (13. yüzyıl) ve Hızır İlyas Türbesi (13. yüzyıl), Divriği Kale Camisi (13. yüzyıl), Erciş Zortul Kümbeti (14. yüzyıl), Aksaray Yusuf Hakiki Tekkesi (15. yüzyıl 1. yarısı), Tokat Mezar Taşı (15. yüzyıl) (Schneider 1989, 153, nu:715-767).
- 2 Başak 2008:111. Kat. Nu: 1, 2 (1354), 4,6,7 (1344), 8,12 (1354), 18, 21,23 (1346),33,35 (1343), 37, 38, 39, 41, 47, 48, 54, 55, 56 (1310), 57, 60 (1375),62, 64 (1354).
- 3 Göktürk 2008: Çizim nu: 56, (1308), 60 (14. yüzyıl.), 63 (1300?), 76 (14.yüzyıl.), 77 (1324), 78 (1326), 91 (1336), 103 (14. yüzyıl), 113 (14. yüzyıl), 117 (14. yüzyıl), 146 (14. yüzyıl), 151 (1344), 148 (14. yüzyıl), 149 (14. yüzyıl), 183 (1362), 186 (1300), 193 (14. yüzyıl).

Kaynaklar

- Aslan, Aslı (2010). “Kayseri Mezartaşlarında Kadın İmgesi”. 2. *Uluslararası Bir Bilim Kategorisi Olarak Kadın Edebiyat Dil ve Kültür Çalışmalarında Kadın Sempozyumu*. 65-73.
- Aydoğdu, Günnur (2018). “Şahideli Ve Şahidesiz Prizmal Sembolik Sandukaların 14. ve 15. Yüzyıl Amasya Örnekleri”. *Geleneksel Türk Mezar Taşları 1. Ulusal Sempozyumu 24-26 Mart 2017*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay. 89-136.
- Bağcı, Yeliz (2005). *Niğde Şehrinde Bulunan Beylikler Dönemi Mezar Taşları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Baş, Gülsen (2007). “İran Azerbaycanı'ndan Türk Dönemine Ait Taş Sandukalar”. *ICANAS 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 10-15 Eylül 2007*. Ankara: 609-633.
- Başak, Meltem (2008). *Gevaş Mezartaşları*. Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Başkan, Seyfi (1996). *Karamanoğulları Dönemi Konya Mezartaşları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Bayram, Sadi (1993). “Mühr-i Süleyman ve Türk Kültüründeki Yeri”. *Sanat tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan*. Ankara. 61-72.
- Çal, Halit (1987). “Şeyh Nasreddin (Nusret) Türbesi”. *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*. Ankara. 427-462.
- Çal, Halit (2007a). “Erzincan Çayırılı Eşmepınar Köyü Mezar Taşları”. *Prof. Dr. Haşim Karpuz Armağanı*. Konya. 125-154.

- Çal, Halit (2007b). “Kastamonu Müzesindeki Türk Mezar Taşları”. *İpekyolu Konya Ticaret Odası Dergisi Konya Kitabı, X, Prof. Dr. Rüçhan Arık-Prof. Dr. Oluş Arık'a Armağan*. Konya: Konya Ticaret Odası Yay. 199-224.
- Çal, Halit (2007c). “Göynük (Bolu) Şehri Mezar Taşları”. *Vakıflar Dergisi* 30: 307-395.
- Çal, Halit (2008). *Kastamonu Atabey Gazi Camisi ve Türbesi Hazirelerindeki Mezar Taşları*. Ankara: Kastamonu Belediye Başkanlığı Yay.
- Çal, Halit (2014). “Kırklar Mezarlığı 2011 Yılı Kazısı”. *XVI. Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 18-20 Ekim 2012*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yay. 213-226.
- Çal, Halit (2017). “Malatya Kırklar Mezarlığındaki Mezar-Mezar Taşı Tipleri”. *Milli Folklor* 115: 63-78.
- Çal, Özlem (2008). “Kastamonu Evlerinde Süsleme”. *Üsküdar'a Kadar Kastamonu*. İstanbul: Yapı Kredi Yay. 157-178.
- Çam, Nusret (1993). “Türk ve İslam Sanatlarında Altı Kollu Yıldız (Mühr-i Süleyman)”. *Yılmaz Önge Armağanı*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yay. 207-230.
- Çaycı, Ahmet (2002). *Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burç Tasvirleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Çayırdağ, Mehmet (1984). “Kayseri’de Selçuklu ve Beylikler Dönemi Bazı Kitabe Ve Mezar Taşları”. *Tarih Dergisi* 34: 495-532.
- Çerkez, Murat (2000). “Eyüpsultan Mezartaşlarında Kandil Motifi”. *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler 28-30 Mayıs 1999*. İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi Yay. 338-365.
- Erdem, Tuğba (2009). *Akhisar Ulu Camii ve Paşa Camii Hazirelerindeki Mezartaşları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Göktürk, Mehmet (2008). *Tarih ve Anıtları Işığında Kırşehir Mezar Taşları*. Ankara: Kırşehir Belediyesi Yay.
- Görür, Muhammet (2002). “Beylikler Dönemi Yapılarında Taş Süslemede Görülen Geçme Geometrik Kompozisyonlar”. *Ortaçağ’da Anadolu Prof. Dr. Aynur Durukan’a Armağan*. Ankara. 269-290.
- Gülgen, Hicabi (2009). *Osmanlı Mezar Taşlarının Bursa ve Civarındaki İlk Örnekleri*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Güven, Alim (1995). *XV. Yüzyıl Osmanlı Mezar Taşları*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- İğit, İlter (2012). *Tunceli’deki Mezar Taşları*. Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- İnci, Veysi (2008). *Cizre Mezar Taşları (18-19.YÜZYIL)*. Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Karamağaralı, Beyhan (1971). “Sivas ve Tokat’taki Mezar Taşlarının Mahiyeti Hakkında”. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 2: 75-104.
- Karamağaralı, Beyhan (1992). *Ahlat Mezar Taşları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Kunt, İbrahim.vd. (2014). “Beşşehir’de Moğol Emiri İsmail Ağa Dönemine Ait

- Farsça Arapça Sandukalar”. *Turkish Studies* 9: 367-386.
- Küçükahmet, Lülüfer (2009). *Ankara Etnografya Müzesinde Bulunan Mezar Taşlarındaki Süslemeler*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Meriç, Rıfki Melül (1936). “Anadolu Türk Tarihi Vesikaları: Akşehir Türbe ve Mezarları”. *Türkiyat Mecmuası* 5: 141-212.
- Özkan, Haldun (2002). “Erzincan/Çayırlı ve Çevresinde Heykel Biçimli Mezar Taşlarından Birkaç Örnek”. *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildiriler 8-10 Nisan 2002*. Kayseri. 611-620.
- Özkarıcı, Mehmet (2001). “Sinop’ta Candaroğulları Beyliği Dönemi Sandukaları”. *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları*. Kayseri. 435-461.
- Rüstem Bozer ve Muharrem Çeken (2016). *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası Müze Eserleri*. Selçuklu Belediyesi Yay.
- Schneider, Gerd (1989). *Pflanzliche Bauornamente Der Seldschuken In Kleinasiens*. Wiesbaden.
- Tevhid Kekeç ve Hüseyin Şahin (2013). “Malatya Battalgazi İlçesi Kırkkardeşler Mezarlığı Kümbetler 2012 Yılı Sondaj ve Temizlik Çalışmaları”. *22. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu 14-17 Kasım 2013 Adana*. Ankara: Kültür Varlıkları Müzeler Genel Müdürlüğü Yay. 85-98.
- Türeli, İdil (2006). *Türk Sanatında Altı Köşeli Yıldız*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Uluçam, Abdüsselam (2000). *Eski Erciş-Çelebibağı Mezarlığı ve Mezar Taşları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Yarar, Sibel (2001). *Geleneksel Akseki Evlerinde Tavan Süslemeleri*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Yavuz, Selim (2019). *Malatya Kırkkardeşler Mezarlığındaki Mezar Taşları*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Çizim 1. Malatya Kırklar Mezarlığı Kazı Alanında Kazısı Yapılan Açmaların Son Durumu (Çizim: Filiz Canyurt)

Decoration on the Tombstones of Kırklar Cemetery in Malatya*

Halit Çal**

Abstract

312 inventory tomb-tombstones pieces were determined during the 2011-2012 excavations at the Kırklar Cemetery in Malatya. Including 14 decorated pieces, which doesn't give any clues for the tomb or tombstone type, this number increases to 326, and the ornaments on these pieces are studied. There are four types of ornaments floral, geometric, with objects and with figures. The floral ornaments appear on 30 samples. There are two main and three sub types of it. They are composed of the repetitive units of rumi, palmette, and lotuses in vertical and horizontal axes. Two of them are dated to 14th century. The remaining others might have been made in 14th-15th centuries. Geometric decoration has 17 main, 5 sub types. 18 out of 111 samples with dates are from 14th century. The 25 samples decorated with an object have oil lamp and candlestick motifs. 4 of the samples are from 14th century, and one has the date of 1436. We date the others to 14th-15th centuries. No samples with figures were found during the excavation. The 3 samples formerly published are lost today, and on one of them there are fish, Capricorn, and bull figures which are associated with zodiac signs, while one has a human face. The third one is a human statue.

Keywords

Malatya, tomb-tombstone, floral, geometric, objects, human-animal figure.

* Date of Arrival: 23 February 2017 – Date of Acceptance: 05 July 2017

You can refer to this article as follows:

Çal, Halit (2020). "Malatya Kırklar Mezarlığı Mezar – Mezar Taşlarında Bezeme". *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 94: 159-187.

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Letters, Department of Art History – Ankara/ Turkey

ORCID ID: 0000-0001-9541-4350

halit.cal@hbv.edu.tr

Декор намогильных камней кладбища Кырклар в Малатье*

Халит Чал**

Аннотация

На кладбище Кырклар в Малатье в ходе археологических исследований 2011-2012 гг. было выявлено 312 намогильных камней и их фрагментов. Был изучен декор этих памятников, а также еще 14 фрагментов, которые нельзя отнести к надгробиям, - всего 326 образцов. Выявлено использование четырех видов декора – растительный, геометрический, с изображением предметов и с изображением живых существ. Растительный орнамент принадлежит 30 образцам, его можно разделить на два типа и три подтипа. Они состоят из повторяющихся мотивов руми, пальметты и лотосов в вертикальной и горизонтальной осях. Два из них датируются 14 веком; остальные, возможно, были сделаны в 14-15 веках. Геометрическая отделка насчитывает 17 основных типов, 5 подтипов. 18 из 111 образцов датированы, относятся к 14 веку. 25 образцов имеют изображения предметов - это мотивы масляной лампы и подсвечника. Четыре образца относятся к 14 веку, один датирован 1436 годом. Мы датируем остальные 14-15 веками. При раскопках образцов с фигурами обнаружено не было. Три ранее опубликованных образца сегодня утрачены, и на одном из них были изображены фигуры рыбы, единорога и быка, связанные со знаками зодиака, один камень имел изображение лица человека. Третий артефакт представлял собой фигуру человека.

Ключевые слова

Малатья, могила-надгробие, растительный, геометрический, предметы, фигура человека-животного.

* Поступило в редакцию: 23 февраля 2017 г. – Принято в номер: 05 июля 2017 г.

Ссылка на статью:

Çal, Halit (2020). "Malatya Kırklar Mezarlığı Mezar – Mezar Taşlarında Bezeme". *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 94: 159-187.

** Проф., д-р, Университет Анкары Хаджи Байрам Вели, Факультет филологии, кафедра истории искусств – Анкара/Турция
ORCID ID: 0000-0001-9541-4350
halit.cal@hbv.edu.tr

Kimlik-Güvenlik İlişkisini Anlamak: Toplumsal Kimlik, Sosyal Psikoloji ve Toplumlar-Arası Güvenlik İkilemi*

Tuğçe Ersoy Ceylan**

Tuncay Kardaş***

Öz

Soğuk Savaş ve 11 Eylül sonrası dönem, dünya siyasetinde ve Uluslararası İlişkiler disiplininde yeni tartışmaların ve yeni yaklaşımların yolunu açtığı gibi, Güvenlik Çalışmaları alanında da yeni arayışların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu çalışma, Kopenhag Okulu'nun güvenlik anlayışını genişleten ve derinleştiren yaklaşımı altında; uluslararası ilişkilerin en köklü kavramlarından olan güvenlik ikilemini, kimlik güvenliği perspektifinden ele almakta ve “toplumsal/toplumlar arası güvenlik ikilemi” kuramı ışığında yeniden değerlendirmektedir. Çalışmanın iki iddiası vardır. Birincisi, toplumlar arası çatışmayı anlamak bir bakıma kimlik dinamiklerini anlamak olduğundan, sosyal psikoloji disiplini alanına girilmesi kaçınılmazdır. Bu yüzden çalışma disiplinler arası bir yaklaşımla toplumsal güvenlik ikilemini çözümlenmekte ve kimlik güvensizliğinin nasıl ortaya çıktığını bütüncül bir yaklaşımla irdelemektedir. İkincisi, bu çalışmaya göre Paul Roe tarafından geliştirilmiş olan toplumsal güvenlik ikileminin ortaya çıkma aşamalarında bir boşluk/geçişsizlik vardır. Mevcut çalışma, bu boşluğu sosyal psikoloji disiplininin bir kavram -cephelikleşme- ile doldurmayı önermektedir.

Anahtar Kelimeler

Toplumlar-arası güvenlik ikilemi, grup kimliği, kopenhag okulu, sosyal psikoloji, güvenikleştirme, çatışma ve cepheleşme.

* Geliş Tarihi: 20 Ocak 2018 – Kabul Tarihi: 06 Haziran 2018

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Ersay Ceylan, Tuğçe ve Tuncay Kardaş (2020). “Kimlik-Güvenlik İlişkisini Anlamak: Toplumsal Kimlik, Sosyal Psikoloji ve Toplumlar-Arası Güvenlik İkilemi”. *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 94: 189-215.

** Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, İİBE, Uluslararası İlişkiler Bölümü – İzmir/Türkiye
ORCID ID: 000-001-5478-3539

tugce.ersoy@idu.edu.tr

*** Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü – Sakarya/Türkiye
ORCID ID: 0000-0001-7898-4722

tuncaykardas@hotmail.com

Giriş

Soğuk Savaş'ın sona ermesi genel olarak uluslararası ilişkiler disiplininde yeni tartışmaların ve yeni yaklaşımların yolunu açtığı gibi, güvenlik çalışmaları alanında da yeni anlayışların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişen güvenlik çalışmaları, silahların kontrolü bağlamında Stratejik Çalışmalar çerçevesinde şekillenirken, bu geleneksel yaklaşıma Barış Araştırmaları ekolü farklı bir bakış açısı getirmiştir. Soğuk Savaş sırasında epistemolojik tartışmalara fazla yer vermeyen güvenlik çalışmaları, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte güvenliğin nasıl çalışılması gerektiği üzerine yoğunlaşarak güvenliği nesnel, öznel ve söylemsel açılardan ayrıştırarak anlamaya çalışmıştır.

Nesnel kavramlaştırma güvenliği materyal terimlerle tanımlarken araştırma alanını somut tehditlerin varlığı ya da yokluğundan yola çıkan analizlerle belirlemiştir. Öznel yaklaşım tehditlerin algısal boyutlarıyla ilgilenmiş; sosyal ve tarihsel bağlam içinde korku ve algı kavramlarını da analizine katmıştır. Söylemsel kavramlaştırma ise güvenliğin nesnel terimlerle anlaşılamayacağını, güvenliğin bir *söz edimi* ürünü olduğunu ve tehditlerin güvenlik problemi olarak nasıl inşa edildiğini ve siyasi gündeme nasıl dâhil olduğunu öznel arası süreçlere odaklanarak incelemiştir (Buzan ve Hansen 2009: 32-35) (Huysmans 1998: 226-255).

Devlet içinde ve üçüncü dünyada çatışmaların artması, Somali ve Bosna gibi insani müdahalenin gerekliliği tartışmalarını ortaya çıkaran çatışmalar, Yugoslavya'nın çözülmesiyle Balkanlar'da yaşanan etnik çatışmalar ve Kosova Savaşı, insan/kadın ticaretinin ve göçün bir sorun olarak ortaya çıkması, çevrenin bozulması gibi güvenliği de ilgilendiren küresel hususlar akademik tartışmaları başlatmış ve uluslararası ilişkiler disiplinindeki araştırmacıları antropoloji, sosyal teori, tarihsel sosyoloji gibi alanlardan faydalanarak güvenlik kavramı hakkında normatif tartışmalar yapmaya götürmüştür. Bu gelişmeler ayrıca devleti referans nesnesi olarak alan ve ağırlıklı olarak askeri kapasiteye odaklanan ortodoks yaklaşımı da tartışmaya açmıştır (Kardaş 2007). Bu yeni anlayış, güvenliğin "*genişlemesi ve derinleşmesi*" kavramını meydana çıkarmış; 1990'lı ve 2000'li yıllardan itibaren *sosyal inşacılık*, *post-kolonyalizm*, *insani güvenlik*, *eleştirel güvenlik çalışmaları*, *feminizm*, *Kopenhag okulu* ve *post-yapısalcılık* bu yeni oluşan genişleyen ve derinleşen güvenlik anlayışının temelini oluşturmuştur.

Güvenliğin *genişlemesi* ile güvenlik çalışmalarının analitik ufkunun askeri

sektörden öteye geçerek çevresel, ekonomik, siyasi ve toplumsal katmanların da analize dâhil edilmesi kastedilmiştir (Buzan 1991). Güvenliğin *derinleşmesi* ise güvenliğin referans nesnesinin devletten öteye götürülerek, kurumlar, bireyler ve grupların da kapsama alınmasını ifade etmektedir. Güvenlik çalışmalarında referans nesnesinin değişmesi, tehdidin somut ve verili değil özneler arası etkileşim süreçleri neticesinde meydana gelmesi gibi fikirler güvenliğin bağlama özel bir sosyal inşa olduğunu öne süren sosyal inşâcılık yaklaşımından gelişmiştir. Buna göre tehdit sahip olduğumuz bilgiden ve bu bilginin temsillerinden bağımsız olarak var olamaz (Kardeş 2012), (Kardeş ve Yesiltaş 2017). Hatta tehdit süreçler ve aktörler aracılığıyla var edilir. Tehdidin bu şekilde özneler arası etkileşim süreçlerinde inşa edildiği anlayışı, güvenlikle ilgili konuların askeri kapasite gibi materyal faktörler etrafında şekillenmesi gerektiğini varsayan geleneksel yaklaşıma meydan okuyan yeni güvenlik yaklaşımlarını oluşturmuştur (Peoples and Vaughan-Williams 2010: 5-6).

Buradan hareketle bu çalışma Kopenhag Okulu'nun güvenlik anlayışının genişlemesine ve derinleşmesine olanak sağlayan yaklaşımlarının ışığında; geleneksel güvenlik çalışmalarının bir kavramı olan güvenlik ikilemine kimlik güvenliği hususunun katılmasıyla geliştirilen “toplumlar arası güvenlik ikilemi” yaklaşımını ele alacaktır. Topluluklar arasında çıkan çatışmayı anlamak bir bakıma kimliği anlamak olduğundan, çalışmada sosyal psikolojinin alanına girilmesi kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu açıdan yazarlar disiplinler arası bir yaklaşımla, toplumlararası güvenlik ikilemini ele alırken, kimlik güvensizliğinin nasıl ortaya çıktığını bütüncül bir bakış açısıyla irdelemeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda çalışmanın yazarları, Paul Roe tarafından geliştirilmiş olan toplumsal güvenlik ikileminin ortaya çıkma aşamalarında bir boşluk olduğu değerlendirmesinden hareketle, bu boşluğu yaklaşıma yeni bir kavram dâhil etmek suretiyle doldurmayı önermektedir.

Çalışmada öncelikle toplumsal güvenlik ikilemi kavramının ortaya çıkmasına vesile olan Kopenhag Okulu ele alınacaktır. Kopenhag Okulu'nun kimliği merkeze alan toplumsal güvenlik yaklaşımı ayrıntılandırılacaktır. Toplumsal güvenlik aynı zamanda toplumsal kimlik kavramını açıklamayı da zorunlu kılacağından, bu aşamada sosyal psikolojideki toplumsal kimlik yaklaşımlarına değinilecektir. Zira kimlik güvensizliğini anlamak için toplumsal kimlik, grup oluşumu, gruplar arası ilişkiler gibi kavramların anlaşılması elzemdir. Çalışmanın ikinci bölümü Paul Roe'nun toplumlararası güvenlik ikilemi

yaklaşımını ele alacaktır. Uluslararası ilişkiler disiplindeki tanımından bildiği üzere güvenlik ikilemi özünde devletler arasındaki çatışmanın doğasını açıklamaktadır. Toplumsal güvenlik ikilemi de toplumlar arasındaki çatışmayı anlamayı hedefler. Bu açıdan, çalışmanın ikinci bölümünde sosyal psikoloji disiplininin imkânlarını kullanarak toplumsal kimlik ve çatışma ilişkisi incelenecektir. Sosyal psikolojinin gruplar arasındaki çatışmanın nedenlerine yönelik getirmiş olduğu yaklaşımların yardımıyla Paul Roe'nun toplumsal güvenlik ikilemi kuramı eleştirel olarak irdelenecektir. Son tahlilde böylesi bir eklektik bakış aracılığıyla ortaya çıkacak sentezin, toplumlar arası güvenlik ikilemi yaklaşımının derinleştirilerek geliştirilmesi ve bu sayede kurama katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Kopenhag Okulu: Bir Toplumsal Güvenlik Perspektifi

Kopenhag Okulu'nun "güvenleştirme" nosyonu güvenlik çalışmalarında en öne çıkan, mihenk taşı sayılabilecek kavramsal yeniliklerden biridir. Bununla birlikte Barry Buzan tarafından ilk olarak *People, States and Fear: An Agenda for International Studies in the Post-Cold War Era* adlı eserinde geliştirilen daha sonra Buzan, Ole Wæver ve diğer araştırmacılar tarafından yeniden ele alınan ve yorumlanan (Wæver vd. 1993), (Wæver 1995: 46-86), (Wæver 1996: 103-132); son olarak Buzan'ın Wæver ve Jaap de Wilde ile birlikte yayınlamış olduğu *Security: A New Framework for Analysis* adlı eserde geliştirilerek ve yeni bir analiz çerçevesi olarak sunulan güvenlik sektörlerinden – özellikle toplumsal sektör - bu okulun güvenliğinin genişlemesi hususunda yapmış olduğu önemli katkılar arasındadır.

Güvenleştirme teorisi Buzan ve diğerlerinin güvenliğinin ajandasının genişlemesi ile güvenlik kelimesini geniş yelpazeye yayılan birçok husus ile ilintilendirmenin 'gerek entelektüel gerekse de siyasi tehlikelerinin olabileceği' endişesi neticesinde ortaya çıkmıştır (Buzan vd. 1998:1). Bu yüzden COPRI araştırmacıları bir durumun güvenliğinin konusu olup olmadığını belirleme gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Buzan vd. (1998: 36) güvenliğinin temel olarak hayatta kalma ile ilgili olduğunu öne sürer. Bir konu bir referans nesnesinin varoluşuna bir tehdit olarak gösterildiğinde, o artık güvenliği ilgilendiren bir husus haline gelir (Miş 2011). Burada 'var olmaya devam etmeli, o yüzden de şu tedbirler alınmalı' şeklinde işaret edilebilecek unsurlar referans nesnesi olarak tanımlanır.

Bu bağlamda "normal" siyaset alanındaki bir konunun, *varoluşsal bir tehdit* şeklinde sunulması *acil durum politikası* alanına alınması, o konunun

güvenlikleştirilmesi anlamına gelmektedir (Buzan vd. 1998: 26). Bir konunun varoluşsal tehdit olması demek, o konunun öncelikli hale gelmesi ve bunun üstesinden gelinmesi için olağanüstü tedbirlerin alınmasına rıza gösterilmesi demektir; diğer bir deyişle merkezi otorite hakları ve özgürlükleri kısıtlayabilir, hak ve yetki alanını genişletmek isteyebilir (Waever 1995: 51), alacağı tüm istisnai siyasi önlemler meşru görülecektir. Güvenlikleştirme teorisinde güvenlik nesnel bir durum olarak değil, özgül bir *sosyal sürecin sonucu* olarak kabul edilir; diğer bir deyişle var olan bir tehdit söz konusu değildir ancak meseleler başarılı bir şekilde bir güvenlik sorunsalı haline getirilip sunulur – güvenlikleştirilerek – inşa edilir (Williams 2003: 513). Güvenlikleştirme söylem aracılığıyla inşa edildiği için Kopenhag Okulu güvenliği söz edimi (speech act) olarak görür. Güvenliği dile getirmek suretiyle, devletin temsilcisi bir gelişmeyi hususi bir alana taşır ve onu engellemek için ne gerekiyorsa yapmak adına gerekli olan özel hakları talep eder” (Weaver 1995).

Kopenhag Okulu'nun diğer önemli katkılarından olan güvenlik sektörlerinden toplumsal güvenlik sektörü de “kimliğin güvenlikleştirilmesi” ile ilgilenmektedir. Toplumsal güvenlik, bir topluluğun dili, kültürü, geleneği, milli ve dini kimliği ile birlik ve beraberliğinin sürdürülebilirliğine tekabül eder (Waever 1993: 23). Kavram aynı zamanda “kimlik güvenliği” olarak da anlaşılabilir (Buzan vd. 1998: 120). Topluluğun kimliğine, dolayısıyla varoluşuna yönelik bir tehdit tespit edildiğinde başarılı bir güvenlikleştirme gerçekleşmiş olur (Balci ve Kardas 2012).

Toplumsal güvenlik devletin güvenliği anlamına gelmemektedir. Hatta bir devlet sadece onu oluşturan halktan oluşuyorsa bile; devlet ve toplum gene de iki farklı kavramdır; güvenlik nesnesi olduklarında, her biri farklı bir mantıkla hareket eder (Buzan vd. 1998: 119). Buna göre güvenliğin referans nesnesi bir hükümet, bir devlet değildir; aksine burada referans nesnesi “biz” anlayışını tayin eden (toplumsal) kimliktir (Rumelili 2015), (Balci 2017); bu kimlik tehlikeye girdiğinde toplumsal güvenlik tehdit edilmiş olur (Williams 1998). Bugünkü dünya sistemi söz konusu edildiğinde, toplumsal sektörün referans nesnelerini aşiretler, klanlar, uluslar, etnik birimler, azınlıklar, medeniyet toplulukları, dini topluluklar oluşturmaktadır (Buzan vd. 1998: 123), diğer bir deyişle toplumsal güvenliği incelerken, Kopenhag Okulu bir uluslararası sistemde birim olarak işleyen topluluklarla ilgilenmektedir (Waever 1993: 19).

Ne var ki Kopenhag Okulu insanların *neden* toplumsal güvenlik için mücadele ettiğini ve grup kimliklerini *neden* korumaya çalıştıklarını açıklayamamaktadır; diğer bir deyişle onları motive eden faktörleri açığa çıkarmada başarısız olmaktadır (Theiler 2003: 257). Bu noktada, sosyal psikoloji disiplininde toplumsal kimliğin oluşumu ve gruplar arası ilişkiler gibi konularda yapılmış olan çalışmalar bu sorunun cevabına ışık tutar niteliktedir. Aşağıdaki bölümde kısaca bu çalışmalara değinilecektir.

Kimlik Güvenliğinin Sosyal-Psikolojik Kaynakları

Toplumsal kimlik “ben”in daha kapsayıcı olan toplumsal birimler içerisinde sınıflandırılması ve burada “kendi” kavramının gayri-şahsileşerek, “ben”in “biz” haline dönüşmesi olgusunu ifade eder (Brewer 1991: 476). Diğer bir deyişle, toplumsal gruplar ortak sosyal deneyimleri, davranışları ve karakteristikleri paylaşan insan topluluklarıdır; bu bağlamda toplumsal kimlik de diğer grup üyeleri ile özdeşleşme süreçlerinin bir neticesidir (Korostelina 2007: 23).

Sosyal ilişkiler içerisinde şekillenen ve farklılaşarak ya da benzeşerek son tahlilde bir aidiyet/kimlik duygusunun oluşmasıyla meydana gelen toplumsal grupların oluşumunu ve aralarındaki ilişkileri anlayabilmek için çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Henri Tajfel tarafından geliştirilen Toplumsal Kimlik Teorisi -1981 (Social Identity Theory-SIT) ve John Turner tarafından geliştirilen Sınıflandırma Teorisi - 1987 (Categorization Theory) toplumsal kimlik çalışmalarına öncülük etmiş olan modellerdir. Bu iki yaklaşım sınıflandırmanın bilişsel süreçlerini temel alır ve algılama kavramına vurgu yapar. Tajfel ve Turner’ın geliştirdiği toplumsal kimlik teorileri gruplar arasındaki davranışları bilişsel temelde detaylandırmaktadır. Buna göre her insan kendini belirli bir silsile içerisinde tanımlar, bu silsile içinde grup üyelikleri de bulunmaktadır. Kişi kendisini bir grup ile tanımladığı oranda, o gruba olumlu bir şekilde yaklaşacaktır. Bu teoriye göre, grubun özsaygısını korumak için ise üye olunan grubun ötekine göre daha üstün olduğu değerlendirmesinin yapıldığı karşılaştırmalar önem taşımaktadır (Tajfel ve Turner 1979:33-47). Dolayısıyla *karşılaştırma* bireyin ait olduğu grubun anlamını ve değerini kavramasındaki tek yol olarak görünmektedir (Spears 2011:203).

Buna göre toplumsal kimlik teorisinin temel hipotezi şu şekilde kurulabilir: Bireyin farklılaşması ve kendi ait olduğu gruba yönelik olumlu bir değerlendirme yapması, içinde bulunduğu bağlamda yaptığı karşılaştırmalar

aracılığıyla gerçekleşir. Bu süreç grup içi iltiması sağlarken, diğer gruplara yönelik ayrımcılığı da körükler. Neticede bu bilişsel süreçler toplumsal kimliğin ortaya çıkmasına yardımcı olur. Toplumsal kimlik sadece grup içerisindeki benzerliklerin algılanmasıyla değil, aynı zamanda bu grup ile diğer grup ya da kategorilerin üyelerinin arasındaki farklılıkların da algılanmasıyla bağlantılıdır (Korostelina 2007: 24). Hem Tajfel hem de Turner, gruplar arasındaki ilişkinin – ya da doğması muhtemel çatışmanın- somut çıkarılardan ziyade daha soyut olan saygı kavramı üzerinden şekillendiğini öne sürmüşlerdir.

Turner (1987) ise daha sonra geliştirdiği toplumsal sınıflandırma teorisi içerisinde grup kimliği kavramını ortaya atmıştır. Buna göre kişi yekpare bir birim olmaktan ziyade birbirinin yerine geçebilecek olan toplumsal kimlikler olarak görülmektedir, yani kişi artık gayri şahsileşmiştir. İşte bu gayri şahsileşme süreci toplumsal kimliklerin oluşmasına giden süreci başlatmaktadır. Bu süreç neticesinde sosyal şablonlar üretilir, grup dayanışması ortaya çıkar, işbirliği ve grup içi diğerkamlık/özgecilik artar, duygudaşlık olgusu ile kolektif hareket dürtüsü gelişir.

Ne var ki, yukarıda bahsedilen toplumsal kimlik betimlemeleri toplumsal sınıflandırmaların ve grup içi-grup dışı ayrımların nasıl ve neden belirgin hale geldiğine dair açıklamalar sunmakla birlikte grup-içindeki, özellikle kronik ve uzun vadeli olan özdeşleşme süreçlerine dair bir tanım sunmaktan yoksundur (Leonardelli vd. 2010: 66). Bu eksikler yeni kavramsallaştırmaların önünü açmıştır. Bahsedildiği gibi Tajfel ve Turner'ın kavramlaştırmaları bilişsel süreçleri temel almaktadır. Marilyn Brewer ise bireylerin gruba olan aidiyetlerinin gelişiminde ve grubun çıkarı adına yapılan fedakârlıkların arkasında bilişsel süreçler kadar güdüsel dinamikleri de göz önünde bulunduran bir analizin de yapılmasının gerektiğinin altını çizmiştir. Brewer'ın (1991: 477) ideal ayırdedicilik teorisini (optimal distinctiveness theory-1991) geliştirirken temel düsturu şudur: “Toplumsal kimlik insanın *onaylanma* ve ötekiyle olan *benzerlik* ihtiyacı ile bu ihtiyacı dengeleyen *biricik olma* ve *fert olma* ihtiyacı arasındaki temel gerilim sonucunda ortaya çıkar”.

Bu açıdan bakıldığında, toplumsal kimlik asimilasyon/dâhil olma ve diğerlerinden farklılaşma arasında bir taviz/uzlaşma olarak görülebilir ki bu durumda bir gruba ait olmakla gayri şahsileşme ihtiyacı tatmin edilirken gruplar arası karşılaştırmalar aracılığıyla da farklı olma ihtiyacı giderilecektir

(Brewer 1991). İdeal ayırdedicilik modelinin temel öncülü kimliğe dair iki varoluşsal ihtiyacın (dâhil olma/asimilasyon ve farklılaşma/ayırt etme) birbirine bağımlı olduğu ve birbirine karşıt olarak çalışarak özdeşleşme süreçlerini motive ettiği'dir. (Leonardelli vd. 2010: 66-67) (Brewer 1991: 478) Buna göre Brewer'ın ideal kimlikleri verili bir toplumsal bağlamda asimilasyon ve farklılaşma ihtiyaçları arasındaki dengeyi sağlamaktadır ve bu dengelenme neticesinde birey eş zamanlı bir şekilde grup üyeleri ile özdeşleşirken öteki ile farklılaşmaktadır; aynı anda hem aynı hem de farklı olabilmektedir.

Özetle söylemek gerekirse, kişi bir toplumsal gruba dâhil olarak korunduğunu ve güven altında olduğunu hisseder ve sosyal ilişkiler sistemine dâhil olarak bir grupla özdeşleşir; diğer grupla farklılaşır ve böylelikle kendi grubuna aidiyet bilinci artar (Ersoy 2018: 78). Ontolojik açıdan bakıldığında ise toplumsal kimlik insanın onaylanma ve ötekiyle olan benzerlik ihtiyacı ile bu ihtiyacı dengeleyen biricik olma ve fert olma ihtiyacı arasındaki temel gerilimin ürünüdür. Diğer bir deyişle aidiyet gruplarının oluşum süreci bir içselleştirme ve dışsallaştırma sürecidir ve bu süreçler aynı zamanda cereyan eder (Theiler 2003: 263). Toplumsal güvenliği de bu diyalektik bağlamında anlamlandırmak mümkündür: Bireyler grup sınırlarını korumak isterler çünkü aidiyet Tajfel ve Turner'ın göstermiş olduğu gibi bilişsel ve güdüsel ihtiyaçlarını karşılar. Algılanan bir tehdit karşısında kimliğin güvenleleştirilmesi ise grubun yaşam şeklini (varoluşunu) korumaya yönelik olağanüstü tedbirlerin alınması meşru hale getirecektir.

Toplumlar-Arası Güvenlik İkilemi

Ölüm korkusu ya da var oluşunun tehdit altına girmesi, bireyin temel psikolojik niteliklerinden birisidir. Hayatta kalma nosyonu –ya da ontolojik korku- bireyin harekete geçmesine neden olur. Thomas Hobbes *Leviathan(1651)* adlı eserinde korku/selamet/güvenlik kavramlarının insan davranışlarının temel itici güçlerinden biri olduğunu dile getirmiştir. Reinhold Niebuhr *Moral Man and Immoral Society: A Study in Ethics (1932)* adlı eserinde “iktidar arzusunu”, “hayatta kalma arzusu” ve ontolojik korku ile başa çıkma yolunda başvurulmuş bir araç olarak belirlemiştir (Tang 2008: 452). Korku risk almayı kolaylaştıran öyle güçlü bir duygudur ki kaybetmenin acısı, kazanmanın vereceği hazdan daha büyük olabilir. Dolayısıyla saldırganlık ‘doğal durumdan’ değil, korkudan ve grupların birbirlerinin niyetlerinden şüphe duyarak belirsizlik içine düşmelerinden ve

kendilerini güvensiz hissetmelerinden doğar. *Belirsiz* bir çevrede, insanlar tehdit inşa etme yönünde motive olacaklar (Gross Stein 2013: 368) ve tehdit algılaması etki ve tepki dinamiklerinin ara değişkeni olarak konumlanacaktır, zira herhangi bir tehdit algılanmadığında, savunmaya yönelik herhangi bir hareketlenme baş göstermeyecektir (Cohen 1978: 93).

Belirsizlik neticesinde meydana gelen bu “güvenlik ikileminden” nasıl çıkılacağı, belirsizliğin nasıl bertaraf edilebileceği uluslararası ilişkiler disiplininin en önemli konularından biridir. Bu doğrultuda geliştirilen düşünceler güvenliği sadece askeri bir husus değil, günlük insan gereksinimi olarak tanımlamaya götürmüştür. Bill McSweeny (2004: 208) güvenlik ancak bu şekilde anlaşıldığında ve bu anlayış temelinde politikalar üretildiğinde ontolojik korku ve ontolojik güvensizliğin üstesinden gelinebileceğini öne sürer ve ‘istikrarlı bir sosyal düzenin, ontolojik güvenliğin genel şartı ve güvenlik politikasının yapısal odağı’ olarak ele alınmasını önerir. Ancak tüm hayatiyetine rağmen istikrarlı sosyal düzenlerin veya istikrarlı kimliklerin neden korunamadığı sorusu önem kazanmaktadır. Bu bölümde korku ve tehdit kavramlarının trajik bir neticesi olarak ortaya çıkan güvenlik ikileminin toplumsal kimlikler (gruplar) arasında meydana çıkma koşulları araştırılacaktır. Grup kimliklerine yönelik tehdit algılamalarının toplumlar arası güvenlik ikilemine nasıl yol açtığı Paul Roe’nun modeli etrafında ele alınacaktır.

Roe toplumsal güvenlik ikilemi teorisini geliştirirken güvenlik ikilemi kavramı ile toplumsal güvenlik kavramını birleştirerek, devletler arasında meydana gelen güvenlik ikilemlerinden ziyade, topluluklar arasında meydana gelen güvenlik ikilemlerine odaklanmış ve kimliğe dair güvenlik endişelerinin neler olabileceğine ve nasıl, hangi tehditler neticesinde ortaya çıktığına açıklık getirmeye çalışmıştır. Yaklaşımının kimlik ve güvenlik hakkında olmasından hareketle Roe, toplumsal güvenlik kavramını oluştururken bir etnik kimliğin savunusu, diğerlerinde nasıl bir tehdit algısı oluşturur, gruplar arasında çatışmaya neden olacak etmenler nasıl doğar, yükselişe geçer, son tahlilde bu durum kendisini nasıl şiddet ve savaş olarak gösterir (2005: 1) gibi sorulara cevap bulmaya çalışmıştır.

Toplumsal güvenlik ikileminin vurgusunun *kimlik güvensizliği* üzerine olmasından hareketle, Roe neyin güvenlik altına nasıl alınabileceğine odaklanarak, toplumsal kimliğin askeri olmayan vasıtalarla da müdafaa edilebileceğini öne sürmüştür (2005: 56). Buna göre, toplumsal güvenlik

ikilemi, toplumu referans nesnesi olarak alır, dolayısıyla toplumsala yapılan vurgu güvenliğin bir sektörü olmasından değil; topluluklar arasında meydana gelen güvenlik ikilemlerinde kimlik kaygılarını merkezi dinamik olarak görmesinden kaynaklanır (Roe 2005: 57). Bir topluluğun kendi toplumsal güvenliğini artırmak (kimliğini güçlendirmek) için başvurduğu eylemler diğer bir toplulukta reaksiyona sebep olduğunda ve nihayetinde ilk topluluğun toplumsal güvenliğinin azalmasıyla (kimliğinin zayıflamasıyla) neticelendiğinde bir toplumsal güvenlik ikileminden bahsetmek mümkündür (Roe 1999: 194).

Geleneksel yaklaşıma göre güvenlik ikileminin ortaya çıkmasının şartlarından biri aktörlerin kötü niyetiyle ilişkilidir. Öte yandan bir aktörün niyetinin iyi ya da kötü olduğunu bilmek imkânsızdır zira bu aktörlerin aklından geçenleri bilmeyi gerektirir. Niyetler ve dürtüler hiç bir zaman tam olarak bilinmeyeceğinden, aktörler olasılık üzerinden hareket eder ve belirsizlik durumu hâsıl olur. Roe, aktörlerin niyetlerini belirlemeye çalışmaktansa, iyi/kötü niyet sınıflandırmasına bir alternatif olarak, tarafların *güvenlik gereksinimlerine* bakmayı ve aralarındaki ilişkiyi de *uyuşan/uyuşmayan güvenlik gereksinimleri* sınıflandırmasına göre belirlemeyi önerir (2002: 62-63). Bununla birlikte Roe, Kenneth Boulding'ın tanımladığı iki uyumsuzluk türünü ödünç alır. Buna göre “İlki birinin gerçekleşmesinin diğerinin gerçekleşmesini önleyeceği *gerçek uyumsuzluk* olarak tanımlanabilir. Diğer uyumsuzluk formu ise iki tarafın gerçek çıkarlarının birbiriyle uyuşmasına rağmen; içinde bulunulan durumun dinamikleri ya da tarafların yanılmaları yüzünden hâsıl olan yanlış anlamalar neticesinde verilen reaksiyonlar sebebiyle karşılıklı düşmanlığın arttığı *yanıltıcı uyumsuzluk* olarak nitelendirilebilir” (Boulding 1969: 429). Diğer bir deyişle, yanıltıcı uyumsuzluk yanlış anlamaya dayanmaktadır ve taraflar bunun farkına vardığında güvenlik ikilemi de ortadan kalkacaktır. Buna göre bir grubun güçlü kimlik duygusu diğer grubun zayıf kimlik duygusunu gerektirecek (Roe 1999: 196) ve dolayısıyla iki tarafın güvenlik gereksinimlerinin uyuşmadığı görülecektir. Roe gerçek uyumsuzluk kötü niyetlerin varlığı ile karakterize edileceğinden, güvenlik ikilemi olamayacağı çünkü Butterfield'ın yapmış olduğu tanıma uygun olarak ortada bir yanlış anlamadan kaynaklanan bir trajedi olmadığı sonucuna varır (2002: 64). Dolayısıyla bu yeni kavramlar ışığında Roe, güvenlik ikileminin tarafların *güvenlik gereksinimleri* hususunda *yanıltıcı uyumsuzluk* olduğunda meydana geleceğini öne sürer.

Toplulararası güvenlik ikileminin varlığı analiz edilirken toplumsal güvenlik gereksinimlerinin devletin güvenlik gereksinimlerine nazaran daha özgül ve *bağlamsal* olduğunun da gözden kaçırılmaması gerekir (Kardeş ve Balci 2016). Bir devletin egemenliğine hangi eylemlerin zarar vereceği bilinebilecekken, bir toplumsal kimliğin hangi eylemler neticesinde zarar göreceğini gözü kapalı bilmek zordur; zira bu, o topluluğun toplumsal güvenlik gereksinimlerini nasıl tanımladığına bağlıdır (Kardas ve Balci 2019). Bu yüzden de toplumsal güvenlik ikilemi söz konusu olduğunda genel olarak neyin kötü neyin iyi olduğunu söylemek zorlaşır (Roe 1999). Toplumsal kimlik, devletin egemenliğinin savunulmasında olduğu şekliyle askeri vasıtalarla da savunulabildiği gibi; askeri olmayan vasıtalarla da savunulmaktadır. Toplumsal kimlik bir dilin kullanımına, dini aidiyete ya da kültürel pratiklere bağlı olduğunda, askeri olmayan vasıtalar savunma için kullanılabilir (Roe 1999: 194). Kültürün savunulması olarak adlandırılacak bu durum kendini etnik milliyetçilik ve kültürel milliyetçilik olarak gösterir. Etnik milliyetçilik kültürel kurumları ve pratikleri teşvik ederek toplumsal kimlik bilincini harekete geçirdiği gibi, belli bir toprak parçası üzerinde tarihsel ve kültürel bağlar olduğunu öne sürerek toprağa değin aidiyet duygularını da harekete geçirebilir (Aktürk 2012). Kültürel milliyetçilik ise dil, din ve tarih gibi birliği pekiştiren bağlara vurgu yaparak güçlü bir özdeşleşme sürecini başlatır ve “biz” kimliğinin kurulmasını sağlar. Etnik milliyetçilikte olduğu gibi kültürel milliyetçilik de ben ve öteki dikotomisini içinde barındırır; hatta öteki bu noktada mecburi güvensizlik anlamına gelir; dolayısıyla özdeşleşme süreci mecburi güvensizliği de içine alır: ‘öteki beni inkâr etmek için varken, ben var olamam’ (Roe 2005: 60-61). Etnik projeler siyasi özerklik ile eş tutulabildiği gibi, kültürel projeler de kültürel özerklik talepleri içerebilir. Kültürel özerklik bir topluluğun kültürel üretimine ve yeniden üretimine imkân verecek vasıtaların kullanılması için belirli haklara sahip olması manasına gelir (Roe 2005: 64); bu anlamda medya, okul, müze ve gazete gibi kültürel üretimi canlı tutacak araçların kontrol edilebilmesi toplumsal kimliğin varlığını devam ettirmesi açısından önem arz eder. Kendini (etnik ve kültürel) milliyetçilik olarak gösteren bu savunma ne tür tehditlere karşı gerçekleşir? Toplumsal güvenlik ikilemi hangi tehdit algılamaları neticesinde ortaya çıkmaktadır? Roe, etnik milliyetçiliği ya da kültürel milliyetçiliği bir toplumsal kimliğin savunulmasının araçları olarak

açıklamış ancak genel olarak toplumsal kimlik gruplarının bu noktaya nasıl geldiğine dair tatmin edici bir açıklama getirmemiştir. Kanaatimizce bu noktada sosyal psikolojiye dönerek gruplar arası ilişkilerde tehdidin nasıl ortaya çıktığına bakarak bu boşluğu doldurmak ve toplumlararası güvenlik ikileminin ortaya çıktığı bağlamı anlamak mümkündür.

Gruplar-arası çatışma ve toplumsal kimlik

Gruplar arası ilişkilerin merkezinde aslında bir çatışmanın gelişmesi, artması/yükselmesi ve çözümü vardır. Gruplar arasındaki çatışmalar toprak, kaynakların paylaşımı, sınırlar gibi somut çıkarların çatışması neticesinde ortaya çıkmakla birlikte bu çatışmalar etnik, ırk, cinsiyet gibi hususlar ile kimliğin korunması, saygı, onur gibi somut olmayan unsurlar sebebiyle de meydana gelmektedir.

Bugün dünyada azımsanmayacak sayıda farklı gruplar yoğun bir şekilde sürediren çatışma içerisinde. Şiddet içeren ve bir çözüme henüz ulaşamamış bu çatışmalar yakın zamanda Edward Azar tarafından *uzatmalı toplumsal çatışma* olarak nitelenmiştir. Azar bu tarz uzatmalı çatışmaların ekonomik ya da iktidarı elde tutmaya yönelik hususlardan kaynaklanmaktan ziyade; halkların gelişiminde gerekli olan öğelerin bir grubun aleyhine olarak inkâr edilmesi neticesinde tahrik edildiğini öne sürmektedir (Azar 1990: 12). Aynı şekilde John Burton da, müzakere edilebilir çıkarlar üzerine temellenmeyen ancak ödün verilemez belli başlı temel ihtiyaçların çatışması üzerine inşa olmuş çatışmaları *köklü çatışmalar* olarak nitelendirmiştir (Fisher 1990: 5). Yani topluluklar arasında çıkan ve şiddet içeren çatışmalar kültürün, değerlerin dolayısıyla kimliğin ve varoluşsal ihtiyaçların korunması ile ilgilidir. Bu arka plan ışığında toplumsal çatışmayı iki veya daha fazla taraf arasında değerler veya hedeflerin çeliştiği algısından ortaya çıkan ve bu algıdan dolayı tarafların bir diğerine düşmanca duygular beslemeye başladığı ve kontrol altına almaya çalıştığı toplumsal durum olarak tanımlamak mümkündür.

Çatışma ve çatışma süreçleri konusunda ufuk açıcı fikirleriyle alana önemli katkılarda bulunmuş olan Morton Deutsch, çatışmanın *birbiriyle uyuşmayan eylemlerin* olduğu her an ortaya çıkabileceğini söyler (1973: 10). Buna göre bir eylemi engelleyen, ona müdahale eden ya da mani olan her eylem *uyuşmayan* eylemdir. Bu bağlamda Deutsch çatışmanın ne hakkında olduğuyla ilgili olarak beş temel husus belirlemiştir: (1) kaynaklar üzerinde kontrol, (2) öncelikli konular/tercihler ve sıkıntılar, (3) değerler sistemi,

(4) inançlar ve (5) iki taraf arasındaki ilişkinin doğası (1973: 15).

Toplumsal çatışmaya yönelik çalışmalarda hâkim güncel görüş çıkar temelli çatışmalar ile kimlik temelli çatışmalar arasında farklar olduğu yönündedir. Gruplar arası ilişkilerin kıt kaynakların ya da belirli bir toprak parçasının paylaşımı gibi somut çıkarların çatışması yüzünden çatışmaya evrildiği fikri *gerçekçi çatışma teorisinin* temelini oluşturmaktadır. Antropolojik, sosyolojik ve sosyal psikolojik çalışmaları temel alarak geliştirdiği yaklaşımda Donald Campbell, gerçekçi bir çıkar çatışmasının gruplar arası çatışmanın sebebi olduğunu öne sürmüştür (1965: 287). Buna göre, gruplar birbiriyle bağdaşmayan hedeflere sahip olduğunda ve kıt kaynaklar üzerinde rekabet içinde olduklarında gruplar arasındaki çatışma rasyonel ve gerçekçi bir çatışma olacaktır (Campbell 1965). Campbell bu yaklaşımını “tehdit” kavramı üzerinden geliştirmiştir ve teorisinin temel iddialarını “gerçek tehdit” üzerine temellendirmiştir; gerçek tehdidin ise aşikâr çıkarların çatışmasından kaynaklandığını öne sürer.

Campbell’in gruplar arası çatışmalara yönelik gerçekçi yaklaşımına kıyasla Deutsch’un yaklaşımı daha ziyade fenomenolojiktir ve teorisinin temel karakteristikleri bu bakış açısıyla şekillenmiştir. Buna göre bir çatışmada

- Taraflar birbirlerine *algıları ve idrakleri* aracılığıyla karşılık verirler.
- Taraflar bir diğerinin *beklentilerinden etkilenirler*.
- Etkileşim *güdüler* tarafından başlatılır ve *yeni güdüleri* doğurur.
- Etkileşim *toplumsal bir çevrede* gerçekleşir.

Bu yaklaşımda Deutsch toplumsal etkileşimi işbirlikçi (cooperative) ve rekabetçi (competitive) olarak tayin eder. İşbirlikçi toplumsal etkileşimde taraflar benzerliklere duyarlı, arkadaşça ve yardımsever davranışlar sergilerken rekabetçi etkileşimde taraflar farklılıklara duyarlı, ayrımcı, düşmanca ve şüpheli tutumlar içerisine girerler. İşbirlikçi toplumsal etkileşimde iletişim kanalları açık iken, rekabetçi etkileşimde bu kanallar sınırlıdır, yanıltıcıdır, kapalıdır ya da yoktur. İşbirlikçi etkileşim çatışmaya çözülmesi gereken ortak bir problem gözüyle bakarken, rekabetçi etkileşimde her bir taraf kendi çözümünü diğerine dayatmaya çalışır (Deutsch 1973: 29). İşbirlikçi etkileşimin yaşandığı gruplar arasında Deutsch’un tanımıyla *teşvik edici bağımlılık* varken, rekabetçi etkileşimin olduğu yerde *olumsuz bağımlılık* vardır yani tarafların hedefleri ve amaçları birbiri ile uyumsuzdur; birinin hedeflerini gerçekleştirmek için attığı adımlar diğerine zarar verecek niteliktedir (Deutsch 1973: 20).

İşte bir grup diğ erinin eylemlerinin kendine zarar vereceğini ya da kendi hedeflerini gerçekleştirmesine köstek olacağını düşündüğü anda, taraflar tehdit *algılamaya* başlayacaktır. Böyle bir durumda güvensizlik *hissedilecek* ve tarafların kendisini güvenlik altına almaya çalışmak için girişilen her eylem karşı tarafta güvensizliği tetikleyecek ve böylelikle tarafların *güvenlik ikilemi* adı verilen durumun içine hapsoldüğü süregiden ve çözümü zor olan/çözümü olmayan bir çatışma baş gösterecektir. Bu tarz bir durumu Deutsch *habis toplumsal süreç* olarak tanımlamıştır. Böyle bir süreç her iki taraf açısından o kadar tehlikeli ve maliyetlidir ki, taraflar bu durumdan kabulü mümkün olmayan kayıplar vermeksizin çıkamayacaklardır.

Son tahlilde gruplar arası çatışmanın köklerini hem iktisadi ve teritoryal anlamda çatışan çıkarların, hem de ideolojik ve değerlere ilişkin varoluşsal ihtiyaçların giderilmesinde ortaya çıkan birbiri ile bağdaşmayan hedeflerin ve ayrıca tanınma, kimlik ve güvenlik gibi ihtiyaçların karşılanmamasında aramak mümkündür. Dolayısıyla bu bölümde bahsedilen gruplar arası çatışma modellerinde çatışmanın kaynağı olarak öne sürülen unsurların hepsini bir arada değerlendirmek gereklidir. Zira her çatışma gerçekçi çatışma teorisinin iddia ettiği üzere gerçek ve objektif unsurlar üzerinde çıkan anlaşmazlıklardan doğabileceği gibi, sübjektif ve somut olmayan bilişsel ve güdüsel unsurlar da içerebilir (Warning ve Kardaş 2011), yani tıpkı çıkar çatışması gibi değerler çatışması da gruplar arasındaki düşmanlığı besleyebilir. Sonuç olarak, iki toplumsal grup arasındaki çatışmayı anlayabilmek için böyle bir eklektik bakış açısına ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Toplumsal çatışmalar kimliğin korunmasıyla ilgilidir. Kimliğin korunmasını engelleyecek her davranışın ve uygulamanın da tehdit olarak algılanması kaçınılmazdır. Nitekim algılanan tehditler, bunların sahih olup olmadığına bakılmaksızın, gerçek sonuçlar doğurur (Stephan vd. 2009: 45). Toplumsal güvenlik ikileminin söz konusu olduğu durumlarda, kastedilen fiziksel bir zarardan ziyade, *soyut* bir zarardır. Örneğin bir grup diğ er grubun etnik özerklik talebini reddettiğinde, onu bu haktan mahrum ederek, o grubun kimliğine zarar vermiş ve toplumsal güvenlik gereksinimini elinden almış olur (Roe 1999: 200). Dolayısıyla bir grubun din, inanç sistemi, ahlaki değerleri, ideolojisi ve dünya görüşü gibi anlam sistemini oluşturan bütünlüğünü bozacağı yönünde algılanan her türlü eylem ve bunu gerçekleştiren aktör (öteki) tehdit olarak görülecektir (Ersoy Ceylan 2019: 303-312).

Toplumsal kimliğ e yöneltilen tehditlerin olgunlaşarak toplumlar arası

güvenlik ikilemini doğurduğu aşamalar aynı zamanda toplumsal güvenlik ikileminin çerçevesini de oluşturmaktadır. Bu aşamaları Roe *muğlaklık, belirsizlik, en kötüyü varsayma* ve *etki-tepki süreci* olarak belirlemiştir. Aşağıda incelendiği gibi bu olgunlaşma aşamalarının analizi güvenlik ikileminin kronolojik gelişimine ışık tutmaktadır. Ancak aşamalar arası geçişlerin hangi dinamik ve süreçlerle gerçekleştiği sorgulanmamıştır. Geçişlerin lineer düzlemde veya kendiliğinden gerçekleştiğini varsaymak teorik olarak anlamlı görünse de analitik olarak bu anlam kaymasına yol açmaktadır. Bu çalışmada özellikle *belirsizlik* ile *en kötüyü varsayma* aşamaları arasında göze çarpan geçişsizlik veya ilişkisizliği gidermek için *cepheleşme* aşaması tartışılmaktadır.

Toplumlarası güvenlik ikilemi aşamaları

Muğlaklık

Toplumsal kimlikler söz konusu olduğunda, kimlik grupları arasındaki ilişkilerin dinamikleri güvenlik ikileminin nasıl olup da meydana geldiği sorusunu açıklığa kavuşturur niteliktedir. Daha önce belirtilmiş olduğu üzere toplumsal kimlikler sosyal karşılaştırmalar yoluyla şekillenmektedir. İşte bu sosyal karşılaştırma süreçleri diğer aidiyet gruplarının olumsuzlanmasını, o kimliğin ötekileştirilerek ait olunan kimliğin pekiştirilmesini içermektedir. Diğer bir deyişle, belirli bazı önyargılar ve basmakalıp yargılar bu süreçte oluşmaktadır. Bununla birlikte bir grubun ekonomik ve sosyal statüsünün diğerine göre daha aşağıda olması mahrumiyet duygusunu arttıracak gibi; bu asimetric ilişki daha dezavantajlı durumda olan grubun kimlik endişelerini harekete geçirerek güçlü kolektif bir kimlik algısını (Korostelina 2007: 148), dolayısıyla etnik/kültürel milliyetçiliğin fitilini ateşleyecektir. Bu faktörler *olumsuz algıyı* körükleyerek, gruplar arası ilişkilerin *bozulmasına* giden yolu açacaktır.

Özellikle devletler arasında silahlanma vasıtasıyla ortaya çıkan muğlaklık aşaması, toplumlar arası güvenlik ikilemi söz konusu olduğunda, kimliği güvence altına almak, savunmak için gelişen etnik ya da kültürel milliyetçiliğin belli bir toprak parçasında hak iddia etme ya da ayrılma talepleri şeklinde kendini göstermesiyle üniter yapıya saldırı olarak algılanacaktır. Tıpkı silahlanma hususunun ikircikli doğasında olduğu gibi, milliyetçiliğin de iki anlamı taşıması, muğlaklığı arttıracak ve toplumsal güvenlik ikilemi sürecini başlatacaktır.

Belirsizlik

Belirsizlik ise olumsuz algıların hâkim olduğu ve bu yüzden ilişkilerin bozulma sürecine girdiği bir ortamda grupların *niyetlerinin ne olduğunun bilinmemesi* ile hâsıl olur. Belirsizlik aşaması gerek geleneksel güvenlik ikileminde gerekse de toplumsal güvenlik ikileminde bilişsel bir şekilde kendini göstermektedir. Nasıl ki, devletlerin askeri kapasitelerini yükseltirken niyetlerinin hiç bir zaman bilinmeyecek olması, “çözümlemeyen belirsizlik” yaratarak *korkuyu* körüklüyor ve nihayetinde *yanılgıyı* doğuruyorsa; mahrumiyet ve dezavantajlı durumda olma hissiyatı ile kendi varoluşunu (kimliğini) güvence altına almak için harekete geçen bir toplumsal grup da, daha avantajlı olan ve iktidarı elinde bulunduran diğer grup tarafından kendi varoluşuna (kimliğine) tehdit olarak algılanmaya başlanacaktır. Niyetlerin tam olarak bilinmemesinden dolayı hissedilen *korku*, *şüphe*, *tereddü*t ve *kesinsizlik* bu aşamaya damgasını vurmaktadır. Bu duygular neticesinde meydana gelen *adem-i emniyet* hali ise örneğin varoluşunu idame ettirmek için bir azınlık grubunun talep ettiği kültürel hakların, iktidar grubu tarafından ayrılıkçı, bölücü bir istek olarak algılanmasına neden olarak, *yanılgıyı* doğuracaktır.

Roe, belirsizlik aşamasından sonra en kötüyü varsayma aşamasına geçerek, belirsizliğin aktörlerin en kötüyü senaryoyu varsaymalarına neden olduğunu ve son tahlilde etki-tepki sürecinin başladığını öne sürmüştür. Ne var ki, belirsizlik aşamasının her ne kadar aktörlerin düşüncelerinde güvensizlik duygularını harekete geçirirse de, en kötüyü varsaymak için yetersiz kaldığı ve toplumsal kimlikleri çatışmayla neticelenmesi muhtemel bir güvenlik ikilemi durumuna götüren süreçte bir boşluk bıraktığı bu çalışmanın yazarlarının kanaatidir. Bu sebeple belirsizliği takiben aktörlerin birbirlerinin eylemleri hakkında en kötüyü varsayma sürecine girmeleri için, toplumsal kimliklerinin birbirleri karşısında *yeniden inşa* sürecine girmeleri gerektiği düşünülmektedir. Bu doğrultuda aşağıda tartıştığımız şekliyle *cephleşme* (Korostelina 2007: 147-152) toplumlar arası güvenlik ikilemi teorisinde bahsi geçen eksikliği giderebilir.

Cepheleşme

Cepheleşme aşaması belirsizlik aşamasında bilişsel süreçler neticesinde oluşan olumsuz intibain toplulukların kutuplaşmasını (düşmanlığı) doğurduğu aşamadır. Grup kimliğinin oluşmasını sağlayan bilişsel süreçlerin sosyal bir inşa aşaması olması, bu süreçlerin aynı zamanda özneler-arası bir oluşum olduğunu da gözler önüne sermektedir. Zira silahı üretmeden

önce, zihnimizde düşmanı üretiriz (Zur 1991: 345). Uriel Abulof bilişsel süreçlerin inşa edildiği bu özneler-arası durumun esas (noumenon) ve olgu/görüngü (phenomenon) arasında gidip geldiğini dile getirir. Esas (zihinle idrak edilen şey) ve olgu (duyular aracılığıyla algılanan şey) arasındaki diyalektiğin algılanan ve gözlemlenen durumlar arasında bir bulanıklık oluşturduğundan hareketle bu ikisi arasında izi sürülmesi zor ve ince farklar olduğunu öne sürer (Abulof 2009: 230). Diğer bir deyişle, *cephheleşme aşamasında somutlaşan tehdit zihnimizin de yardımıyla yaratılan bir tehdittir*. Ancak bu, gerçek tehdit olmadığı anlamına gelmez. Bununla birlikte bilişsel/psikolojik süreçlerin gerçekliğin çarpıtılmasına ya da abartılmasına neden olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

Toplumsal kimlikler söz konusu olduğunda bu diyalektik, güvenliğin tanımlanması sırasında karşımıza çıkar. Buna göre kimliğin güvenliği sadece emniyet içinde olması ve tehditlerin yokluğu anlamına gelmez; güvenlik aynı zamanda toplumsal kimliğin varlığının süreceğinin kesinliğine/açıklığına işaret eder (Abulof 2009: 231), kaldı ki burada bilişsel/psikolojik süreçler devrededir. İşte bahsedilen bu özneler-arası süreçten geçilmeksizin bir toplumsal grubun varoluşuna yönelik tehdit algılamasının tam olarak ortaya çıkması mümkün değildir. Cepheleşme aşaması esas ve olgu arasındaki diyalektikten doğan belirsizlik ve şüphenin pekişmesini sağlayarak, algılanan tehditler vasıtasıyla kimliği bir yeniden inşa sürecine sokar. Bu sürecin kalbinde 'biz' ve 'onlar' ayrımı vardır. Bir kere bu ayrım yapıldıktan sonra iyi ile kötü arasında bir paylaşımın yapıldığı düalistik bir dünya görüşü ortaya çıkar. Bu durumda, toplumsal kimlik teorilerinin de gösterdiği üzere, kaçınılmaz olarak iyi 'biz' ile kötü ise 'onlar' ile ilişkilendirilecektir (Zur 1991). Özneler arası anlamların oluştuğu bu süreçte ötekinin gayri-meşrulaştırıldığı gözlenir.

Olumsuz ve istenmeyen sonuçların meydana geleceğinden duyulan korku sebebiyle toplumsal grupların birbirleri hakkında geliştirdikleri önyargı ve olumsuz stereotipler gruplar arasında birbirlerinin davranış ve eylemlerine yönelik kaygının artmasına neden olacaktır (Stephan ve Stephan 2000: 27). Artan kaygı ve belirsizlik neticesinde yaşanan kutuplaşma, güvenlik ikilemi sürecine girmiş toplumsal grupların *kimliklerinin yeniden şekillenerek*, saldırgan ve rekabetçi kimliklere dönüşmelerini sağlayacaktır.

Kimliklerin yeniden şekillenmesi süreci aynı zamanda duyguların yoğunlaşması sürecidir. Yavaş ve kademeli bir şekilde gerçekleşerek saldırgan,

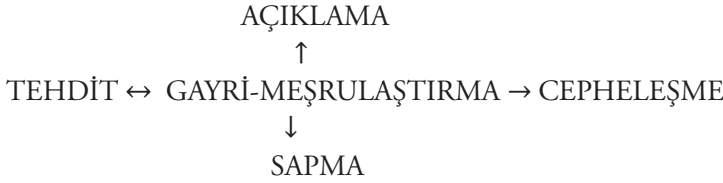
rekabetçi ve son tahlilde birbirine düşman iki grubun ortaya çıkmasını sağlayan bu *yoğunlaşma* süreci Kopenhag Okulu'nun dramatik ve aciliyet içeren güvenikleştirme teorisine yansıtmakta başarısız olduğu hususlardan biridir. Nitekim tehdit inşasını husumetin inşası olarak anladığımızda, aktörlerin karşılıklı olarak birbirleri hakkında neler *hissettiğini* idrak etmek olan bu yoğunlaşma sürecini anlamak için söz ediminin ötesinde farklı ontolojik alt katmanlara bakmak zorunlu hale gelir (Van Rythoven 2015: 461). Toplumlararası güvenlik ikilemine dönersek bu alt katmanlar aynı zamanda bize aktörlerin birbirlerinin eylemlerinden hareketle neden en kötü senaryoyu varsaydıklarının cevabını da verecektir. Grupları olumsuz sosyal kategorilere sokan ve onları normal olarak kabul edilebilir insanı sınırlardan dışlayan bir sınıflandırma süreci olan gayri-meşrulaştırma (delegitimization) incelemekte olduğumuz ontolojik alt katmanları anlamamızı sağlayacak farklı teorik bir enstrümandır.

Daniel Bar-Tal tarafından geliştirilmiş olan bu kavram bir grubun genel geçer normlar ve değerler alanından dışlanarak olumsuzlanması anlamına gelmektedir. Gayri-meşrulaştırmanın araçları şöyledir:

- İnsanlıktan çıkarma: Bir grubun üyelerinin insan dışı varlıklar olarak nitelendirilmesi – hayvanlar, canavarlar ya da şeytanlar gibi.
- Karakter özelliklerinin yeniden değerlendirilmesi (trait characterisation): Bir grubun toplumda kabul edilmesi mümkün olmayan özelliklerle nitelendirilmesi – parazitler, ahmaklar ya da saldırganlar gibi.
- Paryalaştırma: Bir grubun üyelerinin toplumsal değerlerin ihlalcileri gibi gösterilerek toplum dışına itilmesi – katiller, hırsızlar, caniler ya da psikopatlar gibi.
- Siyasi yaftalama: Bir grubun toplumun değerlerine bir tehdit, dolayısıyla toplumsal sisteme bir tehlikeymiş gibi gösterilmesi – Naziler, faşistler, komünistler ya da emperyalistler gibi.
- Benzetme: Bir grubu, o grubun kültürel belleğinde kötülüğün ve günahkârlığın sembolü haline gelmiş, olumsuz çağrışımları olan isimlerle yaftalanması. (Bar-Tal 1989: 172)

Bu gayri-meşrulaştırma araçları toplumsal kimliklerin yeniden şekillenerek grupların birbirlerinin düşmanına dönüşmesi için gerekli olan meşru zemini sağlamaktadır. Bar-Tal her gruplar arası çatışmanın gayri-meşrulaştırmayı barındırmayacağını belirtmekle birlikte, bu kavramın

devreye girdiği bir çatışmada mutlaka çatışan çıkarların/hedeflerin varlığını (burada tartıştığımız teori bağlamında söylemek gerekirse çatışan güvenlik gereksinimlerini) ve şiddet unsurunu aramak gerektiğinin altını çizer (1990: 67). Gayri-meşrulaştırma süreci başladıktan sonra algılanan tehdit, kullanılan araçlar vasıtasıyla karşı grubun saldırgan, baskıcı, şiddete eğilimli olarak nitelendirilmesine neden olur. Bu yaftalamalar neticesinde gayri-meşrulaştırmaya tabi tutulan grubun yok etmeye muktedir olduğu çıkarımı yapılıp ve böylelikle gayri-meşrulaştırmayı yapan grubun güvenlik hissiyatı zarar görür. Sonuç olarak, gruplar algıladıkları tehdidi açıklayabilmek için gayri-meşrulaştırmayı kullanırken, bu araç bir nevi sapmaya uğrayarak algılanan tehdidin de nedeni haline gelir ve kısır döngü oluşturur (Bar-Tal 1990: 68). İşte tekrarlanan bu süreç, bu kısır döngü, aktörlerin kimliklerinin karşılıklı bir şekilde dönüştüğü ve giderek artan tehdit algısı neticesinde düşmanlığın meydana geldiği cepheleşme aşamasına tekabül eder.

Şekil 1. *Cepheleşme aşamasının gelişim biçimi*

Korku, şüphe, belirsizlik gibi duyguların yoğunlaşması neticesinde güvenlik gereksinimi artan aktörler bir açıklama ve bir öngörü yapmaya ihtiyaç duyarlar ve gayri-meşrulaştırma bu ihtiyacı giderir. Bir yandan algılanan tehdide bir *açıklama* getirirken diğer yandan tehdit algılanan grubun gelecekteki eylemlerine yönelik *varsayımlar* için zemin hazırlar (Bar-Tal 1990: 69). Gayri-meşrulaştırmanın sapmaya uğrayarak algılanan tehdidin yoğunlaşmasına neden olması ise cepheleşmenin pekişmesine, diğer bir deyişle hasımlık hatlarının belirginleşmesine katkı sağlar. Bu anlamda cepheleşme aşaması muğlaklık ve belirsizlik aşamalarında ortaya çıkan bilişsel süreçlerin doğurduğu tehdidin nedenine ve aktörlerin gelecekteki eylemlerine yönelik öngörü ve varsayımın neden olumsuz olacağına dair bir açıklama getirerek toplumsal güvenlik ikileminin ortaya çıkış aşamalarında var olduğu öne sürülen boşluğu doldurmaktadır.

Bu aşamadan sonra dönüşüm sürecinden geçerek mobilize hale gelen

toplumsal kimlikler artık yabancılaşmış ve duyarsızlaşmıştır ve kendi aidiyetliklerini idealleştirmiştir; diğer bir deyişle olumlu “biz” ve olumsuz “onlar” dikotomisi devreye girmiştir. “Ötekinin” niyetinin ne olduğunun tahmin edilemiyor olması ve ortaya çıkan durumun ikircikli hali, tehdit algılayan grubun kendini faziletli ve mağdur, “ötekini” ise değersiz ve mağrur olarak konumlandırmasına sebebiyet vermiştir. “Ötekine” yönelik ilişkilerde takınılan bu tutum ve tavır, niyetlerin belirsizliğinden kaynaklanan bir tehdit algısıyla karşı karşıya kalan grupların birbirlerini rakip ya da hasım olarak nitelenmesine neden olacaktır (Korostelina 2007: 153). İşte ötekinin rakip ya da hasım olarak nitelendirildiği andan itibaren artık gruplar birbirlerinin eylem ve davranışları için en kötüyü varsaymaya başlayacaklardır.

En kötüyü varsayma

En kötüyü varsayma aşaması geleneksel güvenlik ikilemi söz konusu olduğunda aktörlerin saldırının savunma karşısında daha avantajlı olduğunu düşündüklerinde gerçekleşir. Aktörler toplumsal gruplar olduğunda ise grupların en kötüyü varsaydığı senaryolar varoluşlarının engellendiği, ait oldukları kimliğin yok edilmek üzere politikaların üretildiği senaryolardır. Güç dengesi, nüfus topluluklarının demografik düzeni, gruplar arasındaki geçmiş ilişkiler gibi yapısal ve algısal faktörler en kötüyü varsayma eğilimini arttıracaktır (Roe 2005: 68). Buna ek olarak, toplumsal grupların kendi kimliklerini güvence altına almak adına giriştiği eylemlerin daha önceki aşamalarda oluşmuş olan basmakalıp yargılar ve önyargılar sebebiyle tehdit olarak algılanması ve cepheleşme süreci neticesinde de aktörlerin birbirlerini hasım olarak nitelenmesi kimlik güvenliği adına girişilen eylemlerin amacının bir diğerini yok etmek olduğu varsayımını pekiştirecek ve etki-tepki sürecini tetikleyecektir.

Etki-tepki süreci

Etki-tepki süreci devletlerarasındaki güvenlik ikileminde algılanan harici tehdit neticesinde silahlanma yarışı ile kendini gösterirken; toplumlar arası güvenlik ikileminde algılanan tehdiye verilen cevaplar noktasında askeri olmayan dinamikler söz konusudur. Toplumsal güvenlik ikileminde, etki-tepki süreci yükselen milliyetçiliklere göre tasavvur edilir. Burada milliyetçilik kavramını sadece belli bir toprak parçası üzerinde hak talep ederek, bu toprak için savaşan grupların yaklaşımı olarak değil; varoluşunu idame ettirmeye çalışan bir aidiyet grubunun bir diğer grubun kendi varoluşunu güvence altına almak için yürüttüğü politikalara vermiş olduğu

askeri olmayan tepkiler olarak anlamak önemlidir.

Buna göre güç ilişkileri bağlamında daha avantajlı olan bir toplumsal grubun (çoğunluk grubu) kendi kimliğini pekiştirme sürecinde hayati önem atfettiği örneğin dilsel bütünlük; dezavantajlı grubu (azınlık grubu) kendi dilini kullanabilme hakkını elinde bulundurma hususunda bir belirsizliğe itecektir. Böylelikle bu hakkın elinden alınmasını varoluşsal bir tehdit olarak algılayan azınlık grubu, azınlığın kendi anadilini kullanmasını kendi kimliği açısından tehdit olarak gören çoğunluk grubu ile bir etki-tepki sarmalının içerisine girecektir (Roe 2005: 69-70)

Sonuç

Bu çalışma, kimlik ve güvenlik ilişkisini sosyal psikoloji perspektifinden ve “toplumsal/toplumlar arası güvenlik ikilemi” teorisi çerçevesinde yeniden değerlendirmiştir. Çalışmanın iki iddiası vardır. Birincisi, topluluklar arası çatışmayı anlamak bir bakıma kimlik dinamiklerini anlamak olduğundan, sosyal psikoloji disiplini alanına girilmesi kaçınılmazdır. Bu yüzden çalışma disiplinler arası bir yaklaşımla toplumsal güvenlik ikilemini çözümlenmekte ve kimlik güvensizliğinin nasıl ortaya çıktığını bütüncül bir yaklaşımla irdelemektedir. İkincisi, çalışma toplumsal güvenlik ikileminin ortaya çıkma aşamalarında bir boşluk ve geçişsizlik tespit etmiştir. Mevcut çalışma, bu boşluğu sosyal psikoloji disiplininden yeni bir kavram -cepheleşme- ile doldurmayı önermektedir.

Toplumsal güvenlik ile toplumsal kimlik kavramları arasındaki ilişkiyi açıklamak için sosyal psikolojideki toplumsal kimlik yaklaşımlarının gözden geçirilmesinin elzemdir. Çalışma, sosyal psikoloji disiplinin kavramları olan toplumsal kimlik, grup oluşumu, gruplar arası ilişkiler gibi hususlar bilinmeksizin uluslararası ilişkiler disiplinin bir konusu olan kimlik güvensizliğinin derinlemesine bir şekilde anlaşılmasının zor olacağını göstermiştir. Bu disiplinler arası yaklaşımın toplumlar arası güvenlik ikilemi bağlamında toplumlar-dolayısıyla toplumsal kimlikler-arasındaki çatışmanın dinamiklerinin de ortaya çıkarılmasına yardımcı olduğu tespit edilmiştir. Böylelikle, çalışmanın amaçlarından biri olan sosyal psikoloji literatürü yardımıyla toplumsal kimlik ve çatışma ilişkisi temellendirilmiş ve bu disiplinin gruplar arası çatışmanın nedenlerine yönelik getirmiş olduğu yaklaşımlar kullanılarak köklü bir Uluslararası İlişkiler yaklaşımı olan toplumlar arası güvenlik ikilemi derinlemesine tartışılmıştır.

Mevcut çalışma toplumsal güvenlik ikilemi yaklaşımında geliştirilen aşamalar

arasında boşluk tespit etmiş ve bu boşluğu yeni bir kavramsallaştırma yani *cephelenme* aşaması yardımıyla doldurmayı önermiştir. Özellikle teorideki *belirsizlik* aşamasının güvensizlik duygularını harekete geçirmede ve daha sonra *en kötüyü varsaymada* yetersiz kaldığını tespit etmiş ve toplumsal kimlikleri güvenlik ikilemine ve çatışmaya götüren süreçte geçişsizliklerin altını çizmiştir. Bu minvalde *belirsizliğin* akabinde aktörlerin birbirlerinin eylemleri hakkında *en kötüyü varsayma* sürecine girmeden toplumsal kimliklerin birbirini *yeniden inşa* sürecine sokması gerektiği tartışılmıştır. Bu doğrultuda bu çalışmada gösterdiğimiz şekliyle *cephelenme* aşaması toplumlar arası güvenlik ikilemi teorisinde bahsi geçen eksikliği giderebilir. Bu eklettik ve disiplinler arası yöntemle ortaya çıkan yeni yaklaşım ve sentezin toplumsal güvenlik kavramını derinleştirerek geliştirilmesi; bu sayede kavrama ve takip eden saha çalışmalarına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Kaynaklar

- Abulof, Uriel (2009). "Small Peoples: The Existential Uncertainty of Ethnonational Communities". *International Studies Quarterly* 53: 227-248.
- Aktürk, Şener (2012). *Regimes of Ethnicity and Nationhood in Germany, Russia, and Turkey*. New York: Cambridge University Press.
- Azar, Edward (1990). *The Management of Protracted Social Conflict: Theory and Cases*. Aldershot: Dartmouth.
- Balci, Ali ve Tuncay Kardeş (2012) "The Changing Dynamics of Turkey's Relations with Israel: An Analysis of 'Securitization'". *Insight Turkey* 14 (2): 99-120.
- Balci, Ali (2017). Writing the World into Counter-Hegemony: Identity, Power, and 'foreign policy' in Ethnic Movements. *International Relations* 31 (4): 466-483.
- Bar-Tal, Daniel vd. (1989). *Stereotyping and Prejudice*. New York: Springer.
- Bar-Tal, Daniel (1990). "Causes and Consequences of Delegitimization: Models of Conflict and Ethnocentrism". *Journal of Social Issues* 46: 65-81.
- Brewer, Marilyn B. (1991). "The Social Self: On Being the Same and Different at the Same Time". *Personality and Social Psychology Bulletin* 17 (5): 475-482.
- Boulding, Kenneth (1969). "National Images and International Systems". *International Politics and Foreign Policy: A Reader in Research Theory*. Ed. N. Rosenau. New York: Free Press.
- Buzan, Barry (1991). *People, States and Fear: An Agenda for International Studies in the Post-Cold War Era*. Boulder: Lynne Rienner.
- Buzan, Barry (1993). "Societal Security, State Security and Internationalization". *Identity, Migration and the New Security Agendas in Europe*. London: Pinter.

- Buzan, Barry, Ole Wæver ve Jaap de Wilde (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. London: Lynne Rienner.
- Buzan, Barry ve Lene Hansen (2009). *The Evolution of International Security Studies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Campbell, Donald (1965). "Ethnocentric and Other Altruistic Motives". *Nebraska Symposium on Motivation*. Ed. D. Levine. Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
- Cohen, Raymond (1978). "Threat Perception in International Crisis". *Political Science Quarterly* 93 (1): 93-107.
- Deutsch, Morton (1973). *The Resolution of Conflict: Constructive and Destructive Processes*. London: Yale University Press.
- Ersoy, Tuğçe (2018) "İsraili Olmak: Kolektif Bir Kimlik Geliştirmenin Zorlukları". *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 5 (1): 73-100.
- Ersoy Ceylan, Tuğçe (2019). "19. Yüzyıl Sonunda Filistin'de Arap-Yahudi Karşılaşmasının Bir İncelemesi: Komşudan Hasıma Dönüşümün Tarihsel Sosyolojisi". *Journal of Islamicjerusalem Studies* 19 (3): 293-316.
- Fisher, Ronald J. (1990). *The Social Psychology of Intergroup and International Conflict Resolution*. New York: Springer-Verlag.
- Gross Stein, Janice (2013). "Threat Perception in International Relations". *The Oxford Handbook of Political Psychology*. Ed. Leonie Huddy, David O. Sears and Jack S. Levy. Oxford: Oxford University Press.
- Huysmans, Jef (1998). "The Question of Limit: Desecuritization and the Aesthetics of Horror in Political Realism". *Millenium: Journal of International Studies* 27 (3): 569-589.
- Huysmans, Jef (1998). "Security! What do you mean? From concept to thick signifier". *European journal of international relations* 4 (2): 226-255.
- Kardaş, Tuncay (2007) "Güvenlik: Kimin Güvenliği ve Nasıl?". *Uluslararası Politikayı Anlamak: Ulus-Devlet'ten Küreselleşmeye*. Der. Zeynep Dağı. İstanbul: Alfa Yay.
- Kardaş, Tuncay (2012) "No Laughing Matter: Visualizing Turkey's Ergenekon in Political Cartoons". *Middle East Critique* 21 (2): 203-223.
- Kardaş, Tuncay ve Ali Balci (2016) "Inter-societal Security Trilemma in Turkey: Understanding the Failure of the 2009 Kurdish Opening". *Turkish Studies* 17 (1): 155-180.
- Kardaş, Tuncay ve Murat Yesiltaş (2017) "Rethinking Kurdish Geopolitical Space: the Politics of Image, Insecurity and Gender". *Cambridge Review of International Affairs* 30 (2-3): 256-282.

- Kardas, Tuncay ve Ali Balci (2019) "Understanding the July 2016 Coup: The Contemporary Security Dilemma in Turkey". *Digest of Middle Eastern Studies* 28 (1): 144-163.
- Korostelina, Karina V. (2007). *Social Identity and Conflict: Structures, Dynamics and Implications*. New York: Palgrave MacMillan.
- Leonardelli, Geoffrey J. vd (2010). "Optimal Distinctiveness Theory: A Framework for Social Identity and Intergroup Relations". *Advances in Experimental Social Psychology* 43: 63-113.
- McSweeney, Bill (2004). *Security, Identity, Interests: A Sociology of International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Miş, Nebi (2011). "Güvenikleştirme Teorisi ve Siyasal Olanın Güvenikleştirilmesi". *Akademik İncelemeler Dergisi* 6 (2): 345-381.
- Peoples Columba ve Nick Vaughan-Williams (2010). *Critical Security Studies: An Introduction*. London: Routledge.
- Roe, Paul (2005). *Ethnic Violence and Societal Security Dilemma*. London: Routledge.
- Roe, Paul (1999). "The Intrastate Security Dilemma: Ethnic Conflict as A Tragedy?". *Journal of Peace Research* 36 (2): 183-202.
- Roe, Paul (2002). "Misperception and Ethnic Conflict: Transylvania's Societal Security Dilemma". *Review of International Studies* 28: 57-74.
- Rumelili, Bahar (2015) "Identity and Desecuritisation: the Pitfalls of Conflating Ontological and Physical Security". *Journal of International Relations and Development* 18 (1): 52-74.
- Spears, Russell (2011). "Group Identities: The Social Identity Perspective". *Handbook of Identity Theory and Research*. Ed. S. J. Schwartz vd. London: Springer.
- Stephan, Walter S. ve Cookie Stephan (2000). "An Integrated Threat Theory of Prejudice". *Reducing Prejudice and Discrimination*. Ed. S. Oskamp. New York: Lawrence Erlbaum Associates.
- Tajfel, Henri ve John C. Turner (1979). "An Integrative Theory of Intergroup Conflict". *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Ed. W. G. Austin ve S. Worchel. Belmont: Brooks.
- Tajfel, Henri ve John C. Turner (1979). "The Social Identity Theory of Intergroup Behavior". *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Ed. W. G. Austin and S. Worchel. Belmont: Brooks.
- Tang, Shiping (2008). "Fear in International Politics: Two Positions". *International Studies Review* 10: 451-471.
- Theiler, Tobias (2003). "Societal Security and Social Psychology". *Review of International Studies* 29 (2): 249-268.

- Turner, John C. et al. (1987). *Rediscovering the Social Group: A Self Categorization Theory*. Oxford: Blackwell.
- Van Rythoven, Eric (2015). "Learning to Feel, Learning to Fear? Emotions, Imaginaries and Limits in the Politics of Securitization". *Security Dialogue* 46 (5): 458-475.
- Waever, Ole vd. (1993). *Identity, Migration and the New Security Agendas in Europe*. London: Pinter.
- Waever, Ole vd. (1993). "Societal Security: The Concept". *Identity, Migration and the New Security Agendas in Europe*. London: Pinter.
- Waever, Ole vd. (1995). "Securitization and Desecuritization". *On Security*. Ed. Ronnie Lipshutz. New York: Columbia University Press.
- Waever, Ole vd. (1996). "European Security Identities". *Journal of Common Market Studies* 34 (1): 103-132.
- Warning, Martina ve Tuncay Kardaş (2011) "The Impact of Changing Islamic Identity in Turkey's New Foreign Policy". *Alternatives: Turkish Journal of International Relations* 10 (2-3): 123-140.
- Williams, Michael (2003). "Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics". *International Studies Quarterly* 47: 511-531.
- Williams, Michael (1998). "Modernity, Identity and Security: A Comment on the Copenhagen Controversy". *Review of International Studies* 24: 435.
- Zur, Ofer (1991). "The Love of Hating: The Psychology of Enmity". *History of European Ideas* 13 (4): 345-369.

Understanding Identity-Security Nexus: Social Identity, Social Psychology and The Inter-Societal Security Dilemma *

Tuğçe Ersoy Ceylan**

Tuncay Kardaş***

Abstract

The post-Cold War and post-9/11 world politics opened promising new avenues of research, debates and approaches down which to travel. This article revisits one particular avenue; the Copenhagen School's concept of societal security and re-evaluates one of the oldest concepts in security studies: the security dilemma in the context of identity-security nexus. The article has two claims. First, exploring social conflicts necessitates studying the dynamics of group identity and visiting the discipline of social psychology. By using such an interdisciplinary approach the article offers a better understanding of the dynamics of societal insecurity and insecure identities. In this context, it critically engages with Paul Roe's theory of the inter-societal security dilemma. Secondly, the article argues that the inter-societal security dilemma approach has a gap in its fourfold analytical framework. To fill the gap, the present study employs an intervening variable, a new concept gleaned from social psychology, namely 'confrontation' to better explain why societies fight.

Keywords

Inter-societal security dilemma, group identity, Copenhagen School, social psychology, securitization, conflict and confrontation.

* Date of Arrival: 20 January 2018 – Date of Acceptance: 06 June 2018

You can refer to this article as follows:

Ersoy Ceylan, Tuğçe & Tuncay Kardaş (2020). "Kimlik-Güvenlik İlişisini Anlamak: Toplumsal Kimlik, Sosyal Psikoloji ve Toplumlar-Arası Güvenlik İkilemi". *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 94: 189-215.

** Asst. Prof. Dr., İzmir Democracy University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations – İzmir/Turkey

ORCID ID: 000-001-5478-3539

tugce.ersoy@idu.edu.tr

*** Prof. Dr., Sakarya University, Institute of Middle East – Sakarya/Turkey

ORCID ID: 0000-0001-7898-4722

tuncaykardas@hotmail.com

К пониманию взаимосвязи «идентичность-безопасность»: социальная идентичность, социальная психология и дилемма межобщественной безопасности*

Тугче Эрсой Джейлан**
Тунджай Кардаш***

Аннотация

Мировая политика после «холодной войны» и после 11 сентября открыла многообещающие новые направления исследований, дискуссий и подходов. Эта статья посвящена одному конкретному направлению; а именно, концепции социальной безопасности Копенгагенской школы и переоценке одной из самых старых концепций в исследованиях безопасности: дилемма безопасности в контексте взаимосвязи идентичности и безопасности. В статье есть две установки. Во-первых, изучение социальных конфликтов требует изучения динамики групповой идентичности и посещения дисциплины социальной психологии. Используя такой междисциплинарный подход, статья предлагает лучшее понимание динамики социальной нестабильности и незащищенности личности. В этом контексте он критически связан с теорией Пола Рой о дилемме межобщественной безопасности. Во-вторых, в статье утверждается, что подход дилеммы межобщественной безопасности имеет пробел в его четырехсторонней аналитической структуре. Чтобы восполнить этот пробел, в настоящем исследовании используется промежуточная переменная, новая концепция, основанная на социальной психологии, а именно «конфронтация», чтобы лучше объяснить, почему общества конфликтуют.

Ключевые слова

дилемма межобщественной безопасности, групповая идентичность, копенгагенская школа, социальная психология, секьюритизация, конфликт и конфронтация.

* Поступило в редакцию: 20 января 2018 г. – Принято в номер: 06 июня 2018 г.

Ссылка на статью:

Ersoy Ceylan, Tuğçe & Tuncay Kardeş (2020). “Kimlik-Güvenlik İlişisini Anlamak: Toplumsal Kimlik, Sosyal Psikoloji ve Toplumlar-Arası Güvenlik İkilemi”. *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 94: 189-215.

** Д-р, Измирский Университет Демократии, Факультет экономики и управления, Кафедра международных отношений – Измир/Турция

ORCID ID: 000-001-5478-3539

tugce.ersoy@idu.edu.tr

*** Проф., д-р, Университет Сакарья, Институт Ближнего Востока – Сакарья/Турция

ORCID ID: 0000-0001-7898-4722

tuncaykardas@hotmail.com

Petrol Fiyatları ve Kazakistan Reel Döviz Kuru: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı*

Seymur Ağazade**

Öz

Bu çalışmada, reel petrol fiyatlarının Kazakistan reel döviz kuru üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu amaçla, reel döviz kuruna ilişkin farklı endeksler ve sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. Uygulanan ARDL yaklaşımının uzun döneme ilişkin sonuçları, reel petrol fiyatlarındaki artışın Kazakistan'ın ticaret yaptığı tüm ülkeleri kapsayan reel efektif döviz kuru ile BDT dışındaki ülkeleri kapsayan reel efektif döviz kurunun değerlendirilmesine, fakat BDT ülkelerini kapsayan reel efektif döviz kurunun ise değer kaybetmesine neden olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra, ARDL hata düzeltme modeli, uzun dönem ilişkide ortaya çıkan bir sapmadan sonra tekrar dengeye dönüş sürecinin, diğer iki kur göstergesine nispeten, BDT ülkelerini kapsayan reel efektif döviz kuru dikkate alındığında daha kısa sürdüğünü göstermektedir. Çalışma sonuçlarına göre, reel döviz kuru istikrarı için, gelişen petrol ve doğalgaz sektörleri ile birlikte Kazakistan'ın diğer sektörlerde de gelişmeyi sürdürmesi ve özellikle petrol ve doğalgaz bakımından zengin komşu ülkelerle ticaret hacmini artırması önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler

Petrol fiyatları, reel döviz kuru, sınır testi, ARDL yaklaşımı, Kazakistan.

* Geliş Tarihi: 15 Ocak 2017 – Kabul Tarihi: 26 Haziran 2018

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Ağazade, Seymur (2020). "Petrol Fiyatları ve Kazakistan Reel Döviz Kuru: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 94: 217-248.

** Prof. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü–Antalya/Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-5484-5189

seymur.agazade@alanya.edu.tr

Giriş

Petrol, Kazakistan ekonomisinde önemli paya sahiptir. Bu ülke, petrol ve diğer minerallere ilişkin kanıtlanmış rezervlerin miktarı bakımından da hayli zengindir. Kazakistan ihracatı önemli derecede petrol ve diğer doğal kaynaklara dayanmaktadır. Bu nedenle, dünya petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların Kazakistan ekonomisi açısından önemli sonuçlarının olması beklenir. Petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların reel döviz kuru üzerindeki etkisi, Kazakistan gibi petrol ve doğalgaz sektörlerinin yanı sıra, diğer sektörleri de geliştirmeye çalışan ekonomiler için oldukça önemlidir. Petrol fiyatlarındaki artış bir yandan ihracat gelirlerinin artmasına neden olurken, reel döviz kurunun yükselmesi geliştirilmeye çalışılan diğer sektörlerin rekabet gücünü sınırlandırarak gelişimini engellemektedir.

Petrol fiyatlarının reel döviz kuru üzerindeki etkisine yönelik teorik tartışmalarda, petrol fiyatlarındaki değişimlerin başlangıç ve nihai ya da kısa ve uzun dönem etkilerinin farklılaşabileceği ileri sürülmektedir. Uygulamalı çalışmalarda ise, petrol fiyatlarındaki değişimlerin döviz kuru üzerindeki etkisi petrol ithal eden gelişmiş ülkeler açısından ve petrol ihraç eden ülkeler açısından araştırılmıştır. Konuya ilişkin literatürde, Kazakistan çok sınırlı sayıda araştırmada yer almıştır. Petrol ihraç eden bir ülke olmakla birlikte, Kazakistan'ın ithalatında önemli bir paya sahip olan ülke, yine enerji ihracatçısı olan Rusya'dır. Aynı zamanda, Azerbaycan ve Türkmenistan gibi petrol ya da doğal gaz zengini ülkeler de diğer küçük ticari partnerlerdir. Çalışmanın teorik tartışma bölümünde de görüleceği gibi, petrol fiyatlarının döviz kuru üzerindeki etkisi Krugman (1980, 1983), Caprio ve Clark (1981) ve Golub (1983) gibi çalışmalarda petrol ihraç eden ve ithal eden ülke paraları arasındaki kur açısından ele alınmaktadır. Fakat Rusya ile güçlü ekonomik ilişkilere sahip olunması, petrol fiyatlarındaki değişimlerin Kazakistan reel döviz kuru üzerindeki etkisinde bir farklılığa neden olması beklenir. Çünkü petrol fiyatlarındaki artışın, petrol ihraç eden ticaret ortağı ülkenin de ulusal parasının değerlenmesine ve dolayısıyla petrol dışındaki sektörlerin rekabet gücünde ortaya çıkabilecek sorunların daha zayıf şekilde ortaya çıkmasına neden olabilir. Diğer yandan, döviz kuru üzerinde, artan petrol gelirlerinin yabancı mallara ve varlıklara harcanmasından kaynaklanan dolaylı etkilerin de, petrol ihraç eden ve ithal eden ülke örneğinden farklı olması beklenir.

Bu çalışmada, reel petrol fiyatları ile reel döviz kuru arasındaki ilişki, zengin

petrol rezervlerine sahip Kazakistan için incelenmiştir. Bu amaçla, Kazakistan Merkez Bankasına hesaplanan üç reel döviz kuru göstergesi kullanılmıştır. Bunlardan ilki, Kazakistan'ın ticaret yaptığı ülkelerin tamamının dikkate alınmasıyla hesaplanan reel efektif döviz kuru endeksidir. İkincisi, hesaplanmasında sadece Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinin dikkate alındığı reel efektif döviz kuru endeksidir. Üçüncü reel döviz kuru göstergesi ise, BDT dışındaki ülkeleri kapsamaktadır. Kazakistan'ın dış ticaret dağılımı dikkate alındığında, petrol fiyatları ve reel döviz kuru arasındaki ilişkiye yönelik genel bir sonucun ya da değerlendirmenin eksik olabileceği düşünülmektedir. Petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların, ekonomide farklılık gösteren sonuçlara neden olabileceği, reel döviz kuruna ilişkin farklı göstergelerin dikkate alınmasıyla belirlenebilir.

Doğal kaynak bakımından zengin olan ülkelerin uzun dönemde daha düşük büyüme oranlarına sahip olacağını öngören ve doğal kaynak gazabı olarak ifade edilen görüş açısından da petrol fiyatlarının Kazakistan reel döviz kuru üzerindeki etkisi önem taşımaktadır. Doğal kaynak gazabının test edilmesine yönelik çalışmalar Sachs ve Warner'in (1995) doğal kaynak donanımının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediğini destekleyen sonuçları ile birlikte artış göstermiştir. Doğal kaynak zenginliğinin uzun dönem büyüme oranının hangi kanallarla negatif yönde etkilediğine ilişkin farklılık gösteren görüşler mevcuttur. Buna göre doğal kaynak zenginliği imalat sanayinin küçülmesi, kurumsal kalite düşüklüğü ve eğitim düzeyinin yetersizliği gibi ekonomik faaliyetleri dışlayıcı faktörlere neden olmaktadır. Kazakistan'da doğal kaynak gazabının geçerliliğine yönelik incelemelerde, bu faktörlerin birbirini tamamlayıcı bir nitelik gösterdiği beklenebilir (Togay 2009: 221-222). Bu çalışmada petrol fiyatlarının reel döviz kuru üzerindeki etkisine ilişkin sonuçlar, Kazakistan ekonomisinin böyle bir soruna karşı ne derecede açık olduğuna ilişkin de bilgi sunacaktır.

Takip eden bölümde petrol fiyatları ve döviz kuru ilişkisine yönelik teorik tartışmaya ve uygulamalı literatüre yer verilmiştir. Üçüncü bölümde Kazakistan ekonomisinin genel görünümüne ve reel döviz kurunu etkileyebilecek değişkenlere ilişkin bilgi verilmiştir. Ardından, reel döviz kuru istikrarının sağlanmasında etkili olması beklenen petrol ve doğalgaz hariç endüstrilerin gelişmesine zemin hazırlayacak olan yapısal ve kurumsal reformlar değerlendirilmiştir. Beşinci bölümde, Kazakistan merkez

bankasının para politikası uygulamaları reel döviz kuru ve reel petrol fiyatlarının seyri ile birlikte ele alınarak aktarılmıştır. Uygulamanın yer aldığı altıncı bölümde öncelikle veri seti tanımlanmış, reel döviz kuru ve reel petrol fiyatları arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik uygulanan ekonometrik yöntem tanımlanarak analiz bulguları sunulmuştur. Son bölümde ise bulgular doğrultusunda değerlendirmeler yapılmıştır.

Teorik Tartışma ve Ampirik Literatür

Dünya enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar, enerji ihracatçısı ve ithalatçısı ülkelerin dış ticaret dengesini farklı yönlerde etkilemektedir. Enerji fiyatlarının yükselmesi petrol ya da doğalgaz zengini ülkelerin ihracat gelirlerinin artmasına ve bu nedenle para birimlerinin değerlenmesine neden olabilmektedir. Diğer yandan, bu durum petrol ve doğalgaz hariç diğer sektörlerin rekabet edebilme kabiliyetlerinin azalmasıyla ve ekonominin sektörel yapısında petrol ve doğalgaz sektörlerinin öneminin artmasıyla sonuçlanabilmektedir. Doğal kaynak zenginliğinin imalat sanayinin küçülmesi şeklinde ortaya çıkması ya da imalat sanayide ekonomik faaliyeti dışlaması Hollanda hastalığı olarak bilinmektedir. Enerji fiyatlarının artması petrol ve doğalgaz ithal eden ülkelerde ise, dış ticaret dengesinin olumsuz etkilenmesine ve bu ülkelerin para birimlerinin değer kaybetmesine neden olabilmektedir. Aynı zamanda, enerji fiyatlarının artmasının ithalatçı ülkelerde maliyet enflasyonuna neden olması da beklenir. Dolayısıyla, dünya petrol fiyatları ülkelerin dış ticaret dengesini doğrudan etkileyerek ve ülkelerin döviz rezervlerini ve reel döviz kurunu değiştiren sonuçlara neden olabilmektedir.

Petrol fiyatlarındaki değişmelerin, ödemeler dengesinde ve dolayısıyla reel döviz kuru üzerinde neden olduğu doğrudan etkinin yanı sıra, dolaylı etkilerinin olması da beklenir. Dolaylı etkiler, petrol ihracat eden ülkenin ihracat gelirlerini harcamasından ve yatırımlarından kaynaklanır. Şöyle ki, petrol fiyatlarındaki bir artış başlangıçta ithalatçı ülkenin ithalatını artırmaktadır. Fakat ihracatçı ülkenin artan petrol gelirlerini ithalatçı ülkenin mallarına ve varlıklarına harcaması, petrol ithal eden ülke açısından olumlu dolaylı etkilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, petrol fiyatlarındaki artışının döviz kuru üzerindeki başlangıç ve nihai etkileri farklılık gösterebilmektedir (Krugman 1980: 10). Dolaylı etkinin güçlü bir şekilde ortaya çıkmasında, başlangıçtaki doğrudan etki sebebiyle ulusal para

biriminin değerlenmesi sonucu petrol ve doğalgaz hariç diğer endüstrilerin uluslararası rekabet gücünü kaybetmesi ve yeni endüstrilerin gelişmemesi etkili olmaktadır. Bu sebeptendir ki, petrol ihraç eden ülkelerde artan gelir düzeyi ile birlikte ithalatta daha süratli bir artış da ortaya çıkabilmektedir.

Krugman (1980), petrol fiyatlarındaki artışın döviz kuruna etkisinin üç faktöre bağlı olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan ilki, petrol ihraç eden ülkenin dış varlıkları içinde ithalatçı ülke menşeli olanların oranıdır. İkinci faktör, petrol ihraç eden ülke ithalatında petrol ithal eden ülke mallarının oranıdır. Üçüncü faktör ise, petrol ithal eden ülkenin dünya petrol ithalatında sahip olduğu paydır. Petrol fiyatındaki artışın döviz kuru üzerindeki etkisi kısa dönemde birinci ve üçüncü faktörlerin, uzun dönemde ise ikinci ve üçüncü faktörlerin nispi büyüklüklerine bağlıdır. Yani, petrol fiyatlarındaki artışın kurlar üzerindeki etkisi kısa dönemde petrol ihraç eden ülkenin dış varlıkları içinde petrol ithal eden ülke menşeli olanların payının petrol ithal eden ülkenin dünya petrol ithalatındaki payından fazla olup olmamasına bağlıdır. Uzun dönemde ise, petrol ithal eden ülkenin dünya petrol ithalatındaki payı ile petrol ihraç eden ülkenin ithalatı içinde petrol ithal eden ülke menşeli malların payı etkili olmaktadır. Böylelikle, daha yüksek petrol fiyatlarının ödemeler dengesi etkisi azalan bir şekilde petrol ihraç eden ülkenin varlık tercihlerine ve artan bir şekilde mal tercihlerine bağlı olmaktadır. Uzun dönemde, petrol ihraç eden ülkenin varlık yatırımları sona erer ve yukarıda ikinci ve üçüncü faktör şeklinde ifade edilen ithalat ve ihracat paylarının karşılaştırılması önem kazanır (Krugman 1980: 9-10).

Petrol fiyatındaki artış petrol ithal eden ülkenin ödemeler dengesini doğrudan olumsuz yönde etkilemekte, fakat petrol ihraç eden ülkenin artan gelirlerini petrol ithal eden ülkenin mallarına ve varlıklarına harcaması ödemeler dengesini dolaylı olarak iyileştirmektedir. Fakat petrol fiyatlarının kurlara etkisi için, petrol ithal eden ülke açısından bakıldığında, ülkenin petrol ithal ettiğinin ve ithalat talep esnekliğinin düşük olduğunun bilinmesi yeterli değildir. Bunun dışında, ithalata olan nispi bağımlılığın yüksek olması, nispi talep esnekliğinin düşük olması ve petrol ihraç eden ülkenin yabancı mallara ve varlıklara yönelik artan harcamalarından petrol ithalat eden ülkenin aldığı payın nispi olarak düşük olması durumunda petrol fiyatlarındaki artış, petrol ithal eden ülke parasının değer kaybetmesine neden olur (Krugman 1983: 259-260).

Caprio ve Clark'ın (1981) teorik sonuçlarına göre ise, petrol fiyatlarındaki artışın döviz kurlarına etkisi, petrol ihraç eden ülkenin yanı sıra petrol ithal eden ülkenin portföy tercihlerine de bağlıdır. Bunun dışında, cari hesap dengesinin durumu da petrol fiyatı değişmelerinin döviz kuru sonuçlarını etkiler. Fakat bu etkinin anlaşılabilmesi, ilk etkide ifade edilen varlık tercihlerinin bilinmesi koşuluyla ancak mümkündür. Nihayet son olarak ise, ülkelerin artan petrol fiyatına uyumunu yansıtan döviz kuru beklentileri de, cari spot kurun belirlenmesinde etkili olmaktadır (Caprio ve Clark 1981: 17-18).

Benzer bir şekilde Golub'a (1983) göre de petrol fiyatlarındaki değişmelerin reel kur üzerindeki etkisi, ithalat kalıbına ve portföy tercihlerine bağlı olarak değişebilmektedir. Petrol fiyatlarındaki artış gelir, cari hesap dengesi, tasarruflar gibi makroekonomik akımları etkilemektedir. Bu akımlar varlık stokunu ve bunların petrol ihraç ve ithal eden ülkeler arasındaki dağılımını değiştirmektedir. Bu nedenle, petrol fiyatlarındaki değişmelerin kurlar üzerindeki etkilerinin belirlenmesinde cari hesap dengesi ve sermaye hesabı üzerinden etkilerin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir (Golub 1983: 576-577).

Petrol fiyatları ve döviz kuru ilişkisi uygulamalı çalışmalarda da geniş bir şekilde ele alınmıştır. Mevcut literatürde konu, hem petrol ithal eden, hem de ihraç eden ülkeler için farklı yöntemler kullanılarak incelenmiştir. Çoğunlukla koentegrasyon ve nedensellik tekniklerinin kullanıldığı Chaudhuri ve Daniel (1998), Amano ve Norden (1998a ve 1998b), Chen ve Chen (2007), Zhang, Fan, Tsai ve Wei (2008), Wang ve Wu (2012) ve Zhang (2013) gibi çalışmalar petrol ithal eden gelişmiş ülkeler için yapılmıştır. Genellikle, uzun dönem ilişkiyi destekleyici sonuçlar elde edilmiştir. Gelişmekte olan ülkelere yönelik yapılan çalışmalarda ise Huang ve Guo (2007), Chen, Lee ve Goh (2013), Turhan, Hacıhasanoğlu ve Soytaş (2013), Bal ve Rath (2015) ve De Vita ve Trachanas (2016) farklılık gösteren sonuçlar elde etmişler. Bu çalışmalarda, petrol fiyatlarındaki artışın gelişmekte olan ülkelerin paralarının değerlenmesi yönünde sonuçlara neden olduğu kısmen desteklenmektedir. Rautava (2004), Koranchelian (2005), Zalduendo (2006), Habib ve Kalamova (2007), Korhonen ve Juurikkala (2007), Nikbakht (2010), Jahan-Parvar ve Mohammadi (2011), Hasanov (2010) ve Ağazade (2018) çalışmaları ise OPEC üyeleri ya da diğer petrol

ihraç eden ülkelere ilişkindir. Bu çalışmalarda çoğunlukla petrol fiyatlarının reel döviz kurunu pozitif yönde etkilediğine yönelik sonuçlara ulaşılmıştır.

Petrol fiyatları ve döviz kuru ilişkisi Kazakistan'ın da dahil edildiği bazı panel çalışmalarda araştırılmıştır. Fakat literatürde, bu ülke için zaman serisi verilerinin kullanıldığı tek bir çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışma Kutan ve Wyzan (2005) tarafından gerçekleştirilmiş olup, ARCH modeli dahilinde en çok olabilirlik yöntemine dayanmaktadır. Ocak 1996 – Kasım 2003 dönemine ait veri setinin kullanıldığı çalışmada petrol fiyatlarındaki değişmelerin reel döviz kuru hareketleri üzerinde önemli etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Kazakistan için doğal kaynak gazabının geçerliliği ise Ibadildin (2011), Oskenbayev ve Karimov (2013), Oskenbayev (2015) ve Aliev (2015) gibi çalışmalarında farklı ekonomik, politik ve toplumsal göstergelerdeki gelişmeler çerçevesinde incelenmiştir. Ibadildin (2011), ekonomik göstergeler dikkate alındığında doğal kaynak gazabının geçerliliğine ilişkin değerlendirmelerin farklılaşabileceğini ifade etmektedir. Fakat politik gücün yoğunlaşması, özgürlüklerin ve hakların sınırlandırılması ve yolsuzlukların yaygınlığına ilişkin göstergelerle kurumsal kapasitedeki sınırlı gelişmelerin doğal kaynak gazabının politik bakımdan geçerliliği için destekleyici nitelikte olduğunu belirtmiştir. Üretimin çeşitlendirilmesine yönelik politika önceliğine rağmen ekonomide ve bütçe gelirlerinde petrol sektörünün payının yıllar itibarıyla artış gösterdiği vurgulanmıştır. Kazakistan eyaletlerine ait verileri kullanarak Oskenbayev ve Karimov (2013) ise, petrol ve doğalgaz gibi zenginliklerin yanı sıra tarımsal ürün üretimini de dikkate almış ve Hollanda hastalığının incelenmesi için ticaret ve ticaret dışı sektörlerin nispi fiyatlarını büyüme modeline dahil etmişlerdir. Çalışmada ticaret dışı sektörlerdeki fiyat artışlarının ticaret sektöründe maliyetlerde daha yüksek artışlara neden olduğu görülmüştür. Tarım ürünlerinin fiyatlarındaki dalgalanmaların da ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği yönünde sonuçlar elde edilmiştir. Buğday fiyat artışlarının, kurumsal etkisizliğe neden olduğu ve tarım sektöründe araçların rant kollama faaliyetlerinde ortaya çıkan artışın büyümeyi zayıflattığı yönünde değerlendirme yapılmıştır. Oskenbayev (2015) de, doğal kaynak gelirlerine ait payların yüksek olmasının kurumsal kaliteyi negatif yönde etkilediği ve bunun ekonomik büyümeyi olumsuz yönünde etkilediği şeklinde sonuçlar elde etmiştir. Benzer şekilde Aliev

(2015) de 2000'lerdeki aktif ekonomik değişime rağmen doğal kaynak zenginliğinin büyüme kalitesi üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu ifade etmiştir. Buna göre Kazakistan yapısal, bölgesel ve toplumsal eşitsizlikler sergilemektedir ve temel mallar dahil ürünlerinin çoğu bakımından düşük uluslararası rekabet gücüne sahiptir.

Literatürde petrol fiyatlarının döviz kuru etkisi, konuya ilişkin teorik çalışmalarda, genellikle petrol ithal ve ihraç eden ülkeler şeklinde bir sınıflamaya gidilerek ele alınmıştır. Kazakistan petrol ihraç eden bir ülke olmakla birlikte, aynı özelliğe sahip olan Rusya ile güçlü ekonomik ilişkilere sahiptir. Azerbaycan, Türkmenistan ve İran gibi petrol ihraç eden ülkeler de Kazakistan'ın dış ticaretinde küçük paylara sahiptir. Bu nedenle Kazakistan teorik çalışmalardaki standart petrol ihraç eden ülke profilinden farklılık göstermektedir ve petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların Kazakistan reel döviz kuru üzerindeki etkisi tamimiyle aynı şekilde olmayabilir. Uygulamalı çalışmalara ilişkin sonuçlar ise, petrol fiyatlarındaki artışların petrol ihraç eden ülkelerde reel döviz kurunu genellikle artırıcı sonuçlara neden olduğunu destekleyici niteliktedir. Fakat ilgili literatürde yeteri kadar ele alınmadığı görülen Kazakistan için de konunun araştırılması önem taşımaktadır. Petrol ihraç eden bir ülke olmakla birlikte Rusya ve diğer bazı BDT ülkeleri ile yoğun ticaret ilişkisine sahip olması Kazakistan için bu özel ilgiyi gerektirmektedir.

Kazakistan Ekonomisinin Görünümü ve Petrol Sektörü

2015 yılında Kazakistan GSYH'si cari fiyatlarla 184,39 milyar dolar olmuştur. 2014 yılında ise bu rakam 221,42 milyar dolardır. Sovyetler Birliği sonrası dönemde Kazakistan'ın büyüme performansını ise, kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür. 1991 yılına ait GSYH cari fiyatlarla yaklaşık olarak 24,88 milyar dolar olmuştur (Dünya Bankası 2016). Geçiş ekonomileri için geçiş dönemi durgunluğu şeklinde karakterize edilen 1990'lı yılların başlarında, Kazakistan ekonomisi önemli sorunlar yaşamıştır. Bazı yıllarda, GSYH artış oranı eksi işaretle %10'un üzerinde olmuştur. 1995 yılında reel GSYH, 1990 yılına ait değerinin %61,16'na eşit olmuştur (Ağayev 2013: 373). Düşük pozitif büyüme oranlarının gerçekleştiği 1996 ve 1997 yıllarından sonra 1998 yılında Kazakistan ekonomisi, Rusya krizinin etkisi ile tekrar küçülmüştür. 1999 ve sonrası yıllarda ise Kazakistan sürekli pozitif büyüme oranlarına sahip olmuştur. 2000-2007 yıllarını kapsayan 8 yıllık

dönemde ortalama reel GSYH büyümesi %10'un üzerinde olmuştur. Küresel finansal krizin etkisi ile 2008 ve 2009 yıllarında önceki yıllarla karşılaştırıldığında Kazakistan hayli düşük oranda büyümüştür. 2010-2013 yıllarında ise büyüme oranlarında toparlanma gözlenirse de, dünya enerji fiyatlarının düşüş gösterdiği 2014 ve 2015 yıllarında büyüme oranları sırasıyla %4,20 ve %1,20 olmuştur (Dünya Bankası 2016).

GSYH dalgalanmalarında olduğu gibi, ihracatın Kazakistan ekonomisindeki payı da dünya petrol fiyatlarındaki değişmelerle paralellik göstermiştir. 2000'li yıllarda ihracatın GSYH oranı 2009 yılına kadar genellikle %50'lerin üzerinde seyretmiştir. 2009 ve sonrasında ise bu oran genellikle %40 düzeyinde olmuştur. Bu istatistiğin, 2014 ve 2015 yıllarına ait değerleri ise sırasıyla yaklaşık olarak %39,34 ve %28,46 olmuştur (Dünya Bankası 2016).

Kazakistan önemli derecede petrol ve doğalgaz rezervine sahiptir ve ekonomisinde petrol ve doğalgaz sektörlerinin ağırlığı artmaktadır. Kazakistan'ın kanıtlanmış petrol rezervlerinin miktarı 30 milyar varildir. Doğalgazda ise bu rakam 0,9 trilyon metre³tür. Bu değerler sırasıyla kanıtlanmış dünya petrol rezervlerinin yaklaşık olarak %1,8'ini ve doğalgaz rezervlerinin ise %0,5'ini oluşturmaktadır. Kazakistan 2015 yılında dünya petrol üretiminin %1,8'ini ve doğalgaz üretiminin %0,3'ünü gerçekleştirmiştir (BP 2016: 6-22). Bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında, 2015 yılında Kazakistan'ın petrol ve doğalgaz üretimine ait fiziki hacim endeksi %4,5 oranında küçülmüştür. Bununla birlikte, bu sektörlerin GSYH içindeki payı %17,3 olmuştur (KCS 2016: 2).

Kazakistan ihracatında petrol ürünlerinin payı da önemli derecede yüksektir. Bu orana ilişkin istatistikler, 2000 öncesi yıllarda toplam ihracat içinde petrol ürünlerinin payının %50'nin altında olduğunu gösterir. Sonraki yıllarda ise, petrol ürünleri payının bir artış trendine sahip olduğu ve 2014 yılında yaklaşık olarak %76,63 oranında gerçekleştiği görülmektedir. Bu oran, 2015 yılında petrol fiyatlarındaki düşüşün etkisi ile bir miktar gerileyerek %68,02 olmuştur (Dünya Bankası, 2016). Bunun yanı sıra BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın (UNCTAD) ihracat yoğunlaşma endeksi de Kazakistan'ın bağımsızlık sonrası dönemde ihracatını çeşitlendiremediğini ve bunun aksi yönünde gelişme yaşandığını göstermektedir. Bu endekse ait değer 1995 yılında 0,20 iken, bir artış trendi göstererek 2015 yılında 0,66 olmuştur. Aynı yıllarda ihraç edilen ürün sayısı ise sırasıyla 206 ve 217 olmuştur.

Kazakistan'a ait cari hesap dengesi verilerine bakıldığında ise, 2005 – 2007 yıllarında ve küresel finansal krizin yaşandığı 2009 yılında dengenin açık verdiği görülmektedir. Yine petrol fiyatlarının düşük olduğu 2015 yılında, cari hesap dengesi 5823,2 milyon dolar açık vermiştir. 2014 yılına ait denge değeri ise 4643,46 milyon dolar fazla olmuştur. 2014 ve 2015 cari hesap dengelerinin GSYH oranları ise sırasıyla yaklaşık olarak %2,69 ve -%2,96'dır (Dünya Bankası 2016).

Yeni petrol ve doğalgaz madenlerinin işletmeye açılması ile sağlanan üretim artışı ve petrol fiyatlarının yüksek düzeyde seyretmesi 2000'li yıllarda Kazakistan ekonomisinin güçlü büyüme göstermesine neden olmuştur. Fakat ihracat yoğunlaşma endeksi ile ihraç edilen ürün sayısına ilişkin istatistikler petrol ve doğalgaz hariç endüstrilerde gelişmeye yönelik sorunların varlığına ya da Hollanda hastalığı belirtilerine işaret etmektedir.

Yapısal ve Kurumsal Dönüşüme Yönelik Reform Çabaları

Petrole bağımlılığın yarattığı nedenlerin ortadan kaldırılması ya da etkilerinin azaltılması, Kazakistan ekonomisi için, en önemli gündem maddesidir. Böyle bir dönüşümün sağlanması, bir dizi yapısal ve kurumsal reformu gerekli kılmaktadır (Togay 2009: 219). Fakat Kazakistan'ın oldukça büyük yüzölçümüne nispeten küçük bir nüfusa sahip olması iç talebin kısıtlı kalmasına neden olurken, ekonomide çeşitlendirmenin gerçekleştirilmesini de zorlaştırmaktadır (Aliev 2015: 4). Ayrıca yetmiş yılı aşkın bir komünist idaresinden sonra mülkiyet hakları, ifade özgürlüğü, politik kontrol ve denge mekanizmalarının kısa bağımsızlık döneminde hızlı şekilde kurulmasını beklemek aşırı iyimserlik olarak görülebilir (Ibadildin 2011: 12). Diğer yandan kurumsal düzenlemelerinin, bütçe desteği gibi hükümet politikalarının, taşıma ve ihracat maliyetlerini karşılamak için gerekli finansal kaynakların ve toprağa ilişkin mülkiyet haklarının neden olduğu büyük ölçekli üreticiler tarım sektörünün rekabetçi olmayan ve reformları engelleyici bir yapıda olmasına neden olmaktadır (Oskenbayev 2015: 133).

Dünya Ekonomik Forumu (WEF) ülkelerin temel kurumsal ve ekonomik göstergelerine, verimlilik artışı sağlayabilecek faktörlere ve yenilikçilik ile ekonomik faaliyetin gelişmişliğine yönelik küresel rekabet gücü endeksleri yayınlamaktadır. Kazakistan'a ait bu endekslerin incelenmesi ile ülkede

yapısal ve kurumsal değişime ilişkin bilgi sağlanabilir. 12 başlıkta toplanan WEF rekabet gücü endeksleri kurumlar, altyapı, makroekonomik ortam, sağlık ve ilköğretim, yükseköğrenim ve mesleki eğitim, mal piyasası etkinliği, emek piyasası etkinliği, finansal piyasa gelişmeleri, teknolojik hazırlık, piyasa genişliği, iş dünyasının gelişmişliği ve yenilikçilik endeksleridir. Bu göstergelerden her biri çok sayıda nicel ve nitel özelliklere ilişkin alt endekslerden hesaplanmakta olup 1 ile 7 arasında değişmektedir. 1 ilgili gösterge açısından ülkenin herhangi bir rekabet gücüne sahip olmadığını, 7 ise ilgili gösterge bakımından ülkenin en iyi durumda olduğunu ifade etmektedir.

Kurumlar başlığı ile ifade edilen endeks mülkiyet hakları, politikacı güveni, rüşvet, yargı bağımsızlığı, kamu harcamalarında israf, yasal çerçevenin etkinliği, devlet kurumlarının şeffaflığı, suç ve şiddet, polis hizmetlerinin güvenilirliği, firmaların davranış etiği, kurumsal kuralların etkinliği, azınlık hakları gibi bir dizi alt endeksin ortalaması şeklinde hesaplanmaktadır. Kazakistan'a ait kurumlar endeksinin 2006 yılına ait değeri 3,59 iken 2016 yılına kadar sadece ılımlı bir artış göstererek 4,23 olmuştur ve 2016 yılına ait ülkeler sıralamasında Kazakistan 138 ülke arasında 49'cu sırada yer almıştır. Ülkenin ulaştırma, enerji ve iletişim altyapısına ilişkin endeks açısından ise 63'cü sırada olmuştur. Bütçe dengesi, kamu borcu, tasarruf oranı, enflasyon oranı ve ülke kredi notuna ilişkin verilerden hareketle hesaplanan makroekonomik ortam endeksine ait 2006 ve 2016 değerleri sırasıyla 5,89 ve 4,65 olmuştur. Bu endeksin son gözlem değerine göre ülke Kazakistan 69'cu sırada bulunmaktadır.

Mal piyasası etkinliği endeksi petrol ve doğalgaz hariç endüstrilerin gelişmesi açısından önemli bir göstergedir. Bu göstergede yerel piyasalarda rekabet yoğunluğu, firmaların piyasa hakimiyet düzeyi, anti monopol politikaların etkinliği, vergilendirme yatırım güdüsüne etkisi, kârlar üzerinden toplam vergi oranı, şirket kurmak için gerekli prosedür sayısı, şirket kurmak için gereken gün sayısı, tarım politikası maliyetleri, ticaretin önündeki engellerin yaygınlığı, ticaret tarife oranları, yabancı mülkiyetin yaygınlığı, doğrudan yabancı sermayeye yönelik düzenleyici kurumların işletme etkisi, gümrük prosedürünün getirdiği yük, ithalatın GSYH oranı, tüketici odaklılık düzeyi ve tüketicinin bilgi ve farkındalık düzeyi alt endekslerin ortalaması şeklinde hesaplanmaktadır. Kazakistan'ın mal piyasası etkinliği endeksine ait değeri

2006-2016 yılları arasında ihmal edilebilir bir artışla 4,28'den 4,39'a yükseldiği görülmektedir. Bu endeksin 2016 yılı değerine göre Kazakistan 138 ülke arasında 62'ci sırada bulunmaktadır.

Aynı derecede önemli olan bir diğer WEF endeksi finansal piyasaların gelişmişlik düzeyine ilişkindir. Fakat Kazakistan ait istatistikler bu alanda herhangi bir ilerleme sağlanmadığını, aksine endeks değerinin bir azalma trendine sahip olduğunu göstermektedir. 2006 ve 2016 yılları için endeks değerleri sırasıyla 4,21 ve 3,50 olmuştur. Finansal piyasalarda gelişmeler endeksine göre 2016 yılında Kazakistan 138 ülkenin yer aldığı ülkeler sıralamasında 104'cü olmuştur. Finansal piyasalarda gelişmeler endeksin hesaplanmasında firma gereksinimlerini karşılayan finansal hizmetler, finansal hizmetlerin ekonomikliği, yerel sermaye piyasaları aracılığıyla finansman, kredilere erişim kolaylığı, girişim sermayesinin mevcudiyeti, bankaların sağlamlığı, menkul kıymetler borsalarının düzenlenmesi ve borçlu ve alacaklı haklarının korunmasına ilişkin endeksler kullanılmaktadır.

İş dünyası gelişmişliği ve yenilikçilik endeksleri, WEF'nin yenilikçilik temelli rekabet gücü ile ilişkilendirdiği endeklerdir. Her iki endekse ait değerler finansal piyasalara ilişkin endeks hariç diğer endekslerle karşılaştırıldığında düşük oldukları görülmektedir. İş dünyasının gelişmişliği endeksi yerel tedarikçilerin sayısı ve kalitesi, kümelenme geliştirme durumu, rekabet üstünlüğünün doğası, değer zinciri genişliği, uluslararası dağıtımın kontrolü, üretim sürecinin sofistike olması, pazarlama kapsamı ve iş hayatında yöneticilerin yetki devrine istekli olmalarına ait değerlerle hesaplanmaktadır. Bu endekse göre Kazakistan 2006-2016 yılları arasında iş dünyası gelişmişliği bakımından herhangi bir ilerleme sağlayamamıştır. Belirtilen yıllara ait endeks değerleri 3,75 ve 3,64'dür. 2016 yılı değerine göre ülke sırası ise 96 olmuştur. Yenilikçilik endeksinin hesaplanmasında ise yenilik kapasitesi, bilimsel araştırma kurumlarının kalitesi, firmaların ar-ge harcamaları, ar-ge'de üniversite sanayi işbirliği, kamuda gelişmiş teknoloji kullanımı, bilim adamlarının ve mühendislerin mevcudiyeti ile patent başvurusuna ilişkin göstergeler dikkate alınmaktadır. Endeks değerinin 2006 yılında 3,14 ve 2016 yılında 3,39 olduğu ülkeler sıralamasında ise yenilikçilik açısından Kazakistan 2016 yılında 59'cu olmuştur.

Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) da geçiş ekonomilerinde yapısal dönüşüme ilişkin geçiş göstergeleri olarak ifade edilen endeksler

yayınlanmaktadır. Bu endeksler de Kazakistan'da yapısal reformlara ilişkin bilgi sağlayıcı niteliktedir. 2010 yılı itibarıyla 6 başlıkta ifade edilen bu endeksler büyük ölçekli özelleştirmeler, küçük ölçekli özelleştirmeler, yönetim ve kurumsal yeniden yapılanma, fiyatların liberalleştirilmesi, ticaret ve kur sistemi ve rekabet politikası endeksleridir. Her bir endeks 1 ile 4 arasında değişmektedir. Bu değerlerin 1 olması ilgili göstergeler açısından ülkenin merkezi planlı ekonomiler, 4 olması ise gelişmiş liberal ekonomiler düzeyinde olmasını ifade etmektedir. Kazakistan küçük ölçekli özelleştirmelere, fiyatların liberalleştirilmesine, ticaret ve kur sisteminin liberalleştirilmesine yönelik yapısal dönüşüm reformlarını önemli ölçüde ve büyük ölçekli özelleştirmeleri de kısmen gerçekleştirmiş durumdadır. Bu endekslere ait 2014 yılı değerleri 4 veya buna çok yakındır. Fakat yönetimin ve kurumların yeniden yapılandırılması ile rekabet politikasına ilişkin endeksler 1990'lı yılların ortalarından itibaren sabit bir şekilde 2 düzeyindedir.

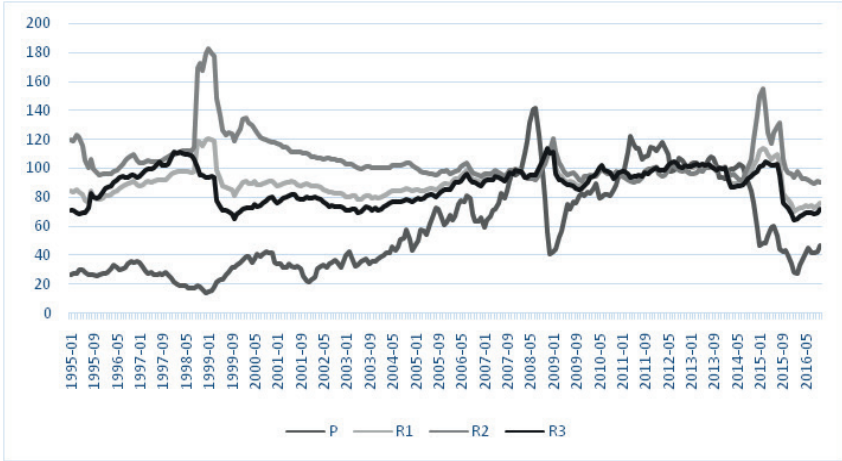
Kazakistan'da yapısal dönüşüme ilişkin WEF ve EBRD verileri ülkede fiyat mekanizması, kur sistemi, dış ticaret başta olmak üzere ekonominin liberalleştirilmesine yönelik reformların gerçekleştirildiğini destekleyici niteliktedir. Fakat özellikle, finansal piyasaların gelişmişliği, iş dünyasının gelişmişliği ve mal piyasasının etkinliği bakımından önemli sorunların olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, kurumsal yapının ve politik sistemin yapısal dönüşümüne ilişkin göstergeler de, bu alandaki gelişmelerin sınırlı düzeyde olduğunu göstermektedir. İbadildin'in (2011) Kazakistan'da devletin topluma karşı sorumlu olması, özel mülkiyet, şeffaflık, yolsuzlukla mücadele, kuvvetler dengesi, güçlü parlamento, yargı bağımsızlığı, ifade özgürlüğü gibi formel ve bunların yanı sıra enformel kurumlara ilişkin değerlendirmesi de bunu desteklemektedir. Yapısal dönüşümün bu yönüne ilişkin reformlar ise, özellikle özel sektör önceliğinde gelişebilecek petrol ve doğalgaz hariç endüstriler için önem taşımaktadır.

Reel Efektif Döviz Kuru ve Petrol Fiyatlarının Seyri

Kazakistan reel efektif döviz kurunun seyri Şekil 1 yardımıyla açıklanmıştır. Şekilde reel efektif döviz kurunun üç göstergesi ve reel petrol fiyatları sunulmuştur. Bilindiği gibi, reel efektif döviz kuru ülkenin diğer ülkelerle ticaret akımlarına göre ağırlıklandırılarak hesaplanmaktadır. Grafikte sunulan ve bu çalışmada dikkate alınan üç reel efektif döviz kuru endeksi,

tüm ülkelerin (R1), BDT ülkelerinin (R2) ve BDT dışında diğer ülkelerin (R3) dikkate alınmasıyla Kazakistan tengesi için hesaplanan reel efektif döviz kurlarıdır. Endekslerdeki artış ulusal paranın değerlendirilmesini, azalış ise değer kaybetmesini ifade etmektedir.

Kazakistan ulusal parası tenge 15 Kasım 1993'de 500 Rus rublesine sabitlenmiş şekilde tedavüle bırakmıştır. Fakat kısa süre sonra dalgalanmaya bırakılmasıyla süratli şekilde değer kaybetmiştir. Aralık 1993'de 5,8 olan tengenin dolar kuru Aralık 1994'te 53,7 olmuştur. Bu dönemde tenge, dolar karşısında yaklaşık olarak %825,1 oranında değer kaybetmiştir. 1995 ve 1996 yılında ise, dolar kurunda artış oranları yılsonları itibariyle sırasıyla %19,6 ve %13,4 olmuştur. 1990'ların ortalarından itibaren bütçe açığının azaltılması, istikrar tedbirleri, döviz kuru ve enflasyon için hedeflerin açıklanması gibi önlemler fiyat ve döviz kuru istikrarında etkili olmuştur. Sonraki dönemde tenge dolar kuru 1998 Rusya krizine kadar istikrarlı bir seyir izlemiştir (Ağayev 2013: 373). Reel efektif döviz kuru endekslerinin Şekil 1'de verilen seyri de verinin mevcut olduğu 1995 yılı başlangıcından itibaren 1998 yılı ortalarına kadar, bu değişkenlerin ılımlı bir artış trendine sahip olduğunu gösterir. Aynı dönemde reel petrol fiyatları (P) özellikle 1997 yılının başından itibaren bir azalma trendine sahiptir.

Şekil 1. Reel efektif döviz kuru endeksleri ve reel petrol fiyatı

1998 Rusya krizi Kazakistan ekonomisini ciddi şekilde etkilemiştir. En önemli dış ticaret ortağına ait para biriminin yüksek oranda değer kaybetmesi ülkenin rekabet gücünü olumsuz etkilemiştir. Ağustos 1998'de

7,6 olan rublenin dolar kuru Nisan 1999'da 25,4 olmuştur. Kazakistan ise, gözetimli dalgalanma sistemi dahilinde tengenin değer kaybetmesine 1999 Nisanına kadar izin vermemiştir. Hükümet ve Merkez Bankası yönetimi, nihayet 5 Nisan 1999'da kur politikasının sürdürülemez olması nedeniyle döviz kurunu dalgalanmaya bırakmıştır (NBK 1999).

Şekil 1'de de görüldüğü gibi, Rusya krizi döneminde R1 ve R2 reel kur endekslerinde artış, R3'te ise bir miktar gerileme olmuştur. R1'e ait değer Ağustos 1998'de 97,84 iken Mart 1999'da 119,02 olmuştur. Aynı dönemde, tengenin BDT ülkelerine karşın reel efektif döviz kurunu ifade eden R2'deki artış ise aşırı derecede yüksek olmuştur. R2 endeksi Ağustos 1998'de 115,15 iken Mart 1999'da 177,17 olmuştur. Tengenin değerlenmesine neden olan bu durum, gözetimli dalgalanma şeklinde uygulanan kur sisteminden kaynaklanmıştır. 5 Nisan 1999'da döviz kurunun dalgalanmaya bırakılması ile birlikte reel efektif döviz kuruna ait her üç endeks sert şekilde düşmüştür.

1999 yılı ortalarından itibaren tengenin dolar kuru artık daha istikrarlı bir seyir izlemeye başlamıştır. Aynı dönemde petrol fiyatları da tarihi düşük düzeyinden toparlanma eğilimindedir. 2002 yılı sonrası döneme bakıldığında ise, küresel finansal krizin etkilerinin ortaya çıkmaya başladığı 2009 yılına kadar tengenin petrol fiyatlarındaki artışla ve Kazakistan'ın artan ihracatı ile birlikte bir miktar reel olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu dönemde dünya enerji ve tahıl fiyatlarının artmasının yanı sıra, Kazakistan'da özellikle doğalgaz, petrol ve tarım ürünleri üretimi de artmıştır. Şekilden de görüldüğü gibi, değer artışı R1 ve R3 reel efektif kur endekslerinde olmuştur. R2 ise aynı dönemde negatif bir eğime sahiptir. Bu durum, petrol fiyatlarındaki artışın Rusya'nın da içinde bulunduğu enerji ihracatçısı olan BDT ülkelerinin ulusal paralarının da değerlenmesine neden olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı dönemde diğer BDT ülkelerinin ihracat hacmi de önemli ölçüde artmıştır. Bu olumlu koşullarda, 14 Eylül 2004 tarihinde Kazakistan merkez bankası, para politikası rejiminde değişikliğe gideceğini, 2007 yılından itibaren enflasyon hedeflemesine geçileceğini ve öncelikli hedefinin fiyat istikrarını sağlamak olacağını açıklamıştır (NBK 2004).

Şekil 1'den de görüldüğü gibi, Temmuz 2008'e kadar reel petrol fiyatları bir artış trendine sahip olmuş ve önemli oranda yükselmiştir. Bu dönemde,

Kazakistan'ın ihracat gelirlerinde ve yabancı sermaye girişinde yaşanan artışın tenge değeri üzerinde neden olduğu baskıya rağmen Kazakistan Merkez Bankası dolar kurunu $120 \pm \%2$ tenge düzeyinde sürdürmüştür. Fakat petrol fiyatları Ağustos 2008'den itibaren hızlı bir şekilde düşmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra, uluslararası sermaye akımlarının yön değiştirmesi, dolar kuru için bant sisteminin uygulandığı tengenin değeri üzerinde baskı oluşmasına neden olmuştur. Şekil 1'den de görüldüğü gibi bu dönemde her üç reel kur endeksi artmıştır. Temmuz 2008 ve Ocak 2009 döneminde R1 94,63'ten 113,68'e, R2 97,48'den 120,73'e ve R3 95,61'den 111,24'e yükselmiştir. Dolar kurunun korunmaya çalışılmasından dolayı döviz rezervlerinde ortaya çıkan azalma merkez bankasını politika değişikliği yapma yönlendirmiştir. Merkez Bankası petrol fiyatlarındaki düşüşü, dış ticarete önemli paya sahip ülke paralarının değer kaybetmesini dikkate alarak ve döviz rezervlerini korumak amacıyla 4 Şubat 2009 tarihinde devalüasyona gitmiştir. Dolar kuru için yeni bant 150 tenge $\pm \%3$ veya ± 5 tenge şeklinde belirlenmiştir (NBK 2009). Şekil 1'den de görüldüğü gibi devalüasyon sonrası Şubat 2009'da R1, R2 ve R3 kur endeksleri sırasıyla 99,93, 111,45 ve 96,00 olmuştur.

2009 yılı ve sonrası dönemde, 2014 yılının ilk aylarına kadar Kazakistan merkez bankası dolar kurunu 145-155 bandında sürdürmeye odaklanmıştır. Fakat küresel piyasalarda emtia fiyatlarında volatilitenin artması, önemli dış ticaret partneri olan Rusya'nın daha esnek bir kur rejimi izlemesi ve 2013 yılında rublenin dolar karşısında $\%7$ değer kaybetmesi ve bu değer kaybının devam etmesi, ithalatta özellikle tüketim mallarından kaynaklanan bir artışın ortaya çıkması, devalüasyon beklentisinin artması nedeniyle spekülasyon işlemlerinin artması gibi nedenleri gerekçe göstererek spekülasyon aşırılıklara karşı harekete geçme ve döviz kurunda aşırı volatiliteniyi önleme adına 11 Şubat 2014 tarihinde politika değişikliğine gidilmiştir. Bu değişiklikle birlikte dolar kurunun mevcut düzeyde sürdürülmesinden vazgeçmiş ve dolar kurunun 185 ± 3 tenge bandında belirlenmesinde karar verilmiştir (NBK 2014).

2014 yılının ikinci yarısından itibaren ise, reel petrol fiyatları bir düşüş trendine girmiş ve yılsonuna doğru bu düşüş hız kazanmıştır. Temmuz 2014'te reel petrol fiyatı 100,98 iken, Ocak 2015'te 46,20 olmuştur. Aynı dönemde reel efektif döviz kuru endeksleri ise artmıştır. Şöyle ki R1, R2

ve R3 Temmuz 2014'te sırasıyla 89,51, 92,09 ve 88,65'tir. Ocak 2015'te aynı endekslere ait değerler ise 119,92, 149,80 ve 101,76 olmuştur. 15 Temmuz 2015'e kadar Kazakistan Merkez Bankası, dolar kurunun belirlenen bant içinde gerçekleşmesine yönelik politikasını sürdürmüştür. Bu tarihte ise, enflasyon hedeflemesi rejiminin gerektirdiği daha esnek ve aşamalı kur rejimine geçiş ve mevcut kurun bandın üst sınırında olması gerekçesiyle bant, 185-15 ve 185+13 şeklinde değiştirilmiştir (NBK 2015). 21 Ağustos 2015'te ise banka, döviz piyasasına daha önceden belirlenmiş bir kur düzeyini gerçekleştirmek amacıyla müdahale etmeyeceğini ve finansal sistemin istikrarını tehdit eden aşırı döviz kuru volatilitesi önleme amacıyla müdahale hakkını saklı tutarak kurun serbest piyasa koşullarında belirleneceğini açıklamış ve enflasyon hedeflemesi para politikası rejimini uygulamaya koymuş ve %6-8 aralığında bir yıllık enflasyon ve finansal istikrarı sağlamayı taahhüt etmiştir (NBK 2015a). Bundan sonraki dönemde, reel petrol fiyatı Şubat 2016'da 27,16 dolar düzeyine düştükten sonra ılımlı bir artış göstermiş ve 2016 yılı ortalarından itibaren 40 dolar düzeylerinde seyretmiştir. Reel efektif döviz kuru göstergelerinden R1 ve R3 de ılımlı bir artış trendi göstererek, Ekim 2016'da sırasıyla 75,64 ve 71,93 olmuştur. Aynı dönem için R2 ise, daha yüksek olmasına rağmen bir azalma trendine sahiptir ve Ekim 2016'da 90,62 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Veri Seti ve Araştırma Bulguları

Çalışmada Kazakistan'da reel döviz kuru ve reel petrol fiyatları ilişkisinin incelenmesi için Ocak 1995–Ekim 2016 dönemine ait veri seti kullanılmıştır. Reel döviz kuru için Kazakistan Merkez Bankasının hesapladığı üç farklı gösterge kullanılmıştır. Bunlardan ilki, Kazakistan reel efektif döviz kuru endeksidir (R1). Bu endeksin hesaplanmasında Kazakistan'la dış ticaret yapan 37 ülke dikkate alınmaktadır. İkinci gösterge, tengenin BDT ülke paralarına karşı olan reel efektif döviz kurudur (R2). Üçüncü reel kur göstergesi ise, Kazakistan'ın ticaret yaptığı BDT dışındaki diğer ülke paralarına karşı tengenin reel efektif döviz kur endeksidir (R3). Reel döviz kuru endekslerdeki artış tengenin reel olarak değerlendirildiğini, azalışlar ise değer kaybettiğini ifade etmektedir. Reel petrol fiyatları (P) ise ABD Enerji Bilgi İdaresinden alınmış olup, ABD tüketici fiyatları endeksinde göre reel değerlere dönüştürülmüş ABD doları cinsinden ortalama aylık ham petrol ithal fiyatlarıdır.

Analizlerde tüm değişkenlerin logaritmik değerleri kullanılmıştır. Çalışmada öncelikle logaritmik değişkenlerin durağanlık özellikleri incelenmiştir. Bunun için üç farklı birim kök testi kullanılmıştır. Bunlar genişletilmiş Dickey ve Fuller (1981) birim kök (ADF), Phillips ve Perron (1988) birim kök (PP) ve Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (1992) durağanlık (KPSS) testleridir. Yaygın bir şekilde bilindiğinden dolayı bu testler burada açıklanmamıştır. Fakat testler arasındaki farklılıklar kısaca şu şekilde özetlenebilir. ADF birim kök testinde, rassal yürüyüş sürecine ait hata terimlerinin otokorelasyonlu olabileceğinden dolayı modellere bağımlı değişken farkının gecikmeli terimleri ilave edilmektedir. PP testinde ise hata terimlerinin otokorelasyon sorununu hesaba katmak için bu gecikme değerlerini modele dahil etmeden parametrik olmayan yöntemler kullanılır. Her iki testte sıfır hipotezi serinin birim kök içerdiğini, alternatif hipotez ise serinin durağan olduğunu ifade eder. KPSS birim kök testi ise Lagrange çarpanına dayanmakta olup, sıfır hipotezi serinin durağan olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 1. *Durağanlık Testlerine Ait Sonuçlar*

	ADF		PP		KPSS	
	Sabit	Trend	Sabit	Trend	Sabit	Trend
LR1	-3,1610(1) ^b	-3,0764(1)	-3,0514(7) ^b	-2,9529(7)	0,2704(11)	0,1075(11)
LR2	-3,5722(1) ^a	-3,9002(1) ^b	-3,1612(4) ^b	-3,4460(4) ^b	0,6625(11) ^b	0,1454(11) ^c
LR3	-2,5811(1) ^c	-2,4150(4)	-2,4907(7)	-2,2965(7)	0,3153(12)	0,1471(12) ^b
LP	-2,0622(1)	-2,5749(1)	-1,7852(3)	-1,9112(3)	1,4447(12) ^a	0,2354(12) ^a
DLR1	-12,1883(0) ^a	-12,1951(0) ^a	-12,2759(5) ^a	-12,231(4) ^a	0,0712(6)	0,0356(6)
DLR2	-11,5396(0) ^a	-11,5174(0) ^a	-11,3838(5) ^a	-11,3605(5) ^a	0,0249(2)	0,0251(2)
DLR3	-11,6253(0) ^a	-11,6640(0) ^a	-11,7482(6) ^a	-11,7354(5) ^a	0,1232(7)	0,0612(7)
DLP	-10,0230(0) ^a	-10,0168(0) ^a	-9,3505(10) ^a	-9,3205(10) ^a	0,1093(2)	0,0608(2)

Not: Parantez içindeki rakamlar ADF testlerinde Schwarz bilgi kriterine göre gecikme uzunluklarını, PP ve KPSS testlerinde ise Newey-West'e göre bant genişlikleridir. ^a, ^b ve ^c simgeleri ilgili istatistikin sırasıyla %1, 5 ve 10 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

Durağanlık testlerine ait sonuçlar Tablo 1’de sunulmuştur. Buna göre logaritmik reel döviz kuru değişkenlerinin (LR1, LR2 ve LR3) seviye değerlerine ait sonuçlar farklı testlerde ya da kesme ve trend içeren modellerde farklılıklar göstermektedir. Örneğin, LR1 değişkeni için tahmin edilen ADF ve PP birim kök testlerine ait sabit içeren modellere ait istatistikler birim kök içeren sıfır hipotezini reddederken, KPSS durağanlık testine ait her iki modelde durağanlığı ifade eden sıfır hipotezi reddedilememiştir. Tüm testlerde LR2 değişkeni için tahmin edilen modellerde test istatistikleri anlamlı bulunmuştur. Diğer bir reel döviz kuru göstergesi olan LR3 değişkeni için ADF ve KPSS testlerine ait sabit içeren modeller, durağanlığı destekleyici sonuçlar sunmuştur. Reel petrol fiyatlarının logaritması olan LP değişkeni için ise KPSS durağanlık testine ait istatistikler anlamlı bulunmuştur. Değişkenlerin seviye değerlerine ilişkin elde edilen bulgular reel döviz kuru serilerinin durağanlığına ilişki karışık sonuçlar sunmakta, fakat LP değişkeninin birim kök içerdiğini ya da durağan olmadığını göstermektedir. Tablodan da görüldüğü gibi ADF, PP ve KPSS test istatistikleri fark serilerinin ise durağan olduğunu ifade etmektedir.

Bilindiği gibi Engle ve Granger (1987) ile Johansen ve Juselius (1990) koentegrasyon testleri değişkenlerin seviyelerinde olmamak üzere aynı seviyede durağan olmalarını gerektirir. Pesaran, Shin ve Smith (2001) sınır testi yaklaşımı ise seviyesinde $I(0)$ ve farkında $I(1)$ durağan değişkenler arasında da koentegrasyon ilişkisinin incelenmesine olanak tanımaktadır. Bu nedenle bu çalışmada Pesaran ve diğerleri (2001) sınır testi yaklaşımı uygulanmıştır. Bunun için ilk önce kısıtlanmamış hata düzeltme modeli tahmin edilir. LR1 ve LP değişkenleri için bu model aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$DLR1_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \beta_i DLR1_{t-i} + \sum_{i=0}^n \delta_i DLP_{t-i} + \gamma LR1_{t-1} + \tau LP_{t-1} + e_t \quad (1)$$

Modelde koentegrasyon ilişkisinin incelenmesi için F testi kullanılmaktadır. Sıfır hipotezi $H_0: \gamma = \tau = 0$ şeklindedir ve uzun dönem ilişkisinin olmadığını ifade etmektedir. F testi ARDL (Autoregressive Distribution Lag) modelinde değişkenlerin durağanlık düzeylerine, açıklayıcı değişken sayısına ve modelin sabit ya da trend içerip içermediğine göre farklılık gösterir. Test sınaması için alt ve üst kritik değerler Pesaran ve diğerlerince (2001) rapor edilmiş olup, hesaplanan istatistiğin üst kritik değerden büyük olması uzun dönem ilişkisinin varlığına işaret etmektedir.

Bu teste ilişkin sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir. Her bir reel döviz kuru göstergesi için sabit içeren 1 numaralı eşitlik aynı zamanda trend içerecek şekilde de tahmin edilmiştir. Bu sonuçlara göre, reel döviz kuru değişkenine ait farklı göstergelerin dikkate alındığı tüm modellerde F istatistikleri %5 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezini reddetmektedir. Bu sonuç, değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisinin varlığını desteklemektedir.

Tablo 2. ARDL Sınır Testine Ait F İstatistikleri

Model	Sabit	Trend
LR1-LP	6,9467	9,3260
LR2-LP	8,2655	8,3552
LR3-LP	7,3630	12,9058
%5 Anlamlılık Düzeyi İçin Alt ve Üst Sınır Kritik Değerleri		
I(0)	4,94	6,56
I(1)	5,73	7,30

Not: Kritik değerler Pesaran ve diğerleri (2001) çalışması sayfa 300 ve 301'de Tablo CV(iii) ve Tablo CV(v)'den alınmıştır.

İlk aşamada uygulanan sınır testi uzun dönem ilişkinin varlığını desteklemektedir. İkinci aşamada ise aşağıdaki genişletilmiş ARDL modeli tahmin edilmiştir:

$$LR1_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \beta_i LR1_{t-i} + \sum_{i=0}^n \delta_i LP_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

LR1, LR2 ve LR3 için 2 numaralı eşitlik tahmin sonuçları sırasıyla Tablo 3, 4 ve 5'de sunulmuştur. Tahmin edilen modellerde değişen varyans sorunu olduğundan White standart hataları kullanılmıştır. Gecikme uzunlukları ise Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Tablo 3'te LR1 ve LP değişkenleri için tahmin edilen trend içeren ARDL (2,1) modelinde LP(-1) değişkenine ait katsayı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Tablonun alt kısmında verilen bu modele ait tanımlayıcı istatistikler de modelin açıklama gücünün yüksek olduğunu, otokorelasyon sorununun, ARCH etkisinin ve model kurma hatasının olmadığını gösterir. Sabit içeren ARDL (2,0) modelinde ise LP değişkeni katsayısı istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Tablo 3. LR1-LP İçin ARDL Modeline Ait Tahmin Sonuçları

Değişken	Trend		Sabit	
	Katsayı	t-İstatistiği	Katsayı	t-İstatistiği
LR1(-1)	1,1976	15,1231 ^a	1,2366	15,8298 ^a
LR1(-2)	-0,2668	-3,4439 ^a	-0,3021	-3,6589 ^a
LP	-0,0437	-1,4424	0,0055	1,1600
LP(-1)	0,0572	1,7264 ^c		
C	0,2690	2,0941 ^b	0,2740	2,0920 ^b
TREND	-0,0001	-1,5277		
R ²	0,9212		0,9183	
Düzeltilmiş R ²	0,9197		0,9174	
SC	-4,1139		-4,1207	
Breusch-Godfrey LM	2,9504 (0,2287)		5,0296 (0,0809)	
ARCH	0,5484 (0,4597)		0,4368 (0,5093)	
Ramsey	0,1619 (0,6878)		3,9245 (0,0487)	

Not: ^a, ^b ve ^c simgeleri ilgili istatistikın sırasıyla %1, 5 ve 10 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir. Parantez içindeki sayılar ilgili istatistiğin olasılık değerleridir.

LR2 ve LP değişkenleri için tahmin edilen ARDL (2,1) trend ve sabit içeren modellerde LP değişkeni katsayısı negatif ve LP(-1) değişkeni katsayısı ise pozitif bulunmuş. Her iki modeldeki katsayılar istatistiksel olarak da anlamlıdır. Daha önce de ifade edildiği gibi tahminlerde White standart hataları dikkate alınmıştır. Aynı zamanda, LP değişkenine ait katsayılar mutlak değer olarak daha büyüktür. Tablonun alt kısmında verilen tanımlayıcı istatistikler gerekli özellikleri taşımaktadır ve sabit içeren modele ait Schwarz bilgi kriteri daha küçüktür.

Tablo 4. LR2-LP İçin ARDL Modeline Ait Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Trend		Sabit	
	Katsayı	t-İstatistiği	Katsayı	t-İstatistiği
LR2(-1)	1,2453	13,0839 ^a	1,2454	13,1372 ^a
LR2(-2)	-0,3336	-3,4930 ^a	-0,3349	-3,5360 ^a
LP	-0,0804	-2,2268 ^b	-0,0807	-2,2372 ^b
LP(-1)	0,0731	1,7821 ^c	0,0708	1,7449 ^c
C	0,4427	2,7053 ^a	0,4548	2,6619 ^a
TREND	-0,0000	-0,4279		
R ²	0,9203		0,9203	
Düzeltilmiş R ²	0,9188		0,9190	
SC	-3,6282		-3,6485	
Breusch-Godfrey LM	1,4695 (0,4796)		1,2292 (0,5409)	
ARCH	0,2869 (0,5927)		0,2759 (0,5998)	
Ramsey	0,8287 (0,3635)		0,9997 (0,3183)	

Not: ^a, ^b ve ^c simgeleri ilgili istatistikın sırasıyla %1, 5 ve 10 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir. Parantez içindeki sayılar ilgili istatistiğin olasılık değerleridir.

LR3 ve LP için tahmin edilen ARDL (2,1) modellerinde ise LP(-1) değişkenine ait katsayılar pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. LP değişkenine ait katsayılar ise anlamlı çıkmamıştır. Tablo 5'in alt kısmında ifade edilen tanımlayıcı istatistiklerden ARCH istatistiği trend içeren modelde %10, sabitli modelde ise %5 düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Schwarz bilgi kriteri de trend içeren modelde daha küçüktür.

Tablo 5. LR3-LP İçin ARDL Modeline Ait Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Trend		Sabit	
	Katsayı	t-İstatistiği	Katsayı	t-İstatistiği
LR3(-1)	1,2092	13,4204 ^a	1,2589	12,9167 ^a
LR3(-2)	-0,2628	-2,8847 ^a	-0,3094	-3,1140 ^a
LP	-0,0474	-1,6303	-0,0464	-1,5324
LP(-1)	0,0687	2,2019 ^b	0,0550	1,7173 ^c
C	0,1725	2,6211 ^a	0,1921	2,7912 ^a
TREND	-0,0001	-2,4036 ^b		
R ²	0,9602		0,9583	
Düzeltilmiş R ²	0,9594		0,9577	
SC	-4,1527		-4,1289	
Breusch-Godfrey LM	2,1231 (0,3459)		0,4369 (0,8038)	
ARCH	3,2810 (0,0713)		3,9979 (0,0466)	
Ramsey	2,6480 (0,1049)		0,0063 (0,9370)	

Not: ^a, ^b ve ^c simgeleri ilgili istatistikın sırasıyla %1, 5 ve 10 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir. Parantez içindeki sayılar ilgili istatistiğin olasılık değerleridir.

Tablo 6. ARDL Modellerine Ait Uzun Dönem Katsayıları

Model	Değişken	Trend		Sabit	
		Katsayı	t-İstatistiği	Katsayı	t-İstatistiği
	LP	0,1950	2,4777 ^b	0,0841	1,6207
LR1-LP	C	3,8884	15,1491 ^a	4,1803	19,4060 ^a
	TREND	-0,0011	-1,5686		
	LP	-0,0834	-0,8539	-0,1104	-1,6956 ^c
LR2-LP	C	5,0130	14,4461 ^a	5,0832	18,6451 ^a
	TREND	-0,0003	-0,4420		
	LP	0,3979	3,3774 ^a	0,1707	2,6736 ^a
LR3-LP	C	3,2208	8,7031 ^a	3,8050	14,5634 ^a
	TREND	-0,0023	-2,4383 ^b		

Not: ^a, ^b ve ^c simgeleri ilgili istatistikın sırasıyla %1, 5 ve 10 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

Tablo 4, 5 ve 6'da ifade edilen ARDL modellerine ait sonuçlar LP değişkeninin LR1 ve LR3'ü pozitif LR2'yi ise negatif yönde etkilediğini gösterir. Farklı ARDL modellerine göre uzun dönem katsayılar ise Tablo 6'da verilmiştir. LR1 için tahmin edilen trend içeren model katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak %5 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu katsayı 0,1950'dir. LR3 için tahmin edilen modeller ise, uzun dönem ilişkiyi destekleyici daha güçlü bulgular sunmuştur. Buna göre, LR3 için tahmin edilen her iki modelde LP değişkenine ait katsayılar pozitif ve istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Trend ve sabit modellerde bu katsayılar sırasıyla 0,3979 ve 0,1707'dir. Tablo 5'deki tanımlayıcı istatistiklere göre LR3-LP için trend içeren model sonuçları tercih edilmiştir. LR2 için tahmin edilen modellerden ise LP değişkenine ait katsayı sabit içeren modelde negatif ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu katsayı -0,1104'tür.

ARDL modellerinin tahmini ve uzun dönem katsayılarının belirlenmesinden sonra kısa dönem dinamiklerin tespiti için ARDL yaklaşımına dayanan aşağıdaki hata düzeltme modeli farklı reel döviz kuru göstergeleri için tahmin edilmiştir:

$$DLR1_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \beta_i DLR1_{t-i} + \sum_{i=0}^n \delta_i DLP_{t-i} + \gamma ECT_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Burada uzun dönem ilişkiyi ifade eden modele ait hata terimlerinin gecikmesidir. katsayısı denge ilişkisinde kısa dönemli sapmaların ortaya çıkması durumunda geriye dönüş hızını ifade etmektedir.

Tablo 7. LR1-LP İçin ARDL Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişken	Trend		Sabit	
	Katsayı	t-İstatistiği	Katsayı	t-İstatistiği
DLR1(-1)	0,2668	3,4439 ^a	0,3021	3,6589 ^a
DLP	-0,0437	-1,4424	0,0055	1,1600
DTREND	-0,0001	-1,5277		
ECT(-1)	-0,0692	-2,1143 ^b	-0,0655	-2,0449 ^b

Not: ^a ve ^b simgeleri ilgili istatistikın sırasıyla %1 ve 5 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

Tablo 8. LR2-LP İçin ARDL Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişken	Trend		Sabit	
	Katsayı	t-İstatistiği	Katsayı	t-İstatistiği
DLR2(-1)	0,3336	3,4930 ^a	0,3349	3,5360 ^a
DLP	-0,0804	-2,2268 ^b	-0,0807	-2,2372 ^b
DTREND	-0,0000	-0,4279		
ECT(-1)	-0,0883	-2,7721 ^a	-0,0895	-2,7283 ^a

Not: ^a ve ^b simgeleri ilgili istatistikın sırasıyla %1 ve 5 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

Tablo 9. LR2-LP İçin ARDL Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişken	Trend		Sabit	
	Katsayı	t-İstatistiği	Katsayı	t-İstatistiği
DLR3(-1)	0,2628	2,8847 ^a	0,3094	3,1140 ^a
DLP	-0,0474	-1,6303	-0,0464	-1,5324
DTREND	-0,0001	-2,4036 ^b		
ECT(-1)	-0,0536	-3,0733 ^a	-0,0505	-2,9338 ^a

Not: ^a ve ^b simgeleri ilgili istatistikın sırasıyla %1 ve 5 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

ARDL hata düzeltme modeli sonuçları Tablo 7, 8 ve 9'da verilmiştir. Hata düzeltme katsayıları tüm modellerde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Uzun döneme ilişkin sonuçların verildiği Tablo 6'da LR1 için tahmin edilen trend içeren modelde uzun dönem ilişki bulunmuştur.

Tahmin sonuçları Tablo 7’de verilen DLR1 için hata düzeltme modelinde hata terimi gecikmesine ait katsayı -0,092 bulunmuştur. Bu, LR1 ve LPO değişkenlerinin uzun dönem denge ilişkisinde ortaya çıkan bir sapmanın %6,92’sinin bir dönemde (burada ayda) düzeldiğini ifade etmektedir.

LR2 için tahmin edilen sabitli modelde uzun dönem katsayısı anlamlı bulunmuştur. DLR2 için tahmin edilen ve sonuçları Tablo 8’de verilen sabitli hata düzeltme modelinde hata terimi gecikmesine ait katsayı -0,0895’tir. Buna göre LR2 ve LP uzun dönem ilişkisinde ortaya çıkan bir sapmanın %8,95’i bir aylık bir dönemde düzelmektedir.

LR3 ve LP için ise trend içeren ve sabitli uzun dönem modellerin her ikisinde de LP değişkeni katsayıları istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur, fakat modele ait tanımlayıcı istatistikler doğrultusunda trend içeren model sonuçları tercih edilmiştir. Sonuçları Tablo 9’da verilen hata düzeltme modellerinde hata terimi gecikmesine ait katsayılar trend içeren ve sabitli modellerde sırasıyla -0,0536 ve -0,0505 olarak bulunmuştur. Trend içeren model sonucu dikkate alınır ise bu, LR3 ve LP’nin uzun dönem ilişkisinde ortaya çıkan bir sapmanın %5,36’sının bir aylık dönemde düzeldiği anlamına gelmektedir. Hata düzeltme modellerinde DLP gecikmelerine ait katsayılar ise hiçbir modelde istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Bu sonuç, değişkenler arasında kısa dönemde ilişkinin olmadığını göstermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, reel efektif döviz kuru ile reel petrol fiyatları arasındaki ilişki, reel efektif döviz kuruna ait üç farklı endeks kullanılarak Kazakistan için incelenmiştir. Kur endekslerinden ilki, tengenin reel efektif döviz kurudur. Diğer iki endeks ise, BDT ülkelerinin paralarına ve Kazakistan’ın ticaret yaptığı BDT dışındaki diğer ülkelerin paralarına karşı tengenin reel efektif döviz kuru endeksleridir. Çalışmada, Ocak 1995-Ekim 2016 dönemine ait aylık veri kullanılmıştır. Uygulanan sınır testi yaklaşımı sonucunda, tüm reel efektif kur endeksleri ile reel petrol fiyatları arasında koentegrasyon ilişkisi bulunmuştur. ARDL yaklaşımı sonuçları da, reel kur endeksleri ile reel petrol fiyatları arasında uzun dönem ilişkinin varlığını desteklemiştir. Fakat uzun döneme ilişkin sonuçlar, reel petrol fiyatlarının tüm reel kur değişkenlerini aynı yönde etkilemediğini göstermiştir.

Buna göre, reel petrol fiyatları tengenin reel efektif döviz kurunu (dış ticaret yapılan tüm ülkeleri kapsayan endeks) ve tengenin BDT dışındaki ülke

paraları karşısındaki reel efektif döviz kurunu pozitif yönde etkilemektedir. ARDL uzun dönem sonuçlarına göre, reel petrol fiyatlarında ortaya çıkan %1'lik bir artış Kazakistan'ın reel efektif döviz kurunda yaklaşık olarak %0,1950'lik bir artışa neden olmaktadır. Hata düzeltme modeli sonuçları ise, bu denge ilişkisinde ortaya çıkan bir sapmanın %6,92'sinin bir aylık bir dönemde düzelmekte olduğunu ve 14,5 aylık bir sürede ise tekrar denge ilişkisine geri dönüldüğünü göstermiştir.

BDT dışındaki ülkelerle yapılan ticaret ağırlıklarına göre hesaplanan reel kur göstergesi dikkate alındığında, reel petrol fiyatlarında ortaya çıkan %1'lik bir artışın ilgili reel kur endeksinde %0,3979'luk bir artışa neden olduğunu gösteren sonuçlar elde edilmiştir. Hata düzeltme modeli ise, bu denge ilişkisinde ortaya çıkan bir sapmanın %5,36'sının bir ayda ortadan kalktığını, tekrar dengeye dönüş sürecinin yaklaşık olarak 18,66 ay sürdüğünü göstermiştir.

Tengenin BDT ülkelerinin paralarına karşı reel efektif kuru dikkate alındığında ise, ARDL yaklaşımı sonuçları uzun dönem ilişkinin negatif olduğuna işaret etmiştir. Buna göre, reel petrol fiyatlarının artması, tengenin BDT ülkelerinin paraları karşısında reel olarak değer kaybetmesine neden olmaktadır. Bilindiği gibi Rusya, Türkmenistan ve Azerbaycan gibi BDT ülkelerinde petrol ve doğalgaz sektörleri ekonomide yüksek paya sahiptir. Rusya, aynı zamanda Kazakistan'ın en önemli dış ticaret ortağıdır. Bu durum dikkate alındığında petrol fiyatlarının, tengenin BDT ülke paraları karşısındaki reel kurunu negatif yönde etkilemesi anlam kazanmaktadır. ARDL yaklaşımı uzun dönem katsayılarına göre reel petrol fiyatlarında ortaya çıkan %1'lik bir artış tengenin belirtilen reel efektif döviz kuru endeksinde %0,1104'lük bir azalmaya neden olmaktadır. Hata düzeltme model ise, denge ilişkisinde meydana gelen bir sapmanın %8,95'inin bir ayda düzeldiğini, denge ilişkisine tekrar uyarılma sürecinin ise 11,17 ay sürdüğünü göstermektedir. Burada, negatif ilişkinin dışında dikkati çeken bir diğer bulgu ise diğer iki kur endeksine göre uyarılma sürecinin daha kısa olmasıdır. Bu durum, muhtemel ki Kazakistan ile diğer BDT ülkeleri arasında ekonomik ilişkilerin daha güçlü olmasından kaynaklanmaktadır.

Petrol fiyatlarındaki artışın reel döviz kurunda artışa neden olması Kazakistan ekonomisinin doğal kaynak gazabına açık olduğuna işaret etmektedir. Aynı zamanda araştırma bulguları, ülkenin dış ticaret yapısının, yani petrol ve

doğalgaz ihraç eden bir ülke olmakla birlikte aynı özelliğe sahip Rusya ile olan ticaret hacminin yüksek olmasının reel döviz kuru istikrarını destekleyici etkilere sahip olduğunu göstermektedir. Bu yapı, petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların reel döviz kuru üzerinde birbirini dengeleyen, farklı yönlü etkilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Diğer yandan, piyasaların etkinliği ile finansal sistemin ve iş dünyasının gelişmişliğine ilişkin göstergeler yapısal ve kurumsal açıdan sorunların varlığını destekleyici niteliktedir. Bu nedenle, hızlı şekilde büyüyen petrol ve doğalgaz sektörleri dikkate alındığında, reel döviz kuru istikrarının sağlanması için yapısal ve kurumsal reformlar gerçekleştirilerek petrol ve doğalgaz hariç diğer endüstrilerin geliştirilmesinin sürdürmesi ve aynı zamanda Rusya, Türkmenistan, Azerbaycan gibi petrol ve doğalgaz bakımından zengin ülkelerle ticaret hacmini artırması önem taşımaktadır.

Kaynaklar

- Ağayev, Seymur (2013). "Satın Alma Gücü Paritesi Hipotezinin Kazakistan İçin Geçerliliği". *Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı*. Kazan, Rusya 17-18 Eylül. 272-379.
- Ağazade, Seymur (2018) "Reel Döviz Kuru ve Petrol Fiyatları İlişkisinde Asimetri: Azerbaycan Örneğinde Bir İnceleme". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi* 22: 113-126.
- Aliev, Timur M. (2015). "Kazakhstan". *Problems of Economic Transition* 57 (10): 1-28.
- Amano, Robert A. ve Simon van Norden (1998a). "Exchange Rates and Oil Prices". *Review of International Economics* 6 (4): 683-694.
- Amano, Robert A. ve Simon van Norden (1998b). "Oil Prices and the Rise and Fall of the US Real Exchange Rate". *Journal of International Money and Finance* 17 (2): 299-316.
- Bal, Debi Prasad ve Badri Narayan Rath (2015). "Nonlinear Causality between Crude Oil Price ve Exchange Rate: A Comparative Study of China and India". *Energy Economics* 51: 149-156.
- BP (2016). "BP Statistical Review of World Energy June 2016". <https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2016/bp-statistical-review-of-world-energy-2016-full-report.pdf> (Erişim Tarihi: 02.12.2016).
- Caprio, Jerry ve Peter B. Clark (1981). *Oil Price Shocks in a Portfolio-balance Model*. International Finance Discussion Papers Number 181.
- Chaudhuri, Kausik ve Betty C. Daniel (1998). "Long-run Equilibrium Real

- Exchange Rates and Oil Prices”. *Economics Letters* 58 (2): 231-238.
- Chen, Jen-Eem, Chin-Yu Lee ve Lim-Hhye Goh (2013). “Exchange Rate and Oil Price: Asymmetric Adjustment”. *Applied Economics Letters* 20 (10): 987-990.
- Chen, Shiu-Sheng ve Hung-Chyn Chen (2007) “Oil Prices and Real Exchange Rates”. *Energy Economics* 29 (3): 390-404.
- De Vita, Glauco ve Emmanouil Trachanas (2016). “Nonlinear Causality between Crude Oil Price and Exchange Rate: A Comparative Study of China and India’ - A Failed Replication (Negative Type 1 and Type 2)”. *Energy Economics* 56: 150-160.
- Dickey, David A. ve Wayne A. Fuller (1981). “Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root”. *Econometrica* 49 (4): 1057-1072.
- Dünya Bankası (2016). World Bank. World Development Indicators. <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators> (Erişim Tarihi: 02.12.2016).
- EBRD “Transition Indicators”. <http://www.ebrd.com/what-we-do/economic-research-and-data/data/forecasts-macro-data-transition-indicators.html> (Erişim Tarihi: 07.05.2017).
- Engle, Robert F. ve C. W. J. Granger (1987). “Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing”. *Econometrica* 55 (2): 251-276.
- Golub, Stephen S. (1983). “Oil Prices and Exchange Rates”. *The Economic Journal* 93 (371): 576-593.
- Habib, Maurizio Michael ve Margarita Manolova Kalamova (2007). *Are There Oil Currencies? The Real Exchange Rate of Oil Exporting Countries*. ECB Working Paper Series No 839.
- Hasanov, Fakhri (2010). *The Impact of Real Oil Price on Real Effective Exchange Rate: The Case of Azerbaijan*. DIW Berlin Discussion Paper No. 1041.
- Huang, Ying ve Feng Guo (2007). “The Role of Oil Price Shocks on China’s Real Exchange Rate”. *China Economic Review* 18 (4): 403-416.
- Ibadildin, Nygmet (2011). *Role of the Old and New Institutional Framework in Combating the Resource Curse in Kazakhstan*. Academic Dissertation University of Tampere School of Management, Finland.
- Jahan-Parvar, Mohammad R. ve Hassan Mohammadi (2011). “Oil Prices and Real Exchange Rates in Oil-exporting Countries: A Bounds Testing Approach”. *The Journal of Developing Areas* 45: 309-318.
- Johansen, Soren ve Katarina Juselius (1990). “Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Applications to the Demand for Money”. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 52 (2): 169-210.
- Koranchelian, Taline (2005). *The Equilibrium Real Exchange Rate in a Commodity*

- Exporting Country: Algeria's Experience*. IMF Working Paper Series WP/05/135.
- Korhonen, Iikka ve Tuuli Juurikkala (2007). *Equilibrium Exchange Rates in Oil-Dependent Countries*. BOFIT Discussion Paper No. 8/2007.
- Krugman, Paul (1980). *Oil and the dollar*. NBER Working Paper No. 554.
- Krugman, Paul (1983). *Oil shocks and exchange rate dynamics*. NBER Chapters in: *Exchange Rates and International Macroeconomics*: 259-284.
- Kutan, Ali M. ve Michael L. Wyzan (2005). "Explaining the Real Exchange Rate in Kazakhstan, 1996-2003: Is Kazakhstan Vulnerable to the Dutch Disease?" *Economic Systems* 29 (2): 242-255.
- KCS (2016). Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan Committee on Statistics Express Information No: E-37-02/277. 29 July.
- Kwiatkowski, Denis, Peter C.B. Phillips, Peter Schmidt ve Yongcheol Shin (1992). "Testing the Null Hypothesis of Stationarity against the Alternative of a Unit Root: How Sure Are We That Economic Time Series Have a Unit Root?". *Journal of Econometrics* 54 (1-3): 159-178.
- NBK (1999). Правила Проведения Конвертации Тенговых Депозитов Физических И Юридических Лиц В Банках Второго Уровня В Связи С Переходом К Режиму Свободно Плавающего Обменного Курса Тенге. Правила Национального Банка от 05.04. N 62.
- NBK (2004). National Bank of Kazakhstan Press Release No: 20. September 14, 2004.
- NBK (2009). National Bank of Kazakhstan Press Release No: 3. February 4, 2009.
- NBK (2014). National Bank of Kazakhstan Press Release No: 5. February 11, 2014.
- NBK (2015a). National Bank of Kazakhstan Press Release No: 33. July 15, 2015.
- NBK (2015b). National Bank of Kazakhstan Press Release No: 38. August 21, 2015.
- Nikbakht, Leili (2010). "Oil Prices and Exchange Rates: The Case of OPEC". *Business Intelligence Journal* 3: 83-92.
- Oskenbayev, Yessengali ve Aziz Karimov (2013). *Is Kazakhstan Vulnerable to Natural Resource Curse?* WIDER Working Paper No 2013/130.
- Oskenbayev, Yessengali (2015). *International Analyses of Natural Resource Curse and Kazakhstan's Related Economic Performance with Special Attention to Its Wheat and Energy Sectors*. Doctoral Thesis. Germany: University of Bonn.
- Pesaran, M. Hashem, Yongcheol Shin ve Richard J. Smith (2001). "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships". *Journal of Applied Econometrics* 16 (3): 289-326.
- Phillips, Peter C. B. ve Pierre Perron (1988). "Testing for a Unit Root in Time Series Regression". *Biometrika* 75 (2): 335-346.
- Rautava, Jouko (2004). "The Role of Oil Prices and The Real Exchange Rate in Russia's Economy-A Cointegration Approach". *Journal of Comparative*

- Economics* 32 (2): 315-327.
- Sachs, Jeffrey D. ve Andrew M. Warner (2001). *Natural Resource Abundance and Economic Growth*. NBER Working Papers 5398.
- Togay, Selahattin (2009). “Kazakistan Ekonomisinin Petrole Bağımlılığının Azaltılmasında Para Politikasının Rolü”. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 48: 207-240.
- Turhan İbrahim, Erk Hacıhasanoğlu ve Uğur Soytas (2013). “Oil Prices and Emerging Market Exchange Rates”. *Emerging Markets Finance and Trade* 49 (1): 21-36.
- UNCTAD. United Nations Conference on Trade and Development. Data Center. “Product Concentration and Diversification Indices by Economy”. <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=120> (Erişim Tarihi: 05.07.2017).
- Zaldueño, Juan (2006). *Determinants of Venezuela's Equilibrium Real Exchange Rate*. IMF Working Paper Series WP/06/74.
- Zhang, Yue-Jun, Ying Fan, Hsien-Tang Tsai ve Yi-Ming Wei (2008). “Spillover Effect of US Dollar Exchange Rate on Oil Prices”. *Journal of Policy Modeling* 30 (6): 973-991.
- Zhang, Yi (2013). “The Links between the Price of Oil and the Value of US Dollar”. *International Journal of Energy Economics and Policy* 3 (4): 341-351.
- Wang, Yudong ve Chongfeng Wu (2012). “Energy Prices and Exchange Rates of the U.S. Dollar: Further Evidence from Linear and Nonlinear Causality Analysis”. *Economic Modelling* 29: 2289-2297.
- WEF. World Economic Forum. “Global Competitiveness Index”. http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/06Othersshareables/GCI_Dataset_2006-2016.xlsx (Erişim Tarihi: 07.05.2017)

Oil Prices and Kazakhstan's Real Exchange Rate: An ARDL Bound Test Approach *

Seymur Ağazade**

Abstract

Using different real exchange rate indexes and bound test approach, this paper investigates the effect of real oil prices on Kazakhstan's real exchange rate. Results of long run ARDL approach show that increases in real oil prices causes appreciation of real effective exchange rate index which includes all trading partners of Kazakhstan or the countries outside of CIS, but causes depreciation in real effective exchange rate index which includes only CIS countries. Alongside this, ARDL error correction model shows that deviation from long run relationship is corrected in a shorter span of time when real effective exchange rate index which includes CIS countries is taken into account. The results indicate that in order to ensuring real exchange rate stability, it is important to maintain the development of other sectors together with rapid growing oil and gas sectors and to increase trade with oil rich neighbouring countries.

Keywords

Oil prices, real exchange rate, bound test, ARDL approach, Kazakhstan.

* Date of Arrival: 15 January 2017 – Date of Acceptance: 26 June 2018

You can refer to this article as follows:

Ağazade, Seymur (2020). "Petrol Fiyatları ve Kazakistan Reel Döviz Kuru: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı". *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 94: 217-248.

** Prof. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat University, Tourism Faculty, Department of Tourism Management

– Antalya/Turkey

ORCID ID: 0000-0001-5484-5189

seymur.agazade@alanya.edu.tr

Цены на нефть и реальный обменный курс Казахстана: подход с использованием предельного теста ARDL*

Сеймур Агазаде**

Аннотация

В данной статье исследуется влияние реальных цен на нефть на реальный обменный курс Казахстана, используются различные индексы реального обменного курса и подход с использованием предельного теста (bound test). Результаты теста ARDL показывают, что повышение реальных цен на нефть вызывает повышение индекса реального эффективного обменного курса, который включает в себя всех торговых партнеров Казахстана или стран за пределами СНГ, но вызывает снижение индекса реального эффективного обменного курса, который включает только страны СНГ. Наряду с этим модель исправления ошибок ARDL показывает, что отклонение от долгосрочных отношений корректируется за более короткий промежуток времени, когда учитывается индекс реального эффективного обменного курса, который включает страны СНГ. Результаты показывают, что для обеспечения стабильности реального обменного курса важно поддерживать развитие других секторов наряду с быстро растущими нефтегазовыми секторами и расширять торговлю с богатыми нефтью соседними странами.

Ключевые слова

Цены на нефть, реальный обменный курс, предельный тест, подход ARDL, Казахстан.

* Поступило в редакцию: 15 января 2017 г. – Принято в номер: 26 июня 2018 г.

Ссылка на статью:

Ağazade, Seymur (2020). “Petrol Fiyatları ve Kazakistan Reel Döviz Kuru: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı”. *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 94: 217-248.

** Проф., д-р, Университет Аланья Алааддина Кейкубад, Факультет туризма, Управление туризмом – Анталья/Турция
ORCID ID: 0000-0001-5484-5189
seymur.agazade@alanya.edu.tr

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Ömer Aslan (2018). *The United States and Military Coups in Turkey and Pakistan: Between Conspiracy and Reality*. Basingstoke: Palgrave Mcmillan.*

Burak Kürkcü**

Askerler neden oy verenler tarafından demokratik yolla seçilmiş hükümetlerin yönetimlerini sona erdirmek için darbe yaparlar? Kendilerinin de hiyerarşik olarak bağlı buldukları hükümetleri, ülke savunması için verilen silah ve teçhizatı korku unsuru olarak kullanma yoluyla devirme düşüncesi ve gücü nereden kaynaklanmaktadır? Vietnam Savaşı sonrasında anti-Amerikancı eğilimlerin Batı Bloku içindeki ülkeler dâhil pek çok ülkede yükselişe geçtiği Soğuk Savaş yıllarında, ülke ordularının ABD'nin hizmetinde olduğu ve bu sebeple ABD'nin çıkarlarına hizmet etmek üzere sivil yönetimlere darbe yaptıkları değerlendirilmesi, özellikle anti-empyralist ve anti-Amerikancı akımlar tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Bu tartışma, çoğunlukla komplo teorileri ışığında birincil belgeye dayanmaksızın yürütülmüş ve hemen hemen her darbenin arkasında ABD'nin parmak izleri aranmıştır. Öne sürülen iddiaların birincil kaynaklar kullanılarak bilimsel bir bakış açısıyla incelenmesi noktasında yeterince çalışma yürütülmediğinden, bu alana dair araştırmalar da söz konusu komplo teorilerinin etkisi altında kalmıştır.

* Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Kürkcü, Burak (2020). "Ömer Aslan (2018). *The United States and Military Coups in Turkey and Pakistan: Between Conspiracy and Reality*. Basingstoke: Palgrave Mcmillan.". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 94: 249-255.

** Bakan Müşaviri, Dr., T.C. Ticaret Bakanlığı – Ankara/Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-5174-4988

kurkcub@ticaret.gov.tr

Akademik çalışmalar kapsamında, Ömer Aslan'ın 2018 yılında *Palgrave Mcmillan* tarafından yayımlanan ve orijinal adı *The United States and Military Coups in Turkey and Pakistan: Between Conspiracy and Reality* olan “Türkiye ve Pakistan'daki Askeri Darbeler ve ABD: Komplo ile Gerçeklik Arasında” başlıklı kitabı, askeri darbelerin gerçekleştirilmesinin arkasında yatan dış etkenleri ve ABD'nin rolünü inceleyen bir araştırma kitabı olarak piyasada yer almaktadır. Türkiye'de Polis Akademisi kadrosunda yer alan ve SETA isimli düşünce kuruluşunda da yayınlar yapan Dr. Ömer Aslan, doktora derecesini Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden, yüksek lisans derecesini Londra İktisat ve Siyaset Bilimi Okulu (LSE) Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden, lisans derecesini de Bilkent Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden almıştır.

Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde 2016 yılının Aralık ayında Doç. Dr. Ioannis Grigoriadis'in danışmanlığında doktora tezi olarak savunduğu “Gerçeklik ve Komplo Arasında: Türkiye Ve Pakistan'da Soğuk Savaş Döneminde Meydana Gelen Askeri Darbelerde Amerika Birleşik Devletlerinin Rolü” başlıklı çalışmasından türeterek ortaya çıkardığı bu kitapta; Aslan, komplo teorisyenlerinin sıklıkla vurguladığı askeri darbelerin arkasındaki ABD parmak izlerinin varlığı tartışmasını akademik bir incelemeye tabi tutmaktadır.

Siviller ve askerler arasındaki ilişki dinamiklerini inceleyen çalışmalarda askeri darbelerin gerekçeleri ve sonuçlarına yönelik getirilen iç etkenler temelli açıklamaların aksine, literatürde zayıf bırakılan bir alan olarak dış etkenlere odaklanan bu kitap, ABD'nin politikalarının ve uygulamalarının doğrudan veya dolaylı olarak ülkelerdeki askeri darbeleri körükleyip körüklemediğini araştırmakta ve Soğuk Savaş Döneminde Türkiye'de ve Pakistan'da gerçekleşen darbeleri vaka incelemesi olarak seçmektedir. Constantine Danopoulos'un öne sürdüğü siyasi çürüme, ekonomik geri kalmışlık, yolsuzluk, hizipleşme, meşruiyet kaybı, ordunun profesyonelliği ve ordunun kurumsal çıkarlarına yönelik tehditler gibi gerekçelerin yanında,¹ Condoleezza Rice'in belirttiği tarih, gelenek, siyasi sistemin yapısı ve sivil ve askeri kurumların göreceli güçleri gibi faktörlere de değinen Aslan, bu dinamiklerin ötesinde dış bir etken olarak ABD'nin Türkiye'de 1960 ve 1980 yıllarında, Pakistan'da ise 1958 ve 1977 yıllarında gerçekleşen darbelerdeki rolünü sorgulamaktadır.²

Söz konusu darbelerin planlayıcılarının ABD'den gelecek muhtemel bir tepkiyi ne ölçüde hesapladıkları, ABD'nin bu darbelerde rolünün olup olmadığı ve var ise rolünün benzerlik ve farklılıklar gösterip göstermediği ile sosyalleşme hipotezinin bu darbeler incelenerek test edilmesi gibi sorulara cevap ararken, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin Sovyetler Birliği'ne yönelik savunma stratejisinin iki önemli ayağı ve ABD'nin iki önemli müttefiki olan Türkiye ve Pakistan'ın toplumlarında oldukça sevilen ve saygı duyulan ordularının darbe yapma gerekçelerine de karşılaştırmalı tarihsel analiz yöntemiyle yaklaşmaktadır. Yazar, gizliliği artık kaldırılmış ve tasnif edilerek araştırmacıların kullanımına açılmış olan ABD arşiv belgeleri ve ABD'nin diğer ülkelerdeki büyükelçiliklerinin yaptıkları yazışmaları birincil ve ana kaynak olarak kullandığını belirtmektedir. Bunun yanında, darbeler sürecinde ABD ve Türkiye'de görev almış kritik kişilerin anıları ile mülakat çıktılarını öznellik problemlerinin de farkında olarak hassasiyetle incelediğinin altını çizen Aslan, kendisinin bizzat yürüttüğü 22 adet mülakatın sonuçlarını da ekleyerek araştırmasının veri kaynaklarını oluşturmaktadır.

Takip edilen nitel ve karşılaştırmalı metodun yanında Türkiye ve Pakistan'daki askeri darbelerin vaka incelemesi olarak seçildiği ve yukarıda özetlenen kaynaklardan derlenen verilerin analiz edildiği metodolojik yaklaşımda, her bir askeri darbenin sonrasındaki iki yıllık süreçte ABD'nin askeri, ekonomik, diplomatik ve siyasi destek açısından darbe rejimine ne sağladığı incelenerek, bu veriler darbeden önceki iki yıllık süreçteki verilerle mukayese edilmektedir.

Kitabın temel yapısı incelendiğinde, araştırmanın nasıl tasarlandığı ve bileşenlerinin nasıl oluşturulduğuna ilişkin özet bilgi ve darbelerin iç faktörlerine dair kapsamlı bir literatür taramasının ardından, ikinci bölümde ABD'nin hangi politika ve uygulamalarının hangi kanallar vasıtasıyla askeri darbeleri tetikleyebileceği veya cesaretlendirebileceği konusunda derinlemesine bir analiz sunulduğu görülmektedir. Vaka incelemelerinin yer aldığı üçüncü ve dördüncü bölümlere bakıldığında ise, ilkinin Türkiye'deki 1960 ve 1980 askeri darbelerinde, ikincinin Pakistan'daki 1958 ve 1977 askeri darbelerinde ABD'nin ne seviyede müdahil olduğunun teorik çerçevede yer alan parametreler ekseninde analiz edildiği dikkat çekmektedir. Toplam 289 sayfalık kitabının beşinci bölümünü ise araştırmanın bulgularının

değerlendirildiği ve ABD'nin askeri darbelerdeki dahlinin ne ölçüde olduğuna dair tartışmanın yürütüldüğü sonuç bölümüne ayıran Aslan'ın, sivil-askeri ilişkiler literatürüne özellikle dış etkenlerin analizi açısından ciddi bir katkı sunduğu değerlendirilmektedir.

Kitabın literatür taraması kısmında, orduların kurumsal kültürü ile zayıf hükümetlerin ve siyasi rejimlerin iç faktörler olarak darbelerin gerçekleşmesine ne şekilde yol açtuklarına ilaveten, Soğuk Savaş ve sonrası dönemlerde önceliği ve etkinliği değişen dış faktörlerin darbelere nasıl yol açtuklarına ilişkin temel bir tartışma yürütülmektedir. Bununla birlikte, rasyonel aktör modeli çerçevesinde darbe planlayıcıların iç ve dış etkenleri dikkatlice hesaplayan rasyonel karar vericiler oldukları ve demokratik teori açısından askeri darbelerin demokrasiye geçişi sekteye uğrattıkları değerlendirmelerinin yanında, darbelerin askerler tarafından ihtiyaç ve fırsat motivasyonlarından hangisi ön plana çıkarılarak gerçekleştirildiği tartışmasına da yer verilmektedir. Bu bölümün son kısmında literatürün özellikle dış etkenler noktasında zayıflığına dikkat çekildiği ve ABD gibi büyük güçlerin darbelerdeki rolünün analiz edilmesine ihtiyaç duyulduğuna vurgu yapıldığı göze çarpmaktadır.

Burada, ABD'nin bir ülkede neden askeri darbe yapılmasını isteyeceği sorusu akıllara ilk gelen sorudur. Müttefik bir ülkedeki sivil hükümet değişikliği sonrasında ABD çıkarlarının zedeleneceği endişesi, askeri bir idarenin ABD ile daha uyumlu çalışacağı beklentisi ya da Sovyetler Birliği'nin Soğuk Savaş atmosferinde bir ülkedeki nüfuzunu sivil hükümete sağladığı destek vasıtasıyla arttıracığı kaygısı gibi gerekçeleri öne sürmek yanlış olmayacaktır. Benzer şekilde, müttefik olmayan bir ülkedeki hükümetin darbe yoluyla devrilmesinin de ABD'ye yönelik bir tehdidi bertaraf etme ya da yandaş bir rejim oluşturma beklentileriyle gerekçelendirilmesi düşünülebilir.

Bu noktada, akıllara gelen bir diğer soru, ABD'nin hangi uygulamalarının askeri darbeler yol açtığı veya darbecileri teşvik ettiğiidir. Aslan, teorik olarak bir askeri darbeye dış desteğin, planlamaya doğrudan dâhil olma veya darbe olması halinde problem çıkarmama biçimindeki darbe öncesi ilk aşama, darbe esnasında sivil hükümete destek açıklaması yapmama biçimindeki ikinci aşama ve darbeden hemen sonra darbe rejimine verilecek destek sinyallerinin yer aldığı üçüncü aşamada gerçekleşeceğini öne sürmektedir. ABD açısından ise, darbenin kansız olması, içteki asayiş durumuna hâkim

olması, darbecilerin büyükelçilik tarafından bilinen ve tanınan kişiler olması ve uluslararası yükümlülüklerle bağlılık ifadesi belirtmeleri koşuluyla bu desteğin askeri, ekonomik ve siyasi destek şeklinde sağlanabileceğini değerlendirmektedir. Kullanılan kanallar noktasında, ordular arasındaki askeri iş birliği ve ABD'nin politik olarak güçlü olan ordulara sağladığı desteğin yanında, ülkesinde sunduğu askeri eğitim ve uluslararası askeri kuruluşlardaki mesai birlikteliği vasıtasıyla oluşturulan sosyalleşme gibi unsurlar vurgulanmaktadır.

Oluşturduğu bu modeli vaka incelemelerine uygulayan Aslan, analiz ettiği dört askeri darbeye ABD'nin darbe öncesi, esnası ve sonrası aşamalarda benzer davranışlar sergilediğini, ancak bu davranışların kısmen farklılaştığını ortaya koymaktadır. Türkiye'deki 1960 ve 1980 darbelerinde ABD'nin darbe öncesi askerlere pozitif sinyaller yolladığı, darbe esnasında 1960'da Başbakan Adnan Menderes'in düşürülmesine izin verirken 1980'de sessiz kaldığı, darbe sonrasında ise ekonomik ve siyasi yardımın yanında 1980 darbesi sonrası diplomatik ve askeri yardımda da bulunduğu sonuçlarına ulaşıldığı görülmektedir. Pakistan'daki 1958 ve 1977 darbelerinde ise, darbe öncesinde 1958'de askere pozitif sinyal veren ABD'nin, 1977'de hükümete negatif sinyal vererek darbe esnasında 1958'de sessiz kaldığı ve 1977'de Başbakan Zülfikar Ali Butto'nun devrilmesine izin verdiği; darbe sonrasında birincide sağladığı ekonomik ve siyasi destekten farklı olarak ikincide kısmi siyasi destek sağladığı sonuçları ortaya çıkmaktadır.

Özetle, kitabın kapsamlı literatür taraması ve faydalandığı metodoloji sayesinde ABD'nin Türkiye ve Pakistan'da Soğuk Savaş döneminde gerçekleşen askeri darbelerdeki rolüne ilişkin olarak komplo teorilerinin aksine bilimsel bir yaklaşımla somut bulgular ortaya koyduğu görülmekle birlikte, iki temel noktada eleştirilebileceği değerlendirilmektedir. Bunlardan ilki, yazarın kendisinin de belirttiği gibi incelenen arşivlerin çeşitlendirilmesi ve genişletilmesinin farklı bulgular ortaya çıkarabileceği hususundadır. Nitekim, ABD arşiv belgelerinden Büyükelçilikler arası yazışmalar ve Dışişleri Bakanlığı belgelerinin detaylıca incelendiği görülmekte iken, "Bilgi Özgürlüğü Yasası" çerçevesinde erişime açılan ve gizliliği artık kaldırılmış Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) belgelerinin incelemeye dahil edilmediği dikkat çekmektedir. Şüphesiz, ABD'nin askeri darbelerde doğrudan bir rol oynaması halinde, bu görevin tıpkı Küba'ya yönelik Domuzlar Körfezi

Operasyonu'nda olduğu gibi CIA tarafından örtülü bir operasyon olarak yürütülmesi ve gerekli bilgi ve değerlendirmelerin ABD Başkanı'na CIA tarafından rapor edilmesi beklenmektedir. Bu operasyonlardan çoğunlukla Büyükelçiliklerin, diğer kurumların ve hatta Kongre'nin dahi haberi olmazken, ilgili raporların "Başkanlık Brifingi" veya "İstihbarat Tahminleri" başlıklarıyla CIA tarafından hazırlandığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Nitekim, Türkiye ile ilgili olarak da 1960 darbesi sonrasında hazırlanan raporlarda darbeyi gerçekleştirmeden önce neden tahmin edemedikleri, darbeyi gerçekleştiren genç subayların kim olduğu, ABD'ye karşı tutumlarının ne olacağı, darbe hükümetinin ne kadar devam edeceği ve genç subayların ileriki dönemlerde darbe yapmasının önüne neden geçilmesi gerektiği gibi değerlendirmelerinin yer aldığı dikkat çekmektedir.³ 1980 darbesine ilişkin olarak da darbenin önceden tahmin edildiği ve anti-Amerikancı akımları körüklememek için müdahil olunmaması gerektiğine dair raporların bulunduğu anlaşılmaktadır.⁴

Türkiye ve Pakistan gibi Sovyetler Birliği tehdidi ve tehlikesini yakından hisseden ülkelerin Soğuk Savaş sürecinde dış politikalarının Batı odaklı ana eksenini değiştirmeyeceğinin farkında olan ABD'nin, bu ülkelerde askeri darbelerin planlaması ve uygulamasına doğrudan dahil olarak toplumsal eleştirilere maruz kalma riski ve anti-Amerikancı akımların güçlenmesi tehlikesine karşı dikkatli olacağı ve mümkün mertebe görünür bir destekten uzak duracağını düşünülebilir. Ancak bu düşünce darbe sonrasında yeni rejime mesafe alacağı ya da bu ülkelerdeki demokratikleşmeyi muhafaza etmek uğruna kendi çıkarlarından vazgeçeceği anlamına gelmemektedir. ABD'nin bu noktadaki pozisyonunu, hükümetin asker mi sivil mi olduğundan çok kendi çıkarlarıyla uyumlu olup olmadığının belirlediğini ifade etmek yerinde olacaktır. Bu çerçevede, CIA belgelerinin de incelenmesi sonrasında kitabın araştırma çerçevesi açısından daha geniş bir perspektif oluşturulabileceği değerlendirilmektedir.

İkinci husus ise, ABD'nin darbe rejimlerine sunduğu askeri, politik, ekonomik ve diplomatik destek, dış desteğin temel parametreleri olarak belirlenirken ABD yönetimlerinin yumuşak gücün önemli bir unsuru olarak yürüttüğü kamu diplomasisi uygulamalarının bu parametreler içinde vurgulanmayışıdır. Emrah Aydemir'in de belirttiği gibi, özellikle Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği ve Doğu Blokuna karşı ABD tarafından

müttefik ülkelerin toplumlari ve kurumlarına yönelik olarak etkin şekilde yürütülen kamu diplomasisi uygulamalarının, diplomatik ve siyasi desteğin ötesinde ülkelerin iç siyasi dinamiklerini ve dış algılarını şekillendirmede oldukça yoğun kullanıldığı değerlendirilmektedir.⁵ Bu açıdan bakıldığında, Türkiye ve Pakistan'a yönelik olarak yürütülmüş kamu diplomasisinin boyutlarının da ele alınmasının kitabın bulgularını zenginleştireceğini ve kapsamını derinleştireceğini ifade etmek isabetli olacaktır.

Sonuç olarak, Aslan'ın kitabında Sabri Yirmibeşoğlu'ndan yaptığı alıntıda belirttiği üzere, askeri darbelerin de tıpkı rüşvet gibi kaydı ve belgesi olmaz.⁶ Belgeye erişim sıkıntısının oldukça yüksek olduğu askeri darbelerle ilişkin bir çalışma olarak incelemesi yapılan Aslan'ın kitabının kaynak çeşitliliğini sağlayarak bu kaynakları anı ve mülakat çıktılarıyla dikkatli şekilde karşılaştırdığı belirtilebilir. Askeri darbeler, sivil-asker ilişkileri ve ABD'nin askeri darbelerdeki rolüne dair değerlendirmeleri ve bulguları sayesinde yazarın yayınlanan bu kitabının komplo teorilerinin geleneksel tartışmalarına bilimsel bir bakış açısı sunduğu sonucuna varılmaktadır.

Açıklamalar

- 1 Danopoulos, Constantine P. (1992). *From Military to Civilian Rule*. London and New York: Routledge. 3.
- 2 Rice, Condoleezza (1992). "The Military Under Democracy". *Journal of Democracy* 3 (2): 27-42, 33.
- 3 CIA arşiv dokümanları, belge numarası girilerek <https://www.cia.gov/library/reading-room/document/> adresinden temin edilebilmektedir. 1960 darbesinin değerlendirilmesine ilişkin raporlara örnek olarak bkz Belge No: DOC_0002036767 ve Belge No: CIA-RDP79R00904A000500020022-3.
- 4 1980 darbesinin öncesindeki değerlendirmelere ilişkin örnek rapor için bkz Belge No: CIA-RDP79T00912A001700010006-5.
- 5 Aydemir, Emrah (2018). *Kamu Diplomasisi*. İstanbul: Kalkedon Yay.
- 6 Yirmibeşoğlu, Sabri (1999). *Askeri ve Siyasi Anıların-1. Cilt*. İstanbul: Kastaş Yay. 413.

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

© Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

Yayın İlkeleri

bilig, Türk Dünyasının kültürel zenginliklerini, tarihi ve güncel gerçeklerini ve problemlerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak amacıyla yayımlanmaktadır.

bilig'e gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmalarını değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Türk Dünyasıyla ilgili yazar ve yapıtları tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin **bilig**'de yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

bilig, Kış/Ocak, Bahar/Nisan, Yaz/ Temmuz ve Güz/Ekim olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Kış sayısında yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurt içi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

bilig'de makale başvurusu bilig.yesevi.edu.tr web adresinden "Makale Yönetim Sistemi"ne kaydolunarak yapılır. E-posta ile gönderilen makaleler değerlendirmeye alınmaz.

bilig'e gönderilen yazılar, önce dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına gönderilir. Yayın için gönderilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir. Yayın ilkelerine uygun yazılar Yayın Kurulu tarafından incelenir. Dergi kapsamına giren ve değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda uzman hakem/lere gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar Makale Yönetim Sisteminde saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazıların reddi için tek hakem raporu yeterlidir ancak kabul edilmesi için en az iki hakem raporu gereklidir. Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul

edilmeyen yazılar, sistemden silinmez. Yazıların yayımlanmasında nihai karar Yayın Kuruluna aittir.

bilig'de yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı'na devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayın Politikası

bilig'de yayımlanan bütün makaleler aynı zamanda tam metin olarak bilig.yesevi.edu.tr web adresinde açık erişimli olarak yer almaktadır.

bilig'de makale değerlendirme ve yayın aşamasında yazardan hiçbir şekilde ücret alınmaz. Yazara da telif ücreti ödenmez.

Yazım Dili

bilig'in yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir. Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulunun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. Başlık: İçerikle uyumlu, içeriği en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve **koyu** harflerle yazılmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı **koyu**, adresler ise normal ve eğik harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme ve e-posta adres(ler)i belirtilmelidir.

3. Öz: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe özet bulunmalıdır. Öz içinde, yararlanılan a, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özün altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Anahtar kelimeler makale içeriği ile uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. Makalenin sonunda; yazı başlığı, öz ve anahtar kelimelerin İngilizce ve Rusçaları bulunmalıdır. Rusça özetler gönderilmediği takdirde dergi tarafından ilave edilir.

4. Ana Metin: A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, MS Word programında, *Times New Roman* veya benzeri bir yazı karakteri ile 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar öz ve kaynakça dahil 7.000 (yedibin) kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük ve koyu karakterde yazılmalıdır.

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmelidir. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır. Aşağıda tablo örneği sunulmuştur.

Tablo 1. *bilig'deki Yayınlarla İlgili Bilgiler*

Yayın türü	Yayın sayısı	Sayfa sayısı			Kaynak sayısı		
		N	X	SS	N	X	SS
Makale	96	2042	21,3	7,5	2646	27,6	15,8
Kitap tanıtımı	4	30	7,5	4,4	31	7,8	8,3
Toplam	100	2072	20,7	7,9	2677	26,8	16,1

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı (yazının üçte birini) aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. 2.5 satırdan az alıntılar satır arasında; 2.5 satırdan uzun alıntılar satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1.5 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır. Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı, yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir.

Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır.

(Köprülü 1944: 15).

Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve ‘vd.’ yazılmalıdır:

(Gökay vd. 2002: 18).

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

Tanpınar (1976: 131), bu konuda ...

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların soyadı, yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

Köprülü (1926, Çelik 1998’den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir. İnternet adreslerinde ise mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com [Erişim: 15.12.2014]

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Yararlanılan kaynağın yazarı soyadı önce belirtilecek şekilde gösterilmelidir.

Örnek:

İsen, Mustafa (2010). *Tezkireden Biyografiye*. İstanbul: Kapı Yay.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.

Kaynağın iki yazarı varsa öncelikle çalışmada ismi önce yazılmış yazarın soyadı bilgisi ile başlanır; ; künye bilgilerinin alfabetik sıralanmasında ilk yazardan sonrakilerin soyadlarının öne alınmasının işlevi yoktur.

Örnek:

Taner, Refika ve Asım Bezirci (1981). *Edebiyatımızda Seçme Hikâyeler*. Başvuru Kitapları. İstanbul: Gözlem Yay.

Kaynağın üçten fazla yazarı varsa, ilkinin soyadı ve adı yazılmalı, sonra vd. ya da ve diğerleri kısaltması kullanılmalıdır.

Örnek:

Akyüz, Kenan vd. (1958). *Fuzulî Türkçe Divân*. Ankara: İş Bankası Yay.

Kitap ve dergi adları eğik yazılmalı; makale, kitap bölümü gibi kaynaklar tırnak içinde gösterilmelidir. Kitap künyesinde sayfa no bilgisi gerekmezken; dergi,

ansiklopedi maddesi, kitap bölümü gibi kısa yapılarda yararlanılan bölüme ait sayfa aralığı bilgisi mutlaka yer almalıdır.

Örnek:

Berk, İlhan (1997). *Poetika*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Demir, Nurettin (2012). “Türkçede Evidensiyel”. bilig, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 62: 97-117.

Kitabı çeviren, derleyen, yayıma hazırlayan ya da editörlük yapan varsa ismine yazar ve eser bilgisinden sonra yer verilmelidir.

Örnek:

Shaw, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Sermet Matb.

Kaynaklar, **bir yazarın birden fazla aynı tarihli yayını olması halinde**, (a, b) şeklinde gösterilmelidir.

Örnek:

Develi, Hayati (2002a). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmesi ve Uyumlar*. Ankara: TDK Yay.

Develi, Hayati (2002b). *XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risâle-i Garîbe*. İstanbul: Kitabevi.

Ansiklopedi maddelerinde madde yazarının biliniyorsa soyadı ve adından sonra, sırasıyla maddenin yazılış tarihi, tırnak içinde maddenin başlığı, ansiklopedinin tam adı, cilt nosu, yayın yeri, yayınevi ve sayfa aralığı belirtilmelidir:

Örnek:

İpekten, Haluk (1991). “Azmi-zâde Mustafa Hâletî”. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 348-349.

Tezler, kaynak gösterilirken sırasıyla tez yazarının soyadı ve adından sonra, tezin yazıldığı tarih, eğik karakterle tezin tam başlığı, tez tipi, tezin hazırlandığı üniversitenin bulunduğu şehir ve üniversitenin adı yer almalıdır:

Örnek:

Karakaya, Burcu (2012). *Garibi'nin Yusuf u Züleyhâ'sı: İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin*. Yüksek Lisans Tezi. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi.

Yazmalar, Yazar. Eser Adı. Kütüphane. Koleksiyon. Katalog numarası. yaprağı. şeklinde kaynak gösterilmelidir:

Örnek:

Âsım. *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. No. 1326. vr. 45a.

İnternette yer alan bir çalışmaya atıfta bulunmak için Yazarın soyadı, Yazarın adı. "Mesajın başlığı". İnternet adresi. (Erişim Tarihi) bilgilerini vermek yeterlidir.

Örnek:

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. "Geçinme Endeksi (Ücretliler)" Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. <http://evds.tcmb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 04.02.2009).

Henüz yayınlanmamış ama yayınlanmak üzere kabul edilmiş makale atıfları da şu şekilde gösterilebilir.

Örnek:

Atılım, Murat ve Ekin Tokat (2008). "Forecasting Oil Price Movements with Crack Spread Futures". *Energy Economics*. Baskıda (doi:10.1016/j.eneco.2008.07.008).

Yazışma Adresi

Ahmet Yesevi Üniversitesi

bilig Dergisi Editörlüğü

Şehit H. Temel Kuşuoğlu Cad. No: 30

06430 Bahçelievler / ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 216 06 00 • Faks: (0312) 216 06 09

bilig.yesevi.edu.tr

bilig@yesevi.edu.tr

bilig

Journal of Social Sciences of the Turkic World

© Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Editorial Principles

bilig is published to reveal the cultural riches as well as the historical and contemporary realities and problems of the Turkic world within a scientific framework.

Submissions to *bilig* are required be original articles filling a gap in its field or to be review that evaluates previous studies and produces new and worthwhile ideas and perspectives on this subject. *bilig* also publishes essays introducing authors and works and announcing new and recent activities related to the Turkic world.

An article to be published in *bilig* should not have been previously published or accepted for publication elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if this is clearly indicated.

bilig is published quarterly: Winter/January, Spring/April, Summer/July and Autumn/October. At the end of each year, an annual index is prepared and published in the Winter issue. Each issue is forwarded to subscribers, libraries and international indexing institutions within one month after its publication.

Review of Articles

The article application in *bilig* is made via registering to the “Manuscript Handling System” through the web address, bilig.yesevi.edu.tr. Articles sent by e-mail are not evaluated.

Articles submitted to *bilig* are first reviewed in terms of the journal’s editorial principles. Those found unsuitable are returned to their authors for revision. Academic objectivity and scientific quality are considered of paramount importance. Articles found suitable in terms of the editorial principles are reviewed by the Editorial Board. Submissions found suitable for evaluation and meeting the scope of the journal are sent to the referee/s that are expert in their fields. The names of the referees are kept confidential and reports are kept in the Manuscript Handling System. If one of the referee reports is positive and the other negative, the article may be forwarded to a third referee for further assessment or alternatively, the Editorial Board may make a final decision based on the nature of the two reports. One referee report is sufficient for rejection of articles, however, at least two referee reports are required for the articles to be accepted. The authors are responsible for revising their articles in line with the criticism and suggestions made by the referees and the Editorial Board. If they disagree with any issues, they may make an

objection by providing clearly-stated reasons. Submissions which are not accepted for publication are not returned to their authors.

The royalty rights of the articles accepted for publication are considered transferred to Ahmet Yesevi University Board of Trustees. Authors have full responsibility for the views expressed in their articles and for their stylistic preferences. Quotations from other articles and duplication of photographs are permitted as long as they are fully referenced and cited.

Publishing Policy

All the articles published in *bilig* are also available on the bilig.yesevi.edu.tr web address in full text and with open access.

In *bilig*, there is no charge taken from the author during the article evaluation and publishing phase. Additionally, royalty is not paid to the author.

Language of Publication

The language of the journal is Turkish as spoken in Turkey. However, each issue may include articles in English or in other Turkish dialects as long as the number of these do not exceed one-third of the total number of articles in the issue. Based on the decision of the Editorial Board, articles submitted in other Turkish dialects may have to be published after being translated into Turkish as spoken in Turkey.

Style Guidelines

The following rules should be observed while preparing an article for submission to *bilig*:

- 1. Title of the article:** The title should suit the content and express it in the best way, and should be written in **bold** letters. The title should consist of no more than 10-12 words.
- 2. Name(s) and address(es) of the author(s):** The name(s) and surname(s) of the author(s) should be written in **bold** characters, and addresses should be in normal font and italicized; the institution(s) the author(s) is/are affiliated with, their contact and e-mail addresses should also be specified.
- 3. Abstract:** The article should include an abstract in Turkish at the beginning. The abstract should explain the topic clearly and concisely in a minimum of 75 and a maximum of 150 words. The abstract should not include references to sources, figures and charts. Keywords of 5 to 8 words should be placed at the end of the abstract. There should be a single space between the body of the abstract and the keywords. The keywords should be comprehensive and suitable to the content of the article. The English and Russian versions of the title, abstract and keywords should be placed at the end of the article. In case the Russian abstract is not submitted, it will be added later by the journal.

4. Body Text: The body of the article should be typed on A4 (29/7x21cm) paper on MS Word in Size 12 Times New Roman or a similar font using 1,5 line spacing. Margins of 2,5 cm should be left on all sides and the pages should be numbered. Articles should not exceed 7.000 words including the abstract and bibliography. Passages that need to be emphasized in the text should not be bold but italicized. Double emphases like using both italics and quotation marks should be avoided.

5. Section Titles: The article may contain main and sub-titles to enable a smoother flow of information. The main titles (main sections, bibliography and appedices) should be fully capitalized while the sub-titles should have only their first letters capitalized and should be written in bold characters.

6. Tables and Figures: Tables should have numbers and captions. In tables vertical lines should not be used. Horizontal lines should be used only to separate the subtitles within the table. The table number should be written at the top, fully aligned to the left, and should **not** be in italics. The caption should be written in italics, and the first letter of each word in the caption should be capitalized. Tables should be placed where they are most appropriate in the text. Figures should be prepared in line with black-and-white printing. The numbers and captions of the figures should be centered right below the figures. The figure numbers should be written in italics followed by a full-stop. The caption should immediately follow the number. The caption should not be written in italics, and the first letter of each word should be capitalized. Below is an example table.

Table 1. *Information Concerning Publications in bilig*

Publication type	Number of publications	Number of pages			Number of references		
		N	X	SS	N	X	SS
Article	96	2042	21,3	7,5	2646	27,6	15,8
Book review	4	30	7,5	4,4	31	7,8	8,3
Total	100	2072	20,7	7,9	2677	26,8	16,1

7. Pictures: Pictures should be attached to the articles scanned in high-resolution print quality. The same rules for figures and tables apply in naming pictures.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed 10 pages (one-third of the article). Authors having the necessary technical equipment and software may themselves insert their figures, drawings and pictures into the text provided these are ready for printing.

8. Quotations and Citations: Direct quotations should be placed in quotation marks. Quotations shorter than 2.5 lines should be placed within the flowing text. If

the quotation is longer than 2.5 lines, it should be turned into a block quote with a 1.5 cm indentation on the right and left, and the font size should be 1 point smaller. Footnotes and endnotes should be avoided as much as possible. They should only be used for essential explanations and should be numbered automatically.

Citations within the text should be given in parentheses as follows:

(Köprülü 1944: 15)

When sources with several authors are cited, the surname of the first author is given and 'et. al' is added.

(Gökay et al. 2002: 18)

If the text already includes the name of the author, only the date should be given:

In this respect, Tanpınar (1976: 131) says ...

In sources and manuscripts with no publication date, only the surname of the author should be written; in encyclopedias and other sources without authors, only the name of the source should be written.

While quoting from a quotation, the original source should also be specified:

Köprülü (1926, qtd. in Çelik 1998).

Personal interviews should be cited within the text by giving the surnames and dates; they should also be cited in the bibliography. Internet references should always include date of access and be cited in the bibliography.

www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com [Accessed: 15.12.2014]

9. References: References should be placed at the end of the text, the surnames of authors in alphabetical order. The work cited should be entered with the surname of the author placed at the beginning:

Example:

İsen, Mustafa (2010). *Tezkireden Biyografiye*. İstanbul: Kapı Yay.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.

If a source has two authors, the surname of the first author should be placed first; it is not functional to place the surname of the other authors first in alphabetical order.

Example:

Taner, Refika and Asım Bezirci (1981). *Edebiyatımızda Seçme Hikâyeler. Başvuru Kitapları*. İstanbul: Gözlem Yay.

If a source has more than three authors, the surname and name of the first author should be written, and the other authors should be indicated by et.al.

Example:

Akyüz, Kenan et.al. (1958). *Fuzulî Türkçe Dîvân*. Ankara: İş Bankası Yay.

The titles of books and journals should be italicized; article titles and book chapters should be placed in quotation marks. Page numbers need not be indicated for books. Shorter works like journals, encyclopedia entries and book chapters, however, require the indication of page numbers.

Example:

Berk, İlhan (1997). *Poetika. İstanbul: Yapı Kredi Yay.*

Demir, Nurettin (2012). "Türkçede Evidensiyel". *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 62: 97-117.

Translator's, compiler's and editor's names (if there are any) should follow the author and title of the work:

Example:

Shaw, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Trans. Mehmet Harmancı. İstanbul: Sermet Matb.

If **more than one work by the same author of the same date** need to be cited, they should be indicated by (a, b).

Example:

Develi, Hayati (2002a). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmesi ve Uyumlar*. Ankara: TDK Yay.

Develi, Hayati (2002b). *XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risâle-i Garîbe*. İstanbul: Kitabevi

For **encyclopedia entries**, if the author of the encyclopedia entry is known, the author's surname and name are written first. These are followed by the date of the entry, the title of the entry in quotation marks, the full name of the encyclopedia, its volume number, place of publication, publisher and page numbers:

Example:

İpekten, Haluk (1991). "Azmi-zâde Mustafa Hâletî". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 348-349.

For **theses and dissertations**, the following order should be followed: surname and name of the author, date, full title of thesis in italics, thesis type, city where the university is located, and the name of the university:

Example:

Karakaya, Burcu (2012). *Garibi'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı: İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin*. Master's Thesis. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi.

Handwritten manuscripts should be cited in the following way: Author. Title of Work. Library. Collection. Catalogue number. sheet.

Example:

Âsım. *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. No. 1326. vr. 45a.

To cite a **study found on the Internet**, the following order should be followed: Author surname, Author name. "Title of message". Internet address. (Date of Access)

Example:

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. "Geçinme Endeksi (Ücretliler)" Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. <http://evds.tcmb.gov.tr/> (Accessed: 04.02.2009).

An article accepted for publication but not yet published can be cited in the following way:

Example:

Atılım, Murat ve Ekin Tokat (2008). "Forecasting Oil Price Movements with Crack Spread Futures". *Energy Economics*. In print (doi:10.1016/j.eneco.2008.07.008).

Address

Ahmet Yesevi Üniversitesi
bilig Dergisi Editörlüğü

Şehit H. Temel Kuşuoğlu Cad. No: 30
06430 Bahçelievler / ANKARA / TÜRKİYE
Phone: +90 312 216 06 00 • Fax: +90 312 216 06 09
bilig.yesevi.edu.tr
bilig@yesevi.edu.tr

